

ФРІДРІХ ШІЛЛЕР

Творы

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ „МОЛОДЬ“
КИЇВ 1968

**И(Нім)
Ш58**

Київська книжкова фабрика

7—3—4

90—68М

ГЛАШАТАЙ ВОЛІ

Терпнуть руки, мліють ноги, голова — немов свинцем налита. Допекла цілоденна муштра, остобісіла зубрячка...

У школі все на військовий лад поставлено: під барабанний бій рано-вранці схоплюйся, по команді вмивайся, йди на заняття, по команді руки для молитви складай...

По команді шикувалися в дві колони (сини поміщиків окремо, сини бюргерів — окремо), у їдальні навіть ложки по команді брали. Жартуни пробували й жувати влад, але од такої витівки лиш крадькома посміхалися, бо голосно сміятися теж було невільно.

Юнакові з душі вернуло від осоружного військового режиму, од наглядачів, буквоїдів-учителів, донощиків і лажиз. Привітний і щирий, хлопець поступово ставав замкнутим, мовчуном. З полегкістю на серці слухав удари барабана, що рівно о дев'ятій вечора оповіщав про кінець дня; мерщій падав у ліжко й удавав, що спить. Та сон довго не приходив. У такі хвилини Фрідріх линув думкою в невеличке містечко Марбах. Тут 10 листопада 1759 року він народився...

І донині стоїть у тихому завулку будиночок, перетворений нащадками в музей. Там сповивала й пестила свого любого сина мати — лагідна, розумна жінка. Їй, солдатці, невесело жилося з двома дітьми. Фрідріхові упам'ятку і мандри за полком, де служив батько, і життя в Людвігсбурзі, а потім у містечку Лорх. Згодом батько покинув військову службу і поселився в Людвігсбурзі.

Колишній, циркульник і медик, вербівник солдатів, майор у відставці став садоводом при герцогській резиденції.

Мальовничі околиці, руїни стародавніх замків, неквапливі бесіди старих бувалих людей,— до всього прислухався і придивлявся малий Фрідріх. Разом з батьком він бував на ярмарках, народних гуляннях. Скільки яскравих вражень назавжди вкарбувалося в пам'яті! Та найбільше запам'яталися йому вистави лялькового театру і спектаклі середньовічних містерій.

Добрим словом згадуватиме Фрідріх свого першого наставника-пастора, котрий навчив його читати й писати. На дев'ятому році хлопця віддали вчитися до латинської школи. Ця школа готувала учнів до вступу в семінарію, а вже звідти відкривався шлях до університету на богословський факультет. Набожні батьки обрали для свого сина кар'єру пастора. Та Фрідріх був байдужий і до латинської мови, і до катехізису. Тільки в старших класах він полюбив твори староримських класиків — Овідія, Горация, Вергілія. Справжнім святом для школяра стали відвідини герцогського театру. Його захопили блиск і розкіш Людвігсбурзької опери. Враження були такі сильні, що хлопець і вдома заходився влаштовувати дитячі театральні ігрища.

На той час припадають і перші літературні спроби майбутнього поета й драматурга.

Року 1772 Шіллер закінчив латинську школу. Але ні до семінарії, ні до Тюбінгенського університету йому не судилося вступити. Долю хлопця вирішив герцог, можливо-владний правитель Вюртемберга.

Жахлива то була картина — Німеччина вісімнадцятого століття! Сотні державок, які вздовж і впоперек за кілька годин пішки перейдеш, мали гучні назви: королівство, герцогство, курфюрство, вільне місто, рицарське володіння. На півдні країни лежало порівняно немале герцогство Вюртемберзьке, правителем якого був Карл Євгеній.

Пихатий володар із шкури пнувся, аби перетворити свою резиденцію у другий Версаль. Бенкет змінявся бенкетом. Вино лилося рікою, небо мерехтіло вогнями фейерверків. Ватаги мисливців спустошували убогі селянські ниви. На гульбища й забави витрачались великі гроші. І щоб їх добути, герцог не гребував ніякими засобами. Навіть людей за кордон продавав. Боляче було дивитись, як ставленики тирана, мов гицелі, ловили дужих хлопців, забивали в рекрути. А вже про податки та різні побори годі й казати: сваволі і здирству не було меж. Нікчемний деспот бундючно заявляв: «Батьківщина — це я!»

Уволю набенкетувавшись, вюртемберзький правитель став грати роль «освіченого монарха», бо на те саме пішла мода по Європі. Він заходився шукати нової слави, на цей раз у педагогіці. Так виникла герцогська школа, Карлсшуле, перетворена згодом на академію. Готувала вона вірнопідданих служак герцогові. Недарма поет-демократ Шубарт назвав цю школу «плантацією рабів».

На лихо родини Шіллерів, герцог запримітив Фрідріха. Як не благали батьки, але Карл Євгеній не поступився: у січні 1773 року до списків вихованців академії попав і син Йогана Каспара Шіллера. Попав неначе в пастку на цілих вісім років. Усе йому було тут ненависним: і мундир з грубого сукна, що мішкувало висів на вузьких плечах тонкого високого «академіка», і білі рейтузи, з-під яких випиналися гострі худі коліна, і ста манера ходити, неприродно підкидаючи ноги.

Вся система навчання й виховання в герцогській школі була спрямована на те, щоб виростити безвольних, позбавлених власної думки людей. За найменшу провину карали різками, саджали на гауптвахту. Академія була справжньою, хоч і незамкненою тюрмою. До батьківської оселі рукою подати, але про гостину вдома годі й мріяти. Як скучав Фрідріх за добрими, дбайливими батьками та сестричкою. Тільки вряди-годи їм дозволяли побачитися тут, в академії.

Пізніше Шіллер згадував: «Доля жорстоко терзала мою душу. Через печальну похмуру юність вступив я в життя, і безсердечне, безглузде виховання гальмувало в мені легкі, прекрасні порухи перших народжуваних чуттів...»

Дивом дивуєшся, звідки юнак черпав силу, як у дрімучій глухомані провінційного життя феодальної Німеччини, між грубезних стін академії не висох мозок, не зди-чавіла душа.

Справжньою відродою й рятівницею стала поезія. Фрідріхові доводилось ховатися зі своїми творами, бо вони принесли б тільки неприємності. Навіть рідний батько, прослухавши перший вірш сина, здивовано запитав його, чи він, бува, не збожеволів.

Та були у Фрідріха друзі, закохані, як і він, у поезію. У вільний від муштри й занять час вихованці академії нишком читали твори передових німецьких письменників Лессінга, Клінгера, Гердера, Віланда, захоплювались віршами й драмами непокірних трубадурів молоді сили —

учасників бунтарського руху «бурі й натиску»¹. Юнаки палко сперечаються, але всі вони мріють про волю для себе, для всього свого зневаженого і приреченого народу. І коли та мрія збудеться, вони не відцураються злидаря-селянина і ремісника-бюргера, котрі ледве зводять кінці з кінцями. Ніколи не стануть вони мерзенними покручами, що занехаяли навіть рідну мову, зреклися звичаїв, пісень, культури свого народу.

Тільки де ж ту волю шукати? Куди іти? Може, дати слово пістолету і одним пострілом розв'язати всі проблеми, як це зробив герой роману «Страждання молодого Вертера»? Чи стати рицарем-бунтарем і з погуком: «Воля! Воля!» — кинутися на ворога, за прикладом головного персонажа драми «Гец фон Берліхінген»? Опубліковані кілька років тому ці твори Гете завоювали нечувану популярність. Зворушили вони і вразливого Шіллера.

Улюбленими творами Фрідріха були «Леонора» та «Граф-розбійник» — балади поета-демократа Бюргера, у яких звучав осуд несправедливого феодального ладу. Запам'яталася йому і новела Шубарта «З історії людського серця». Кажуть, у ній описано справжню історію двох братів: порядного, благородного і підлого егоїста-інтригана. А що коли сюжетну канву цієї новели розгорнути в трагедію?

Снувалися задуми, плани. Шіллер відчував, що літературна творчість стає жаданим змістом його життя, і ким би йому не довелося стати в майбутньому, він завжди писатиме. Скоріше б тільки вирватися з остогидлої казарми. Школу на цей час перевели у столицю — місто Штутгарт і офіційно назвали «академією Карла». Та порядки тут лишилися ті самі. Шіллер навчався спочатку на юридичному факультеті цієї академії, а згодом перейшов

---

¹ «Буря й натиск» («Sturm und Drang») — літературний та суспільний рух німецької бюргерської молоді 70—80 рр. XVIII ст. Назву дістав від п'єси Клінгера «Буря й натиск». Штюрмери (так звали представників цього руху) мріяли про вільну людину, виступали проти феодального деспотизму, гнобительської моралі, відсталості й філістерства. Недооцінюючи історичну роль народних мас, вони створювали образи самітних героїв-бунтарів («Бурхливих геніїв»). Штюрмери прагнули звільнити літературу від іноземних впливів, звертались до народної поезії.

Ідеї «бурі й натиску» в творчості молодих Й. В. Гете і Ф. Шіллера набрали характеру боротьби за соціальну справедливість, гнівного протесту проти монархічної тиранії.

на медичний — медицина юнакові була більше до душі, аніж схоластична юриспруденція. Але найдужче приваблювала його література. Використовуючи найменшу можливість, Фрідріх писав поезії, працював над п'єсою, якій дав назву «Розбійники». Тайкома, вночі, заплював свічку і, забившись у найглухіший кут, довго лишався наодинці зі своїми героями. Бувало, що й хворим прикидався, аби потрапити в лазарет. Отам уже раював біля лампи, що горіла всю ніч. Напрошувався чергувати в лікарні. І хворим було невтямки, чого це лікар так похапцем ховає своє писання, коли появляється начальство.

Уривки з п'єси «Розбійники» Шіллер прочитав своїм друзям. Погожого весняного дня хлопці зібралися на узліссі в умовленому місці — втекли-таки від хитрючого капітана з ранкової прогулянки. Фрідріх вийняв з кишені списані аркуші паперу і, енергійно жестикулюючи рукою, почав читати. Друзі були зворушені. Але ніхто ще тоді не знав, що вони стали першими свідками народження епохального твору світової літератури.

Наступного, 1780 року Шіллер завершив роботу над трагедією «Розбійники». Водночас він закінчив і науку в Карлсшуде. Але вирватися з-під опіки герцога не пощастило. Вчився на казенний кошт — тепер маєш вірою і правдою служити герцогові. Настановили Фрідріха полковим лікарем.

Жалування мізерне. Щоб надрукувати «Розбійників», Шіллерові довелося позичати гроші. П'єсу було надруковано без підпису, а проте ім'я автора одразу стало відоме.

Сучасники високо оцінили твір невідомого доти полкового лікаря за «живу повнокровну мову, вогненний стиль, стрімкий розвиток ідеї, сміливий політ фантазії... поетичну декламаційність і схильність не гамувати блискучу думку, а сказати все, що тільки може бути сказано», — так писав про трагедію критик Х. Тімме. Автора твору він характеризував «як людину, в котрої не просто бурхливо кров тече по жилах і багатий хист уяви, але палке серце, сповнене почуттям і прагненням до благородного діла».

У січні 1782 року на сцені мангеймського театру відбулася прем'єра трагедії. За весь час існування театру такого успіху не мала жодна п'єса. Шквал оплесків

і захоплених вигуків прокочувався з кінця в кінець зали. А в закапелку директорової ложі сидів автор, що примчав на змиленому коні в Мангейм, до іншої карликової держави, тобто за кордон. Приїхав таємно, без дозволу.

Чим же пояснювався триумф «Розбійників»? Насамперед актуальністю: у Шіллеровій трагедії глядачі знайшли відповідь на багато пекучих питань сучасності, в образах героїв твору вони пізнали реально існуючих злочинців, що юрмилися по герцогських та королівських дворах. Трагедія запалювала в серцях людей, передусім молоді, вогонь ненависті до феодально-абсолютистської Німеччини. В образі Франца Моора вони побачили егоїста-хижака. Заради наживи і неподільного панування він ладен був піти на будь-який злочин. Підступність, обмови, жорстокість, віроломство, корисливість, наклепи — хіба можна злічити всі риси цієї одіозної натури? Для нього ніяких моральних принципів не існує. Франц і не приховує своїх поглядів. Лицемірний у розмові з батьком, він стає відвертий наодинці. В його розумінні «чесне ім'я... повноцінна монета, з якою можна майстерно шахраювати, коли вмієш влучно пустити її в обіг. Сумління...— чудове опудало, щоб відганяти горобців од вишень».

З перших рядків твору Франц плете інтриги проти старшого брата. Підступом він хоче переконати легковірного батька в непорядності Карла. І граф зрікається сина. Але хижакові цього мало. Брехлива звістка про мниму смерть Карла мало не звела батька в могилу. Закриваючи старому очі, Франц торжествує; відтепер він повновладний господар, він не усміхатиметься до своїх підданих, як батько. Ось життєве кредо Франца: «Геть тепер цю нестерпну машкару лагідності і доброчесності!.. Мої брови нависнуть над вами, як грозові хмари, моє владарське ім'я тяжітиме над цими горами, як грізна комета, моє чоло буде для вас барометром!.. Гладити й голубити — не моя справа. Я всаджу вам у тіло зубчасті шпори, і ви покуштуєте в мене лютого бича. Я доведу вас до того, що в моїх володіннях картопля і поганеньке пиво будуть за святкове частування, і горе тому, хто попаде мені на очі з повними рум'яними щоками. Блідість злиднів і рабського страху — ось кольори мого герба...»

Ніщо і ніхто не в силі наставити Франца на праведну путь чи спонукати бодай частково розкаятися в злочинах.

На противагу Францові Карл — правдивий, у нього добре серце й сильна воля, ясний розум і тверда рука. Це «бурхливий геній», безстрашний єдиноборець, хоча помсту чинить не сам, а разом з ватагою розбійників. Спелеляючий гнів проти зла і несправедливості, викриття пороків існуючого феодального суспільства, жагуча мрія про високоморальний державний лад характеризують Карла як типового героя, оспіваного письменниками «бурі й натиску». Хіба що виміри гніву й ненависті Карла більші.

Особисте горе його переростає в громадський протест. Він виголошує пристрасні промови, основною силою яких є заперечення тиранії. Карл доходить висновку, що існуючі диктаторські режими спотворюють людську особистість, тому їх треба знищити.

Карл не криється зі своїми намірами: «Поставте мене на чолі війська з таких хлопців, як я, і Німеччина стане республікою, проти якої Рим і Спарта здаватимуться жіночими монастирями». Головний герой трагедії прекрасний у своїх намірах, які він формулює досить лаконічно: «Мій дух прагне подвигів, душа — свободи».

Як же Карл Моор здійснює свою помсту над злостивцями? Розбійник Рацман розповідає про свого отамана: «Він не вбиває, як ми, задля грабунку... про гроші він, видно, не дбає, відтоді як може їх мати досхочу, і навіть ту третину здобичі, яка по праву йому належить, роздає сиротам або платить за навчання бідних юнаків, що подають добрі надії. А коли треба пустити кров поміщикам, який дере шкуру зі своїх селян, або провчити негідника в золотих галунах... він у своїй стихії шаленіє, як чорт, немов кожна жилка в нього фурією стає».

У цих діях Карла є щось кармелюківське. Способи здійснення помсти українського месника подібні до методів боротьби з насильниками у месника німецького. Але Кармелюк хоч і не став революціонером у широкому розумінні цього слова, та панам не здався, він до останку зберіг твердість духу і непохитно стояв у нерівній боротьбі. А герой Шіллера зневірився, упевнився, що методи його боротьби хибні («...злочинами виправити світ і підтримати закони беззаконням!»), і вирішив здатися властям.

Характерно, що він робить це з гуманних позицій: за голову розбійника обіцяно великі гроші, — то нехай вони дістануться біднякові, що живе з поденної роботи і має одинадцятьох дітей.

Не всі персонажі цього юнацького твору Шіллера чітко окреслені, у трагедії ще забагато патетики, але «Розбійники» становлять важливий етап у розвитку світової літератури.

Окрилений успіхом «Розбійників», Шіллер задумує нову п'єсу із життя середньовічної Генуї та публікує збірку віршів різних авторів під назвою «Антологія на 1782 рік». Переважна більшість поезій належала самому упорядникові та редакторові книжки. «Антологія» за змістом і поетичною майстерністю була нерівною. З доробку Шіллера до книги ввійшли і ранні, учнівські вірші і більш зрілі твори: «Вечір», «Фантазія до Лаури», «Лаура за клавесином», «Захоплення Лаурою». Привабливий образ патріота-лицаря поет оспівав у вірші «Ебергард Грімач, граф Вюртемберзький». Вірш «Похоронна фантазія» Шіллер присвятив товаришеві по академії Говену, що рано помер. Шану великому французові Руссо поет складає у вірші: «Мир тобі, чолом тобі доземно!»

Сильні світу — Карл Євгеній та його фаворитка пізнавали себе у творах «Дурні монархи», «Колісниця Венери».

Стиснувши од гніву кулаки, вюртемберзький володар намагається приборкати поета — він пропонує свої «люб'язні послуги» — здійснювати цензуру над творами Шіллера. Але, на подив герцога, полковий лікар делікатно, проте досить твердо відхиляє «батьківську опіку».

Ну, тепер начувайся ж!

Привід для розправи подав сам Шіллер, удруге — без дозволу поїхавши до Мангейма на виставу «Розбійників».

Граф репетував:

— Запроторю до фортеці! Батьків без кусня хліба лишу! На гауптвахту!

Два тижні арешту. А потім — виклик до герцога — і заборона писати будь-що, окрім творів медичних. За порушення наказу — тюрма! Придворні павуки плетуть тенета змови проти непокірного поета й драматурга. Вороги натякають про фортецю Асперг: туди б його, мовляв, запроторити. Друзі попереджують.

І Шіллер надумав тікати. Випала й нагода: почалися бучні бенкети, театральні вистави, полювання, фейєрверки. Скориставшись із того рейваху, двадцятитрьохрічний поет у супроводі свого друга — музики Штрайхера — покинув Штутгарт.

Почалися мандри по «закордонню». Мангейм — столиця маркграфства Пфальц. Директор театру барон Дальберг не знав, як йому бути з утікачем — адже герцог Вюртемберзький міг зажадати, щоб він видав поета. З обачності барон не прийняв до постановки нової драми Шіллера «Змова Фієско в Генуї».

Втікаючи від можливих переслідувань, Шіллер і Штрайхер побували у Франкфурті-на-Майні, потім у невеличкому містечку Оггерсгеймі і, нарешті, під вигаданим прізвищем «лікар Ріттер», поет у грудні 1782 року прибув до тюрінгського села Бауербах і поселився в домі шкільного приятеля Вольцогена. «Нарешті, я тут щасливий і задоволений, що вже прибився до берега», — радо пише він у листі до друга.

Кілька місяців напруженої творчої праці, і в лютому 1783 року Шіллер завершує роботу над новою п'єсою — «Підступність і кохання».

А тим часом, боячись розголосу, Карл Євгеній припинив переслідування «втікача». Шіллер повертається до Мангейма і починає працювати в театрі. 1784 року одна за одною відбулося дві прем'єри п'єс молодого драматурга.

Історична драма «Змова Фієско в Генуї» успіху не мала. Звиклі до монархічних режимів, німецькі глядачі не могли узяти до серця республіканські ідеї свободи, проголошувані зі сцени. Критика назвала п'єсу занадто вченою.

Та Шіллер не занепав духом, навпаки, він ще з більшим ентузіазмом узявся доробляти п'єсу «Луїза Міллер», яка під назвою «Підступність і кохання» незабаром принесла авторові тріумф.

«Міщанська трагедія» — так визначив жанр твору сам драматург. Справді, жахлива житейська драма цього разу сталася не в далекому історичному минулому, а «при дворі німецького князя». Конфліктують не представники панівної верхівки, як у попередніх п'єсах Шіллера, а два протилежних табори, два суспільних класи — дворяни і бюргери (міщани).

В основу сюжету твору покладено історію кохання доньки бідного музики Міллера — Луїзи і Фердинанда фон Вальтера, сина президента. Батько-аристократ мріє зміцнити своє становище, одруживши Фердинанда з фавориткою князя — «привілейованою повією» леді Мілфорд.

Що батькові до честі сина? Він піде на будь-який злочин заради своїх корисливих цілей.

Навколо чистого кохання сплітається брудний клубок інтриги. Далеко не останню роль у підступній історії відіграють підлий прислужник князя Вурм і нікчемний гофмаршал фон Кальб. Аристократична зграя чорним воронням закаркала над світлою любов'ю.

П'єса не випадково спочатку мала назву «Луїза Міллер». Простій німецькій дівчині та її коханому — авторова увага і симпатії. Луїза втілює в собі найкращі, найблагородніші риси не тільки свого класу, а й усього трудового народу. Покохавши юнака з чужого середовища, Луїза сумнівається в своєму щасті. Арешт батьків завдає дівчині нестерпних мук. Вона тяжко переживає горе дорогих їй людей і відмовляється од щастя, яке буде скроплене сльозами рідних. Тому Луїза і не погоджується тікати з Фердінандом.

Палаючи незрадливою любов'ю до коханого, Луїза відчуває, що подолати прірву, яка розділяє її середовище і середовище Фердінанда, — справа безнадійна. Високогуманні принципи народної моралі не вистояли у єдиноборстві з аморальністю панівної верхівки.

Безсилий і Фердінанд. Мов світлий промінь, розірвавши темряву, він на мить освітив глухі підземелля і згас. Юнак гнівно викриває моральні принципи свого батька: «...моє уявлення про велич і щастя зовсім не таке, як ваше. Ваше щастя рідко коли досягають, не знищивши ближнього. Заздрість, страх, прокляття — ось сумні дзеркала, в яких відбивається велич володаря...»

Батькам Луїзи Фердінанд рішуче заявляє: «...я зруйную його підступи, розірву залізні кайдани забобонів». Фердінанд відмовляється бути іграшкою в руках батька-лиходія. Але благородні пориви юнака розлітаються на друзки — їх розбивають люди з холодними кам'яними серцями.

Коло замкнулось. Фердінанд і Луїза гинуть. Але моральна перемога на їхньому боці.

Драматург оголює мерзенну суть аристократів. Ось дивіться на них, — немов каже автор, — це злочинці не історичні, це сучасники, ті, що обплутали рідну землю тенетами брехні й підступів.

Вишколені інтригани розтоптали квіти кохання, украли в молодих щастя, довели їх до загибелі. Показавши

болячки суспільства, Шіллер учинив безпощадний суд над кривдою, став на захист потерпілих.

Драматург не мав потреби за тридев'ять земель шукати прототипів для своїх героїв — їх аж кишіло в кожному аристократичному дворі, у кожній карликовій державі. В образах президента Вальтера, Вурма, гофмаршала Кальба, леді Мілфорд глядачі впізнавали риси Карла Євгенія Вюртемберзького, міністра його двору Монмартена, фаворитки Франціски фон Гогенгайм... У трагедії князь не появляється на сцені. Та глядачі вгадували штутгартського володаря по його мерзенних ділах.

Але сила «міщанської трагедії» полягає, безумовно, не у викритті пороків тільки одного вюртемберзького двору. Глядачі побачили в п'єсі узагальнення всього абсолютистсько-феодального режиму тодішньої Німеччини. Саме це й дало підставу Фрідріхові Енгельсу назвати цей твір «першою німецькою політично-тенденційною драмою».

Трагічну долю юнака і дівчини взяли близько до серця глядачі Німеччини. Демократична публіка вітала п'єсу як шедевр революційної літератури «бурі й натиску», а придворне панство зубами скреготало від люті. П'єсу часто знімали з репертуару.

Тріумфальний успіх «Підступності і кохання» приносив її авторові моральне задоволення й почуття світлої радості. А тим часом письменник жив надголодь, працював ночами. Йому допікали борги. Від боргової тюрми Шіллера врятував господар квартири — муляр, котрий віддав йому всі свої заощадження. Дальше перебування в Мангеймі ставало нестерпним. І тоді Шіллер згадав ласкавого листа від невідомих друзів з Лейпціга. Ще влітку 1784 року вони запрошували поета до себе.

Вирішив їхати до них.

— Досі доля руйнувала всі мої плани. А чи засяє мені Лейпціг світанковою зорею?

З розпростертими обіймами зустріли Фрідріха Шіллера нові друзі. Так, зокрема, почалася його приязнь із Готфрідом Кернером, що переросла в сердечну дружбу і тривала до кінця життя поета. Син професора, прекрасний знавець історії, естетики, філософії, талановитий критик Кернер високо оцінив талант поета і подав йому безкорисливу матеріальну та моральну допомогу.

Аж ось коли, нарешті, Шіллер міг повністю віддатися творчості, забувши про дріб'язкові клопоти й турботи.

...Тихо плине Ельба між зелених берегів. Мліють на сонці виноградники. Серце Фрідріхове зігріте теплом дружби. Весь білий світ для поета — наче єдина родина. Світла радість на душі, в грудях — жагуче відчуття молодості, ясне чоло промениться чистою думкою.

У такі дні народився гімн «До радості» — полум'яний заклик до братерського єднання мільйонів людей в ім'я миру і дружби, радості й щастя на землі. Твір цей давно став народним віршем, бо в ньому автор висловив почуття загалу. Не випадково, напевне, великий Бетховен у своїй Дев'ятій симфонії використав Шіллерові рядки для радісної хорової пісні, а П. Чайковський на текст гімну створив «Кантату для соло, хору і оркестру».

Письменник багато працює, він починає серйозно вивчати історію, філософію, пише прозові твори, завершує роботу над великою драматичною поемою «Дон Карлос, інфант іспанський» (1783—1787).

Поет роздумує над багатьма проблемами. Його тепер уже не задовольняє давній герой — бунтар-одинак. Шіллер критично оцінює індивідуалізм штюрмерів. Він утверджує нового героя, здатного дбати про інтереси всього людства.

У драмі «Дон Карлос» драматург зображає епоху панування жорстокого короля Філіппа II, повстання поневоленого народу Нідерландів проти тиранії іспанських колонізаторів. З історичними фактами Шіллер поводить досить вільно. Його не цікавить достовірність у змалюванні тієї чи іншої дійової особи. В центрі уваги поет поставив образ маркіза Поза та друга його юності принца Карлоса. Просвітитель-гуманіст Поза виплекав ідею морального вдосконалення короля. Йому здається, що коли Філіпп II вирвати з-під влади придворних інтриганів та інквізиторів, то монарх подобріє, стане захисником народу. Сцена зустрічі маркіза та короля — центральна у драмі.

Благородний Поза хоче переконати деспота, що й король — звичайна людина, якій властиві всі людські радощі і страждання.

Поза став близькою для короля особою. Намагаючись якось удосконалити монархічний режим, він не забуває і про визволення народу Нідерландів з колоніальної кормиги. Реалізацію цих планів Поза пов'язує з іменем королівського сина Карлоса, якого поневолені фламандці «з розкритими обіймами чекають». Але безстрашний

і благородний ідеаліст не врахував, яку важливу роль відіграють крутість і підступи королівських донощиків, інтриганів та шпигунів. Придворні служаки густо порозставляли пастки, в які й попадає дон Карлос. Поза вирішив ціною свого життя врятувати інфанта, вберегти його для здійснення «священного задуму». Маркіза не лякає королівська куля, хай тільки Карлос закладе перший камінь будови — держави свободи і «ясного ранку».

Та ілюзії розвіялися. Характерно, що навіть за якусь мить до підступного пострілу дон Карлос ще покладає надії на свого батька — кривавого тирана: «він не такий вже нелюд...»

Слова інфанта лунають саме перед трагічною загибеллю Поза як своєрідний вирок ілюзорним надіям та методам боротьби змовників. Умираючи, маркіз востаннє наказує Карлосу врятуватися з допомогою королеви. Але й цьому плану не судилося здійснитись. Сатрапи іспанського короля розгадали наміри Карлоса: напередодні втечі до Нідерландів його арештовано і передано до рук інквізитора.

Силою художніх образів Шіллер переконує, що феодальна абсолютистська монархія — жорстокий душитель і кат народів. Зловісним привидом у кінці драми виступає кардинал. Перед сліпим дев'яностолітнім церковником гранди падають ниць. Навіть король — іграшка в руках інквізитора.

Обидва сміливці, що кинули гордий виклик світові насильства й темряви, загинули. Але їхній порив до свободи, їхня неухильна воля до боротьби сильніша, ніж смерть. Загалом п'єса має оптимістичне забарвлення, бо живі ідеї на вогні не спалити, їх не четвертувати ані на горло скарати.

«Дон Карлос» — твір високохудожній. Автор натхнено оспівує в ньому свободу і революційний порив героїв. Щоправда, у творі не чути закликів до негайної перебудови феодального ладу. Навіть маркіз Поза визнає:

...для моїх високих ідеалів

Сторіччя наше нині не дозріло.

Я громадянин тих сторіч, що прийдуть.

Звичайно, ні маркіз Поза, ні дон Карлос не могли сподіватися на успіх: останнє слово у змаганнях за владу належить не поодиноким героям, а широким масам революційного народу.

Намагаючись знайти відповідь на хвилюючі питання сучасності, Шіллер частіше й частіше звертається до історії, віддаючи вивченню її багато часу і зусиль.

«З кожним днем мені все дорожчою стає історія... Мені б хотілося років десять впідряд не вивчати нічого, крім історії. Здається, я став би зовсім іншою людиною», — пише поет у листі до Кернера.

Влітку 1787 року поет поселився у Веймарі. Це невеличке місто на той час було центром німецької літератури. Там жив і працював геніальний Гете, там творили такі письменники, як Гердер і Віланд.

А трохи згодом Шіллер стає позаштатним професором історії Ієнського університету (поблизу Веймара). Він читає лекції, за порівняно короткий час пише свої видатні наукові праці — «Історію відпадиння Нідерландів від іспанського панування» (1788) та «Історію Тридцятилітньої війни» (1791—1793).

Це були своєрідні історичні дослідження, написані рукою великого художника. Хай не завжди Шіллер історично достовірно трактує події давно минулих епох, але його наукові твори сповнює полум'яна віра в світле майбутнє, в торжество гуманізму, в непереборну силу людського розуму. Тож не дивно, що й цими творами Шіллер зажив собі слави.

В Ієні Шіллер близько познайомився з видатним мовознавцем та державним діячем Вільгельмом фон Гумбольдтом, з філософом Фіхте. В домі письменника часто збиралися його друзі. Фрідріх завжди був у центрі розмов, суперечок. Вільно й сміливо розвивав свої думки. Гете згадував, що Шіллер (вони зустрілися 1788 року) незмінно лишався вірним своїй піднесеній натурі: «Ніщо його не обмежує, ніщо не звужує і не принижує лету його думок; великі ідеї, що ними він жив, завжди висловлював з повною свободою, без усякої остороги й сумніву. Це була справжня людина...»

В університеті панувала атмосфера дріб'язковості та заздрісності, і це гнітило поета. На початку 1791 року Шіллер попрощався з професорською кафедрою, але роботи над історичними та філософськими працями не припинив. Невдовзі він пише цікаві статті з питань естетики, зокрема «Листи про естетичне виховання людини» (1794). Ці твори позначено ідеями свободи, які надихали письменника і в його драматургії та поезії. Шіллер критикує нові буржуазні порядки, що зароджувались у країнах Європи.

Але помилково гадає, що змінити гнобительський суспільний устрій можна не силою зброї, а шляхом естетичного виховання народу. Хай людина вступає в казкове царство мистецтва, і краса облагородить її, пробудить у ній високі почуття громадянина, «державу злиднів» подолає «державу розуму». Людська особистість, звільнена від кайданів дріб'язковості, стане володарем «царства волі».

Великий поет і мислитель був ще далекий від єдино правильного висновку, до якого дійдуть його геніальні співвітчизники — Маркс і Енгельс: тільки визволений од гніту народ може створити нове, прекрасне мистецтво, здатне відіграти величезну роль у вихованні широких верств громадян.

В числі друзів Ф. Шіллера була родина зубожілих дрібнопомісних дворян Ленгефельд — мати і дві доньки. Поет щиро покохав молодшу сестру Шарлотту, і 1790 року вони побралися. Вінчалися у тихій сільській церкві. Тільки сестра й мати нареченої були свідками скромної церемонії. Шіллер не любив публічних урочистостей.

Одруження не принесло Шіллерові ні спокою, ні достатку. Щоб прогодувати себе й молоду дружину, він мусив працювати по чотирнадцять годин щодоби.

Роки злигоднів і тривоги, надмірних зусиль і нервових потрясінь далися взнаки: 1791 року письменник тяжко захворів. Недуга страшна, у ті часи невиліковна — сухоти...

Почалася уперта боротьба за життя. Радісною подією стала подорож Шіллера на землю батьків у Вюртемберг, де він не був одинадцять років. Земляки тепло зустріли знаменитого поета, драматурга, вченого.

В 1794 році, повернувшись із мандрівки, Шіллер вдруге зустрівся з великим своїм сучасником Й. В. Гете. Відтоді і почалася їхня дружба, що дала такі багатющі набутки німецькій класичній літературі. Дружба ця — взірць справжніх людських стосунків, сердечних і безкорисливих, щирих і взаємно плідотворних.

«Натури Гете і Шіллера були діаметрально протилежними, — зауважував Белінський, — і все ж таки сама ця протилежність була причиною і основою взаємної дружби і взаємної поваги обох великих поетів: кожний з них схилявся в другому перед тим, чого не знаходив у себе».

Друзі часто листувалися, гостювали один у одного. Шіллер ділився з Гете своїми творчими задумами, обмірковував з ним свої п'єси до найменших подробиць. Більше

того, вони разом написали цикл сатиричних епіграм «Ксе-нії», що викликали справжню бурю навколо імен обох авторів.

Гете подарував Шіллеру кілька тем для творів (балада «Івікові журавлі», драма «Вільгельм Телль»). Всі пізні п'єси Шіллера побачили світло рампи веймарського театру, яким Гете беззмінно керував двадцять шість років.

«Новою весною» називав Гете свою дружбу з Шіллером. «Справжнім щастям було для мене те, що я мав Шіллера,— згадував він.— Хоча наші натури були різними, однак ми прагнули одного й того ж, і це налагоджувало між нами настільки тісні стосунки, що, по суті, один з нас не міг жити без другого».

Певно під впливом дружби з Гете Шіллер після кількох років перерви знову повернувся до поезії. Восени 1795 року появляється низка нових Шіллерових віршів: «Поезія і життя», «Голос в ярмі», «Поділ землі»...

А ще через чотири роки Шіллер написав один з найкращих своїх творів — «Думу про дзвона».

Поет описує, як відливають дзвін. На фоні цієї події, переданої з великим знанням справи, з найменшими деталями, поет оспівує творчу працю людей, їх «витончений хист», «ум крилатий». Дзвін лунатиме в години радості й печалі, сповіщатиме про народження і смерть, кликатиме «до єдності, до приязні, до згоди...»

Щоправда, Шіллер, по суті, заперечує практику революційного терору французької революції, поетові більше до вподоби помірний, спокійний розвиток. Сила поеми — в реалістичних картинах трудового життя, у високій людяності авторських ідей: «Провісти нам згоду щирю, голос щастя, голос миру!»

В 1797 році Шіллер придбав невеличкий флігель на тихій, спокійній околиці Ієні. Тут він написав свої знамениті балади: «Нурець», «Івікові журавлі», «Полікратів перстень» тощо. Поет оспівує сильних духом героїв.

Проживаючи в Ієні, Шіллер не мав змоги тісно співпрацювати з акторами веймарського театру, але серцем і розумом линув туди, на допомогу найвірнішому другові Гете, котрий витрачав багато зусиль, створюючи Національний театр.

Незважаючи на хворобу, Шіллер багато працює. Вже тяжко хворий, він пише: «Моя найбільша радість — праця: вона дає мені щастя і незалежність». І справді, саме

в ці роки — на початку ХІХ століття — письменник створив свої геніальні віршовані драми.

На сцені веймарського театру з величезним успіхом йде трагедія «Валленштейн» — трилогія, у якій правдиво зображено вікопомний період історії Німеччини, твір, перейнятий роздумами про політичне і економічне роздрібнення батьківщини, про шляхи об'єднання її в національну державу. Цю трагедію дуже любив Фрідріх Енгельс, а Герцен назвав її «гігантським твором».

1799 року Шіллер починає роботу над трагедією «Марія Стюарт», у якій засуджує деспотизм королівської влади, викриває ханжество і лицемірство англійських протестантів та їхніх ворогів — католиків. За кожною з героїнь п'єси — Єлизаветою і Марією — соціальні сили: феодална і буржуазна. І хоча остання була прогресивніша, Шіллер бачить її справжні пороки: вона антигуманна своєю суттю. Драматург проводить думку, що влада, яка держиться на крові й насильстві, несправедлива. Автор твердить, що головною силою, носієм високих моральних принципів може бути тільки народ. У п'єсі він ще не виступає, але присутність його вже відчувається.

Закоплений роботою, поет навіть почуває себе краще.

«Здоров'я моє за останні два місяці поліпшилось, — пише він у листі до друга. — Я багато рухаюсь, буваю на повітрі, часто виходжу надвір, буваю і в громадських місцях і сам із себе дивуюсь: частково це пояснюється моєю діяльністю; найкраще себе почуваю, коли захоплений роботою. Тому-то я вже готуюсь до нової».

І справді, незабаром він закінчив драму «Орлеанська дівка», в основу якої лягли події далекого ХV століття. Могутній пафос легендарних подвигів простої французької дівчини патріотки Жанни д'Арк. П'єса мала величезний успіх, бо глибока ідея її (тільки сам народ здатний врятувати вітчизну від небезпеки!) пробуджувала в серцях глядачів священні патріотичні почуття.

Вершиною творчості Фрідріха Шіллера стала остання драма «Вільгельм Телль» (1804). «Вільгельм Телль» — гідне завершення творчого шляху поета. Головним героєм п'єси є народ. І джерела, що живили творчу фантазію драматурга, витікали з цілющих глибин фольклору...

...Жив колись, мовить легенда, мужній і відважний люд, який населяв три кантони — Урі, Швіц та Унтервальден. На його землю кинули хижим оком австрійські

князі Габсбурги. Вони обернули жителів на рабів, запровадили суворий режим насильства й сваволі. Народ не стерпів безчинств австрійських намісників (ландфогтів), підняв прапор священної боротьби проти поневолювачів.

Минули віки (діялося це ще в XIII столітті), а швейцарці й понині згадують добрим словом свого визволителя — Вільгельма Телля, роботящого і відважного господаря. Він і озеро розбурхане перепливав, і стріляв влучно. За те, що виявив непокору — не вклонився вивішеному на жердині капелюхові австрійського намісника, — зазнав суворої кари. Ландфогт наказав йому влучити з лука у яблуко, що покладене на голову рідного сина, а потім звелів кинути сміливця до темниці. Але Теллю і на цей раз пощастило врятуватися. Він покарав намісника. І це стало гаслом до всенародного повстання.

Така легенда, така ж і сюжетна канва драми.

Від помсти за свої особисті кривди шіллерівський Телль поступово переходить до всенародної боротьби. Автор правдиво змалював визвольну боротьбу швейцарців за свою національну єдність проти чужоземних загарбників. І в цьому — сила твору, який, по суті, закликав до національного об'єднання Німеччини.

Після «Вільгельма Телля» драмагург задумав створити драми «Деметріус» (на сюжет з історії Росії), але завершити цей задум перешкодила хвороба. Сам медик, Шіллер чудово розумів, що жити йому лишилося недовго. Знав: нелегко буде любій Шарлотті з чотирма малими дітьми. Турбуючись про майбутнє родини, Шіллер придбав невеликий будинок на вулиці, що вела до театру.

Нині там шіллерівський музей. Усе в домі так, як було і за життя поета. Скромно умебльовані кімнати. Робочий кабінет. На столі лежить аркуш паперу, списаний рукою великого трудівника. Поруч — схожий на ліру годинник, глобус, чорнильниця, пісочниця, розкрита книга. Здається, ось-ось тихо прочиняться двері, зайде господар, сяде до столу...

Мовчать стіни. Мовчить і дерев'яне ліжко, на якому 9 травня 1805 року Фрідріх Шіллер зустрів свою смертну мить.

На майданчику перед будинком Національного театру в м. Веймарі стоїть пам'ятник. На гранітному постаменті — двоє. Вони простували поряд — у житті порівня-

но недовго, а в безсмерті — вічно. Шумлять над монументом колючі вітри історії, а вони, бронзові, не збавляють кроку. І дивляться у простори століть: неосяжний Гете і ясночолій Шіллер.

* * *

Слово вогненного гуманіста, полум'яного вісника волі Ф. Шіллера завжди було і є близьким та дорогим для українських читачів і глядачів.

Ще наприкінці 30-х років минулого століття шіллерівські поезії з'являються в українських перекладах Й. Левицького. Над перекладами творів Шіллера плідно працювали Юрій Федькович і Іван Франко, Пантелеймон Куліш і Борис Грінченко.

За царизму важко було друкувати українською мовою твори класиків світової літератури, а тим більше ставити їх на сцені. Тому-то перші вистави шіллерівських п'єс в українських театрах відбулися тільки після Великого Жовтня. На фронтах громадянської війни ще гриміли гармати, а Панас Саксаганський у Державному народному театрі поставив 1918 року «Розбійників». Годі й казати, як посучасному актуально лунали в ті буремні дні тираноборчі монологи Карла Моора.

На сценах українських радянських театрів побачили світло рампи «Розбійники», «Підступність і кохання», «Змова Фієско в Генуї», «Дон Карлос», «Вільгельм Телль» — усе найкраще з безсмертного доробку геніального поета і драматурга.

Багатотисячними тиражами виходять його книги в перекладах усіма мовами народів нашої Батьківщини, і зокрема українською.

Переступивши кордони своєї країни, великий син німецького народу став вірним другом усього прогресивного людства.

ОЛЕКСАНДР НЕПОРОЖНІЙ

ΠΟΕΣΙΪ

РУССО

Прах Руссо німує в домовині
На довічний сором батьківщині,
Нашому століттю на ганьбу...
Мир тобі, чолом тобі доземно!
Миру ти в житті шукав даремно,—
Мир знайшов ти у гробу.

Ах, коли ж воскреснем ми душею?
В вік темноти мерли за ідею.
В вік просвіти мруть в ім'я ідей...
Як Сократа вбили ідоляни,
Так Руссо згубили християни,—
Він-бо з них хотів зробити людей.

ДО РАДОСТІ

Радість, гарна іскро божа!
Несказанно любо нам
Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.
Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під благим твоїм крилом.

Х о р

Обнімітесь, мільони,
Поцілуйтесь, мов брати!
Вічний отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!

Кого доля ошастила
Тим, що другові він друг,
Кого любить лада мила, —
Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

Х о р

Хто живе в земній юдолі,
Всяк симпатії скорись!

Нас веде вона у вись,
Де всесильний на престолі.

Радість п'ють усі істоти
З груді матері-землі,
Ті солодкі щедроті
Мають всі — і добрі, й злі.
Радість нас вином сп'яняє
І цілунком огневим;
І черв'як утіху знає,
І небесний херувим.

Х о р

Поклонітесь, мільони,
Перед мудрістю творця!
Сповніть милістю серця
І чиніть його закони.

Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.
Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям,
Їх в простори пориває,
Невідомі мудрецам.

Х о р

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славу путь.
Що вам радість освятила.

Вчених з істини свічада
Радість усміхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;
На ясній вершині віри
Піднімає хоругов,
В день воскресний на псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Х о р

Будьте мужні, мільйони!
Вірте, страдні, в кращий світ!
Тих, що справдять заповіт,
Прийме бог у вічне лоно.

Божество не наградиме,—
От би нам зрівнявся з ним!
Хай радіють із радими
Горе й злидні в крузі цім!
Не відомста, не погрози —
Всепрощення ворогам!
Хай не лють у скрусі сльози,
Не гризуться каяттям.

Х о р

Знищим книги борговії!
Помирімося усі!
Браття! Бог на небесі
Не забуде благодії.

Радість в келихах шумує,
Плин іскристий виграє,
Канібалів лють гамує,
Кволим духу додає.
В день весілля а чи тризни,
Коли ходить круговий,
Хай до неба піна бризне,
Дух прославимо благий!

Х о р

Все хвалу йому співає —
Хай гримить псалом гучний!
Дух прославимо благий,
Що над зорями витає!

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженням давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,

Не знижайсь перед потужним,
Коли треба — важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам!

Х о р

Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо цим вином
Перед вишнім судією!

НУРЕЦЬ

«Хто зважиться, лицар чи джура який,
Пірнути в глибіню аж на дно?
Я келих укинув туди золотий,
Вже чорна безодня ковтнула його.
А хто мені келих з моря добуде,
Нехай його держить, його вже він буде!»

Так мовив король на кручі стрімкій,
Що в море звиса, мов стіна,
І кинув у вир свій бокал золотий,
Що швидко спустився до дна.
«А де ж той сміливець? Я знову питаю:
Хто може пірнути в безодню безкраю?»

А лицарі й джури — німі, мовчазні —
Навкруг короля стоять
І дивляться боязко в хвилі страшні,
Бокала не йдуть добувати.
Тоді ще утретє король той питає:
«Хіба вже сміливця між вами немає?»

Та кожний стояв там німий і блідий,
Аж нарешті — вийшов із лав
Вродливий джура — юнак молодий —
І меча, і плаща одіклав;
А лицарі й дами, що колом стояли,
Сміливість і вроду його подивляли.

А як ступив він на скелі скрут
І в вир подивився згори,
Безодня відкрила свій чорний бруд,
А хвилі, мов леви, ревли,
І там у безодні, у вирі страшному,
Гриміло, мов рокіт далекого грому.

Там гримить, і шумить, і шипить, і кипить,
Мов хтось воду у полум'я лє,
Шумовиння імлою під небо летить,
І хвиля на хвилю встає.
Ніяк не вгамуються збурені води,
Здається, що море друге море родить.

Нарешті скажена стихія стиха,
І чорна — у білім диму —
Роззявилась прірва, мов паща лиха,
У глибінь, у пекельну тьму.
А хвилі бурхливі вдержатись не годні.
Падуть і зникають у вирі безодні.

Тут хутко, ще доки прибії не вернувсь,
До неба юнак той зітхнув,
І — раптом крик жаху навкруг розітнувсь —
Юнака вже крутіж проковтнув,
Над відважним плавцем оті роззяви пащі
Миттю зімкнулися — джура пропащий!

І тихо стає над безоднею вод,
Ще тільки бушує десь низ,
З лякливим тремтінням шепоче народ:
«Юначе! щасливо вернись!»
Глухіше й глухіше вже хвилі зітхають,
А люди ще з більшим жахом чекають.

«Та хоч би ти вкинув корону свою
І сказав: хто її принесе,
Тому своє царство навік оддаю,—
То я б не поквапивсь на це.
Що дика могила собою покрила,
Про те не розкаже нам жодна людина.

Бо скільки втонуло в безодні хвиль
Кораблів тих, повних добра.
А тільки стирчить хіба щогла чи киль
З могили, що все пожира».
І знов голоснішають рокоти бурі,
Все ближаться й ближаться хвилі понурі.

І гримить, і шумить, і шипить, і кипить,
Наче в полум'я воду хто лєє.
Шумовиння імлою під небо летить,
І хвиля на хвилю встає.
А там у безодні, у вирі страшному
Гуділо, мов рокіт далекого грому.

Аж раптом заб'якло плече юнака,
Мов лебідь із вирі, із хвиль,
З'явилась постать, а гола рука
Гребе і гребе з усіх сил...
Це він! однією рукою тримає
Блискучого кубка, що сонцем сяє.

Він глибоко й довго зітхнув із грудей
І сонцеві шле свій привіт.
І радісний оклик пішов між людей:
«Він тут! Він живий ще, він вирнув на світ! —
З безодні морської він вийшов на сушу
І так врятував свою сміливу душу...»

Прийшов, і довкола весь натовп стає;
Він вклонився до ніг короля,
Навколішках кубок йому подає,
А король до дочки щось киває здаля,
Вона ж налива йому келих до краю.
А юнак королеві таке повідає:
«Жий довго, королю! Хай тішаться тут,
Хто дихає в сяєві дня!

Але долі на спробу нехай не беруть,
Бо внизу — там безодня страшна.
Нещасна людина, що притьмом захоче
Побачить, що сховане жахами ночі.
Мене, наче блискавку, вниз потягло,
А там з прибережних скель
Назустріч летіло рвучке джерело, —
І схопили мене в карусель
Дві дикі, холодні, нестримані хвилі,
Що з ними боротися був я не в силі.

До неба зітхнув я з ворожих хвиль
В щонайгіршій, найбільшій біді,
І вказав мені бог на кораловий шпиль,
Я вчепився і так врятувався в воді,
Там і чаша на вітці коралів лежала,
А то б вона, певне, в бездоння упала.

Бо ще й підо мною безодня лягла,
Неначе провалля між гір —
Хоч тут, як у вусі, — тиша була,

Але з жахом побачив мій зір,
Як вужі, саламандри й потвори голодні
Крутилися там у пекельній безодні.

Кишів там аж чорний огидний клубок
Усяких підводних тварюк,
Колючих потвор, черепах, семиног
І довгих мерзенних гадюк,—
Страшними зубами на мене зівнула
Підводна гієна — жахлива акула.

Так повис я — свідомий, що згину вже там.
Ні від кого рятунку не ждав,
Між почвар тих — один із людським почуттям
У страшній самоті я стояв,—
Далі од мене розмови веселі
Були в тій жахливій підводній пустелі.

Тремчу, а до мене потвора пливе,
Мов огидний столапий павук,
І хоче схопити в лабети мене...
І з жаху корала я випустив з рук.
Скажений схопив мене вир у ту пору,
Та це було щастя, він ніс мене вгору».

Здивовано слухав король і тоді
Промовив: «Цей келих є твій,
Та ще й цього персня оддам я тобі,
Що в ньому блищить камінець дорогий,
Як зможеш і вдруге пірнути сьогодні
Й сказати, що там, у найглибшій безодні».

На це м'якосерда дочка королю
З благанням промовила так:
«Кинь, батьку, жорстоку забаву свою.
Що ніхто не зміг, те зробив цей юнак;
А не можеш покинути забагу свого,
То хай лицар докаже щось краще од нього».

А король схопив свого кубка на те ж
І закинув його у глибінь:
«Якщо мені келиха знов принесеш,
То лицарем бути найпершим тобі

Та ще й чоловіком достойної кралі,
Що зараз так ніжно за тебе благає».

Тут схопила відвага його неземна,
Його очі вогнем зайнялись,
Він побачив, що вмить спаленіла вона,
Нарешті поблідла і падає ниць;
Він мусить кошовну здобути нагороду,
На смерть і життя він кидається в воду.

А хвилі розбурхані знов піднялись,
І громом до скелі гудуть;
Закохані погляди дивляться вниз,
А води проходять і йдуть,
І знов замовкають, і знову голосять,—
Та наверх юнака не виносять.

ЛИЦАР ТОГЕНБУРГ

«Вас я, лицарю, вважайте,
Як сестра, люблю,
За кохання ж не благайте,
Не робіть жалю.
Ми із вами щирі друзі,
Добре мені так...
Чом же серце ваше в тузі,
Не збагну ніяк».

Серце з болю заціміло,
Він себе впиня...
Пригорнув востаннє милу,
Скочив на коня.
Бойову зібрав дружину
І подавсь на схід,
У далеку Палестину,
В хрестовий похід.

У бою на військо враже
Йшов він напролом,
Маяв спереду плюмажем
Сріберний шолом.
Вже ім'я його грозою
Стало для поган,
Та нема ніде загою
Для сердечних ран.

Рік терпів, а більш несила...
Військо, прощай!
Ви несіть мене, вітрила,
Знову в рідний край,
Де моя витає мрія,
Де цвіте мій цвіт,
Де зоря моя зоріє,
Де світа мій світ!..

От у браму, як бувало,
Стука пілігрим,
Та на відповідь упало
Слово, ніби грім:
«Вже Христові заручилась
Та, що тут жила,

Від учора посвятилась,
Постриг прийняла».

Кинув він свій замок рідний,
Предків надбання,
Зацурав свій меч побідний
І свого коня...
Мов чужая чужаниця,
З Тогенбурга йде,
Покрива волосяниця
Тіло молоде.

У долину він спустився,
Зладив собі скит
Там, де монастир світився
З-поза темних віт,
І від рання до смеркання
Сам-один сидів,
В серці тихе сподівання
Безнастанно грів.

Все глядів самозабутньо
І чекав водно,
Поки брязне ледве чутно
Милої вікно,
Поки личко янголине
З'явиться у нім,
Поки гляне у долину
Поглядом ясним.

А тоді, бувало, ляже,
Втішений засне,
Адже завтра, в думці скаже,
Знову світ свіне...
Так сидів він довгі роки
І чекав водно,
Поки час настане, поки
Брязне те вікно,

Поки личко янголине
З'явиться у нім,
Поки гляне у долину
Поглядом ясним...

Раз уранці, до схід сонця,
Він сидів — мерцем,
Повернувшись до віконця
Благосним лицем.

ДУМА ПРО ДЗВОНА

Форма глиняна червона
В землю накріпко вроста.
Нумо, братці, лити дзвона,
Це робота не проста!
Треба поту й мук,
Треба добрих рук,
Треба розуму й уміння,
Ще й небес благословіння.

Задумане поважно діло
Речей поважних вимага;
Іде робота любо-мило,
Як добре слово помага.
Щоб не трудитися нам все,
Зміркуймо пильно справи суть,
Бо хто без розмислу працює,
Того розумним не назвуть.
На те ж людині й ум крилатий,
На те ж їй витончений хист,
Щоб серцем повно відчувати
Своєї праці творчий зміст.

Гей, несіть мерщій до горна
Ви сухих соснових дров,
Щоб металу твердь відпорну
Щирий племінь поборов.
Наготуйте мідь,
Олова візьміть,
Та й заваримо на славу
Ми круту дзвонову страву.
Те, що рука в цій печі створить
За допомогою вогню,
З дзвіниці гучно заговорить
Про нашу трудову рідню.
І довгі роки ще густиме
Всім неоглушеним ушам,
Уболіваючи з сумними,
Побожних кличучи у храм.
Що не пошле мінлива доля
Землерожденним на віку,
На весь окіл, на все роздолля
Ударить віщо в мідь дзвінку.

Наша каша спузирилась,—
Бути з каші кулешу!
А щоб краще розварилась,
Всипте в суміш поташу.
Так, хлоп'ята, так,
Одгортайте шлак,
Щоб сполучені метали
Чистим дзвоном нас вітали.

Бо ж дзвін веселими піснями
Стрічає милеє дитя,
Що, сонне, на руках у мами,
Рушає в першу путь життя.
Ще десь у лоні часу скрите
Його непевне майбуття,
Та, нені ласкою зігріте,
Воно щасливе, любий світе!
Літа ж летять без вороття...
Вже рветься хлопець у дорогу,
З дівчам розставшись' без ваги,
Й верта до отчого порога,
Дійшовши мужньої снаги.
І раптом бачить — диво дивне!
Немов пресвітлий херувим,
В своїй невинності чарівна
Стоїть красуня перед ним.
І поривання ще не знане
Полонить душу юнака;
Палають очі, серце в'яне,
Сердега друзів уника,
Блукає сам у ніжній тузі,
Шукає милої слідок,
Найкращі квіти рве у лузі
Своїй голубці на вінок.
О щастя першої любові,
Жага, що лється через край!
Весь світ у сонячнім покрові,
А в серці вимріяний рай...
Якби ж цвіла без одцвітання
Ти, весно юного кохання!

Мішанина в рурки дметься,
Аж клекоче — напіра,
Вмочиш прут — він склом візьметься,
Значить, лити вже пора.

Нуте, пару проб,
Чи доладний стоп,
Чи до міри вклали в нього
Ми твердого і м'якого.

Де мужне з ніжним у сполуці,
Там гармонійно звуки ллються;
Тож перевірте почуття,
Хто вибира собі дружину!
Знадлива мрія на хвилину,
А каяття — на все життя.
Дзвонять дзвони малинові,
А відлуння повторя —
Йде в вінцю, в ясній обнові
Молода до віттаря.
Пишне свято сном здається,
Тільки ж юнь скінчиться з ним, —
Як віночок розів'ється,
Розпливеться мрія в дим.
Хоч пристрасть пройде,
Любов не проходить,
Хоч цвіт опаде,
То овоч уродить.
Іде чоловік
В життя зловороже
І дбає як може;
Він сіє, будує,
Дерзає, хитрує —
Без бою ж не дасться
Сподіване щастя!
І множитьсь всяке добро у господі,
І родиться збіжжя у полі й городі,
І щедрий достаток пливе до засік.
А в домі панує
Хазяйка дбайлива —
Дружина і мати;
Пильнує, статкує,
Усім порядкує,
І діток навчає
Добра і звичаю,
І діло все робить,
В родинний добробут
І свій несе вклад,
Всьому дає лад,

Сповняє скарбами вбирущу комору,
Куделю пряде у зимовую пору,
У скрині пахучі складає водно
І вовну м'якеньку, й тонке полотно,
Усе у господі вряджає по чину
Й не знає спочину.

Вийде батько веселий, радий
І погляне з високого ганку
На квітучий маєток свій,
На обійстя своє просторе,
На комори і на обори,
На худобу, на повні стодоли,
На хвилююче колосом поле,
Гордо собі мовля:
«Твердо, як ця земля,
Всупереч долі злій
Дім укріпився мій».
Та фортуна непостійна,
З нею спілка ненадійна;
Люди сплять — біда не спить.

До заливки все готове,
Суміш вийшла до пуття:
Помолімося, братове,
Щоб далось нам лиття!
З богом приступи,
Вибивай чопи —
Хай по ринві буйно хлине
Шумовиння огнеплинне.

Вогонь — небесна благодать,
Як ми умієм ним владать,—
Людина силі огневій
Завдячує весь поступ свій.
Та сила ця стає страшна,
Як з цепу зірветься вона
І загуляє без пуття,
Природи вольнее дитя.
Знавісніє, ошаліє,
Як жерущий хижий звір,
І пожежею окриє
Не один в селитьбі двір,—
Бо ненавидить стихія

Рук людських усякий твір.
З хмар спадають
На посіви
Плідні зливи,—
Та зліта з тих самих хмар
Блиск-удар.
Чуєш, дзвін гуде страшливо?
Десь пожар!
Небо тліє,
Мов у крові,—
То ж не світ світа багровий!
Над селом
Веремія,
Дим стовпом!
Буйне полум'я без тьми
Суне грізними валами,
Плине-рине вулицями;
Там, де сніп огнений жбухне,
З кривлі кроква з хряском рухне,
Вікна б'ються, скалки скачуть,
Мати біга, діти плачуть.
Скот реве,
Все живе
Від загибелі тікає,
Ніч, як день ясний, палає;
З рук у руки ходять відра,
У повітря
Водний струмінь б'є щомочі,
Аж вогонь сичить, шкваркоче.
Вітер яросно бурхоче,
Роздимає племін злий.
Шквал нестримний огневий
Вже залив сухі амбари,
Затопив хліви й кошари;
Мов завзявшись для покари
Обернуть весь світ земний
В полум'яний чорторий,
Він встає під самі хмари,
Наче змії!
На очах
У безрадної людини
Весь доробок марно гине,
Розлітається на прах.

Де був дім —
Пожарище...
В пустці вітер свище-рище,
Жахом сяє крізь вікнини
Дух руїни,
Бродять хмари, як примари,
Понад ним.

Чоловік,
Битий горем,
Кине зором
На свій двір, що був, та зник,
І в мандри йде уже бадьоро.
Усе добро пішло вогнем,
Одним втішається людина:
Лишилась ціла вся родина,
Хвалити бога, ще живем!

Ось у форму рівно й хутко
Вже ввіллявсь огнений пруд;
Та чи дійде все до skutку,
Чи недарма вміння й труд?
Що, як десь не так,
Що, як вийде брак?
Ми голубимо надії,
А тим часом лихо діє.

Святій землі в благій надії
Ввіряєм ми свої труди;
Сіяч в ріллю пашнину сіє,
Земля ж йому, як бог приспіє,
Сторицею віддасть плоди.
Й дорожче зерно ми ховаєм
З журбою в лоно те святе;
Воно із гробу — уповаєм —
Новим блаженством процвіте.

Туга лине
В далеч гін,
На вмерлини
Дзвонить дзвін.
В ньому чути скорб тяжку і строгу —
Хтось іде в останню дорогу.

Ах, то ж вірною дружину,
Ах, то ж матінку любиму

Вирвав чорний князь навіки
Із обіймів чоловіка,
Взяв безжально від дітей,
Що вона йому родила,
Годувала і гляділа,
Не змикаючи очей.
Ах, порвавсь зв'язок родинний,
В серці зяє пустота...
Ніжна мати — в царстві тіней,
Плаче хата-сирота.
Хто ж то буде доглядати
Нині діточок дрібних?
Мачуха — не рідна мати,
Буде вік чужа для них.

Поки дзвін наш остигає,
Можна, друзі, спочивать,—
Як пташки в зеленім гаї,
Будем весело співать.
В небі рій зірок —
Гарний вечорок!
Хлопцям вже не до роботи,
Тільки майстрові турботи.

Темним гаєм поспішає
Подорожній — по мандрівці
Гарно бути у домівці...
Йдуть із поля, блеють вівці,
А худоба,
Повнобока, крутолоба,
Із черідки
Вилучається в повітки.
У ворота
Ледве вліз
Із снопами
Повний віз;
Наверху ряхтить вінок
З волошок,
Молоді женці з піснями
Йдуть в танок.
Площі й вулиці змовкають,
Світло світиться в оселях,
Всі домашні в гурт зійшлися,
Скрипучи замкнулась брама.

Землю криє
Чорна тьма,
Та тому, хто зла не діє,
Ніч — дарма;
Хай жахаються лихії,
Бо закону око не дріма.

О святий, благий порядку,
Батьку миру і достатку!
Рівне з рівним ти гуртуєш.
Ти міста міцні будуєш,
Ти з печери і з пустелі
Дикунів привів в оселі,
Норов варварських народів
Ти зм'якшив, облагородив,
В серце кожної людини
Вклав любов до батьківщини!

У братерському союзі
Рук невтомних легіон
В творчій величі й потузі
Праці стверджує закон.
Всі під захистом свободи,
І майстри, й робітники,
Гідні честі й нагороди,
Роблять діло залюбки.
Праця — людськості оздоба,
Праця — визвіл од нужди:
Владарям — за трон шаноба,
Трударям — за їх труди.

Любий миру,
Мила згодо!
Осініте
Нас ясним своїм крилом!
Хай потоп війни ніколи
Не залле ці тихі доли,
На погіднім небокраї
Вечорами
Хай зоря горить-зоряє
Золота,
А пожежа хай минає
Наші села і міста!

Розбивай тепер опоку —
Відслужила вже своє,
Хай вдоволеному оку
Мудрий витвір постає.
Молот гуп-гуп-гуп!
Глина луп-луп-луп!
Коли має дзвін родитись,
Форма мусить розвалитись.

Зуміє майстер як годиться
Розбити форму в слухну мить,
Та горе, як сама звільниться,
Клекочучи, кипляча мідь!
Потоком яросно-червоним
Вона прорве затворну твердь
І вогнедишучим драконом
Навколо сіє згубу й смерть.
Де діє сліпо груба сила,
Не буде там ніколи діла;
Як сам звільняється народ,
Не жди добра, чекай знегод.
Біда, як в лоні міст поволі
Палкий згромаджується трут,
Як люд, жахливий у сваволі
Сам виривається із пут!
І дзвона плем'я бунтівниче
На свій розгойдує вже кшталт,
І він не до сумиру кличе —
Реве оглушливо на гвалт.

Скрізь чуть: «До зброї, громадяни!»
«Свобода й рівність!» — має стяг,
Аж стогнуть вулиці й майдани
Під диким потоптом ватаг.
Жінки лютують, як мегери,
Несхожі зовсім на людей,
Живцем, як хтивії пантери,
Рвуть серце ворогу з грудей.
Нема нічого вже святого,
Чеснота топчеться щокрок,
А зло справляє перемогу,
І торжествує скрізь порок.
Будити лева — це страхіття,
Жахає нас і тигра рик,

Але нема страшніш на світі,
Як знавіснілий чоловік.
Біда, як хто сліпорожденним
Небесний світич піднесе!
Зін не світитиме нужденним,
Лиш спопелятиме усе...

Радість, радість бог послав нам!
Подивіться: із лушпин
Золотим, блискучим, славним
Наш визернюється дзвін.
Грає, мов зоря,
Мрія бронзаря,
Ще і гербова оздоба
Славить майстра-дзвонороба.

Ну, час настав!
Усі до нас! Ми по закону
Дамо ім'я новому дзвону —
Нехай він зветься М и р о с л а в.
До єдності, до приязні, до згоди
Нехай він кличе землі і народи.

Нехай він служить у житті
Митцем накресленій меті:
В небесній синяві над нами,
Над падолом земних турбот,
Нехай сусідиться з громами,
Сягає зоряних висот,
Хай буде істини глаголом
І славить мудрощі творця,
Як зорі, що безвічним колом
Вінчають роки без кінця.
Нехай із мідної гортані
Нам вічності віщає глас,
Хай в безнастанному літанні
Крильми черкається об час.
Хай долю словом нагородить,
Хоч сам без серця, без чуття,
Нехай незмінно супроводить
Завжди мінливу гру життя.
І як в повітрі завмирає
Його гудіння голосне,

Хай вчить людей, що все минає,
Що одлунає все земне.

А тепер на ливні вгору
Підіймайте з долу дзвін,
Щоб до вільного простору
В царство звуків злинув він.
Вище, вище, ввись!
Дзвоне, озовись!
Провісти нам згоду щиру,
Голос щастя, голос миру!

РОЗБІЙНИКИ

Драма

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Максиміліан, можновладний граф фон Моор.

Карл } його сини.
Франц }

Амалія фон Едельрейх, графова небога.

Шпігельберг }
Швейцер } гультаї, згодом розбійники.
Грімм }
Рацман }
Шуфтерле }
Роллер }
Косінський }
Шварц }

Герман, позашлюбний син дворянина.

Даніель, старий дворецький в домі Моорів.

Пастор Мозер.

Патер.

Ватага розбійників.

Другорядні дійові особи.

Місце дії — Німеччина: час дії — середина XVIII століття.

Події відбуваються приблизно протягом двох років.

Quae medicamenta non sanant,
ferrum sanat; quae ferrum non sa-
nat, ignis sanat! ¹

Hippocrates

In tyrannos! ²

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Франконія ³. Зал у замку Моорів.

Франц. Старий Моор.

Франц. Та чи здорові ж ви, батьку? Ви чогось та-
кі бліді.

Старий Моор. Цілком 'здоровий, сину мій... Що
ти хотів мені сказати?

Франц. Пошта прибула — лист від нашого довіре-
ного з Лейпціга.

Старий Моор (жвавіше). Вісті про мого сина
Карла?

Франц. Гм, гм! Авжеж... Але я боюсь... не знаю...
коли б я... При вашому здоров'ї... Ви справді зовсім добре
себе почуваете, мій батечку?

Старий Моор. Як риба у воді! Він пише про мо-
го сина? Але чого ти так хвилюєшся? Ти вже двічі запи-
тував мене про здоров'я.

Франц. Якщо ви хворі... або хоч трохи нездужаєте,
то дозвольте — я поговорю з вами в інший, більш слуш-
ний час. (Про себе). Ці вісті не для такої дряхлої людини.

Старий Моор. О боже, боже! Що то я почую?

Франц. Дозвольте мені спершу трохи відійти і про-
лити сльозу жалю за моїм заблудлим братом. Мені б тре-
ба повік мовчати — але він ваш син; мені б треба повік
приховувати його ганьбу — адже він мій брат... Коритись
вам — мій перший сумний обов'язок, отже, пробачте мені.

¹ Чого не гоять ліки — гоїть залізо; чого не гоїть залізо — гоїть
вогонь! *Гіппократ (лат.)*.

² На тиранів! *(Лат.)*.

³ Одна з областей Південної Німеччини.

С т а р и й М о о р. О Карле! Карле! Коли б ти знав, яких мук завдає твоя поведінка батьківському серцю! Одна-єдина радісна звістка про тебе додала б мені десять років життя... вернула б мені молодість... але кожна нова звістка, на жаль, ще на крок наближає мене до могили.

Ф р а н ц. Якщо так, мій батечку, то прощайте,— а то нам усім довелось б ще сьогодні рвати на собі волосся над вашою труною.

С т а р и й М о о р. Зостанься! Мені лишилося ще тільки ступити маленький крок,— хай уже він діє як хоче. (Сідає). За гріхи батьків терплять кару до третього і четвертого коліна,— хай уже він довершує.

Ф р а н ц (виймає лист із кишені). Ви знаєте нашого довіреного? Ну то я віддав би палець моєї правої руки, якби міг сказати, що він брехун, мерзенний, підступний брехун. Наберіться ж сили і пробачте мені, що я не даю вам самому прочитати листа,— усього ви ще не повинні знати.

С т а р и й М о о р. Все, все, мій сину,— ти увільниш мене від мого костура.

Ф р а н ц (читає). «Лейпціг, першого травня. Якби мене не зв'язувала непорушна обіцянка не таїти від тебе анічогісінько, що я можу почути про долю твого брата. любий друже, то моє безвинне перо ніколи б не стало твоїм мучителем. З цілої сотні твоїх листів можна впевнитись, як такі звістки вражають твоє братнє серце. Мені здається, ніби я вже бачу, як ти за цього негідника й мерзотника...»

Старий Моор затуляє обличчя руками.

Зауважте, батечку, я читаю найменш вразливе. «...й мерзотника рясні проливаєш сльози!..» Ах, вони текли, вони струмками бігли по моїх осмутнілих щоках!.. «Мені здається, я вже бачу, як твій старий побожний батько, блідий як смерть...» Господи! Пречиста діво! Ви й справді зблідли, а ви ж нічого ще не знаєте!

С т а р и й М о о р. Далі! Далі!

Ф р а н ц. «...блідий як смерть, хитаючись, падає в крісло і проклинає день, коли немовля вперше пролепетало, тягнучись до нього: «Тату». Мені не про все пощастило довідатись, але й з того, що я знаю, розповім тобі тільки про дещо. Твій брат, як видно, вже дійшов краю своєї ганьби; принаймні я нічого не знаю такого, чого б він уже не накоїв, хіба тільки його уява щодо цього пере-

вершує мою власну. Наробивши боргів на сорок тисяч дукатів¹...» Непогані, батьку, дрібні гроші! — «звівши перед тим дочку багатого тутешнього банкіра і смертельно поранивши на дуелі її залицяльника — славного юнака знатного роду, він вирішив учора вночі втекти від рук правосуддя, а з ним і інших семеро, яких він же втягнув у розпутне життя». Батечку! Бога ради, батечку, що з вами?

Старий Моор. Годі. Перестань, мій сину!

Франц Я пожалію вас... «Навздогін за ним послано розпорядження спіймати його, скривджені голосно вимагають для нього покарання, голова його оцінена... ім'я Моорів...» Ні, мої бідні уста не повинні вбивати батька! (*Розриває лист*). Не вірте цьому, батьку! Не вірте жодному слову!

Старий Моор (*гірко плаче*). Моє ім'я! Моє чесне ім'я!

Франц (*припадає до його грудей*). Безчесний, тричі безчесний Карл! Чи не передчував я цього, коли він, ще буди хлопчиком, тягався за дівчиськами, ганяв по долинах і горах з вуличними хлопчачками і всяким злиденим народом, від самого вигляду церкви тікав, як злочинець від тюрми, і кидав у капелюх першому-ліпшому жебракові випрохані у вас гроші, тоді як ми вдома підносились душею в побожних молитвах і читанні святих проповідей? Чи не передчував я цього, коли він з більшою охотою читав про пригоди Юлія Цезаря й Александра Великого² та інших запеклих язичників, ніж історію готового покаятись Товії³... Моя любов до нього завжди перебувала в межах синівського обов'язку до вас, і я сто раз пророкував вам, що цей хлопчина ще завдасть нам горя й ганьби! О, якби він не носив ім'я Моорів! Якби моє серце так гаряче не билось для нього! За цю безбожну любов, яку я не можу в собі викоренити, мені ще доведеться відповісти перед всевишнім.

Старий Моор. О мої надії! Мої мрії золоті!

---

¹ Дукат — венеціанська золота монета, що згодом поширилась по всій Європі.

² Гай Юлій Цезар (100—44 рр. до н. е.) — римський державний діяч і полководець; останні роки свого життя став майже необмеженим диктатором Риму.

Александр Великий (356—323 рр. до н. е.) — син македонського царя Філіппа, один з найвидатніших полководців стародавнього світу.

³ Товія — один з героїв біблійних моралістичних переказів.

Франц. Це я добре розумію. Оце й є те, про що я вам кажу. Полум'яний дух,— твердили ви,— що палає в хлоп'яті і робить його таким чулим до всього величного й прекрасного, ця щирість, яка відбиває в його очах всю його душу, ця ніжність почуття, що виливається в сльози жалю, коли він бачить чуже горе, ця мужня відвага, що підбиває його вилазити на вершини столітніх дубів, жене через рови, огорожі і стрімкі потоки, ця дитяча честолюбність, ця нездоланна впертість і всі ці прекрасні блискучі чесноти, що вже зародилися в батьковім синочку, згодом зроблять його вірним, палким другом, чудовим громадянином, героєм, великою людиною. А тепер — милуйтеся, батечку! Полум'яний дух розвинувся, зміцнів — і от він приніс розкішні плоди. Полюбуйтеся на цю щирість, як мило обернулася вона в зухвальство! Полюбуйтеся на цю лагідність, як ніжно воркує вона з кокетками, яка чула вона до принад якої-небудь Фріни¹. Полюбуйтеся на цього полум'яного генія, що за якихось шість років дочиста розтратив снагу і блукає живим приви́дом, а люди такі безсоромні, що, проходячи повз нього, примовляють: «C'est l'amour qui a fait ça»². Ах, полюбуйтеся на цю відважну й заповзятливу голову, як вона буде і здійснює плани, перед якими меркнуть героїчні подвиги картушів і говардів!³ А що буде, коли ці розкішні паростки досягнуть повного розквіту! Адже не можна сподіватися досконалості в такому ніжному віці. Можливо, батьку, ви доживете ще до радості побачити його на чолі війська, що квартирує в священній тиші лісів і наполовину полегшує втомленому мандрівцеві його ношу... Можливо, раніше ніж зійти в могилу, ви встигнете ще піти на прощу до пам'ятника, який він поставить собі між небом і землею...⁴. Можливо... О батьку, батьку, батьку! Пошукайте собі іншого імені, а то на вас пальцями показуватимуть крамарі й вуличні хлопчиська, яким доведеться побачити портрет вашого сина, виставлений на лейпцігському ринку⁵.

---

¹ Фріна — грецька танцівниця, що славилась своєю красою.

² Це зробило кохання (франц.).

³ Картуш — французький злодій і розбійник початку XVIII століття, що став свого роду знаменитістю завдяки спритності, винахідливості і відвазі. Говард — англійський розбійник, певніших відомостей про якого немає.

⁴ Пам'ятник... між небом і землею — шибениця.

⁵ Портрети злочинців, яких не могли розшукати, виставляли на видному місці біля ганебного стовпа на торгових майданах та мостах.

Старий Моор. І ти, мій Франце, і ти? О мої діти! Вони цілять мені прямо в серце.

Франц. Ви бачите — можу й я дотепним бути, але мої дотепи — це жало скорпіона. І от ця «суха, звичайна істота», цей «холодний, дерев'яний Франц» — і яких тільки назвиськ не навівав вам контраст між мною і братом, коли він сидів на колінах і термосив вас за щоки, — цей Франц помре колись в своїм ріднім кутку і зотліє, і про нього забудуть, тоді як слава цього всебічного генія пролетить від полюса до полюса. Ха! Побожно згорнувши руки, дякує тобі, о небо, холодний, сухий, дерев'яний Франц за те, що він не такий, як той!

Старий Моор. Пробач мені, дитя моє! Не гнівайся на батька, що обманувся в своїх надіях. Господь, який через Карла посилає мені сльози, через тебе, мій Франце, обітре їх з моїх очей.

Франц. Так, батечку, він обітре їх з ваших очей. Ваш Франц життя своє покладе за те, щоб продовжити ваше... Ваше життя — це оракул¹, до якого я звертаюсь за порадою в усьому, до чого б' я не брався; дзеркало, в якому я бачу все... Нема для мене священного обов'язку, якого я не був би готовий порушити, коли йдеться про ваше дорогоцінне життя. Чи вірите ви мені?

Старий Моор. На тобі лежать ще більші обов'язки, мій сину; хай бог благословить тебе за все, чим ти для мене був і чим ще будеш!

Франц. Але скажіть мені тепер — якби вам довелося не називати того сина своїм, чи були б ви щасливою людиною?

Старий Моор. Тихше! О, тихше! Коли повітуха подала його мені, я підніс його до неба і вигукнув: «Яка щаслива людина!»

Франц. Ви сказали це. А чи ж так воно тепер? Ви задрите останньому з ваших селян, що він — не батько цьому... Ви не позбудетесь горя, поки у вас такий син. Це горе зростатиме разом з Карлом. Це горе підточить ваше життя.

Старий Моор. О, воно вже зробило мене вісімдесятилітнім старцем!

Франц. А якби ви... зреклись цього сина?

---

¹ У стародавніх греків та римлян — жрець, що давав відповіді на запитання віруючих і провіщав майбутнє.

С т а р и й М о о р (схопившись). Франце! Франце!
Що ти кажеш?

Ф р а н ц. Хіба не від любові до нього все ваше горе? Без цієї любові він для вас не існує. Без цієї злочинної, гідної осуду любові він для вас умер... він для вас ніколи не родився. Не плоть і кров — серце робить нас батьками і синами. Не любіть ви його більше, і цей виродок уже не син вам, хоч він і був викросний з вашої плоті. Досі він був для вас зіницею ока; «якщо ж око твоє блазнить тебе,— говориться в писанні,— вирви його. Краще з одним оком зійти на небо, ніж з двома потрапити в пекло. Краще бездітному піднятися до неба, ніж обом, батькові і синові, піти до пекла». Так заповів нам бог!

С т а р и й М о о р. Ти хочеш, щоб я прокляв свого сина?

Ф р а н ц. Зовсім ні! Свого сина ви не повинні проклинати... Кого ви називаєте своїм сином? Того, кому ви дали життя, тоді як він всіляко намагається скоротити ваше?

С т а р и й М о о р. О, це щира правда! Це суд божий надо мною. Так господь йому звелів.

Ф р а н ц. Погляньте ж, як по-синівському ставиться до вас улюблене ваше дитя! Він душить вас вашим же батьківським співчуттям до нього, вбиває вас вашою ж любов'ю; він підкупив ваше батьківське серце, щоб воно доконало вас. Коли б вас не стало на світі — він господар ваших маєтків, повний владар своїх жадань. Загат нема, і потоки його похоті можуть вільно текти. Уявіть себе на його місці! Як часто мусить він бажати смерті батькові... та й братові теж... які так немилосердно заважали його буйним пригодам. Хіба це любов за любов? Хіба це вдячність дитини за батьківську ласку, коли він заради хвилини сласного лоскоту жертвує десятком років вашого життя? Коли славу батьків, не заплямовану протягом семи століть, він ставить на карту за одну лиш мить солодкої втіхи? І це, ви кажете, син? Відповідайте! Це, кажете, син?

С т а р и й М о о р. Нечуле дитя! Ах! А все-таки моє дитя! Все-таки моє дитя!

Ф р а н ц. Чарівне, безцінне дитя, повсякчасне старання якого — позбутися батька... О, коли б ви могли це зрозуміти! Коли б полуда спала з ваших очей! Ваша поблажливість призводить до того, що він закореніє в розпусті, ваше потурання виправдує її. Ви, звичайно, відве-

дете прокляття від його голови, зате на вас, батьку, на вас упаде весь тягар цього прокльону.

Старий Моор. Правда, щира правда! Все це моя, моя провина!

Франц. Скільки тисяч людей, що жадливо пили з келиха насолоди, виправились потім через страждання! І хіба тілесне слабування, яке супроводить кожну надмірність, не є перст божої волі? Чи має право людина порушувати її своєю жорстокою ніжністю? Чи має право батько навіки загубити довірений йому скарб? Подумайте, батьку, чи не мусить він повернутись на правдиву путь і виправитись, якщо ви на деякий час покинете його на самого себе. Або він і в великій школі злигоднів залишиться таким же негідником, і тоді — горе батькові, який своїм потуранням нищить присуди вищої мудрості! Ну то як же, батьку?

Старий Моор. Я напишу йому, що відхиляю від нього свою руку.

Франц. Ви вчините справедливо й розумно.

Старий Моор. Щоб він більше не показувався мені на очі...

Франц. Це вплине якнайкраще.

Старий Моор (ніжно). Поки він не стане іншим!

Франц. Цілком правильно! Цілком правильно! А якщо він, прикрившись машкарою лицемірства, виплаче ваше співчуття, лестощами виблагає у вас прощення, а назавтра піде і в обіймах своїх повій глузуватиме з вашої кволості? Ні, батьку! Він вернеться й сам, коли його власне сумління вже не буде йому докоряти.

Старий Моор. То я зараз же напишу йому про це.

Франц. Стривайте! Ще одне слово, батьку! Я боюсь, щоб у гніві не зірвались у вас з пера суворі вислови, які розкрають йому серце. А потім... чи не здається вам, що він уже вважатиме за прощення, якщо ви вшануєте його власноручним листом? Отже, краще буде, коли ви доручите мені.

Старий Моор. Гаразд, мій сину... Ах, і справді серце б моє розірвалось! Напиши йому...

Франц (поспішно). Отже, вирішено?

Старий Моор. Напиши йому, що безліч кривавих сліз, безліч безсонних ночей... Але не доводь мого сина до розпачу!

Франц. Чи не лягли б ви в ліжко, батечку? Все це страшенно вас схвилювало.

Старий Моор. Напиши йому, що в батьківських грудях... Кажу тобі, не доводь мого сина до розпачу! (Засмучений виходить).

Франц (сміється, дивлячись йому вслід). Утішся, старий! Ти ніколи не пригорнеш його до своїх грудей; шлях туди заказано йому, як пеклу — шлях до неба. Він був вирваний з твоїх обіймів, раніше ніж тобі стало відомо, що ти, може, сам цього захочеш. З мене був би поганий майстер, якби я не спромігся відірвати сина від батькового серця, хоч би він прикутий був до нього залізними ланцюгами. Я обвів тебе магічним колом прокльонів, через яке йому не перескочити. Щастя тобі, Франце! Немає мазунчика — і в лісі посвітлішало. Треба визбирати всі оті папірці, а то ще хто-небудь упізнає мою руку... (Збирає клатки розірваного листа). Горе незабаром і старого забере від нас... І в неї вирву я цього Карла із серця, хоч би це й коштувало їй половини життя.

Багато в мене прав бути невдоволеним природою, і, клянусь честю, я пред'явлю їх. Чому я не перший виповз з матеріної утроби? ¹ Чому не єдиний? Чому накинута на мене природа цей тягар потворності? Саме на мене? Не інакше як виснажилась вона при моїм народженні. Чому саме в мене цей лапландський ніс? Саме в мене — ці мавританські губи? Ці готтентотські очі? Вона, здається, справді поскидала до купи все, що є найпотворнішого в різних людських породах, і випекла з цього мисива мене. Пекло і смерть! Хто дав природі право його усім обдарувати, а мене позбавити всього? Чи може хто до неї піддобритись або зневажити її, раніше ніж народитись? Чому ж вона діє так упереджено?

Ні, ні! Я несправедливий до неї. Адже вона наділила нас винахідливим розумом, висадивши голих і нужденних на берег цього великого океану — світу. Пливи, хто вміє плавати, а ні — то йди на дно. Вона нічого не дала мені; чого б я не досягнув, усе це — моя справа. В кожного однакове право і на велике, і на мале. Домагання розбивається об домагання, прагнення — об прагнення і сила — об силу. Право — на боці переможця, і межі наших сил — єдиний наш закон.

Правда, існують певні поняття, які вигадують для того, щоб підтримувати пульс ладу у всесвіті. Чесне ім'я.

---

¹ За феодальною системою, маєтки та інше нерухоме майно разом з титулом переходили до старшого сина.

Це справді повноцінна монета, з якою можна майстерно шахраювати, якщо вмієш влучно пустити її в обіг. Сумління — о так, звичайно! Чудове опудало, щоб відганяти горобців од вишень! Спритно написаний вексель, з яким банкрут часом виплутується з біди.

Це таки справді похвальні вигадки! Держати дурнів у покорі, чернь — під каблуком, а розумним людям розв'язувати руки. Що їй казати, хитромудрі вигадки! Вони нагадують мені ті плоти, якими мої селяни так обачно обгороджують свої поля, щоб, бува, який заєць не проскочив, жоден заєць! А ласкавий пан прищпорює свого вороного і милостиво гарцює по майбутньому врожаю.

Бідолашний заєць! Яка все-таки жалюгідна роль — бути зайцем на цьому світі! Але ласкавому панові саме зайці їй потрібні!

Отже, сміливіше через усі перепони! Хто нічого не боїться — не менш могутній, ніж той, кого усі бояться. Тепер мода носити пряжки на штанах, щоб за бажанням стягувати їх або розпускати. Приміряймо ж собі сумління найновішого фасону, щоб вільно його розпускати, якщо почнемо повнішати. При чому тут ми? Ідіть до кравця! Я стільки наслухався всякого базікання про так звану кровну любов, що в іншій порядної людини голова б очманіла. «Це твій брат!» Інакше кажучи, він вийнятий з тієї ж самої печі, що й ти; хай буде він для тебе священним! Ви лишень зауважте, яка це заплутана логіка, який забавний висновок — від сусідства тіл до гармонії душ, від спільності місця народження до спільності відчужань, від однакового харчування до однакової вдачі. Але далі — це твій батько. Він дав тобі життя, ти його плоть, його кров — отже, хай буде він для тебе священним! Знову прехитрий висновок! Хотів би я все-таки запитати: чому він породив мене? Адже не з любові до мене, коли я ще тільки мав стати собою? Хіба він знав мене раніше, ніж я був зачатий? Або чи думав він про мене, коли зачинав мене? Або чи саме я був бажаний йому, коли він породжував мене? Хіба він знав, що з мене вийде? Сподіваюсь — ні, а то я міг би його покарати за те, що він все-таки породив мене! Чи можу я дякувати йому за те, що я чоловік? Не більше, ніж я мав би винуватити його, коли б він створив мене жінкою. Хіба можу я визнавати любов, яка не ґрунтується на повазі до мого «я»? Чи могла тут бути повага до мого «я», яке мало само виникнути лише з того, чому воно повинно бути передумовою? Де

ж тут місце для священного? Невже в самому акті, через який я виник? Ніби він є щось більше, ніж тваринний процес задоволення тваринної похоті! Чи, може, воно полягає в результаті цього акту, що є залізною необхідністю, від якої залюбки відмовились би, коли б це не було на шкоду плоті й крові? Хіба повинен я вихваляти його за те, що він мене любить? Це ж тільки сама його пиха, основний гріх усіх художників, які милуються своїм твором, хоч би який він був огидний. Оце, бачите, і вся магія, яку ви оповили священним туманом, щоб зловживати нашою лякливою. Невже ж мені задля цього дозволити себе водити за ручку, як мале хлоп'я?

Ну, то жвавніше! Сміліш за діло! Я викорчую все, що заважає мені стати володарем. Я мушу стати володарем, і я силою доб'юся того, для чого мені бракує люб'язності. *(Виходить)*.

ЯВА ДРУГА

Корчма на кордоні Саксонії.

К а р л М о о р, заглиблений у книгу. *Ш п і г е л ь б е р г* випиває за столом.

К а р л М о о р *(відкладає книгу)*. Мене верне від цього чорнильного віку, коли я читаю в мого Плутарха¹ про великих людей.

Ш п і г е л ь б е р г *(ставить перед ним склянку і п'є)*. Почитай краще Йосифа².

К а р л М о о р. Яскрава іскра Прометеевого вогню³ погасла, замість неї обходяться тепер бенгальським полум'ям, цим театральним вогнем, що ним і люльки не запа-

¹ П л у т а р х (між 46—126 рр. н. е.) — грецький історик і письменник-мораліст, автор життєписів великих полководців і державних діячів стародавнього світу. Ці життєписи любив читати молодий Шіллер.

² Ф л а в і й Й о с и ф (37—105 рр. н. е.) — греко-єврейський історик. Шпігельберг згадує про нього в зв'язку із своїми планами відновлення єврейського царства в Палестині.

³ П р о м е т е й — у старогрецькій міфології титан, втілення людської думки, її нездоланної, героїчної сили. У міфах розповідається, що він навчив людей усіх ремесел і викрав для них вогонь з неба. Батько богів Зевс покарав за це Прометея, звелівши прикувати його до дикої скелі на Кавказі. Образ Прометея — один з наймогутніших у світовій літературі, починаючи з трагедії старогрецького поета Есхіла «Прометей закутий». В українській літературі цей образ змальовується в творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Павла Тичини, Андрія Малишка.

лиш. Люди сновигають, як щури по палиці Геркулеса¹, і сушать собі мозок дослідженням того, що це за штука була у нього в мошонці. Французький абат повчає, що Александр Великий був боягуз; сухотний професор за кожним словом підносить пляшечку з нашатирним спиртом до свого носа і читає лекцію про силу. Бельбаси, які непритомніють, догравшись до немовляти, критикують тактику Ганнібала², молокососи виуджують фрази з опису битви при Каннах³ і скиглять над перемогами Сципіона⁴, опис яких доводиться їм перекладати.

Шпигельберг. Оце справді александрійське скигління⁵.

Карл Моор. Прекрасна нагорода за кривавий піт, що пролили ви на полях боїв; ви тепер живете в гімназіях, і ваше безсмертя знехотя таскають, перев'язавши школярським ремінцем. Непогане відшкодування за ваші рани і кров — стати обгорткою для пряників у нюрнберзького крамаря або, в кращому разі, потрапити до рук французького драматурга, який поставить вас на ходулі і смикатиме за дротину. Ха-ха-ха.

Шпигельберг (п'є). Читай Йосифа, прошу тебе.

Карл Моор. Тьфу! Хай він западеться, недолугий вік кастратів, здатний тільки пережовувати події давніх часів та калічити коментарями і спотворювати в трагедіях героїв старовини. Сила його лона виснажилась, і тепер продовженню роду людського доводиться допомагати пивними дріжджами.

Шпигельберг. Чаєм, брате, чаєм!

Карл Моор. Вони відгородилися від своєї здорової природи всякими пошлыми умовностями, їм не вистачає духу спорожнити склянку, бо їм доводиться пити її за чиєсь здоров'я, — вони підлизуються до підмітальника,

---

¹ Геркулес (Геракл) — легендарний герой старогрецьких міфів, найвищий ідеал мужності і сили, прославлений у багатьох піснях, переказах і драматичних творах.

² Ганнібал (247—183 рр. до н. е.) — славетний полководець стародавнього Карфагена, торгового міста-держави в Північній Африці.

⁴ Битва при Каннах (216 р. н. е.) — одна з найблискучіших перемог Ганнібала, в якій він знищив 80-тисячне римське військо.

³ Сципіон Старший (235—184 рр. до н. е.) — римський полководець.

⁵ Тобто дуже вчене скигління. Натяк на вчених так званої Александрійської епохи (з III ст. до н. е. по IV ст. н. е.), що замість творчих наукових досліджень класифікували та коментували твори античної літератури і вславились своєю дріб'язковістю й педантизмом.

щоб він замовив за них слівце перед його милостю, і при-сікуються до бідняка, якого їм нема чого боятися. Підно-сять себе до небес за обід, що влаштували, і готові отру-їти один одного за якийсь матрац, що його перехопили в них на аукціоні. Осуджують садукея¹, який не досить ретельно відвідує церкву, а самі перед вівтарем лічать свої лихварські проценти; схиляють коліна, щоб пишніше розпустити свій шлейф, і не зводять очей з пастора, щоб добре роздивитись, як завитий у нього парик. Непритом-ніють, побачивши, як ріжуть гуску, і плещуть у долоні, коли їх конкурент повертається з біржі банкрутом. Як га-ряче я тиснув їм руки: «Ще тільки один день!» Даремно! В боргову яму собаку! Благання! Клятви! Сльози! (Туп-нувши ногою). Стонадцять чортів!

Шпігельберг. І все це задля якихось двох-трьох тисяч паршивих дукатів...

Карл Моор. Ні, несила думати про це! Чи ж втис-нути мені своє тіло в корсет, чи ж зашнурувати законом волю? Закон примушує плазувати слимаком те, що по-винне орлом літати. Закон не створив ще жодної великої людини, тоді як свобода породжує велетнів і великі край-ності. Вони забираються в черево тирана, догоджають вередливому його шлункові і задихаються від його вітрів. Ах, коли б то дух Армінія² ще тлів у попелі! Поставте мене на чолі війська з таких хлопців, як я, і Німеччина стане республікою, проти якої Рим і Спарта здаватимуть-ся жіночими монастирями. (Кидає шпагу на стіл і підво-диться).

Шпігельберг (схоплюється). Браво! Бравіссімо! Ти якраз нагадав мені один важливий пункт. Я шепну тобі дещо на вухо. Моор, воно вже давно мене цікавить, а ти якраз підходяща для цього людина,— пий же, бра-те, пий! Що, якби ми обернулися в євреїв і почали мову про іудейське царство?

Карл Моор (регоче на все горло). А! Тепер я ба-чу — ти хочеш вивести з моди крайню плоть, бо цируль-ник уже позбавив тебе твоєї?

Шпігельберг. А, щоб тебе, шкуро ти ведмежа! Я й справді вже якимсь чудом наперед зазнав обрізання.

¹ С а д у к е ї — релігійно-раціоналістична секта в стародавній Іудеї.

² А р м і н і й, або Г е р м а н — вождь старогерманського пле-мені херусків. У спілці з іншими германськими племенами розбив римські легіони в Тевтобурзькому лісі (ІХ ст. н. е.)

Ну, скажи, хіба це не хитрий і не сміливий план? Ми розсилаємо маніфест на всі чотири сторони світу і всіх, хто не їсть свинини, закликаємо до Палестини. Там я доводжу за допомогою переконливих документів, що Ірод-четверовладар¹ був моїм предком і так далі. Оце буде перемога, хлопче, коли вони знову вийдуть на суходіл і заходяться заново відбудовувати Єрусалим! Тоді швиденько — геть турків з Азії, рубай кедри в Лівані², будуй корабель і давай цілим народам торгувати старими позументами та пряжками. Тим часом...

К а р л М о о р (успіхаючись, бере його за руку). Годі, товаришу, пустувати.

Ш п і г е л ь б е р г (здивовано). Тьфу! Чи не збираєшся ти розіграти роль блудного сина? Такий хлопець, як ти, що шпагою надряпав на обличчях більше, ніж три канцеляристи напишуть протягом високосного року в книзі наказів! Чи не повинен я нагадати тобі про собачий похорон за першим розрядом? Ха-ха! Доведеться мені відновити в твоїй пам'яті власний твій образ, — це вдихне вогонь у твої жили, коли ніщо вже більше не дає тобі натхнення. Ти пам'ятаєш, як пани з магістрату³ підмовили підстрелити ногу твоєму собаці, а ти для реваншу оголосив наказом піст цілому місту? Всі глузували з твого рескрипту. Але ти, не давши маху, звелів скупити все м'ясо в цілому Лейпцігу, так що через вісім годин по всій окрузі не стало й кісточки, і риба почала підніматися в ціні. Магістрат і городяни вирішили помститись. Ми швидко виступили, до тисячі семисот хлопців, з тобою на чолі, а за нами — і м'ясники, і кравці, і крамарі, і шинкарі, і цирульники, і всі цехи і поклялись розгромити геть усе місто, якщо у нас торкнуться хоч волосину на голові. Скінчилось так, як із стрільбою в Горнбергу⁴, і вони впіймали облизня. Ти скликаєш лікарів, аж цілий консиліум, і пропонуєш три дукати тому, хто пропише собаці рецепт. Ми побоювались, що в цих панів вистачить гордості відмовитись,

---

¹ Ч е т в е р о в л а д а р я м и (тетрархами) римляни називали правителів провінцій, поділених на чотири військово-адміністративні округи.

² Л і в а н — гірське пасмо в Сирії, що колись славилось кедровими лісами.

³ М а г і с т р а т — міське управління, що відало судово-адміністративними і податковими справами міста.

⁴ Розповідають, що жителі міста Горнберга вийшли салютувати своєму герцогові, не взявши з собою пороху. Спогад про «горнберзьку стрілянину» став прислів'ям.

і вже умовлялись вдатися до насильства. Але в цьому не виникло потреби,— ці пани побилися між собою за три дукати і збили ціну до трьох шелягів; за одну годину було написано аж двадцять рецептів, так що бідна тварина незабаром після того здохла.

Карл Моор. От падлюки!

Шпігельберг. Похоронна церемонія була обставлена з усією помпою, кантів¹ на честь собаки було складено безліч, і ми, числом до тисячі, кожен з ліхтарем в одній руці і рапірою — в другій, пройшли через усе місто, під калатання дзвонів і брязкіт, до місця, де здох собака. Потім ми обжирались до самого світанку, а ти, подякувавши панам за сердечне співчуття, звелів продати решту м'яса за половину ціни. *Mort de ma vie!*² Ми дивились тоді на тебе з такою ж повагою, як гарнізон завойованої фортеці на переможця.

Карл Моор. І тобі не соромно цим вихвалитись? У тебе немає совісті навіть настільки, щоб посоромитись цих витівок?

Шпігельберг. Годі, годі! Ти більше не Моор. Пригадуєш, як сотні разів, із пляшкою в руці, ти кепкував зі свого старого скупердя і казав — нехай собі скнарить і збирає, а ти матимеш зате чим полоскати собі горло. Пригадуєш? Ах ти, безсовісний, жалюгідний хвалько! Це говорилося по-молодецькому, по-дворянському, а тепер...

Карл Моор. Будь ти проклятий, що нагадуєш мені про це! Проклятий я, що казав це! Але це було тільки під впливом вина, а серце моє не чуло, що мовив язик.

Шпігельберг (хитає головою). Ні! Ні! Ні! Цього не може бути. Неможливо, брате, щоб ти говорив серйозно. Скажи, братику, чи не від злиднів у тебе такий настрій? Слухай, я розповім тобі випадок з моїх дитячих років. Біля мого дому був рив, щонайменше футів з вісім завширшки, і ми, хлопчак, бувало, наввипередки намагались через нього перескочити. Але все даремно. Геп! — і ти вже скотився, а над тобою і свист, і регіт, і геть усього закидають сніжками. Біля мого дому сидів на цепу собака одного мисливця, презлюща тварина, — він, бувало, миттю вхопить за поділ кожне дівча, що, загавившись,

---

¹ Канти — віршовані пісні, які писали в XVI—XVII ст. на різні урочисті випадки.

² Щоб я вмер! (Франц.).

підійде до нього надто близько. Ото була мені розвага — безперестану дражнити цього пса на всі лади, і я мало не вмирав зо сміху, коли це стерво визвірялося і готове було кинутись на мене, якби тільки могло.

Що ж вийшло? Одного разу я знову його роздражнив і так сильно вперіщив йому каменем у ребра, що він з люті зірвався з цепу — і прямо на мене. Я ж мов блискавка прожогом навтікача. Стонадцять чортів! А тут якраз проклятий рів. Що робити? Розлючений пес от-от вхопить мене за п'яти; я, не довго думаючи, розігнався — скік! — і вже на тому боці. Стрибок урятував мені життя, — ця тварюка на шматки б мене розірвала.

Карл Моор. Але до чого це?

Шпігельберг. Щоб ти бачив, як зростають сили в скрутну хвилину. Тому-то я ніколи не лякаюсь, коли діло до крайності доходить. Мужність зростає разом з небезпекою. Сили більшають під натиском. Доля, мабуть, хоче зробити з мене велику людину, завжди стаючи мені поперек дороги.

Карл Моор (роздратовано). Не знаю, навіщо нам ще мужність і де нам її не вистачало.

Шпігельберг. Он як? Отже, хай іде за вітром уся твоя обдарованість? Хочеш зарити свій талант? Чи не гадаєш ти, що твої лейпцігські витівки — верх людської винахідливості? Дай-но нам вийти у великий світ. Париж, Лондон! — от де можна заробити ляпаса, назвавши кого-небудь чесною людиною. Душа радіє, коли ремесло застосовують так широко. Там-то здивуєшся, аж очі вирячиш! Стривай-но, а от як підписи підробляти, шахраювати, граючи в кості, ламати замки і витрушувати потрухи із скринь — цього ти в Шпігельберга повчись! На першу-ліпшу шибеницю того каналію, який, маючи спритні руки, пропадав би з голоду.

Карл Моор (неуважливо). Як? Ти, мабуть, таки перегнав у цьому інших?

Шпігельберг. Здається, ти мені не довіряєш... Постривай, дай-но мені розійтись! Ти побачиш чудеса; твій мозочок перевернеться в голові, коли моя винахідливість, нарешті, розродиться. (Встає, із запалом). Як усе прояснюється в мені! Великі думки мигтять в моїй душі! Велетенські плани шумують у моїй творчій уяві! Проклята сонливість (б'є себе по лобі), як вона сковувала досі мої сили, заслонила перспективи і заважала моїм намірам! Я, прокидаючись, відчуваю, хто я, ким я повинен стати!

Карл Моор. Дурень ти! Вино шумує у тебе в голові. Шпігельберг (усе більше запалюючись). «Шпігельберг,— гукатимуть тобі,— чи не чарівник ти, Шпігельберг?» — «Шкода, що не став ти генералом¹, Шпігельберг,— скаже король,— ти загнав би австріяків у глухий кут». — «Так,— чую я нарікання лікарів,— непростима річ, що цей чолов'яга не вчився медицини, він би винайшов новий порошок проти зубу». — «Ах, чому камеральні науки² не його фах,— зітхатимуть різні Сюллі³ по своїх кабінетах,— він би каміння обернув на луїдори»⁴. І про Шпігельберга заговорять на Сході й на Заході, а ви, боягузи, ви, жаби, лишайтесь у бруді, тоді як Шпігельберг на крилах полетить у храм безсмертної слави.

Карл Моор. Щасливої дороги! Вилазь по ганебному стовпу на вершину слави. А мене манить в тінь батьківських гаїв, в обійми моєї Амалії. Ще минулого тижня в листі до батька я просив у нього прощення і найменшої дрібнички від нього не потаїв, а де щирість — там і співчуття і допомога. Давай попрощаємось, Моріце. Ми бачимось сьогодні востаннє. Пошта прибула. Батьківське прощення вже в мурах цього міста.

Входять Швейцер, Грімм, Роллер, Шуфтерле і Рацман.

Роллер. Чи знаєте ви, що нас вистежують?

Грімм. Що нас кожної хвилини можуть затримати?

Карл Моор. Це мене не дивує. Хай буде, що буде! Не бачили ви Шварца? Він не говорив вам, що в нього є для мене лист?

Роллер. Він давно тебе шукає — мабуть, щось є.

Карл Моор. Де ж він? Де, де? (Поспішає йти).

Роллер. Зажди! Ми маємо зустрітися з ним тут. Ти тремтиш?

Карл Моор. Я не тремчу. Чого б я мав тремтіти? Товариші! Цей лист... Радійте ж зі мною! Я найщасливіша людина під сонцем,— чого б я мав тремтіти?

¹ Перша дія «Розбійників» відбувається напередодні так званої Семилітньої війни (1756—1763 рр.) між Пруссією й Австрією.

² Камеральні науки — цикл адміністративних, економічних та фінансових знань, яких у XVIII ст. вимагали від урядовців управління так званим камеральним, тобто казенним майном у Німеччині.

³ Сюллі (1560—1641) — міністр фінансів французького короля Генріха IV.

⁴ Луїдор — старовинна французька золота монета.

Входить Шварц.

Карл Моор (біжить йому назустріч). Брате! Брате! Лист! Лист!

Шварц (дає йому листа, якого Моор швидко розпечатує). Що з тобою? Ти побілів як стіна...

Карл Моор. Рука мого брата!

Шварц. Але що це з Шпігельбергом?

Грімм. Хлопець збожеволів. Він так жестикулює, наче в нього хвороба святого Вітта¹.

Шуфтерле. У нього ум за розум зайшов. Мабуть, він складає вірші.

Рацман. Шпігельберг! Гей, Шпігельберг! Не чує, bestія.

Грімм (трусить його). Хлопче! Ти мариш, чи...

Шпігельберг (що весь час сидів у кутку кімнати, жестикулюючи так, ніби обмірковував якісь проекти, раптом дико схоплюється). *La bourse ou la vie!*² (Ханає за горло Швейцера, який спокійно відштовхує його до стіни).

Моор жбурляє листа і вибігає з кімнати. Всі скоплюються.

Роллер (услід йому). Моор! Куди ти, Моор? Що ти замислив?

Грімм. Що з ним? Що з ним? Він блідий як мрець.

Швейцер. Гарні, мабуть, новини! Дай-но подивимось...

Роллер (піднімає з землі лист і читає). «Нещасний брате!» — Веселенький початок! — «Я спішу в коротких словах повідомити тебе, що надія твоя марна. Іди туди, звелів переказати тобі батько, куди ведуть тебе твої ганебні вчинки. Не сподівайся також, каже він, виблагати коли-небудь прощення біля його ніг, якщо не виявиш готовності просидіти на хлібі й воді в найглибших підвалах його башт, аж поки твоє волосся виросте, як орлине пір'я, а нігті твої обернуться в пташині кігті. Це його власні слова. Він наказує мені закінчити на цьому листа. Прощай навіки! Мені жаль тебе.

Франц фон Моор».

Швейцер. Премилый братик! Що й казати! Цього каналію звать Францом?

¹ Хвороба, або танець, святого Вітта характеризується судорожними рухами голови і кінцівок тіла.

² Гаманець або життя! (Франц.).

Шпігельберг *(підкрадаючись)*. Про хліб і воду йде мова? Чудове життя! Але я подбав про вас краще! Чи не говорив я, що мені доведеться кінець кінцем думати за всіх вас?

Швейцер. Що там меле ця бараняча голова? Цей віслук береться думати за всіх нас?

Шпігельберг. Зайці ви всі, каліки, кривоногі собаки, якщо бракує вам сміливості зважитись на щось велике.

Роллер. Ну, хай ми й справді такі, і ти маєш рацію, але чи допоможе нам вирватись із цього клятого становища те, на що ти хочеш зважитись? Допоможе?

Шпігельберг *(гордо сміється)*. Бідолашний! Вирватись із цього становища? Ха-ха-ха! Вирватись із цього становища? А на щось мудріше хіба не вистачить твого розуму? І з цим твоя шкапа трюхає до стайні? Шпігельберг був би сучий син, якби думав з цього починати. Героями, кажу тобі, це зробить вас баронами, князями, богами!

Рацман. Чи не забагато це буде з одного маху? Але ж це має бути карколомна робота, тут можна накласти головою.

Шпігельберг. Нічого тут не треба, крім мужності, бо все, що стосується винахідливості, я цілком беру на себе. Мужайся, Швейцер, кажу я. Мужайтесь, Роллер, Грімм, Шуфтерле! Більше мужності!

Швейцер. Мужності? Якщо справа тільки в цьому, то мужності в мене вистачить, щоб босим пройти через усе пекло.

Шуфтерле. Вистачить і в мене — з самим чортом зчепитися під шибеницею за бідного грішника.

Шпігельберг. Це мені до вподоби! Коли у вас справді є мужність, то хай хтось із вас вийде і скаже: він ще має що втратити і не все йому треба здобувати!

Шварц. Правду кажучи, є що втратити, якби я схотів утратити те, що маю ще придбати!

Рацман. Так, під три чорти! Є що й придбати, якби я схотів набувати те, що не можу втратити.

Шуфтерле. Якби мені довелось втратити те, в що я вдягнений, хоча воно й з чужого плеча, — то завтра мені, мабуть, вже не було б що втратити.

Шпігельберг *(стає посередині і говорить тоном*

закляття). Отже, якщо у ваших жилах ще лишилась хоч краплина геройської німецької крові,— ходім! Ми спустимось у богемські ліси, зберемо там ватагу розбійників і... Чого ви витріщились на мене? Ваша краплина мужності вже вся випарилась?

Роллер. Ти, звичайно, не перший шахрай, що дивиться поверх високої шибениці, не помічаючи її. А все ж... хіба є у нас якийсь інший вибір?

Шпігельберг. Що? Вибір? Нема для нас вибору! Чи не хочете усі ви сісти в боргову в'язницю і муркотити там гуртом, аж поки не засурмлять на страшний суд? Чи не хочете ви помучитись із заступом та мотикою задля шматка черствого хліба? Чи не хочете ви під чужими вікнами вимолювати жебрацькими співами нужденну милостиню? Чи, може, ви хотіли б завербуватися в солдати,— але це ще питання, чи викличуть довіру ваші обличчя,— і там наперед зазнати мук чистилища від жовчної причепливості самодура-капрала? Або в такт барабанові прогулюватися під свист шпіцрутенів?¹ Або в галерному раю тягати на собі всю кузню Вулкана?² Дивіться, що вам вибрати,— оце все, з чого вам можна вибрати!

Роллер. Шпігельберг почасти має рацію. Я теж складав деякі плани, але всі вони кінець кінцем зводяться до одного. А що, міркував я, якби ми засіли й усі разом накатали якесь кишенькове видання, або альманах, або щось подібне, або почали за гарні гроші писати рецензії, як це тепер увійшло в моду?

Шуфтерле. Туди його к кату! Це недалеко від моїх проектів. Я вже й сам думав: а що, якби ти став пієтистом³ і почав би щотижня провадити напутливі бесіди?

Грімм. Попав у точку! А як з цього нічого не вийде, то — атеїстом! Ми могли б завдати такого чосу всім чотирьом євангелістам, що нашу книгу спалили б рукою ката, і тоді її враз би розхапали.

Рацман. Або піти в похід на французьку хворість,— я знаю одного лікаря, що збудував собі дім із

---

¹ Шпіцрутени — довге, гнучке пруття, яким били солдатів, проганяючи їх крізь стрій.

² Вулкан — бог вогню й ковальства у стародавніх римлян. Кузня Вулкана — тут каторжні кайдани.

³ Пієтист — удавано благочестива людина, ханжа.

чистої ртуті, як проголошує епіграма у нього на вхідних дверях.

Швейцер (встає і простягає Шпігельбергові руку). Моріце, або ти велика людина, або жолудь знайшла сліпа свиня.

Шварц. Пречудові плани! Пристойні заняття! Які співзвучні один одному великі уми! Тепер тільки бракує, щоб ми стали бабами та звідницями або навіть почали торгувати своєю незайманістю.

Шпігельберг. Дурниці! Дурниці! А що вам заважає об'єднати все це в одній особі? Мій план підносить вас набагато вище, до того ж, ви матимете ще славу й безсмертя. Ех ви, бідолахи! Треба ж і про це подумати! І про посмертну славу, і про солодке почуття вічної пам'яті про тебе...

Роллер. І про перше місце в списку чесних людей? Ти стаєш чудовим оратором, Шпігельберг, коли йдеться про те, щоб із чесною людиною зробити негідника. Але скажіть хто-небудь, куди це подівся Моор?

Шпігельберг. Ти кажеш «чесний»? Ти гадаєш, що тоді ти станеш менш чесним, ніж тепер? Що ж, по-твоєму, означає бути чесним? Допомогати багатим скнарам скидати з шиї третину їх турбот, які тільки позбавляють їх золотого сну, пускати в обіг вкриті цвіллю гроші, відновлювати майнову рівновагу,— одним словом, повертати золотий вік, позбавляти господа бога деяких надокучливих нахлібників, зберігаючи дорогий час, війну, чуму і лікарів,— бачиш, що, по-моєму, значить бути чесним, що значить бути гідним знаряддям в руках провидіння! І при тому кожен шматок печені ковтати з утішною думкою: це тобі здобули твої хитрощі, твоя лев'яча мужність, твої безсонні ночі... Від усіх, від малого до великого, пошану мати...

Роллер. І, нарешті, ще живим піднятися на небо, і, незважаючи на бурю й вітер, незважаючи на ненажерливий шлунок старого прадіда-часу, гойдатися поміж сонцем, місяцем і нерухомими зорями — там, де нерозумні птахи небесні, охоплені благородним прагненням, виспівують свої небесні концерти і хвостаті ангели збираються на свій священний синедріон? ¹ Чи ж неправда?.. І в той час, як монархів і сильних світу цього точитимуть міль і черв, бути удостоєним честі приймати візити царстве-

---

¹ Синедріон — верховна рада й суд у стародавній Іудеї.

ного Юпітерового птаха?..¹ Моріце! Моріце! Стережись, стережись триногого звіра!²

Шпігельберг. І це тебе лякає, заяча твоя душа? Скільки великих геніїв, які могли б увесь світ перебудувати, згнили на шкуродерні, і хіба не згадують про такого генія віками і тисячоліттями, тоді як багатьох королів і курфюрстів³ зовсім не згадували б в історії, коли б історіограф не боявся прогалини в родоводі і коли б його книга не набувала через це кількох зайвих сторінок, за які видавець платить йому готівкою. А якщо подорожній і побачить, як тебе хитає вітром туди й сюди,— «Видно, в нього не клоччя було в голові», пробурчить собі в бороду і зітхне про важкі часи.

Швейцер (ляскає його по плечу). Чудово, Шпігельберг! Чудово! Якого ж дідька ви тут стоїте й вагаєтесь?

Шварц. І якби це навіть називалось проституцією, то що з того? Хіба не можна на всякий випадок завжди носити з собою порошок, який нишком спровадить кожного за Ахерон⁴, де жоден півень про це й не кукурікне? Ні, брате Моріце, твій план непоганий. Те саме говорить і мій катехізис.

Шуфтерле. Грім і блискавка! І мій не менше. Шпігельберг, ти мене завербував!

Рацман. Ти, як новий Орфей⁵, приспав своєю музикою виючого звіра — моє сумління. Бери мене всього, який я є!

Грім. Si omnes cansentiunt ego non dissentio⁶. Зауважте, без застережень. В голові у мене цілий аукціон: пієтисти... дурисвіти... рецензенти й шахраї. Хто більше дасть, той мене й матиме. Ось моя рука, Моріце!

---

¹ Юпітерів птах — орел. Юпітер — батько богів у римській міфології.

² Триногий звір — шибениця.

³ Курфюрст — титул найзначніших князів у Німеччині, що існував до кінця XVIII ст.

⁴ Ахерон — ріка скорботи в грецькій міфології, через яку повинні переправлятися в підземне царство душі померлих.

⁵ Орфей — міфічний співець у стародавній Греції, що своїм співом рухав скелі й дерева, приборкував диких звірів.

⁶ Якщо всі згодні, я не заперечую (лат). Грім додає: «Зауважте, без коми, бо після «поп» можна поставити кому, і тоді вся фраза матиме протилежний зміст: «Якщо всі згодні, то я ні, заперечую».

Роллер. І ти теж, Швейцер? (Подає Шпігельбергові праву руку). Отже, я віддаю душу в заставу чортові.

Шпігельберг. А ім'я — зорям! Що з того, куди піде наша душа, коли цілі юрми висланих наперед кур'єрів сповістять про наше прибуття і всі дияволи приберуться по-святковому, струсять з вії тисячолітню сажу, і міриади рогатих голів повисовуються з димучих жерл своїх сірчаних печей, щоб поглянути на нас. Товариші! (Схоплюється). Швидше, товариші! Що в світі може зрівнятися з цим п'яним захватом? Ходім, товариші!

Роллер. Тихше, тихше! Куди? Адже й звірові треба мати голову, хлоп'ята!

Шпігельберг (в'їдливо). Що там проповідує це вайло? Хіба не було вже голови, коли ще жодна частина тіла не ворушилась? За мною, товариші!

Роллер. Спокійно, кажу я. Повинна й свобода мати свого господаря. Без голови загинули Рим і Спарта.

Шпігельберг (поступливо). Так, стривайте... Роллер діло каже. І це повинна бути світла голова. Розумієте? Це мусить бути тонка, політична голова. Так, коли я тільки подумаю, чим ви були годину тому і чим стали тепер, завдяки одній щасливій думці... Так, звичайно, вам потрібна голова... Ну, а той, кому спало таке на думку, — скажіть, хіба він не світла політична голова?

Роллер. Якби можна було сподіватися... мріяти... Але я боюсь, що він на це не пристане.

Шпігельберг. Чому? Кажи сміливіше, друже! Хоч як важко керувати кораблем, що змагається проти вітру, хоч який важкий тягар корони... Кажи сміливіше, Роллер! Може, він погодиться.

Роллер. І все пропаде, якщо він не погодиться. Без Моора — ми тіло без душі.

Шпігельберг (з досадою відходить від нього). Бовдур!

Карл Моор (входить страшенно схвилюваний, збуджено бігає по кімнаті і промовляє сам до себе). Люди, люди! Брехливе, лицемірне крокодиляче кодро! Їхні сльози — вода! Їхні серця — залізо! В уста — цілунки! В груди — мечі! Леви й леопарди годують своїх дитинчат, ворони носять ядрло своїм пташеняткам, а він, він... Злобу терпіти я навчився, можу всміхатися, коли найлютіший ворог мій п'є за моє здоров'я кров мого ж власного серця; але коли кровна любов стає зрадницею, коли бать-

ківська любов обертається в мегеру¹,— о, тоді запалай вогнем, мужня стриманосте, обернися в тигра, лагідне ягнятко, і кожна жилка нехай налетиться люттю й загибеллю!

Роллер. Слухай, Моор! Як ти вважаєш? Адже розбійником жити краще, ніж сидіти на хлібі й воді в темнім підземеллі?

Карл Моор. Чому цей дух не вселився в тигра, що оскаженіло рве своїми іклами людське тіло? Хіба це батьківська вірність? Хіба це любов за любов? Я готовий ведмедем стати і нацькувати всіх ведмедів півночі на плем'я убійників. Цілковите каяття— і ніякого милосердя! О, я готовий отруїти океан, щоб з усіх джерел вони пили смерть! Довірлива, непохитна надія— і ніякого жалю!

Роллер. То послухай-но, Моор, що я тобі скажу.

Карл Моор. Це нсймовірно, це сон, це якась оманна... Таке зворушливе благання, такий живий опис страждань і слізного каяття! Дикий звір, і той відчув би жаль, камінь, і той пролив би сльози, а проте... Це вважали б за злісний пасквіль на весь рід людський, якби розказати, а проте... проте... О, якби міг я суремним звуком підняти на повстання всю природу,— повітря, землю й море повести в бій на це гієнське кодрло!

Грімм. Послухай же, послухай! Від люті ти нічого вже не чуєш.

Карл Моор. Геть, геть від мене! Чи не людина— твоє ім'я? Чи не жінка тебе породила? Геть з моїх очей, ти, що маєш вигляд людини! Я так невимовно любив його! Жоден син так не любив! Я б тисячу разів життя своє за нього... (Лютю тупає ногою). Ха! Хто дасть мені в руки меч, щоб пекучих ран завдати цьому гадючому племні! Хто мені скаже, як влучити в самісіньке серце його життя, розшматувати, знищити його,— той буде моїм другом, моїм ангелом, моїм богом, я готовий молитися на нього!

Роллер. Саме такими друзями ми і хочемо стати, тільки вислухай нас!

Шварц. Ходім з нами в богемські ліси. Ми хочемо зібрати ватагу розбійників, а ти...

Моор дивиться на нього нерухомо.

---

¹ Мегера — одна з трьох богинь помсти в старогрецькій міфології. Мегерою взагалі називають лху, сварливу жінку.

Швейцер. Ти будеш нашим отаманом! Ти мусиш бути нашим отаманом!

Шпігельберг (розлючений, кидається в крісло). Раби і боягузи!

Карл Моор. Хто навів тобі ці слова? Послухай, хлопче! (Хочає Шварца за комір). Не з своєї ж людської душі ти їх видобув! Хто навів тобі ці слова? Так, клянусь тисячорукою смертю! Ми зробимо це! Ми мусимо це зробити! Ця думка гідна побожного схиляння! Розбійники і вбивці! Клянусь душею, я ваш отаман!

Усі (голосно вигукують). Хай живе отаман!

Шпігельберг (схопившись, про себе). Поки я не спроваджу його на той світ!

Карл Моор. Наче полуда спадає з моїх очей! Який дурний я був, що поривався назад у клітку! Мій дух прагне подвигів, душа — свободи. Убивці, розбійники — цими словами закон кинуто мені під ноги... Люди сховали від мене людство, коли я волав до людства. Тож геть від мене, співчуття й людське милосердя! У мене немає більше батька, немає більше любові, — хай кров і смерть навчать мене забути все, що колись було у мене дорогого! Ходім! Ходім! О, я влаштую собі жахливу розвагу... Так і буде — я ваш отаман. І щастя тому з вас, хто палитиме якнайлютіше, вбиватиме якнайжахливіше, бо — істинно кажу вам — він буде нагороджений по-царськи... Станьте ж усі навколо мене і кляніться мені кожен на вірність і слухняність до самої смерті. Кляніться мені в цьому своєю чоловічою правицею!

Усі (подають йому руки). Клянємось тобі на вірність і слухняність до самої смерті!

Карл Моор. А я оцією чоловічою правицею даю вам клятву вірно й стійко залишатись вашим отаманом до самої смерті! Хай ця рука трупом покладе кожного, хто виявить боягузтво, усумниться або відступить! І хай те саме вчинить зі мною кожен з вас, якщо я коли-небудь порушу свою клятву! Чи ви задоволені?

Шпігельберг несамовито бігає вперед і назад.

Усі (підкидаючи вгору капелюхи). Ми задоволені!

Карл Моор. Ну, то ходімо! Не бійтесь ні смерті, ні небезпеки, — нами керує доля невблаганна. Кожного настигне кінець кінцем його день — чи то на м'яких пуховиках, чи в розпалі жорстокого бою, чи на очах у всіх —

на шибениці або на колесі¹. Щось одне з цього — наша доля! (Виходить).

Шпігельберг (дивиться їм услід, після деякої паузи). Твій реєстр неповний. Ти пропустив отруту. (Виходить).

ЯВА ТРЕТЯ

У замку Моорів. Кімната Амалії.

Франц. Амалія.

Франц. Ти відвертаєшся, Амаліє? Невже я вартий меншої уваги, ніж той, кого прокляв батько?

Амалія. Геть!.. О велелюбний, милосердий батько, який віддає свого сина в жертву вовкам і виродкам! Сам утішається вдома солодкими дорогими винами і ніжить своє дряхле тіло на пуховиках, у той час як його великий, прекрасний син поневіряється в злиднях. Майте сором, недолюдки! Майте сором, драконові душі, ганьба для цілого людства!.. Свого єдиного сина!

Франц. Я думав, у нього їх двоє.

Амалія. Авжеж, він вартий мати таких синів, як ти. На смертному ложі марно простягатиме він німі руки до свого Карла і з жахом відсахнетесь, доторкнувшись до холодної як лід руки Франца... О, як солодко, як невимовно солодко прийняти прокляття від твого батька! Скажи, Франце, добра братня душе, що треба зробити, щоб здобути його прокляття?

Франц. Ти мариш, моя люба, мені жаль тебе.

Амалія. О, прошу тебе... Тобі жаль твого брата?.. Ні, недолюдку, ти ненавидиш його! Адже ти й мене ненавидиш?

Франц. Я люблю тебе, Амаліє, як самого себе!

Амалія. Якщо ти мене любиш, то не відмовиш в одному проханні?

Франц. Ніколи, ніколи, якщо воно не більше мого життя.

Амалія. О, якщо так!.. Одне прохання, яке ти так легко, так охоче виконаєш... (Гордо). Зненавидь мене! Я вся паленію від сорому, коли, думаючи про Карла, рап-

¹ Колесування — один з найстрашніших видів катування, коли злочинцеві ламали руки й ноги, прив'язавши його до спеціально зробленого колеса.

том згадую, що ти не зненавидів мене. Ти обіцяєш мені це? Тепер іди, облиш мене,— мені так приємно бути самій!

Франц. Чарівна мрійнице! Як дивує мене твоє лагідне, повне любові серце. (*Торкаючись її грудей*). Тут, тут панував Карл, як божество у своєму храмі; Карл стояв перед тобою наяву, Карл володів твоїми снами; тобі здавалося, ніби весь світ зливається в ньому одному, ним єдиним звучить, у ньому єдиному відбивається.

Амалія (*схвильовано*). Так, признаюсь, це правда. Вам, варварам, на злість я перед цілим світом признаюсь — я люблю його!

Франц. Не по-людському! Жорстоко! Так відплатити за таку любов! Забути ту...

Амалія (*схопившись*). Як, мене забути?

Франц. Чи не надягнула ти йому перстень на палець? Діамантовий перстень, на за поруку твоєї вірності! Але, звичайно, чи може встояти юнак перед принадами повії? Хто його за це осудить, коли він вже не мав що віддати, і хіба не заплатила вона йому з лихвою своїми ласками та обіймами?

Амалія (*спалахнувши*). Мій перстень — повії?

Франц. Фе, яка це ганьба! Але добре, коли б тільки це! Перстень, хоч би який він був дорогий, все ж можна знов придбати в якогось єврея... Може, йому не сподобалась робота, може, він виміняв його на кращий.

Амалія (*гнівно*). Але ж це мій перстень! Я кажу: мій перстень!

Франц. Який же інший, Амаліє? О, така дорогоцінність, і на моєму пальці... і від Амалії!.. Сама смерть не зняла б його звідси. Чи не правда, Амаліє,— не коштовний діамант, не майстерність ювеліра — кохання, ось що надає йому ціни. Ти плачеш, люба дитино? Горе тому, хто викликає ці безцінні краплини з таких небесних очей! Ах, якби ти знала все, бачила його самого, бачила його в такому вигляді!

Амалія. Як? В якому вигляді, потворо?

Франц. Тихше, тихше, ангельська душе, не питай мене нічого. (*Наче про себе, але голосно*). Якби принаймні була завіса, щоб ховати від очей світу цей мерзенний порок! Але ось він страшливо дивиться на вас із жовтих, синюватих кругів під очима; ось він зраджує себе мертвотною блідістю обличчя з запалими щоками і потворно випнутими вилицями... ось він глухо бубонить беззвучним

зірваним голосом... ось він усім своїм виглядом голосно заявляє про себе, тремтячи й похитуючись, висхлий, як скелет... ось він проникає аж до самих кісток і надламує животворні сили юності... ось він слизить з лоба, щік, з рота і з усієї поверхні тіла гноїстою, їдкою піною огидної прокази і гніздиться в мерзенних сховищах скотинячого сорому. Тьфу! Тьфу! Мене аж нудить... Ніс, очі, вуха — все тремтить... Ти пам'ятаєш, Амаліє, того нещасного, що в нашій богадільні вихаркував, заходячись кашлем, усю свою душу? Здавалося, сама соромливість заплющувала перед ним свої зніяковілі очі... Ти жалісливо над ним уболівала. Виклич знову цей образ у своїй душі — і перед тобою буде Карл!.. Його цілунки — чума, його губи отруять твої уста!

Амалія (дає йому ляпаса). Наклепник безсоромний!

Франц. Тебе жахає такий Карл? Тобі гидко вже від цієї блідої картини? Іди ж поглянь сама на свого прекрасного, ангелоподібного, божественного Карла! Іди упийся бальзамом його дихання, дай отруїти себе запахом амброзії, що випаровує з його пащі! Від самого тільки подиху з його рота ти поринеш у те чорне, схоже на смерть запаморочення, до якого призводить запах гнилого падла та вигляд укритого трупами поля бою.

Амалія відвертається.

Який порив кохання! Яка насолода в обіймах!.. Але хіба справедливо осуджувати людину за її непоказну зовнішність? Адже й в недолугому тілі каліки Езопа¹ може сяяти, як рубін у твані, велика, гідна кохання душа. (Злісно всміхається). Навіть на поприщених губах кохання може... Правда, якщо порок розхитує також і силу характеру, якщо з незайманістю зникає і добродієність, як відлітає аромат зів'ялої троянди... якщо разом з тілом і дух стає калікою...

Амалія (весело схопившись). О Карле! Я знов пізнаю тебе! Ти все той самий! Той самий! Все це неправда! Хіба ти, лиходію, не знаєш, що з Карлом цього не може трапитись?

Франц стоїть деякий час у глибокому замисленні, потім раптом повертається, щоб іти.

Куди так поспішаєш? Тікаєш від свого власного сорому?

¹ Езоп (VI ст до н. е.) — славетний грецький байкар-раб, за переказами, він був горбатий і дуже негарний з лиця.

Франц (затуливши обличчя руками). Пустити мене! Пустити мене... дати волю сльозам... Жорстокий батько! Кращого із своїх синів віддати на поживу нещастям, ганебному оточенню... Пустити мене, Амаліє! Я кинусь йому в ноги, навколішках благатиму його, щоб він на мене, на самого мене переклав свої прокльони... Лише мене позбавив спадщини... мене... мою кров... моє життя, все...

Амалія (кидається йому на груди). Брате мого Карла! Милый, любий Франце!

Франц. О Амаліє! Як я люблю тебе за цю непохитну вірність моему братові. Пробач, що я посмів так жорстоко випробовувати твою любов! Як прекрасно виправдала ти мої надії! Ці сльози, ці зітхання, це небесне обурення... вони й до мене, до мене... Наші душі були такі співзвучні.

Амалія. О ні, цього ніколи не було!

Франц. Ах, вони так гармоніювали, що я завжди думав: ми повинні були б народитися близнятами! І якби не нещасна зовнішня різниця, від якої Карл, на жаль, багато втратив би, нас десятки разів плутали б одного з одним. Ти точнісінький Карл — не раз казав я самому собі, — ти його луна, його образ і подоба!

Амалія (хитає головою). Ні, ні, клянусь непорочним світлом небесним! Ні єдиної риски нід нього, ні єдиної іскорки його почувань...

Франц. Так само цілком схожі і наші вдачі... Троянда була його улюбленою квіткою... яка інша квітка була для мене кращою від троянди? Він невимовно любив музику — і ви свідки, о зорі! — як часто в мертвій тиші ночі ви підслуховували мене за клавесином, коли все навколо мене поринало в пільму й дрімоту. І як ти ще можеш сумніватись, Амаліє, коли наша любов зійшлася в одній довершеній істоті, а якщо любов одна, то як же можуть родитись різними її діти?

Амалія дивиться на нього здивовано.

Був тихий, ясний вечір, останній перед його від'їздом у Лейпціг, коли він повів мене в ту альтанку, де ви так часто сиділи в мріях кохання. Ми довго мовчали... Нарешті, він схопив мене за руку і тихо сказав із сльозами на очах: «Я залишаю Амалію... Не знаю чому... але передчуваю, що це навіки... Не покидай її, брате!.. Будь їй дру-

гом... її Карлом... якщо Карл... більше... не повернеться...»
(Падає перед нею навколішки і палко цілує її руки). Ніколи, ніколи, ніколи він не повернеться, а я дав йому священну клятву!

Амалія (відсахнувшись од нього). Зраднику, ловлю тебе на слові! В цій самій альтанці він закликав мене не любити іншого... якщо йому судилося вмерти... Бачиш, який безбожний, який огидний ти... Геть з моїх очей!

Франц. Ти не знаєш мене, Амаліє, ти зовсім мене не знаєш!

Амалія. О, я знаю тебе! Тепер я тебе знаю! І ти хотів бути схожим на нього? І він міг перед тобою плакати за мною! Перед тобою? Та він швидше написав би моє ім'я на ганебному стовпі! Геть зараз же!

Франц. Ти ображаєш мене!

Амалія. Геть, кажу тобі! Ти вкрав у мене дорогоцінну годину,— хай буде вона вирахована з твого життя.

Франц. Ти ненавидиш мене.

Амалія. Я зневажаю тебе, геть!

Франц (тупнувши ногою). Стривай же! Ти ще затремтиш передо мною! Відкинути мене заради жебрака? (Розлючений виходить).

Амалія. Іди, негіднику! Тепер я знов із Карлом... Жебрака,— сказав він? Значить, світ перевернувся: жебраки стали королями, а королі — жебраками! Лахміття, що на ньому, я на пурпур помазаників¹ не проміняла б... Його погляд, з яким він милостині просить, це величний, царствений погляд,— цей погляд нищить пишноту, помпезність, тріумфи сильних і багатих! Геть ці суєтні оздоби! (Зриває з шиї перли). Хай буде прокляте те золото, і срібло, і самоцвіти, що ви на собі носите, сильні і багаті! Хай будуть прокляті ваші розкішні бенкети, ваші втіхи на м'яких ложах насолоди!.. Карле! Карле! Тепер я гідна тебе... (Виходить).

Завіса

---

¹ Пурпур помазаників — дорогоцінна тканина, фарбована темно-багровою фарбою, яку за античних часів добували з пурпурового слимака. Помазаниками божими іменували себе царі, над якими при вступі їх на царювання відбувався спеціальний обряд миропомазання.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА ПЕРША

Франц фон Моор замислений сидить у своїй кімнаті.

Франц. Це тягнеться надто довго... Лікар вважає, що він видужає. Життя старого — це ціла вічність! Передо мною був би тепер вільний, рівний шлях, якби не цей досадний живучий шматок м'яса, що перетинає мені дорогу до моїх скарбів, немов казковий пес підземний.

Невже мої плани повинні схилитись під залізним ярмом механізму? Невже моєму духові, що так високо ширяє, дозволити прикувати себе до повільного, мов у слимака, руху матерії? Погасити світло, яке й без того ледве блимає завдяки останнім краплинам масла,— ото й по всьому!.. І все-таки мені не хотілося б робити цього самому, щоб не було поговору. Мені хотілося б не вбити його, а прискорити його кінець. Я хотів би зробити це як умілий лікар, тільки навпаки... Не заважати природі якимись перешкодами, а допомогти їй швидше довершити свою власну путь. Адже можемо ми справді створювати умови для продовження життя, чому ж не могли б ми його й скорочувати?

Філософи і медики вчать мене, що душевні настрої точно відповідають рухові тілесної машини. Подагричні відчущання раз у раз супроводяться розкладом механічних функцій... пристрасті підточують життєву силу... перевтомлений дух пригинає до землі свою тілесну оселю... Як же тепер? Хто зуміє вирівняти для смерті цю непроторену путь у замок життя? Руїнувати тіло, впливаючи на дух... Ха-ха! Оригінальний задум!.. Хто б це міг його виконати?.. Неперевершений задум! Подумай-но про це, Моор!.. Це було б мистецтво, варте того, щоб мати тебе своїм винахідником. Адже довели змішування отрут майже до ступеня справжньої науки і шляхом дослідів примусили природу виявити свої межі, так що тепер за кілька років наперед вираховують биття серця і кажуть пульсові: от доти — не далі!..¹ Чому ж і тут не спробувати своїх сил?

---

¹ Кажуть, що одна жінка в Парижі систематичними дослідями з отруйними порошками досягла такого уміння, що могла наперед визначати приблизно день смерті. Ганьба нашим лікарям, яких ця жінка посоромила в умінні ставити прогнози! (Примітка Шіллера).

Але як мені взятися до справи, щоб порушити цю со-
лодку, мирну згоду душі з її тілом? Якого роду почуття
слід мені обрати? Яке з них найжорстокіше поб'є цвіт
життя? Гнів? Цей зажерливий вовк надто швидко на-
сичується... Турбота? Цей хробак точить нас надто
повільно... Журба? Ця гадюка повзе надто ліниво...
Страх? Надія не дає йому цілком охопити людину... Як?
Невже оце й усі кати людства? Невже арсенал смерті так
швидко вичерпався? (У глибокій задумі). Як?.. Ну?..
Що?.. Ні?.. Ха! (Схопившись). Переляк! На що тіль-
ки не здатний переляк! Що можуть розум, релігія проти
крижаних обіймів цього велетня? І все-таки... Якщо він ви-
тримає й цю бурю? Якщо він... О, тоді прийди мені на
допомогу ти, ж а л ю, і ти, к а я т т я, пекельна Евме-
нідо¹, змія гризуча, що весь час пережовує свою їжу і по-
жирає власні нечистоти,— ви, що вічно все руйнуєте і віч-
но відтворюєте свою отруту! І ти, виюче с а м о о б в и н у-
в а ч е н н я, що спустошуєш свій власний дім і гризеш
свою власну матір. Прийдіть і ви мені на допомогу, бла-
годійні грації² — м и н у л е з лагідним усміхом, і ти, квіту-
ч е м а й б у т н е з переповненим рогом достатку! Показуй-
те йому в своєму дзеркалі небесні радощі, в той час як ваші
окрилені ніжки зникатимуть з його пожадливих обіймів.
Так обрушусь я, завдаючи удар за ударом, насилаючи
грозу за грозою, на це кволе життя, поки цю зграю фу-
рій не завершить р о з п а ч! Перемога! Перемога! План
готовий... небувало важкий і майстерний, надійний, пев-
ний,— адже (глузливо) ніж анатома не знайде й сліду
рани або роз'їдаючої дії отрути. (Рішуче). Отже, до діла!

Входить Герман.

А! Deus machina!³ Герман!

Герман. Готовий до послуг, ласкавий паничу!

Франц (подає йому руку). Тебе чекає подяка.

Герман. Я знаю це з досвіду.

Франц. Ти скоро ще більше одержиш... скоро, Гер-
мане!.. Мені треба дещо сказати тобі, Германе.

¹ Евменіди — у грецькій міфології богині прокльону, помсти і кари. Тут під Евменідою треба розуміти муки нечистого сумління.

² Грації, або харити,— в старогрецькій міфології богині краси і радості.

³ Бог з машини! (Лат.). У грецьких і римських трагедіях бог несподівано з'являвся на сцені з допомогою захованої за лаштунками машини і розв'язував дію. Звідси — несподівана, але вчасна, доречна поява когось або чогось.

Герман. Я весь перетворився на слух.

Франц. Я знаю тебе, ти хлопець рішучий,— солдатське серце... Скривдити себе ти не даси! Мій батько дуже образив тебе, Германе!

Герман. Хай мене чорти візьмуть, якщо я забуду це!

Франц. Оце голос мужа! Помста личить мужньому серцю. Ти мені до вподоби, Германе. Візьми цей гаманець, Германе! Він був би важчий, якби я був тут господарем.

Герман. Це моє незмінне бажання, ласкавий паннучу. Дякую вам.

Франц. Справді, Германе? Ти справді хотів би, щоб я став тут володарем? Але в мого батька лев'ячі сили, до того ж, я молодший син.

Герман. Я бажав би, щоб ви були старшим сином і щоб ваш батько мав сили сухотної дівчини.

Франц. Ха! А як би тоді нагородив тебе цей старший син! Як старався б він підняти тебе до світла з цього недостойного бруду, що так само не відповідає твоїй душі і твоєму дворянському походженню! Ти увесь, отак як ти є, ходив би у мене в золоті і мчав би по вулицях четвірнею коней,— далєбі, так воно й було б!.. Але я не пам'ятаю, що я хотів тобі сказати... Ти вже забув панну фон Едельрейх, Германе?

Герман. Громе небесний! Навіщо ви нагадуєте мені про неї?

Франц. Мій брат відбив її у тебе.

Герман. Він за це поплатиться!

Франц. Вона піднесла тобі гарбуза. Здається, він навіть спустив тебе зі сходів.

Герман. За це я зіпхну його в пекло.

Франц. Він казав, що всі шепочуть одне одному на вухо, ніби тебе змайстровано нашвидку, між печенею й хріном, ніби твій батько не міг глянути на тебе без того, щоб не вдарити себе в груди і не зітхнути: «Боже, будь милостивий до мене, грішного!»

Герман (несамовито). Грім і блискавка! Замокніть!

Франц. Він радив тобі продати з аукціону твою дворянську грамоту і за ці гроші заштопати собі панчохи.

Герман. Стонадцять чортів! Я видряпаю йому очі!

Франц. Як? Ти гніваєшся? До чого цей гнів? Що

ти можеш йому лихого заподіяти? Що може щур зробити проти лева? Твоя лють тільки підсолодить його тріумф. Тобі нічого не лишається, як тільки зубами скреготати і зганяти злість на черствому хлібі.

Герман (тупає ногою). Я його зітру на порох.

Франц (ляскає його по плечу). Сором, Германе! Ти ж дворянин. Тобі не личить терпіти таку зневагу. Ти не повинен відступати від дівчини — ні, нізащо в світі, Германе! Грім і блискавка! Я б на все пішов, будши на твоєму місці.

Герман. Я не заспокоюсь, поки того й другого не спроваджу на той світ.

Франц. Не так бурхливо, Германе! Підійди ближче... Амалія повинна бути твоєю!

Герман. Повинна, хоч би й дияволіві наперекір! Повинна бути моєю!

Франц. Ти повинен її мати, кажу я тобі, до того ж, з моїх рук. Підійди ближче, кажу тобі... Ти, мабуть, не знаєш, що Карл, так би мовити, позбавлений спадщини?

Герман (підходить ближче). Не може бути! Вперше чую про це.

Франц. Заспокойся і слухай далі! Іншим разом я розкажу тобі про це докладніше... Так, кажу тобі, ось уже майже рік, як він, можна сказати, вигнаний. Але старий вже починає каятися в своїй поспішності, на яку зважився (сміється), сподіваюсь, не з своєї власної охоти. Та й ця Едельрейх щодня пристає до нього з своїми докорами й скаргами. Рано чи пізно він накаже шукати його по всьому білому світу — і попрощайся тоді з нею, Германе, якщо він його знайде! Тоді відчиняй йому шанобливо дверцята карети, коли він поїде з нею до церкви вінчатися.

Герман. Я задушу його біля розп'яття!

Франц. Потім батько передасть йому право на володіння, а сам житиме спокійно в одному із своїх замків. І от — кермо в руках цього гордого паливоди, і от він сміється із своїх заздрісників і ненависників, а я, що хотів зробити з тебе поважну, значну людину, я сам, Германе, повинен буду низько кланятись біля порога...

Герман (з запалом). Ні, як правда те, що я звусь Германом, цього не буде! Якщо у мене в голові є хоч іскорка розуму — цього не буде!

Франц. Чи не ти станеш цьому на заваді? Він і тобі, мій любий Германе, дасть відчутти свій батіг, плюватиме

тобі в обличчя, коли ти стрінешся йому на вулиці, і горе тобі, якщо ти при тому знижеш плечима або скривиш рота... Бачиш, як стоїть справа з твоїм сватанням до Амалії, з твоїми планами на майбутнє і сподіваннями.

Герман. Скажіть же, що мені робити?

Франц. Слухай, Германе! Щоб ти бачив, як близько я беру до серця твою долю, як справжній твій друг... іди переодягнись... стань зовсім невпізнаним, прийди до старого і скажи, що ти йдеш прямо з Богемії, що ти разом з моїм братом брав участь у битві під Прагою і бачив, як він віддав богові душу на полі бою.

Герман. Чи мені ж повірять?

Франц. Ого! Про це вже дозволь мені подбати! Візьми цей пакет. Ти знайдеш тут докладні пояснення для себе. І, крім того, документи, які можуть переконати і сам втілений сумнів... А тепер забирайся звідси, тільки непомітно! Вийди задніми дверима на подвір'я, перескоч через садовий мур... Розв'язку цієї трагікомедії полиш на мене!

Герман. А розв'язка буде: «Vivat¹ наш новий господар — Франціск фон Моор!»

Франц (поляскує його по щоці). Який ти догадливий! Бачиш, таким способом ми зразу і швидко досягнемо всіх своїх цілей. Амалія втратить всяку надію на нього. Старий припише смерть сина собі, а він уже й так нездужає, а щоб напівзруйнована будівля завалилась, не треба землетрусу. Цієї звістки він не переживе. Тоді я — єдиний його син... Амалія втрачає свою опору і стає іграшкою в моїх руках. І ти легко можеш собі уявити... Словом, все піде за нашим бажанням... Але ти не повинен брати своє слово назад.

Герман. Що ви? (Радіючи). Швидше куля полетить назад і розворушить тельбухи стрільцеві... Здайтеся на мене! Дозвольте мені тільки діяти. Прощайте!

Франц (кричить йому навздогін). Урожай буде твій, любий Германе! (Сам). Коли віл зведе весь хліб до клуні, йому доводиться задовольнятися сіном. Скотарку тобі, а не Амалію! (Виходить).

---

¹ Хай живе (лат.).

ЯВА ДРУГА

Опочивальня старого Моора.

Старий Моор спить у кріслі. Амалія.

Амалія (підходить навшпиньки). Тихо, тихо! Він дрімає. (Стає перед сплячим). Який прекрасний, який величний... Такими святих малюють... Ні, я не можу на тебе гніватись! Вкрите сивиною чоло, не можу я на тебе гніватись. Спочивай спокійно і радісно прокинься,— я одна піду назустріч стражданню.

Старий Моор (крізь сон). Сину мій! Сину мій! Сину мій!

Амалія (хапає його за руку). Тсс!.. тсс! Він сина бачить уві сні.

Старий Моор. Це ти? Справді ти? Як ти змарнів! Не дивись на мене такими сумними очима! Мені й без того важко.

Амалія (будить його). Прокиньтесь, любий таточку! Це тільки сон. Заспокойтесь!

Старий Моор (спросоння). Його тут не було? І я не тиснув йому руки? Негідний Франце! Ти хочеш вирвати його навіть із снів моїх!

Амалія. Чуєш, Амаліє?

Старий Моор (прокинувшись). Де він? Де? Де я? Це ти, Амаліє?

Амалія. Як ви себе почуваете? Ви спали таким здоровим сном.

Старий Моор. Мені снівся мій син. Чому цей сон не триває далі? Може, я почув би прощення з його уст.

Амалія. Ангели не пам'ятають зла,— він вам прощає. (Із смутком бере його руку). Батьку мого Карла! Я прощаю вам.

Старий Моор. Ні, доню моя! Ця смертельна блідість на твоїм обличчі засуджує батька. Бідолашна дівчино! Я позбавив тебе радощів юності твоєї... О, не проклинай мене!

Амалія (ніжно цілує йому руку). Вас?

Старий Моор. Ти знаєш цей портрет, моя доню?

Амалія. Карл?

Старий Моор. Таким він був, коли йому йшов шістнадцятий рік. Тепер він не такий... О, все в мені

перевертається! Ця лагідність обернулась в обурення, цей усміх — у розпач... Чи не правда, Амаліє, ти малювала цей портрет у день його народження, в жасминовій альтанці? О моя доню! Який я був щасливий з вашої любові!

Амалія (не зводячи очей з портрета). Ні! Ні! Це не він! Клянусь богом! Це не Карл!.. Тут, тут (показує на своє серце й голову) він зовсім, зовсім інший. Фарби надто бліді, щоб відбити небесний дух, який палав огнем в його очах. Геть цей портрет. Він написаний надто поземному! Я ж тільки вчилась малювати!

Старий Моор. Цей привітний, теплий погляд... Якби він стояв біля моєї постелі, я жив би навіть і в самій смерті! Ніколи, ніколи я не вмер би!

Амалія. Ви ніколи, ніколи не вмерли б! Це був би стрибок, от як від однієї думки перескакують до іншої, прекраснішої... Цей погляд світив би вам і за гробом. Цей погляд підніс би вас над зорі!

Старий Моор. Як важко, як сумно! Я вмираю, а мого сина Карла тут нема... мене понесуть ховати, і він не поплаче над моєю могилою... Як солодко заснути смертним сном, коли тебе заколисує синова молитва, ця коліскова пісня.

Амалія (мрійно). Так, солодко, невимовно солодко заснути смертним сном, коли тебе заколискують співи коханого... Може, сон продовжується і в могилі — довгий, вічний, нескінченний сон про Карла, аж поки пролунає дзвін воскресіння... (Схопившись у захваті). І тоді — навіки в його обіймах! (Пауза. Вона підходить до клавесина і грає).

Ти тікаєш, Гекторе, від мене
В бій, де Еакіда меч шалений
Вже Патроклові готує дань?
А кому ж дитя твоє навчати —
Кидать спис, безсмертних шанувати,
Як тебе поглине Ксанту хлань?

Старий Моор. Чудова пісня, моя доню. Ти повинна її проспівати мені перед моєю смертю.

Амалія. Це прощання Андромахи з Гектором. Ми з Карлом часто співали її під звуки лютні. (Грає далі).

Дай, дружино люба, смертну зброю —
Я помчу, в кривавім вихрі бою
Іліон я захищу грудьми.

Збережуть Астіанакса боги!
За вітчизну вмру я без тривоги,—
Стрінемось в Елізіумі ми¹.

Входить Даніель.

Даніель. Вас питає надворі якийсь чоловік. Він просить допустити його до вас,— він має для вас важливу звістку.

Старий Моор. Для мене важливе тільки одне на світі — ти знаєш це, Амаліє... Може, це якийсь нещасний, що потребує моєї допомоги? Він не піде звідси з гірким зітханням.

Амалія. Якщо це жебрак, то впусти його швидше.

Даніель виходить.

Старий Моор. Амаліє! Амаліє! Пожалій мене!
Амалія (продовжує грати).

Чую — змовкне бряк твоєї зброї,
Ржею меч твій візьметься в спокої,
І Пріама згине славний рід!
Зійдеш ти в безсонячні оселі,
Де Коцит ридає у пустелі.
В Леті вмре твого кохання цвіт.

Всі мої бажання, мрії, думи
Хай потопить Лета в чорній стумі,
Але тільки не мою любов!
Он бушує ворог за стіною —
Дай мій меч і не рндай за мною!
Не загине Гектора любов.

Франц. Герман переодягнений. Даніель.

Франц. Ось той чоловік. Жахливі вісті, каже він, чекають на вас. Чи можете ви їх вислухати?

Старий Моор. Цікавить мене тільки одна. Підійди сюди, мій друже, і не щади мене. Дайте йому келих вина!

Герман (змінивши голос). Ласкавий пане! Не гнівайтесь на бідного чоловіка, якщо він проти своєї волі вразить ваше серце. Я чужинець у цій країні, але я знаю вас дуже добре: ви батько Карла фон Моора.

---

¹ У пісні Амалії розповідається про один епізод з часів греко-троянської війни — прощання троянського героя з своєю дружиною Андромахою і маленьким сином Астіанаксом, описане в VI пісні Гомерової «Іліади». Елізіум у Гомера — місцевість на крайньому заході, де люди живуть щасливим життям; у пізніших греків — місце перебування тіней героїв і добродішних людей (античний рай).

С т а р и й М о о р. Звідки ти це знаєш?

Г е р м а н. Я знав вашого сина...

А м а л і я (схопившись). Він живий? Живий? Ти знаєш його? Де він? Де, де? (Хоче вибігти з кімнати).

С т а р и й М о о р. Ти знаєш що-небудь про мого сина?

Г е р м а н. Він учився в Лейпцігу. Звідти він подався, вже й не знаю, як далеко. Він обійшов усю Німеччину і, як сам він мені розповідав, босий, з непокритою головою, випрошував під дверима хліб. Через п'ять місяців знову виникла ця злочасна війна Пруссії з Австрією, а що йому не було на що більше сподіватись у цьому світі, то він пішов за переможним боем барабанів Фрідріха в Богемію. «Дозвольте мені,— сказав він великому Шверіну,— вмерти смертю героя. У мене більш немає батька!»

С т а р и й М о о р. Не дивись на мене, Амаліє!

Г е р м а н. Йому дали прапор, і він поплив пруським льотом переможним. Нам довелось лежати під одним шатром. Він багато розповідав про свого старого батька, про кращі, давноминулі дні... про втрачені надії... і сльози набігали нам на очі.

С т а р и й М о о р (ховає обличчя у подушки). О, перестань!

Г е р м а н. Через тиждень був великий бій під Прагою... Смію вас запевнити, що ваш син поведився як відважний воїн. Він творив чудеса на очах цілої армії. П'ять полків змінилось навколо нього, а він усе стояв. Ядра лягали праворуч і ліворуч од нього, а ваш син усе стояв. Куля роздробила йому праву руку, син ваш узяв прапор у ліву і стояв.

А м а л і я (у захваті). Гектор, Гектор! Чуєте? Він усе стояв...

Г е р м а н. Увечері я знайшов його на полі бою, він упав під свистом куль: лівою рукою він стримував кров, що струменіла з рани, права судорожно вчепилась у землю. «Брате! — крикнув він до мене.— По рядах пройшла чутка, ніби генерала годину тому вбито». — «Він убитий,— сказав я,— а що з тобою?» — «Коли так, то хто хоробрий солдат,— скрикнув він і відняв ліву руку від рани,— іди слідом за своїм генералом, як я!» Невдовзі його велика душа відлетіла вслід за героєм.

Ф р а н ц (люто наступаючи на Германа). Хай печать смерті замкне твої прокляті уста! Чи ти прийшов сю-

ди, щоб завдати нашому батькові смертельного удару?..
Батьку! Амаліє! Батьку!

Герман. Ось остання воля мого вмираючого товариша. «Візьми цей меч,— прохрипів він,— передаси його старому моему батькові. Кров його сина запеклась на ньому. За нього помстились,— він може радіти. Скажи йому, що його прокляття штовхнуло мене в битву і в обійми смерті, і що я загинув з розпачу». Його останній подих був — Амалія.

Амалія (наче прокинувшись від смертного сну). Його останній подих був — Амалія.

Старий Моор (з жахливим зойком рве на собі волосся). Моє прокляття штовхнуло його в обійми смерті! Він загинув з розпачу!

Франц (бігаючи по кімнаті). О, що ви наробили, батьку? Мій Карле, брате мій!

Герман. Ось меч і ось портрет, що він у ту хвилину зняв з грудей! На ньому ця панна мов викапана. «Це моему братові Францу»,— сказав він. Не знаю, що він хотів цим сказати.

Франц (з удаваним здивуванням). Мені? Портрет Амалії! Мені... Карл... Амалію? Мені?

Амалія (гнівно наступає на Германа). Продажний, підкуплений дурисвіте! (Різно хапає його).

Герман. Ні, я не дурисвіт, ласкава панно! Самі погляньте, хіба це не ваш портрет?.. Ви, може, самі йому дали його.

Франц. Клянусь богом, Амаліє, це твій портрет! Справді твій!

Амалія (повертає йому портрет). Мій, мій! О небо!

Старий Моор (з зойком дряпає собі обличчя). О горе, горе! Моє прокляття штовхнуло його на смерть! Він загинув з розпачу!

Амалія. І він згадав про мене в останню важку годину смерті, про мене! Ангельська душа... Коли над ним уже маяв чорний прапор смерті— згадав про мене!..

Старий Моор (бурмоче). Моє прокляття штовхнуло його в обійми смерті!.. Мій син загинув з розпачу!

Герман. Ні, я не витримаю цього горя! Прощайте, шановний пане! (Тихо до Франца). І навіщо ви це зробили, паничу? (Швидко виходить).

Амалія (схопившись, услід йому). Зажди, зажди! Які були його останні слова?

Герман (кричить, обернувшись). Його останній подих був — Амалія! (Виходить).

Амалія. Його останній подих був — Амалія!.. Ні, ти не дурисвіт! То це правда... правда... він умер!.. Умер... (Хитається й падає). Умер... Карл умер...

Франц. Що я бачу? Що це написано на мечі? Тут кров'ю написано — Амалія!

Амалія. Його рукою?

Франц. Справді це бачу я, чи це мені сниться? Бачиш цей кривавий напис: «Франце, не залишай моєї Амалії». Глянь же, глянь! І на другому боці: «Амаліє, твою клятву скасувала всемогутня смерть». Ти бачиш, бачиш? Він писав це німичною рукою, писав гарячою кров'ю серця, писав на вчистому порозі вічності! Його відлітаючий дух затримався, щоб з'єднати Франца з Амалією.

Амалія. Боже милосердий! Це його рука... Він ніколи не любив мене. (Швидко виходить).

Франц (тупнувши ногою). Прокляття! Вся моя вмілість безсила перед цією впертістю.

Старий Моор. Горе, горе! Не покидай мене, моя доню!.. Франце, Франце! Верни мені мого сина!

Франц. А хто прокляв його? Хто послав свого сина в бій, на смерть і розпач?.. О, це був ангел, це був скарб небесний! Прокляття його катам! Прокляття, прокляття на вашу голову!

Старий Моор (б'є себе кулаком в груди і в голову). Це був ангел, це був скарб небесний! Прокляття, прокляття, загибель і прокляття на мою голову! Це я, батько, вбив свого сина! Він любив мене до самої смерті! Мені на злість він кинувся в бій, на смерть! О, нелюд я! Нелюд! (Лютує на самого себе).

Франц. Його вже нема, що ж допоможуть ці зойки невчасні? (Уїдливо сміється). Легше вбити, ніж воскресити. Ніколи вже не вернути його з могили.

Старий Моор. Ніколи, ніколи, ніколи не вернути його з могили! Його нема, він втрачений навіки!.. Це ти своїми наговорами вирвав у мене прокляття, ти... ти... Верни мені мого сина!

Франц. Не доводьте мене до гніву. Я залишаю вас смерті!

Старий Моор. Потворо! Потворо! Віддай мені мого сина! (Зривається з крісла, хоче схопити Франца за горло, але той відштовхує його).

Франц. Безсилі кості! І ви ще зважуєтесь... Вми-
райте! Загиньте з розпачу! (Виходить).

Старий Моор. Хай поб'є тебе тисяча прокльонів!
Ти викрав сина з моїх обіймів. (Повний розпачу кидаєть-
ся в кріслі). О горе мені, горе! Бути в розпачі — і не
вмерти!.. Вони тікають, залишають мене смерті... мій ан-
гел-охоронець тікає від мене, святі відступаються від
сивочолого вбивці... Горе мені, горе! Невже ніхто не під-
тримає мою голову, ніхто не визволить мою бентежну ду-
шу? Ні синів, ні дочок, ні друзів!.. Тільки чужі люди...
Ніхто не хоче... один... всіма покинутий... О горе, горе!
Бути в розпачі — і не вмерти!

Входить Амалія з заплаканими очима.

Старий Моор. Амаліє! Посланнице небес! Ти
прийшла визволити мою душу?

Амалія (лагідно). Ви втратили прекрасного сина.

Старий Моор. Убив — хочеш ти сказати. З тяга-
рем цього злочину стану я перед престолом всевишнього
судді.

Амалія. О ні, скорботний старче! Отець небесний
узяв його до себе. Ми були б надто щасливі в цьому сві-
ті... Там, там, в надсонячній височині ми знову побачи-
мось.

Старий Моор. Побачимось, побачимось! О, меч
пройме мені душу... коли я, праведний, зустріну його се-
ред праведних... І на небі жахатимусь я пекельним жа-
хом! У спогляданні безконечного гнітитиме мене спогад:
я вбив свого сина!

Амалія. О, своїм небесним усміхом він згладить цей
гіркий спогад у вашій душі! Підбадьортесь, любий батеч-
ку! А мені вже добре! Хіба не проспівав він імені Ама-
лії небесним слухачам під звуки арфи серафимів і хіба
небесні слухачі не шепотіли це ім'я тихо вслід за ним?
Його останній подих був — Амалія! Чи не буде й перший
крик раювання — Амалія?

Старий Моор. Небесна втіха струмить із твоїх
уст! Він до мене усміхнеться, кажеш ти? Простить? Будь
же біля мене, кохана мого Карла, коли я вмиратиму.

Амалія. Вмерти — це полинати в його обійми. Доб-
ре вам... я вам заздрю! Чому моє тіло не одряхліло?
Чому мої коси не посивіли? Горе вам, сили юності! При-
віт тобі, немічна старосте, — тобі ближче до неба й до мо-
го Карла!

Владить Франц.

Старий Моор. Підійди до мене, сину мій! Пробач мені, я був зараз надто жорстокий до тебе. Я прощаю тобі все. Я хотів би з миром віддати свій дух.

Франц. Чи досить ви наплакались за вашим сином? Як бачу, у вас він був тільки один.

Старий Моор. Яків мав дванадцять синів, але свого Йосифа він оплакував кривавими слізьми.

Франц. Гм!..

Старий Моор. Піди візьми біблію, моя доню, і прочитай мені розповідь про Якова та Йосифа! Вона завжди мене зворушувала, хоч я не був ще тоді Яковом.

Амалія. Що ж саме вам прочитати? (Бере біблію і перегортає сторінки).

Старий Моор. Прочитай мені про горе покинутого батька, коли він не знайшов Йосифа серед своїх дітей... і марно ждав на нього серед інших одинадцяти... і про його скарги, коли... він довідався, що Йосифа взято від нього назавжди...

Амалія (читає). «І взяли одіння Йосифа, і закололи козла, і вимазали одіння кров'ю, і послали різнобарвне одіння, і доставили до батька свого, і сказали: ми це знайшли; подивись, чи твого це сина одіння, чи ні?»

Франц раптом виходить.

«Він упізнав його і сказав: це одіння сина мого; дикий звір з'їв його; хижий звір розтерзав Йосифа!»

Старий Моор (відкидаючись на подушки). Хижий звір розтерзав Йосифа!

Амалія (читає далі). «І роздер Яків одіння своє; і поклав вретиче¹ на стегна свої, і оплакував сина свого довгі дні. І зібрались усі сини його і всі дочки його, щоб утішити його; але він не хотів утішитись і сказав: з печаллю зійду я до сина мого...»

Старий Моор. Перестань, перестань! Мені дуже погано.

Амалія (схопившись, упускає книгу). Боже мій! Що це?

Старий Моор. Це смерть!.. Морок... пливе... перед очима... прошу тебе... поклич пастора... хай він... причастить мене... Де... мій син Франц?

---

¹ В р е т и щ е — убогий, грубий одяг, який надівали на знак трауру.

Амалія. Він утік! Боже, змилуйся над нами!

Старий Моор. Утік... утік від ложа вмираючого? І це все... все... що лишилось від двох дітей... які сповнювали такою надією... Ти їх дав... ти їх... і відняв... Хай буде ім'я твоє...

Амалія (раптом скрикує). Умер! Кінець усьому! У розпачі виходить).

Франц (радісно вбігає). Умер,— кричать вони,— умер! Тепер я володар! По всьому замку лементують: умер!.. А що, як він тільки спить?.. Авжеж, авжеж! Це, звичайно, сон, після якого вже ніколи не почути: «Доброго ранку...» Сон і смерть — близнята. Тож поміняємо їх імена Міцний, жаданий сон! Ми назвемо тебе смертю! (Закриває старому очі). Хто посміє тепер прийти і притягнути мене до суду? Або сказати мені просто в вічі: ти падлюка! Геть тепер цю нестерпну машкару лагідності й доброчесності! Тепер ви побачите Франца голим і вжахнетесь! Мій батько підсолоджував свої вимоги — обертав свої володіння в родинне коло; лагідно посміхаючись, сидів біля воріт і вітав усіх як братів і дітей... Мої брови нависнуть над вами, як грозові хмари, моє володарське ім'я тяжітиме над цими горами, як грізна комета, моє чоло буде для вас барометром! Він гладив і голубив потилицю, яка вперто відштовхувала його. Гладити і голубити — не моя справа. Я всаджу вам у тіло зубчасті шпори, і ви покуштуєте в мене лютого бича. Я доведу вас до того, що в моїх володіннях картопля і поганеньке пиво будуть за святкове частування, і горе тому, хто потрапить мені на очі з повними рум'яними щоками. Блідість злиднів і рабського страху — ось кольори мого герба; у цю ліврею я й одягну вас! (Виходить).

ЯВА ТРЕТЯ

Богемські ліси.

Шпігельберг. Рацман. Групи розбійників.

Рацман. Ти тут? Це справді ти? Дай же я задушу тебе в своїх обіймах, любий друже Моріц! Вітаю тебе з щасливим прибуттям у богемські ліси! Який ти став здоровий і міцний! Стонадцять чортів! Та ти привів із собою цілий гурт рекрутів, з тебе чудовий вербувальник.

Шпігельберг. Правда ж, брате? Правда ж? І всі, до того ж, славні хлопці!.. Ти не повіриш, на мені явне благословення боже: я ж був голодним злидарем, нічого не мав, крім цього посоха, коли переходив Йордан, а тепер нас сімдесят вісім чоловік, здебільшого збанкрутілі крамарі, вигнані магістратські урядовці та писарі з швабських провінцій. Це, скажу тобі, брате, цілий батальйон молодців, усе чудові хлопці,— кожен з них готовий один в одного вкрасти останнього гудзика на штанах і почуває себе в безпеці поруч із сусідом, тільки коли тримає в руках заряджену рушницю. І всього в них доскочу, і слава про них лунає на сорок миль навколо, так що не всьому й віриш. Жодного часопису нема, щоб ти не натрапив у ньому на нотатку про спритного Шпігельберга,— я тільки тому їх і читаю... Так мене усього з голови до ніг описано, що читаєш і бачиш себе як живого,— навіть і гудзиків моїх не забули. І все ж ми безсовісно водим їх навколо пальця. Заходжу недавно до друкарні, заявляю, що бачив горезвісного Шпігельберга, і диктую якомусь борзописцеві, що там сидів, живий портрет з одного місцевого лікаря-глистогона. Прикмети його розголошують, хлоп'ягу тягнуть до права, вчиняють допит, і той здуру й з переляку признається,—чорти б мене вхопили! — признається, що він Шпігельберг... Грім і блискавка! Мені так і кортіло заявити в магістрат, що цей нахаба ганьбить моє ім'я... І слухай, що я тобі скажу: його таки через три місяці повісили. Мені довелось потім заткнути ніс доброю понюшкою тютюну, коли я прогулювався біля шибениці і бачив, як цей лже-Шпігельберг пишається там у всій своїй красі. І в той час, як один Шпігельберг висить, другий Шпігельберг потихеньку виборсується з тенетів і глузливо показує ззаду надто розумному правосуддю ослячі вуха,— просто аж жаль бере.

Рацман (сміється). Ти все той самий.

Шпігельберг. Як бачиш, той самий — і тілом, і душею. Слухай, дурню, я розкажу тобі ще один жарт, який я утнув недавно в монастирі святої Цецілії. Цей монастир трапився мені по дорозі, коли вже почало смеркати, а що за день я не випустив жодного патрона,— а ти знаєш, що я до смерті ненавиджу *diem perdidit*¹, то треба

¹ Втрачений день (лат.) — відомі слова римського імператора Тіта (41—81 рр. н. е). Він промовляв їх, коли за цілий день не встигав зробити жодного доброго діла. Шпігельберг вживає цей вислів іронічно.

було хоч ніч уславити якоюсь витівкою, хоч би це навіть коштувало дияволіві одного вуха! Ми сиділи, причаївшись, до пізньої ночі. Нарешті, все стихає. Вогні гаснуть. Ми вирішили, що черниці вже в своїх перинах. Тоді я беру з собою свого товариша Грімма, всім іншим наказую ждати біля брами, поки я не свисну, домовляюсь з монастирським сторожем, беру від нього ключі, пробираюсь туди, де сплять послушниці, забираю їх одяг і викидаю весь вузол за браму. Потім ми йдемо далі від келії до келії, забираємо вбрання в кожної сестри, нарешті й в ігумені... Тоді я свищу, і мої хлопці за брамою зчиняють такий гвалт і рейвах, наче страшний суд настав, і з диким галасом — прямо до сестер у келії!.. Ха-ха-ха!.. Треба було тобі бачити цей гармидер, як бідні створіння навпомацки шукали в пільмі свої спідниці і який у них був жалюгідний вигляд, наче перед ними стояли самі чорти,— а ми тим часом налітали на них, немов гроза; і як вони зі страху закутувались у простирадла або заповзали, ніби коти, під піч; деякі з переляку так зросили кімнату, що хоч плавати вчись, а лементу, а гвалту!.. І, нарешті, ця стара лепетуша, ігуменя, у вбранні Єви перед гріхопадінням... Ти ж знаєш, брате, для мене на всій земній кулі нема створіння, гидкішого за павука та стару бабу,— і от, уяви собі, ця чорна як земля, вся зморщена, патлато шлюха витанцьовує навколо мене і закликає мене своєю дівочою незайманістю... Стонадцять чортів! Я вже був розмахнувся ліктем, щоб вибити їй з рота останні рештки її чеснот. Розмова тут коротка: або зараз же подавай сюди все срібне начиння, скарби монастирські і скільки є блискучих талярів, або... мої хлопці зразу ж мене зрозуміли... Одним словом, я здер з монастиря всякого добра не менш як на тисячу талярів та ще й утнув цього жарту, а хлопці мої залишили їм спогад, який вони таскатимуть з собою цілих дев'ять місяців.

Рацман (тупнувши ногою). Побий мене грім, і мене там не було!

Шпігельберг. От бачиш? Говори після цього, що це не веселе життя! І притому зберігаєш свіжість і силу, і тіло твоє міцніше й пухне щогодини, як черево прелата¹... Не знаю, є в мені, мабуть, щось магнетичне, що всяку наволоч з цілого світу так і притягує до мене, мов сталь і залізо.

---

¹ Прелат — духовний сановник у римсько-католицькій церкві.

Рацман. Магніт із тебе хороший! Але кат мене візьми,— хотів би я знати, до якого ти вдаєшся чаклування...

Шпігельберг. Чаклування? Ніякого чаклування — треба голову на плечах мати! Деяку практичну кмітливість, якої в ячній каші не знайдеш... Бо я, бачиш, завжди кажу: чесну людину можна з кожного пня вербового зробити, але щоб бути тонким шахраєм, треба мати здібності! Тут потрібний особливий національний геній і певний, так би мовити, шахрайський клімат; для цього раджу тобі проїхатись у Граубюнден,— це Афіни теперішніх шахраїв.

Рацман. А мені, брате, дуже вихваляли Італію.

Шпігельберг. Так, так! Не будемо ні в кого відбирати його прав, славиться й Італія своїми мужами, але якщо Німеччина й далі піде тим самим шляхом, на який вона стала, і остаточно відмовиться від біблії, на що є блискучі перспективи, то з часом може і з Німеччини вийде щось путнє... Взагалі ж, мушу тобі сказати, клімат не так уже й багато важить, геній скрізь проб'є собі дорогу, а все інше, брате... сам знаєш, з дикого яблука і в райських садах не вийде ананаса... Так от... На чому це я спинився?

Рацман. На тонких штуках.

Шпігельберг. Ага, справді, на тонких штуках. По-перше, коли ти прибуваєш до якогось міста, розвідай у наглядачів за жебраками, міської варті та дозорних, хто частіше від інших має честь їх відвідувати, а тоді вже шукай цих суб'єктів... Далі, ти вчащаєш до кав'ярень, борделів, трактирів і там придивляєшся, намацуєш, хто голосніше від інших кричить про дешеві часи та малі проценти, про згубну чуму поліцейських поліпшень, хто частіше від усіх лає уряд або нападає на фізіономіку¹ і таке інше. Отут-то, брате, верх мистецтва! Чесність ще хитається, як гнилий зуб, тобі треба тільки щипці накласти... Або ще краще і простіше: ідеш і кидаєш прямо серед вулиці повний гаманець, а сам ховаєшся де-небудь і стежиш, хто його підніме. Трохи згодом пускаєшся вслід, шукаєш, кричиш і запитуєш, начебто мимохідь: «Чи не знаходили ви, добродію, гаманця з грішми?» Скаже він «так» — ну, тоді чорт його бери; а почне відмовлятися: «пробачте, до-

---

¹ Фізіономіка — уміня визначати внутрішній стан людини за лініями і мімікою обличчя.

бродію... я не пригадую... дуже шкодую...» (схопившись) — тоді тріумф, брате, тріумф! Гаси свій ліхтар, хитрий Діогене! ¹ — ти знайшов свою людину.

Рацман. Ти таки вчений практик.

Шпігельберг. Боже мій! Ніби я коли-небудь у цьому сумнівався!.. Коли твоя людина у тебе на гачку, треба дуже тонко орудувати, щоб її витягти! Бачиш, синку, я робив це так: натрапивши на слід, я приставав до свого кандидата, як реп'ях, пив з ним на брудершафт, і — *nota bene* ² — частуй його своїм коштом! Звичайно, це тобі стане в копійку, але ти на те не зважай... Далі, ти вводиш його в компанію картярів, знайомиш з безпутними людьми, вплутуєш його в бійки та шахрайські витівки, поки він не втратить і сил своїх, і здоров'я, і грошей, і совісті, і доброго імені, бо, *incidenter* ³, мушу тобі сказати, нічого в тебе не вийде, якщо ти не погубиш душі й тіла... Віриш мені, брате, я з своєї величезної практики разів із п'ятдесят робив висновок, що досить чесного чоловіка раз вибити з колії, щоб він став братом чортові, — цей крок такий легкий, о, такий легкий, як стрибок від повії до святенниці... Але слухай! Що це за гуркіт?

Рацман. Десь гримить. Розкажуй далі!

Шпігельберг. Ще коротший і кращий ось який шлях: обдереш свого чоловіка, як барана, щоб у нього й сорочки на тілі не лишилось, тоді він і сам дасться тобі в руки... Мене, брате, цих штук не вчити. Спитай он ту мідяну пику... Хай йому грець! Як ловко я його впіймав у пастку! Я обіцяв йому сорок дукатів, якщо він зробить мені восковий зліпок з ключів його пана. Уяви собі — цей йолоп робить це, приносить мені, чорти б мене вхопили, ключі і править гроші. «А чи знаєш ти, мосє, — кажу я йому, — що я ці ключі зараз же віднесу прямісінько в поліцію і найму тобі квартиру на шибениці?» Тисяча проклять! Ти б тільки поглянув, як цей хлопчина вирячив на мене свої баньки і почав тремтіти, наче мокрий пудель. «Ради всього святого, змилуйтесь, пане! Я хочу... я хочу...» — «Чого ти хочеш? Чи не хочеш ти зараз же підтягнути пояса і вирушити зі мною до самого чор-

¹ Діоген (404—323 рр. до н. е.) — старогрецький філософ. Про нього розповідали, що він ходив удень з засвіченим ліхтарем, а коли його питали, чому він так робить, Діоген відповідав: «Я шукаю людину», тобто справжню людину.

² Занотуй собі (лат.).

³ До речі (лат.).

та?» — «О, з дорогою душею, з радістю...» Ха-ха-ха!
Так-то бідолахо, мишей салом приманюють. Та смійся ж з нього, Рацман! Ха-ха-ха!

Рацман. Так, так, мушу признатись... Золотими буквами запишу я цю лекцію на таблицях свого мозку. Сатана, видно, знає своїх людей, якщо зробив тебе своїм маклером.

Шпигельберг. Хіба ж не так, брате? І я гадаю, якщо я поставлю йому з десяток, він дасть мені спокій. Адже дає видавець своєму збирачеві передплатити кожний десятый примірник, то чого б це чорт мав скупитися?.. Рацман! Я чую запах пороху...

Рацман. Прокляття! Я сам давно його чую. Сте-режись, тут поблизу діється щось непевне! Так, так, кажу тобі, Моріце, ти з своїми рекрутами будеш дуже до речі отаманові,— він теж залучив до себе бравих хлопців.

Шпигельберг. Але мої... мої... це...

Рацман. Авжеж! Руки в них може й спритні... але,— кажу тобі,— слава нашого отамана вже не одного чесного хлопця ввела в спокусу.

Шпигельберг. Не думаю.

Рацман. Без жартів! І вони анітрохи не соромлять-ся служити під його проводом. Він не вбиває, як ми, за-для грабунку... про гроші він, видно, не дбає, відтоді як може їх мати досхочу, і навіть ту третину здобичі, яка по праву йому належить, роздає сиротам або платить за на-вчання бідних юнаків, що подають добрі надії. А коли треба пустити кров поміщикові, який дере шкуру із своїх селян, або провчити негідника в золотих галунах, який перекручує закони і сріблом замилює очі правосуддю, або якогось іншого панка тієї ж масті,— отут, хлопче, він у своїй стихії і шаленіє, як чорт, немов кожна жилка в нього фурією стає.

Шпигельберг. Гм, гм!

Рацман. Недавно довідались ми в трактирі, що тут проїздитиме багатий граф з Регенсбурга, який виграв мі-льйонний позов завдяки шахрайству свого адвоката; Моор саме сидів за столом і грав у шахи. «Скільки нас?» — спитав він мене, квапливо підводячись; я бачив, як він закусив нижню губу, що робить тільки тоді, коли його охоплює лютя. «Тільки п'ятеро!» — відповів я. «Цього досить!» — сказав він, кинув господині гроші на стіл, не доторкнувшись до вина, що загадав подати, і ми вируши-ли в дорогу. За весь час він не промовив про це ані сло-

ва, їхав сам стороною і тільки коли-не-коли запитував, чи ми чого не помітили, і наказував нам часом прикладати вухо до землі. Нарешті, їде наш граф, карета у нього важко навантажена, поруч з ним сидить у ній адвокат, попереду — вершник, з обох боків двоє слуг теж їдуть верхи... Якби ти бачив тоді отамана, як він з двома пістолями в руках перший кинувся до карети! І яким голосом він крикнув: «Стій!..» Кучер, що не хотів зупинитись, полетів з козел сторч головою; граф стрілив з карети в повітря, вершники поскакали... «Гроші, каналіє!» — закричав отаман, і той звалився, як бик під обухом.— «А, це ти, шахраю, обертаєш справедливість у продажну дівку?» Адвокат увесь тремтить, аж зуби йому цокотять — і от уже у нього в череві стирчить кинджал, як кіл у винограднику... «Я своє зробив! — крикнув отаман і гордо відвернувся від нас.— Грабувати — ваша справа». І з цими словами він зник у лісі.

Шпигельберг. Гм, гм! Слухай, брате, все, що я зараз тобі розповів, хай залишиться між нами,— йому не треба цього знати. Розумієш?

Рацман. Гаразд, гаразд, розумію.

Шпигельберг. Ти ж його знаєш! У нього є свої химери. Ти мене розумієш?

Рацман. Розумію, розумію.

Вбігає Шварц.

Рацман. Хто там? Що трапилось? Проїжджі в лісі?

Шварц. Швидше, швидше! Де всі інші?.. Тисяча чортів! Ви тут стоїте і теревені правите! Хіба ви не знаєте... Хіба ви нічого не знаєте? Адже Роллер...

Рацман. Що з ним?

Шварц. Роллера повісили, і з ним ще чотирьох.

Рацман. Роллер? Лиха година! Коли ж це... Звідки ти це знаєш?

Шварц. Вже більше трьох тижнів, як він сидить, а ми нічого не знаємо; йому вже тричі допит учиняли, а ми нічого не чуємо! Його катували й випитували — де отаман? Бравий хлопець ні в чому не признався; вчора йому був суд, а сьогодні вранці він на кур'єрських вирушив до диявола.

Рацман. Прокляття! Отаман про це знає?

Шварц. Тільки вчора про це довідався. Він лютує, як дикий вепр: Ти знаєш, він завжди шанував Роллера

більше, ніж кого іншого, а тут ще тортурі... Канати і драбини вже принесли до вежі, але це не допомогло; він сам у капуцинській рясі прокрався до нього і хотів помінятися з ним одягом. Роллер рішуче відмовився; і от він дав клятву, від якої в нас аж мороз пройшов поза шкірою, запалити йому такий похоронний факел, який ще жодному королеві не світив,— факел, від якого задимують і обвугляться їхні спини. Мені страшно за місто. Він давно вже гострить на нього зуби за його мерзенне святенництво, а ти ж знаєш, коли він сказав: «Я це зроблю!» — то це все одно, якби хто з нас уже зробив це.

Рацман. Це правда! Я знаю отамана. Коли б він дав слово сатані піти в пекло, то не став би молитись, навіть якби половиною отченашу міг здобути собі вічне спасіння. Але бідолашний Роллер! Бідолашний Роллер!

Шпігельберг. Memento mori!¹ Та це мене не обходить. *(Наспівує пісеньку).*

Я йшов повз шибеницю нині
І думав так, моргаючи здаля:
Он ти гойдаєшся у самотині,
То хто з нас дурень — ти чи я?

Рацман *(схоплюється)*. Стривай! Постріл!

Чути постріли і гомін.

Шпігельберг. Ще один?

Рацман. А ось і знов! Отаман!

За сценою співають:

Не доведеться нюрнбержцям
На гак повісити нас.
Да саро!²

Швейцер, Роллер *(за сценою)*. Ого-го-го! Ого-го-го!

Рацман. Роллер! Роллер! Бодай чорти мене вхопили!

Швейцер, Роллер *(за сценою)*. Рацман! Шварц! Шпігельберг! Рацман!

Рацман. Роллер! Швейцер! Грім і блискавка! *(Біжить їм назустріч)*.

Розбійник Моор, верхи. Швейцер, Роллер, Грім, Шуфтерле і юрба розбійників входять брудні і за-порошені.

¹ Пам'ятай про смерть! *(Лат.)*.

² Спочатку *(італ.)*. Тобто співати спочатку.

Розбійник Моор (зіскакує з коня). Свобода! Свобода! Ти на суші, Роллер! Відведи мого вороного, Швейцер, і помий його вином... (Кидається на землю). Ну й напарились!

Рацман (до Роллера). Клянусь горном Плутона!¹ Чи не воскрес ти після колесування?

Шварц. Ти дух його? Чи я дурнем став, чи це справді ти?

Роллер (задиханий). Це я. Живий. Здоровий. Як ти гадаєш, звідки я взявся?

Шварц. А відьма тебе знає! Адже кат над тобою вже й палку зламав.

Роллер. Так воно й було, і навіть більше того. Я прийшов прямісінько з шибениці. Дай мені віддихатись... Швейцер тобі все розкаже. Дайте мені склянку горілки!.. І ти знову тут, Моріце? А я вже гадав побачитися з тобою в зовсім іншому місці... Дайте ж мені склянку горілки! У мене всі кості перебиті. О мій отамане! Де мій отаман?

Шварц. Зараз, зараз! Та кажи ж, розкажуй! Як ти втік звідти? Як ти знову з нами? Аж голова обертом іде. То прямо з шибениці, кажеш ти?

Роллер (випиває цілу пляшку горілки). А! От славно, от припікає! Кажу вам, прямісінько з шибениці. Чого ви стоїте, роти пороззявляли? Ви й уявити собі не можете — я був уже за три кроки від клятої драбини, по якій мав піднятися на лоно Авраамове, — так близько, так близько, — я вже був з усіма тельбухами заprodаний в анатомку, і ти міг сторгувати моє життя за понюх табаки. Отаманові завдячую я повітрям, свободою й життям.

Швейцер. Оце була штука, варто послухати. Всього за день до того пронюхали ми через наших шпигунів, що Роллерові непереливки, і коли небо вчасно не оступиться, то завтра вдень, — отже, це було б сьогодні, — він піде в путь, уготовану всякій плоті... «Вставайте, — каже отаман. — Чого не зробиш для друга? Врятуємо його чи ні, але принаймні запалимо йому такий похоронний факел, який ще жодному королеві не світив, — факел, від якого обвугляться їхні спини». Вся ватага звелася на ноги. Виряджаємо до нього посланця, і він усе сповіщає Роллеру в записці, яку кинув у юшку.

---

¹ Плуто́н — за старогрецькою міфологією — бог підземного світу.

Роллер. Я вже не мав надії на успіх.

Швейцер. Ми зачекали, поки спустіють вулиці. Усе місто ринуло на це видовище, вершники і пішоходи мішма з повозами, гомін і співи псалмів далеко лунали навкруги. «А тепер,— каже отаман,— паліть, паліть!» Хлопці кинулись, мов стріли, підпалили місто зразу з тридцяти трьох кінців, кинули запалені гноти під порохові башти, в церкві й комори... *Morbleu!*¹ Не минуло й чверті години, як північно-східний вітер, що теж, очевидно, має зуб проти цього міста, чудово допоміг нам і роздув полум'я аж до найвищого гребеня дахів. А ми тим часом з вулиці на вулицю, як фурії: «Пожежа!... Пожежа!» По всьому місту — крик, лемент, галас, дзвонять на сполох, летить в повітря порохова башта, наче земля розкололася навпіл, і небо лопнуло, і пекло провалилось на десять тисяч сажнів глибше.

Роллер. Тут і мій конвой озирнувся: місто гинуло, як Содом і Гоморра², обрій охопило полум'я й сірчаний дим, в сорока горах навколо лунав цей пекельний жарт, панічний жах повалив усіх на землю... Тут я користаюся з хвилини і — раз! — став вільний, як вітер! А кінець же був зовсім близько... Вартові закам'яніли, мов Лотова дружина³, і дивляться назад, а я рвонувся крізь натовп і — навтікача! Відбігши кроків із шістдесят, зриваю з себе одяг, кидаюсь у річку, пливу під водою, поки, на мою думку, не зник їм з очей. Мій отаман уже наготові з кіньми й одягом — я врятований! Моор! Моор! Коли б ти швидше в таку халепу вскочив, щоб я міг тим же віддячити тобі!

Рацман. Дике бажання, за яке тебе варто повісити. Але від цього жарту можна було зі сміху луснути.

Роллер. Це була поміч — і в якій біді! Вам її не оцінити. Для цього треба — з мотузком на шиї — живцем до могили, як я, пройтися. А ці пекельні готування, ці диявольські церемонії! З кожним кроком клята квартира, в якій я мав оселитися, ставала все ближче, зростаючи передо мною в страшному сяйві вранішнього сонця. А ці готові кинутись на тебе шкуродери, а ця мерзенна му-

¹ Чорт забирай! (Франц.).

² Содом і Гоморра — за біблійним переказом, були спалені вогняним дощем з неба за нечестиве життя їх мешканців.

³ Лотова дружина — за біблійним переказом, тікаючи з Содома, оглянувшись, незважаючи на заборону, на палаюче місто, за що була обернена в соляний стовп.

зика,— вона й досі ще гримить мені у вухах,— і каркання голодного вороння, що купами обсіло мого напівзогнилого попередника, і все... все... і поверх усього ще передчуття раювання, яке розцвітало передо мною. Брате, брате! І раптом — поклик до свободи! Це був такий вибух, наче в небесній бочці лопнув обруч. Слухайте, каналії! Запевняю вас, якщо із розжареної печі скочити в льодову воду, то різницю не відчуєш сильніше, ніж я відчув, опинившись на тому березі.

Шпигельберг (сміється). Бідолашний!.. Ну, тепер усе це минуло. (П'є до нього). З щасливим воскресінням!

Роллер (кидає склянку). Ні, клянусь усіма скарбами Маммони!¹ Я не хотів би переживати це вдруге. Смерть — щось більше за стрибок арлекіна², а страх смерті гірший за саму смерть.

Шпигельберг. А висаджена в повітря порохова башта,— тепер ти розумієш, Рацман? Ось чому так довго в повітрі сіркою смерділо, неначе весь гардероб Молоха³ провітрювали під небесним склепінням... Це був, отамане, геніальний жарт! Я заздрю тобі.

Швейцер. Якщо для цього міста було розвагою дивитись, як мого товариша добивають, немов зацькованого вепра, то чого ж нам, кат його бери, мучитись сумлінням, що ми з любові до товариша пожертвували міс- том? До того ж, наші хлопці мали там нагоду добре поживитись за рахунок державної скарбниці... Скажіть-но, що ви там поцупили?

Один з ватаги. Під час загальної метушні я пробрався в церкву святого Стефана і спорів бахрому з на- престольного покрива! Господь бог, сказав я собі, багатий і без того і може напярсти собі золотих ниток з простого мотуззя.

Швейцер. І добре зробив,— навіщо цей мотлох у церкві? Зносять його творцеві, який сміється з цього дрантя, а його створіння хай голодують! А ти, Шпанглер, куди ти закинув свій невід?

---

¹ М а м м о н а — бог багатства й наживи у стародавніх сірійців та євреїв.

² А р л е к і н — комічний персонаж італійської народної комедії.

³ М о л о х — бог сонця, вогню й війни у стародавніх фінікіян, в жертву якому приносили людей. Тут Шіллер має на увазі одне з імен диявола.

Другий розбійник. Бюгель і я обчирили крамницю і притягли сувоїв краму чоловік на п'ятдесят.

Третій. А я потяг два золоті годинники та дюжину срібних ложок на додачу.

Швейцер. Гаразд, гаразд! А ми їм таке влаштували, що їм два тижні гасити доведеться. Якщо вони схочуть зупинити вогонь, то їм доведеться залити водою ціле місто... Ти не знаєш, Шуфтерле, скільки загинуло?

Шуфтерле. Кажуть, вісімдесят три. Сама лише порохова башта роздушила чоловік шістдесят.

Розбійник Моор (*дуже серйозно*). Роллер, за тебе дорого заплачено.

Шуфтерле. Ото біда! Якби ж то хоч були чоловіки, а то немовлята, що золотять свої пелюшки; дрімливі бабуні, що відганяли від них комарів; геть висохлі старигані, що їм і до дверей не дійти; пацієнти, що скиглили за лікарем, який тим часом поважно чимчикував у загальній метушні... Все, що могло рухатись, вибігло подивитись на комедію, і тільки покидьки міста залишилися стерегти свої оселі.

Розбійник Моор. Бідні створіння! Хворі, кажеш ти, старі й діти?

Шуфтерле. Так, чорт би їх забрав! До того ж ще й породіллі, і вагітні жінки, що боялися скинути перед шибеницею, молоді жінки, що старались не дивитись на цю шкуродерню, щоб не відпечатати шибениці на спині своєї дитини ще в материнській утробі... Бідні поети, в яких не було в що взутися, бо єдину свою пару черевиків вони віддали лагодити, і багато всякої іншої погані; та не варто про неї й говорити. Проходжу я повз одну халупу, коли чую з неї якийсь писк,— заглядаю туди, і що ж я там бачу при світлі полум'я? Немовля, таке свіже й здорове, лежить на підлозі під столом, а стіл уже займається. «Бідне звірятко,— сказав я.— Ти тут замерзнеш!» — і кинув його в полум'я.

Моор. Справді, Шуфтерле!.. То нехай же це полум'я горить у тебе в грудях, поки сама вічність не посивіє! Геть, недолюдку! Щоб я більше не бачив тебе у своїй ватазі!.. Ви ремствуєте? Міркуєте? Хто сміє міркувати, коли я наказую?.. Геть його звідси, кажу я... Є ще й інші поміж вас, що визріли для мого гніву. Я знаю тебе, Шпигельберг. Незабаром я з'явлюсь серед вас і влаштую вам страшливу перевірку.

Усі виходять у трепеті.

Моор (сам, швидко ходить взад, вперед). Не слухай їх, меснику небесний! Хіба я винен у цьому? Хіба винен ти, коли послані від тебе моровиці, голод і потопи гублять праведного разом з неправедним? Хто заборонить полум'ю, якому належить винищити гнізда шершнів, бушувати і на благословенних жнивах? Але вбивство дітей? Убивство жінок? Як гнітять мене ці злочини! Вони отруїли кращі мої діла!.. І от перед очима неба стоїть червоний від сорому, осміяний хлопчик,— він посмів гратися Юпітеровою палицею і подолав пігмеїв, тоді як повинен був титанів розтрощити... Іди, йди геть! Не тобі правувати караючим мечем всевишнього судді,— ти впав у першій же сутичці... Віднині я зрікаюся зухвалого задуму — піду сховаюсь в якій-небудь ущелині підземній, де світло дня назавжди відступить перед моєю ганьбою. (Хоче тікати).

Кілька розбійників (квапливо вбігаючи).
Стережись, отамане! Тут щось не гаразд! Богемська кіннота цілими ескадронами гарцює по лісі. Якась пекельна ябеда виказала нас.

Нова група розбійників. Отамане! Отамане! Вони напали на наш слід, кілька тисяч чоловік оточили звідусіль лісову гущавину.

Ще кілька розбійників. Біда, біда, біда! Нас впіймано, нас колесують, нас четвертують! Кілька тисяч гусарів, драгунів та егерів оточують височину і займають усі проходи.

Моор виходить.

Швейцер, Грімм, Роллер, Шварц, Шуфтерле, Шпігельберг, Рацман, юрба розбійників.

Швейцер. То ми їх підняли з пуховиків? Радій же, Роллер! Мені вже давно хотілось зчепитися з цими гарнізонними хлібогризами. Де отаман? Чи всі на місці? Адже пороху в нас досить?

Рацман. Пороху сила-силенна. Але нас всього-навсього вісімдесят, отже на кожного — їх принаймні по двадцятєро.

Швейцер. Тим краще! Хай їх буде хоч по п'ятдесят проти мого великого нігтя. Адже дочекались вони, поки ми їм солону під сидницями підпалили... Це ще не біда, братове! Вони продають своє життя за двадцять крейцерів, а хіба ми б'ємось не за свою шию й свободу? Ми ринемо на них цілим потопом, блискавицями впадемо їм на голови. Але де ж, чорт забирай, наш отаман?

Шпігельберг. Він кидає нас у біді. Хіба ми вже не можемо втекти?

Швейцер. Втекти?

Шпігельберг. О, чом я не залишився в Єрусалимі!

Швейцер. Бодай ти захлинувся в вигребній ямі, паскудна твоя душа! Перед голими черницями ти зух, а побачив зо два кулаки — і бабою став! Держись тепер, а ні — то зашиємо тебе в свинячу шкуру і зацькуємо собаками.

Рацман. Отамане, отамане!

Моор. *(Повільно входить, про себе)*. Я довів до того, що їх оточили звідусіль, — тепер вони мусять битися одчайдушно. *(Голосно)*. Хлопці! Настав рішучий момент! Ми пропали, коли не будемо битись, як підстрелені вепри.

Швейцер. Ха! Я іклами розпорю їм животи, так що тельбухи в них повилазять на цілий лікоть! Веди нас, отамане! Ми підемо за тобою навіть у пащу самої смерті.

Моор. Зарядіть усі рушниці! Пороху в нас не бракує?

Швейцер *(схопившись)*. Пороху досить, щоб висадити землю під самий місяць.

Рацман. У кожного заряджено по п'ять пар пістолів та по три рушниці на додачу.

Моор. Гаразд, гаразд! Хай тепер частина вилізе на дерева або сховається в гущавині і відкриває по них вогонь із засідки.

Швейцер. Це твоя справа, Шпігельберг.

Моор. А ми тим часом, як фурії, кинемось на них із флангів.

Швейцер. Отут і я, і я!

Моор. Тоді кожен починай свистіти, гасаючи по лісі, щоб здавалось, ніби нас страшенно багато; спустити також усіх собак і нацькувати на їхні загони, щоб розділити їх, розсіяти і гнати на ваші постріли. Ми троє — Роллер, Швейцер і я — будемо битися в самій тисняві.

Швейцер. Чудово, розкішно! Ми ринемо на них такою грозою, що вони й не знатимуть, звідки на них сиплються ляпаси. Я, бувало, вишню з-під самого рота вибивав... Хай тільки прийдуть.

Шуфтерле смикає Швейцера за рукав, той відводить отамана вбік і тихо з ним розмовляє.

Моор. Мовчи!

Швейцер. Прошу тебе!

Моор. Гей! Хай дякує власній ганьбі за свій порятунок. Він не повинен умерти, якщо умру я, і мій Швейцер, і мій Роллер. Хай скине свій одяг, і я скажу, що це мандрівець, якого я пограбував. Будь спокійний, Швейцер! Клянусь тобі — шибениці йому не минути.

Входить патер.

Патер (про себе, здивовано). То це і є драконове лігво? З вашого дозволу, панове! Я служитель церкви, а там ось тисяча сімсот чоловік, які охороняють кожну волосинку на моїй голові.

Швейцер. Браво, браво! Це знаменито сказано. Береженого й бог береже.

Моор. Замовкни, товаришу! Панотче, кажіть коротко, чого вам тут треба?

Патер. Мене послала вища влада, яка життям і смертю володіє. Ви злодії, ви убивці й палії, ви шахраї, єхидни отруйні, що в п'яті плазують і нишком жалять... проказа людства, пекельне поріддя, гідна пожива для вороння і гаддя, набуток для шибениці й колеса...

Швейцер. Перестань лаятись, сучий сину, а то... (Приставляє приклад до його обличчя).

Моор. Та ну тебе, Швейцер! Ти ж зіб'єш його з пантелику,— він так славно вивчив напам'ять свою проповідь. Ну, далі, панотче! «Для шибениці й колеса?»

Патер. А ти, спритний отамане. Герцог кишенькових злодіїв! Король мазуриків. Великий могол¹ усіх шахраїв на світі! Цілком схожий на того першого мерзотника призвідця, який розпалив бунтівним вогнем тисячі легіонів безневинних ангелів і потягнув їх за собою в безодню прокляття! Лемент осиротілих матерів за тобою по п'ятах женеться; ти п'єш кров, як воду; люди для твого смертоносного кинджала менше важать, ніж мильна бульбашка.

Моор. Це правда, правда! Далі!

Патер. Як — правда, правда? Хіба це відповідь?

Моор. А що ж, панотче? Такої, видно, ви не сподівались? Далі, далі! Що мали ви ще сказати?

---

¹ Могол — титул колишніх верховних владарів Індії, спадкоємців монгольських ханів. Великий могол — хан над усіма ханами, князь над князями, цар царів.

Патер (з запалом). Жахлива людино! Згинь з очей моїх! Чи не запеклась на твоїх проклятих пальцях кров убитого імперського графа? Хіба не ти вдерся в святиню господню і злодійськими руками викрав священний посуд для причастя? Як? Хіба не ти порозкидав палаючі голівки по нашому богобоязливому місту? Не ти висадив порохову башту на голови добрих християн? (Сплеснувши руками). Жахливі, жахливі лиходійства; сморід їх сягає самого неба і накликає страшний суд, який грізно впаде на вас!.. Лиходійства, дозрілі для відплати, для звуків останньої сурми!

Моор. Досі сказано чудово! Але до справи! Що має сповістити мені через вас високохвальний магістрат?

Патер. Те, чого ти ніколи не був гідний сприйняти... Подивись навколо себе, убивцю й палію! Куди б ти не кинув оком,— звідусіль ти оточений нашою кіннотою. Тут нікуди тікати... Як не вирости вишням на цих дубах і не визріти персикам на цих ялинах, так і вам не вийти з-під цих дубів і ялин.

Моор. Ти чуєш, Швейцер? Ну і що ж далі?

Патер. То слухай же, лиходію, як милостиво, як поблажливо ставиться до тебе суд. Якщо ти зараз же скорись і благатимеш милосердя й пощади, то сама суворість закону обернеться для тебе в ласку, а правосуддя стане тобі люблячою матір'ю. Воно заплющить очі на більшу половину твоїх злочинів і обмежиться — подумай тільки! — обмежиться самим лише колесуванням.

Швейцер. Ти чув, отамане? Чи не підійти мені і чи не здушити горло цій муштрованій вівчарці, щоб червоний сік бризнув з усіх її жил?

Роллер. Отамане! Буря, грім і пекло! Отамане!.. Бач, як закусив він нижню губу. Чи не підкинути мені цю тварюку догори ногами, як кеглю, під самісіньке небо?

Швейцер. Мені, мені! Я навколішках благатиму тебе, земно вклонюся тобі — дай мені насолоду стерти його на порох!

Патер кричить.

Моор. Геть від нього! Ніхто не смій торкатися його! (До патера, вихоплюючи шпагу). Бачите, панотче! Ось стоять сімдесят дев'ять чоловік, я їх отаман, і ніхто з них не вміє з одного натяку або за командою кудись летіти чи танцювати під музику канонади, а там стоїть тисяча сімсот чоловік, посивілих під рушницями... Слухай-

те ж тепер! Так каже Моор, отаман убивць і паліїв. Це правда, я вбив імперського графа, підпалив і сплюндрував домініканську церкву, закидав палаючими головешками ваше святенницьке місто і висадив порохову башту на голови добрих християн. Але це ще не все. Я зробив набагато більше. *(Простягає праву руку)*. Бачите ви ці чотири коштовні персні на моїх пальцях?.. Ідіть же й перекажіть слово в слово панам суддям, які життям і смертю володіють, усе, що ви побачите й почуєте... Цей рубін я зняв з пальця міністра, якого під час полювання поклав мертвим до ніг його державця. З найнижчого стану він улесливістю доповз до ролі першого фаворита, падіння його попередника було щаблем до його підвищення... він сплив на сльозах сиріт. Цей діамант я зняв з руки фінансового радника, який продавав почесні чини й посади тому, хто більше дасть, і гнав од своїх дверей патріота, що вболівав за вітчизною. Цей агат я ношу на честь попа однієї масті з вами, якого я задушив власними руками за те, що він відкрито, з кафедри, оплакував занепад інквізиції... Я міг би розповісти вам ще більше історій про мої персні, якби не шкодував і тих кількох слів, які на вас потратив...

П а т е р . О, фараон, фараон!

М о о р . Ви чуєте? Ви зауважили цей зойк? Чи не стоїть він тут так, ніби хоче прикликати вогонь з неба на зграю нечестивих, осуджує їх лише знизуванням плечей, проклинає самим тільки зітханням християнським!.. Чи може людина такою сліпою бути? Він, що сотнями Аргусових очей¹ помічає плями на своєму братові, чи може він бути таким сліпим до самого себе? Громовим голосом віщують вони з надхмарної височини про лагідність і терпіння, а самі приносять богові любові людські жертви, немов вогнерукому Молохові. Проповідують любов до ближнього і з прокльоном женуть від своїх дверей вісімдесятилітнього сліпця. Постають проти скнарості, а самі винищують населення Перу задля золотих пряжок і запрягають язичників, мов худобу, в свої повози. Сушать собі голови, як це могло статися, що природа породила Іскаріота, а навіть не найгірший з них продав би триєдиного бога за десять сребреників. О, бодай на вас загибель, фарисеї, фальшивники істини, мавпи божества!

---

¹ А р г у с — у старогрецькій міфології велетень з безліччю очей, якими було всіяне все його тіло.

Ви не боїтесь преклоняти коліна перед хрестом і віттарями, ремінням скривавлюєте свої спини і постом виснажуєте плоть; ви уявляєте, ніби цим жалюгідним блазенством ви затуманите очі тому, кого ж самі ви, дурні, називаєте всезнаючим. Так найзліше глузують із сильних світу цього, коли улесливо запевняють, ніби підлесники їм ненависні. Ви чванитесь чесністю й зразковою поведінкою, а бог, що наскрізь бачить серця ваші, розгнівався б на творця, якби не сам він створив нільську потвору¹. Заберіть його з очей моїх!

П а т е р. Щоб лиходій та був ще такий гордий!

М о о р. Цього не досить... Ось тепер я заговорю гордо. Іди й скажи високохвальному судові, який грає життям і смертю: я не злодій, що у змові зі сном і темрявою ночі удає з себе героя на мотузяній драбині... Про те, що я вчинив, я, без сумніву, прочитаю колись у борговій книзі неба; але з його жалюгідними намісниками я більше не витрачатиму слів. Скажи їм: моє ремесло — відплата, промисел мій — помста. (*Повертається до нього спиною*).

П а т е р. То ти відмовляєшся від пощади й милосердя? Гаразд, розмову з тобою скінчено. (*Звертається до ватаги*). То вислухайте ви, що сповіщає вам через мене правосуддя. Якщо ви зараз же зв'яжете і віддасте цього засудженого злочинця — всі ваші мерзоти, аж до останньої, буде пущено в непам'ять... свята церква з оновленою любов'ю прийме вас, овець заблудлих, у своє материнське лоно, і кожному з вас буде відкрито шлях до всіх почесних посад. (*З триумфуючим сміхом*). Ну як? Чи до смаку вам це, ваша величність?.. Отже, швидше! В'яжіть його — і ви вільні!

М о о р. Ви чуєте? Чуєте? Чого ж ви остовпіли? Чому такі збентежені? Вам пропонують свободу, а ви ж дійсно їх полонені. Вам дарують життя, і це не пуста хвальба, бо ви справді засуджені. Вам обіцяють шанобу й посади, а яка може бути ваша доля, хоч би ви й перемогли, як не ганьба, прокляття й переслідування!? Вам провіщають примирення з небом, а ви ж справді прокляті! На жодному з вас немає й волосинки, яка не прямувала б до пекла. І ви ще роздумуете? Ще вагаєтесь? Невже так важко вам вибрати між небом і пеклом? Допоможіть їм, панотче!

---

¹ Нільська потвора — крокодил.

П а т е р (про себе). Чи не збожеволів цей хлопець? (Вголос). Чи не боїтесь ви часом, що це пастка, щоб вас живцем переловити? Читайте самі, тут підписано цілковите помилування. (Подає Швейцерові папір). Чи можна ще сумніватись?

М о о р. От бачите, бачите! Чого ж вам ще бажати? Підписано власною рукою... Це ж милість понад усякі межі! Чи, може, ви боїтесь, що вони зламають своє слово, бо вам доводилось чути, що слова, даного зрадникам, не додержують? О, не бійтесь! Вже з самих політичних міркувань вони повинні додержати слова, хоч би дали його самому сатані. Інакше хто ж повірить їм надалі? Як же їм тоді вдатися до цього вдруге? Я готовий заприсягнути, що думка в них цілком щира. Вони знають, що це я підбурив вас і розпалив, а вас самих вважають невинними. Ваші злочини вони пояснюють помилками молодості, необачністю. Одного мене їм треба, один я заслуговую кару. Чи не так, панотче?

П а т е р. Який диявол промовляє його устами? Так, звичайно, звичайно, це так. Цей хлопець зведе мене з розуму.

М о о р. Як, ви й досі не відповідаєте? Чи не гадаєте ви пробитися оружною рукою? Та погляньте, погляньте навколо себе! Про це нема чого й думати, це була б дитяча самовпевненість... Чи вас приваблює загинути героями, тому що ви бачили, як я радів битві? О, і не думайте про це! Ви не Моори! Ви безбожні злодії! Жалюгідне знаряддя моїх великих планів, мерзенні, як катова віршовка! Злодії не можуть загинути як герої. Життя — весь виграш злодія, далі настає щось жахливе... І злодії мають рацію тремтіти перед смертю. Послухайте, як сурмлять їхні горни. Гляньте, як грізно виблискують їхні шаблі! Як? Ви ще не зважились? Я не подякую вам за своє життя, я соромлюсь вашої жертви!

П а т е р (вкрай здивований). Я божеволію, втечу відсіля! Чи чувана ж то річ?

М о о р. Чи ви боїтесь, що я сам заподію собі смерть і знищу самогубством договір, дійсний тільки для живого? Ні, хлопці, то марний страх. Ось я відкидаю геть свій кинджал, пістолі і пляшечку з отрутою, яка стала б мені у пригоді... Я тепер такий жалюгідний, що навіть владу над власним життям утратив... Як, ви все ще не зважились? Чи, може, ви гадаєте, що я схоплюсь за зброю, коли ви схочете мене в'язати? Дивіться! Я прив'язую свою

праву руку до цього дубового сука, тепер я цілком беззахисний — навіть дитина мене подолає... Хто ж із вас перший покине свого отамана в біді?

Роллер (у дикому хвилюванні). Хоч би й пекло дев'ятьма колами¹ нас обступило. (Розмахує шпагою). Хто не собака, рятуй отамана!

Швейцер (розриваючи помилювання, клапті якого кидає патерові в обличчя). Помилування — в наших кулях! Геть, каналіє! Скажи сенатові, що послав тебе, — в Мооровій ватазі ти не знайшов жодного зрадника. Рятуймо, рятуймо, рятуймо отамана!

Усі (голосно). Рятуймо, рятуймо, рятуймо отамана!

Моор (розв'язавши віршовку, радісно). Тепер ми вільні... товариші! Я відчуваю цілу армію в своїй руці... Смерть або свобода! Живими нас не візьмуть!

Сурмлять до наступу. Гомін і метушня. Усі виходять зі шпагами наголо.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Амалія в саду грає на лютні.

Амалія.

Мовби світлий ангел — він прекрасний.
Мов Валгалли² воїн — кращий всіх.
Зір його — мов майський промінь ясний,
В хвилях віддзеркалений морських.
А його обійми — буйне поривання,
Серць вогнистих радісне биття!
Тільки ніч над нами. Зоряне мовчання,
Наших душ окрилене злиття.
Поцілунки — райський плід чудесний!
Мов два полум'я, зливались ми,
Мов двох арф гармонії небесні,
З осяйної линули пільми.
Трепетали душі і назустріч рвались,
І палали щоки і уста —
Дух до духу линув. Зорі коливались,

¹ На дев'ять кіл пекло поділяється в «Божественній комедії» Данте-Аліг'єрі (1265—1321). У дев'ятому колі Дантового пекла містяться зрадники.

² **Валгалла** — в старогерманському народному епосі місце, де після смерті перебувають душі воїнів, що загинули в бою.

Все пливло, мов мрія золота.
Він пішов... Даремно, ах, даремно
Жду його у смутку і сльозах.
Він пішов — і стало все нікчемне,
Й радість вся зітхає сумно: «Ах!»

Входить Ф р а н ц.

Ф р а н ц. Знову тут, норовлива мрійнице? Ти крадькома зникла з нашого веселого бенкету і зіпсувала гостям радощі.

А м а л і я. Як жаль цих безневинних радощів! Адже у тебе в вухах ще мусив би звучати похоронний спів, що лунав над гробом твого батька.

Ф р а н ц. Невже ти будеш довіку сумувати? Облиш мертвих мирно спочивати і подбай про щастя для живих! Я прийшов...

А м а л і я. А коли ти підеш?

Ф р а н ц. О, не дивись на мене так похмуро й гордо! Ти завдаєш мені жалю, Амаліє. Я прийшов тобі сказати...

А м а л і я. Хоч-не-хоч я повинна слухати, адже Франц фон Моор став повновладним господарем.

Ф р а н ц. Авжеж, і саме про це я хотів з тобою поговорити... Максиміліан опочив у склепі предків. Я — господар. Але я хотів би цілком ним бути, Амаліє... Ти знаєш, чим ти була для нашого дому, на тебе дивились як на дочку Моора, його любов до тебе навіть саму смерть пережила. Ти, звичайно, ніколи цього не забудеш?

А м а л і я. Ніколи, ніколи! І хто б міг так легковажно це забути за веселим бенкетом!

Ф р а н ц. За любов мого батька ти повинна винагородити його синів. Але Карл умер... Ти дивуєшся? В тебе паморочиться в голові? Це й справді така висока, принадна думка, що вона може приголомшити навіть жіночу гордість. Франц під ноги топче надії найблагородніших панночок, Франц приходиться і пропонує бідній, безпомічній без нього сироті своє серце, руку... а разом з ними й усе своє золото, усі свої замки й ліси. Франц, якому всі заздять, якого всі бояться, добровільно оголошує себе рабом Амалії.

А м а л і я. Чом блискавка не спалить цього нечестивого язика за його слова злочинні! Ти вбив мого коханого, і Амалія назве тебе дружиною? Ти...

Ф р а н ц. Не так гостро, всемілостива принцесо! Звичайно, Франц не вигинається перед тобою, як воркуючий

селадон¹, звичайно, він не вчився, як томний аркадський пастушок², звіряти лунам гrotів і скель свої любовні жалі... Франц говорить, а якщо йому не відповідають, то він буде наказувати.

Амалія. Ти, хробаку, будеш наказувати? Наказувати — мені? А що, як твій наказ повернуть тобі із зневажливим сміхом?

Франц. Ти цього не зробиш. Я знаю ще засіб, який зламає гордість упертої мрійниці, — монастирські мури!

Амалія. Bravo! Чудово! За мурами монастиря знайти назавжди захист від твоїх очей василіска³ і мати досить дозвілля, щоб мріяти про Карла. Я вітаю твій монастир! Вітаю мури монастирські!

Франц. Ха-ха! То он як? Стережись, тепер ти навчила мене уміння тебе мучити. Мій погляд, наче вогнекоса фурія, виб'є з твоєї голови ці вічні химери про Карла; страхітливий образ Франца, немов із засідки, підстерігатиме тебе з-за образу твого коханого, як зачарований пес, що лежить на скарбах підземних... Я за коси приволочу тебе де капиці, зі шпагою в руці вирву з твоєї душі шлюбну обітницю, силоміць зійду на твоє дівоче ложе і горду соромливість твою здолаю ще більшою гордістю.

Амалія (дає йому ляпаса). Візьми спершу це в посаг.

Франц (розлючений). Ха! Вдесятеро і ще раз вдесятеро буде тобі за це відплачено! Не дружиною моєю — цієї честі тобі не бачити — ти будеш полюбовницею в мене, і чесні селянки пальцями вказуватимуть на тебе, коли ти зважишся перейти вулицю. Скрегочи зубами, проймай мене убивчим поглядом, — мене тішить жіноча лють, ти від неї ще прекрасніша, ще більш жадана. Ходім — цей опір окрасить моє торжество, надасть насолоди насильним обіймам. Ходім до мене в кімнату! Я палаю пристрастю... Ти мусиш зараз же йти зі мною. (Хоче повести її силоміць).

---

¹ Селадон — головний персонаж роману «Астрея» французького письменника Оноре д'Юрфе (1568—1625), синонім сентиментального коханця.

² Аркадський пастушок — літературний образ щасливих, безтурботних людей, що живуть на лоні природи. Аркадія — частина стародавньої Греції, вславлена багатьма поетами, як країна простих звичаїв і щасливого пастушого життя.

³ Василіск — казкова тварина, напівптах, напівзмія, що нібито вбивала одним своїм поглядом.

Амалія (кидається йому на шию). Прости мене, Франце! (Коли він хоче її обняти, вона вихоплює в нього з піхов шпагу і швидко відступає). Бачиш, лиходію, що я можу тепер з тобою зробити. Я жінка, але жінка, доведена до нестями. Посмій тільки розпутною рукою доторкнутись до мого тіла, і ця сталь пройме твої похитливі груди, і дух мого дядька спрямує мою руку! Геть звідсіля цієї ж миті! (Проганяє його). Ах, як мені добре! Тепер я можу вільно дихнути... Я почуваю в собі силу коня, що креше іскри копитами, лють тигриці, що переслідує того, хто вкрав її малят... У монастир, каже він... Дякую тобі за цю щасливу думку! Нарешті обманута любов знайшла собі притулок — монастир... Хрест спасителя — ось пристановище обманутої любові. (Хоче йти).

Несміливо входить Герман.

Герман. Панно Амаліє! Панно Амаліє!

Амалія. Нещасний! Чого ти від мене хочеш?

Герман. Зніміть тягар з моєї душі, поки він не затягнув її в пекло. (Падає перед нею навколішки). Простіть! Простіть! Я дуже вас образив, панно Амаліє!

Амалія. Встань! Іди звідси! Я нічого не хочу знати. (Поривається йти).

Герман (затримує її). Ні! Зостаньтесь! Заклинаю вас богом! Заклинаю вас вічним богом! Ви повинні все знати!..

Амалія. Ні звуку більше... Я прощаю тебе... Іди собі з миром. (Поспішає до виходу).

Герман. Вислухайте одне тільки слово — воно поверне вам спокій.

Амалія (вертається і дивиться на нього здивовано). Як, друже? Хто на небі й на землі може повернути мені спокій?

Герман. Це зможе зробити одне слово з моїх уст. Вислухайте мене!

Амалія (співчутливо бере його за руку). Добра людина... Чи може одне слово з твоїх уст відчинити браму вічності?

Герман (підводиться). Карл — живий!

Амалія (скрикує). Нещасний!

Герман. Це так... Це одне слово: ваш дядько...

Амалія (кидається до нього). Ти брешеш.

Герман. Ваш дядько...

Амалія. Карл — живий!

Герман. І ваш дядько...

Амалія. Карл живий?

Герман. І ваш дядько теж... Не зрадьте мене...
(Вибігає).

Амалія (довго стоїть, мов скам'яніла, потім зривається з місця і біжить за ним). Карл — живий!

ЯВА ДРУГА

Берег Дунаю.

Розбійники розташувалися на пагорку під деревами; внизу пасуться коні.

Моор. Тут я ляжу відпочити. (Падає на землю).
Я весь як побитий. Язик сухий, мов черепок.

Швейцер непомітно зникає.

Я хотів вас попросити зачерпнути мені пригорщ води з того струмка, але й ви усі смертельно втомлені.

Шварц. І вино в наших бурдюках усе вийшло.

Моор. Гляньте, які гарні хліба! Дерева гнуться під тягарем плодів... Повні надії виноградні лози.

Грімм. Рік удався врожайний.

Моор. Ти гадаєш? Отже, хоч одна краплина поту на цьому світі буде винагороджена... Одна?.. А вночі, може, випаде град і виб'є все доостанку.

Шварц. Це цілком можливо! Усе може загинути за кілька годин до жнив.

Моор. Оце ж я й кажу. Усе може загинути. Чому повинно щастити людині там, де вона схожа на мурашу, коли їй не вдається те, що рівняє її з богами? Чи така вже призначена їй доля?

Шварц. Не знаю.

Моор. Це ти добре сказав, а ще краще зробив би, якби ніколи не намагався її пізнати! Я бачив людей, брате, їх бджолині турботи і велетенські задуми, їх божественні плани і мишачі діла — всю цю дивовижну гонитву за щастям... Один довіряється льотові свого коня, другий — носові свого осла, третій — власним своїм ногам; я бачив цю строкату лотерею життя, де в погоні за виграшем інший ставить на карту свою безвинність, спасіння своєї душі... і витягує порожні квитки. Кінець кінцем виявляється, що в ній не було жодного виграшу. Це

таке видовище, брате, що від нього сльози набігають на очі і разом з тим нестримний сміх лоскоче груди.

Шварц. Як велично заходить сонце!

Моор (заглиблений у споглядання). Так умирає герої. Хочеться схилитись перед ним.

Грімм. Ти, здається, глибоко схвилюваний.

Моор. Коли я був ще хлопчиком, моєю улюбленою мрією було так жити і так померти... (З прихованим болем). Цілком дитяча мрія!

Грімм. Я думаю!

Моор (насуває капелюх на обличчя). Так, був час... Облиште мене самого, товариші!

Шварц. Моор! Моор! Що це, хай йому кат? Змінився з обличчя!

Грімм. Стонадцять чортів! Що з ним? Йому не добре?

Моор. Був час, коли я не міг заснути, якщо забував на ніч помолитись.

Грімм. Чи ти з глузду з'їхав! Чи не хочеш ти, щоб твої дитячі роки і зараз тобою керували?

Моор (кладає свою голову Гріммові на груди). Брате! Брате!

Грімм. Чого ти! Та не будь же дитиною, прошу тебе.

Моор. Якби ж я був нею... якби ж то я був нею знов!..

Грімм. Годі! Годі!

Шварц. Розвеселись. Глянь, який мальовничий краєвид... який чудовий вечір.

Моор. Так, друзі, світ такий прекрасний!

Шварц. Ну от, це добре сказано.

Моор. Земля така чудова!

Грімм. Правда... правда... це мені до вподоби.

Моор (з пониклою головою). А я такий гидкий у цьому прекрасному світі... а я недолюдок на цій чудовій землі.

Грімм. Ото лихо!

Моор. Моя невинність! Моя невинність!.. Погляньте. Усе в природі вийшло погрітись під привітним промінням весняного сонця... Чому ж для мене ці радощі небесні стають пеклом?.. Усе повне щастя, усе пройнято єдиним віянням миру!.. Увесь світ — одна родина, і один отець над нею угорі... Але він не мій отець, — я один — відкинутий, мене одного вигнано з-поміж праведних... Не для

мене солодке слово «дитя», не для мене ніжні погляди коханої... не для мене, не для мене щирі обійми друга. (З жахом відкинувшись назад). Оточений убивцями... сичанням єхидни... прикутий до пороку залізними ланцюгами... я по хисткій жердині пороку йду, хитаючись, через провалля загибелі,— ридаючий Абадонна¹ серед квітів щасливого світу.

Шварц (до товаришів). Нічого не збагну! Я ніколи його таким не бачив.

Моор (сумно). Коли б я міг вернутись у лоно матері моєї! Коли б я міг жебраком народитись! Ні! Нічого б я так не хотів — о небо! — як бути простим поденником!.. О, я хотів би так стомлюватись, щоб кривавий піт збігав мені по скронях... Коли б мені хоч цим купити єдину радість післяобіднього сну... щастя єдиної сльозини.

Грім (до товаришів). Терпіння, припадок іде на спад.

Моор. Був час, коли вони так легко лилися... О безжурні дні! О ти, замку отчий! О ви, зелені мрійливі долини! О райські сцени мого дитинства! Ніколи ви не вернетесь, ніколи не освіжите своїм дорогоцінним подихом мої палаючі груди... Сумуй зі мною, природо. Ніколи вони не вернуться, ніколи не освіжать своїм дорогоцінним подихом мої палаючі груди... Минулися... минулися безповоротно!

Швейцер (з водою в капелюсі). Пий, отамане! Води тут досхочу, холодна як лід.

Шварц. Ти в крові. Що з тобою трапилось?

Швейцер. Дурниця, яка мало не коштувала мені обох ніг і голови. Поспішаю оце я піщаним пагорком понад рікою, коли — раз! — і увесь цей мотлох сунеться під мою, і я з висоти десяти рейнських футів² лечу вниз... лежу там... А коли прийшов до пам'яті, то побачив серед гравію найчистішу воду. На цей раз досить, натанцювався, подумав я, і отаманові це буде до смаку.

Моор (повертає капелюх і витирає йому обличчя). А то не видно шрамів, що ними богемська кіннота позначила тобі лоб... Твоя вода була хороша, Швейцер. Ці шрами тобі до лиця.

---

¹ Абадонна — ім'я повелителя духів пекла, що часто зустрічається в релігійній поезії середніх віків і нового часу.

² Рейнський фут — приблизно третина метра.

Швейцер. Ба! Вистачить місця ще на три десятки...

Моор. Так, хлопці, гарячий це був день... А втрапили ми тільки одного — мій Роллер загинув прекрасною смертю. Над його прахом поставили б мармуровий пам'ятник, якби він помер не за мене. Будьте задоволені і з цього. (Осушує собі очі). А скільки ворогів лягло на місці?

Швейцер. Сто шістдесят гусарів, дев'яносто три драгуни і близько сорока єгерів — усього чоловік до трьохсот.

Моор. Триста за одного!.. Кожен з вас має право на цю голову! (Знімає капелюх). Ось я піднімаю свій кинджал. Клянусь душею — я вас ніколи не покину.

Швейцер. Не клянись! Ти не знаєш, може, ти ще будеш щасливий і розкаєшся в цьому.

Моор. Клянусь прахом мого Роллера! Я вас ніколи не покину.

Входить Косінський.

Косінський (про себе). Десь у цій околиці, казали мені, я його зустріну... Ого! А це що за люди? Чи не вони часом? А що, як вони? Так і є, так і є! Так і є! Заговорю-но з ними.

Шварц. Пильнуй! Хто йде?

Косінський. Пробачте, панове! Не знаю, чи туди я прийшов, куди треба, чи ні?

Моор. А хто ж ми повинні бути, якщо ви прийшли, куди треба?

Косінський. Люди.

Швейцер. Ми ж довели це, отамане?

Косінський. Я шукаю людей, які дивляться смерті в обличчя і граються з небезпекою, як з ручною змією, цінують свободу понад честь і життя; справжніх людей, що від самого лише імені їх, жаданого для бідних і пригноблених, тремтять найвідважніші, а тирани бліднуть.

Швейцер (до отамана). Цей хлопець мені до вподоби. Слухай, друже, ти знайшов тих, кого тобі треба.

Косінський. І я так гадаю і сподіваюсь, що невдовзі ми станемо братами... То покажіть же мені ту людину, яку я шукаю, — вашого отамана, великого графа фон Моора.

Швейцер (подає йому руку і тепло говорить). Любий юначе! Будемо друзями.

Моор (підходить). А ви знаєте отамана?

Косінський. Це ти!.. Хто, глянувши на тебе, шукатиме іншого? (Пильно дивиться на нього). Мені завжди хотілося побачити мужа з нищівним поглядом, як він сидів колись на руїнах Карфагена,— тепер я вже не хочу.

Швейцер. Молодець!

Моор. А що вас привело до мене?

Косінський. О отамане! Моя більше ніж жорстока доля!.. Мій корабель зазнав аварії в бурхливому життєвському морі, я бачив, як надії мого життя гинули в страшному вирі, і в мене не лишалося нічого, крім болючого спогаду про їх утрату, що довів би мене до божевілля, коли б я не намагався заглушити його іншою діяльністю.

Моор. Ще один, що нарікає на бога!.. Далі!

Косінський. Я став солдатом. Нещастя й тут переслідувало мене... Я вирушив до Ост-Індії, мій корабель розбився об підводне каміння — нічого, крім нездійснених планів! Нарешті, я чую скрізь розповіді про твої подвиги, або, як вони їх називають, про твоє розбишацтво, і от я подався сюди, за тридцять миль, з твердим наміром служити під твоїм проводом, якщо ти схочеш прийняти мої послуги... Прошу тебе, достойний отамане, не відмов мені!

Швейцер (підстрибнувши). Ура! Ура! То, значить, наш Роллер стократно замінений! Справжній бойовий товариш для нашої ватаги!

Моор. Твоє прізвище?

Косінський. Косінський.

Моор. Косінський? А відомо тобі, що ти легковажний хлопчик і граєшся таким важливим кроком у житті, немов дівча необачне?.. Тут тобі доведеться не в м'яча грати і не кеглі вибивати, як ти собі уявляєш.

Косінський. Я знаю, що ти хочеш сказати... Мені двадцять чотири роки, але я вже бачив, як виблискують шпаги, і чув, як кулі дзижчать навколо.

Моор. Он як, паничу? То ти тільки для того навчився фехтувати, щоб за якийсь талер убивати бідних мандрівників або нишком розпорювати животи жінкам? Іди, йди звідси! Ти втік від своєї няньки, бо вона різкою тобі пригрозила.

Швейцер. Хай йому кат, отамане! Що ти думаєш? Невже ти хочеш спровадити цього геркулеса? Хіба він

не виглядає так, наче збирається ополоником прогнати за Ганг¹ самого маршала саксонського?

Моор. Тобі не пощастило в твоїх пустошах дитячих, то ти приходиш сюди і хочеш стати негідником, убивцею? Убивство, хлопчику,— чи розумієш ти це слово? Ти міг спати спокійно, позбивавши головки з маків, але мати убивство на душі...

Косінський. Я готовий відповідати за кожне вбивство, яке ти мені доручиш...

Моор. Он як? То ти такий розумний? Ти маєш намір ловити дорослу людину на гачок лестощів? Звідки ти знаєш, що я не бачу жахливих снів або що на смертнім ложі я не пополотнію? Чи багато зробив ти вже такого, щоб думати про відповідальність?

Косінський. Звичайно, ще дуже небагато! Але все-таки ця подорож до тебе, благородний графе!

Моор. Чи не ткнув тобі в руки твій гувернер історію Робіна Гуда?² На галери б засилати таких необережних каналій. Чи не вони так розпалили твою дитячу уяву і заразили тебе божевільним прагненням стати великою людиною? Чи не хочеш ти мати гучне ім'я й почесні? Чи не хочеш ти купити безсмертя підпалом і вбивством? Запам'ятай, честолюбний юначе! Не для вбивць і паліїв зеленіють лаври! За бандитськими перемогами не тріумфи йдуть, а прокльони, небезпеки, смерть, ганьба. Бачиш ти шибеницю отам на пагорку?

Шпігельберг (*сердито ходить туди і сюди*). Ах, як це по-дурному! Як це огидно, непростимо по-дурному! Цим нічого не вдієш! Я робив інакше.

Косінський. Чого боятися тому, хто не боїться смерті?

Моор. Здорово! Незрівнянно! Ти сумлінно ходив до школи і добре вивчив напам'ять Сенеку³. Але, любий

---

¹ Ганг — ріка в Індії. Прогнати за Ганг — жартівливий вислів, що означає дуже далеко.

² Робін Гуд — герой англійських народних балад, що відбивають протест середньовічного селянства проти феодалного гніту; тип благородного розбійника, народного месника й захисника пригноблених.

³ Сенека (3 р. до н. е.— 65 р. н. е.) — римський письменник і філософ-стоїк, що проповідував суворість звичаїв, вірність обов'язку, зневагу до смерті. Був вихователем відомого своєю жорстокістю римського імператора Нерона.

друзе, такими сентенціями ти не замовиш болю страждаючої природи, ти цим ніколи не притупиш стріл скорботи... Подумай добре, сину мій! (*Бере його за руку*). Подумай, раджу тобі як батько: досліді глибину провалля, перше ніж скакати в нього! Адже ти ще можеш знайти в світі якусь радість. Може настати хвилина, коли ти схаменешся... але тоді... буде вже, мабуть, пізно. Тут ти, так би мовити, виходиш із людського кола, і ти повинен або стати вище за людей, або обернутися в диявола... Ще раз повторюю, сину мій! Коли хоч іскра надії жевріє для тебе де-небудь, то кинь і думати про цю жахливу спілку, в яку йдуть лише з розпачу, якщо це не було призначено вищою мудрістю... Можна помилитись, вір мені, можна сприйняти як твердість духу те, що кінець кінцем виявиться лише розпачем... Вір мені!.. І швидше йди звідси.

Косінський. Ні! Тепер я не втечу. Якщо тебе не зворушили мої прохання, то вислухай повість про мої нещастя. Ти сам силоміць даси мені в руки кинджал, ти даси його сам... Сідайте навколо і слухайте уважно!

Моор. Я слухаю.

Косінський. Отже, знайте, що я чеський дворянин і після передчасної смерті батька став власником чималого маєтку. То було райське місце, бо там жив ангел — дівчина, прикрашена всіма принадами квітучої юності, і невинна, як світло небесне. Але кому я це кажу? Ви пускаєте це повз вуха, — ви ніколи не любили, і вас ніхто не любив...

Швейцер. Тихше, тихше! Наш отаман спалахнув, як вогонь.

Моор. Перестань! Розкажеш це іншим разом, — завтра, найближчим часом, або... коли я надивлюсь на кров.

Косінський. Кров! Кров!.. Слухай-но далі! Кажу тобі, в тебе серце обіллється кров'ю. Вона була з походження міщанка, німкеня, але її погляд розтоплював усі дворянські забобони. З усією скромністю прийняла вона з рук моїх обручку, і через день я мав вести свою Амалію до вівтаря.

Моор швидко встає.

У п'янкуму чеканні сподіваного раювання, серед готувань до весілля мене раптом викликають через посланця до двору, — я іду. Мені показують листи зрадницького змісту, які я нібито писав. Я весь почервонів від цього

злого наклепу... У мене відібрали шпагу, кинули мене у в'язницю, я знепритомнів.

Швейцер. А тим часом... Кажі далі! Я вже здогадуюсь, чим тут пахне.

Косінський. Там я просидів цілий місяць і не розумів, як це могло трапитись. Мені страшно було за мою Амалію, яка з тривоги за мою долю щохвилини могла вмерти. Нарешті, з'явився перший міністр двору, в найсолодших виразах привітав мене з установленням моєї безвинності, прочитав мені наказ про звільнення і вернув шпагу. Я в захваті лечу до свого замка, в обійми моєї Амалії... Вона зникла. Її забрали опівночі, ніхто не знав куди, відтоді й чутки про неї нема. Враз наче блискавка мене осяяла, я мчу до міста, розпитую при дворі — на мене витріщають очі, ніхто не відповідає... Кінець кінцем я знаходжу її в палаці за потаємними ґратами, — вона кидає мені записку.

Швейцер. Я ж так і знав.

Косінський. Смерть і пекло! Вона писала: їй запропонували вибір — або побачити мене мертвим, або стати полюбовницею князя. У боротьбі поміж честю й коханням вона вибрала останнє, і (сміється) я був урятований!

Швейцер. Що ж ти тоді зробив?

Косінський. Я стояв, мов громом приголомшений... «Крові! — було першою моєю думкою: — Крові!» — останньою. З піною на устах прибігаю я додому, вибираю тригранну шпагу і стрімголов лечу до міністра двору, — адже він, це він був клятим звідником. Мене, мабуть, помітили, як я ще був на вулиці, бо, коли я ввійшов, усі двері були зачинені. Я шукаю, розпитую. «Він поїхав до князя», — відповідають мені. Я мчу прямо туди — його там і не бачили. Я повертаюсь назад, виламую двері, знаходжу його і хочу вже... коли раптом п'ятеро чи шестеро слуг вискакують із засідки і виривають у мене шпагу.

Швейцер (тупаючи ногою). І йому все минуло, і ти пішов, впіймавши облизня?

Косінський. Мене схопили, обвинуватили, засудили, як карного злочинця, і з ганьбою — зауважте собі, з особливої ласки! — з ганьбою вигнали за кордон. Мої маєтки дісталися в подарунок міністрові, моя Амалія залишилася в кігтях тигра, сумує й нудиться життям, тоді як моїй помсті доводиться згинатись під ярмом деспотизму.

Швейцер (встає, гострить шпагу). Це вода на наш млин, отамане! Тут є що підпалити!

Моор (що досі схвильовано ходив вперед і назад, швидко обертається до розбійників). Я повинен її бачити... В путь! Забирайте все!.. Ти залишаєшся, Косінський!.. Пакуйтесь швидше!

Розбійники. Куди, що?

Моор. Куди? Хто питає — куди? (До Швейцера, гнівно). Ти, зраднику, хочеш затримати мене? Але клянусь небесною надією...

Швейцер. Я зрадник? Іди хоч у пекло, я піду за тобою.

Моор (гаряче обнімає його). Братне серце! Ти підеш за мною... Вона плаче, вона нудить життям! В путь! Швидше! Всі — у Франконію! Ми повинні бути там за тиждень...

Виходять.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА ПЕРША

Сільська місцевість біля замка Моорів.

Розбійник Моор, Косінський — віддалік.

Моор. Іди вперед — доповіси про мене. Ти ж усе пам'ятаєш, що треба сказати?

Косінський. Ви граф фон Бранд, їдете з Мекленбурга, я — ваш стайничий... Не турбуйтеся, я добре зіграю свою роль. Прощавайте! (Виходить).

Моор. Привіт тобі, рідна земле! (Цілує землю). Рідне небо! Рідне сонце! І ви, лани і пагорки, струмки і ліси! Всім серцем, всім серцем вітаю вас! Як солодко повіває повітря з гір моєї вітчизни! Який запашний бальзам струмите ви назустріч бідному втікачеві!.. Елізіум! Поетичний світ!.. Зупинись, Моор! Твоя нога вступає в священний храм. (Підходить ближче). Глянь, он і гнізда ластівок на подвір'ї замка, і хвіртка в сад! І цей куточок біля тину, де ти так часто спостерігав і дражнив ловчу сову...¹ А там, внизу, левада, де ти, герою Александре, вів своїх македо-

¹ Ловча сова — приручена сова, навчена заманювати в пастку дрібних птахів.

нян в атаку під Арбелами¹, і поруч — порослий травною пагорок, з якого ти скинув перського сатрапа, а з висоти його маяв твій переможний прапор! (Усміхається). Золоті весняні роки дитинства знов оживають в душі нещасного. Ти був тоді такий щасливий, так безхмарно радісний, а ніні... Ось лежать руїни твоїх планів. Тут мав ти колись жити великим, видатним, всіма шанованим мужем... Тут мав ти вдруге пережити своє дитинство, дивлячись на діток Амалії... Тут! Тут мав ти стати кумиром свого народу, але злий ворог насміявся з тебе! (Здригається). Навіщо я прийшов сюди? Для того, щоб відчути себе в'язнем, якого брязкіт залізних кайданів розбудив од мрій про свободу?.. Ні, я повернусь назад до моїх злиднів! В'язень уже забув про денне світло, але мрія про свободу майнула над ним, наче блискавка вночі, і навколо стало ще темніше... Прощайте, рідні долини! Колись ви бачили Карла хлопчиком, і цей хлопчик був щасливий... Тепер ви бачите мужа, і цей муж сповнений розпачу. (Швидко обертається і йде в гліб сцени, але раптом зупиняється і сумно дивиться на замок). Не побачить її, не кинуть жодного погляду... коли тільки один мур відділяє мене від Амалії... Ні! Я повинен бачити її, повинен бачити його... хоч би це й розкраяло мені серце! (Вертається). Батьку, батьку! Твій син близько... Геть від мене, чорна димуюча кров! Геть, порожній, моторошний, жахливий погляд смерті! Хоч на цю годину дай мені спокій... Амаліє! Батьку! Твій Карл близько! (Швидко йде до замка). Муч мене, коли прокинеться день, не відступай від мене, коли настане ніч, терзай мене в жахливих снах! Тільки не отруй мені цієї єдиної радості! (Зупиняється біля брами). Що це зі мною? Що це, Моор? Будь мужчиною!.. Смертельний страх... жахливе передчуття... (Входить).

ЯВА ДРУГА

Галерея в замку.

Розбійник Моор і Амалія входять.

Амалія. І ви сподіваєтесь пізнати його портрет серед цих картин?

Моор. О, напевно! Його образ живе у мені завжди. (Оглядає портрети). Це не він.

¹ Арбелі — місто в Малій Азії, біля якого Александр Македонський розбив перського царя Дарія (331 р. до н. е.).

Амалія. Вгадали!.. Це родоначальник графського дому, він дістав дворянство від Барбаросси¹, якому служив у морських походах на піратів.

Моор (усе ще біля портретів). Цей теж не він... І цей не він... так само і той... Його тут немає.

Амалія. Невже? Подивіться краще! Я думала, ви знаєте його...

Моор. Батька рідного я знаю не краще! Ось цьому бракує лагідної rischi біля уст, що по ній можна було його з тисяч впізнати,— це не він.

Амалія. Ви мене дивуєте. Як? Вісімнадцять років ви його не бачили, і все ще...

Моор (зашарівшись, швидко). Ось він! (Стоїть мов громом прибитий).

Амалія. Прекрасна людина!

Моор. Батьку! Батьку! Прости мене! Так! Прекрасна людина! (Витирає сльози). Божественна людина!

Амалія. Здається, ви дуже ним турбуєтесь?

Моор. О, це прекрасна людина!.. І його вже нема?

Амалія. Нема! Так зникають кращі наші радощі... (Торкається його руки). Любий графе, не зріє щастя в підмісячному світі.

Моор. Так, це правда, це правда... Але коли ви встигли набути такого сумного досвіду? Адже вам і двадцяти трьох років нема?

Амалія. Я вже набула цей досвід. Все для того живе, щоб у смутку померти. Ми прагнемо й здобуваємо лише для того, щоб зазнати болю втрати.

Моор. Ви вже втратили когось?

Амалія. Ні... так... ні... Ходім далі, графе?

Моор. Чого так швидко?.. Чий це портрет отам праворуч? У нього, здається, таке сумне обличчя.

Амалія. Ліворуч — портрет графового сина, теперішнього господаря замка... Ходім, ходім далі!

Моор. А цей портрет, праворуч?

Амалія. Ви не хотіли б піти в сад?

Моор. А цей портрет праворуч?.. Ти плачеш, Амаліє?

Амалія швидко виходить.

Вона мене любить! Вона мене любить!.. Як вся вона захвилювалась, як побігли їй по щоках зрадливі сльози!

¹ Барбаросса (італ.— «рудобородий») — прізвисько німецького імператора Фрідріха I (1152—1190), який здійснив п'ять грабіжницьких походів в Італію.

Вона любить мене!.. Нещасний, чи вартий ти цього? Чи не стою я тут, як засуджений перед плахою, що загрожує йому смертю? Чи не та це софа, на якій я, обнімаючи її, поринав у хвили раювання? Чи не рідні це батьківські покої? (Схвильовано дивиться на батьків портрет). Ти... ти... твій погляд полум'ям палає... Прокляття, прокляття, тлін!.. Де я? В очах темніє... Гнів божий! Я, я вбив його! (Вибігає).

Заходить Франц фон Моор.

Франц (у глибокій задумі). Геть від мене цей образ! Геть, боягузе малодушний! Чого тремтиш ти і перед ким? Чи не здається мені за всі ті недовгі години, протягом яких граф блукає в цих стінах, наче якийсь шпигун пекельний крадеться за мною по п'ятах... Я десь бачив його! Є щось величне і таке знайоме в його дикому, засмаглому обличчі, що мене аж дрозж проймає. І Амалія до нього не байдужа. Чи не дарує вона йому пристрасні, томні погляди, на які завжди така скупа для всіх? Хіба не бачив я, як вона крадькома зронила кілька сльозин у вино, яке він за моєю спиною так жадібно випив, наче хотів і келих разом проковтнути? Так, я бачив це, на власні очі бачив у дзеркалі. Ой, Франце, стережись! За цим ховається якась потвора, що може принести загибель тобі. (Допитливо вдивляється в портрет Карла). Така ж довга гусяча шия. Такі ж чорні вогнисті очі... Гм, гм!.. Такі ж темні, густі, навислі брови... (Раптом здригнувшись). Злорадне пекло! Чи не ти насилаєш на мене це передчуття? Це — Карл!.. Так, тепер його риси немов оживають передо мною... Це він, дарма що на ньому маска!.. Це він... Смерть і прокляття! (Швидко ходить по залу). Чи на те просиджував я ночі... чи для того зсовував я скелі, зарівнював провалля? Чи на те повстав я проти всіх інстинктів людських, щоб цей бродяга неприкаяний порвав своєю незграбністю мої майстерно сплетені сіті?.. Обережніш, обережніш! Лишилось тільки дрібницю доробити... Я й без того вже по самісінькі вуха вгруз у смертні гріхи, і безглуздо було б пливти назад, коли покинутий берег залишився так далеко. Нема чого й думати про повернення! Саме милосердя пішло б з торбами, а безмежні жалощі вкрай збанкрутували б, якби вони надумали простити мої провини. Отже, вперед, як годиться чоловікові! (Дзвонить). Хай забирається він до праотців, і тоді все мине, — мертві мені не страшні!.. Даніелю! Гей, Даніелю! Чого доброго, вони

і його підбурили проти мене! В нього такий таємничий вигляд.

Входить Д а н і е л ь.

Д а н і е л ь. Що накажете, мій пане?

Ф р а н ц. Нічого. Піди і наповни цей келих вином, тільки швидко!

Д а н і е л ь виходить.

Стривай, стариганю, я тебе впіймаю! Я так пильно дивитимусь тобі у вічі, що твоє оторопіле сумління й через машкару пополотніє!.. Він повинен умерти!.. Дурень той, хто кидає справу напівдорозі і гави ловить, чекаючи, що з того всього вийде.

Д а н і е л ь з вином.

Ф р а н ц. Постав сюди! Дивись мені прямо у вічі! Як у тебе тремтять коліна! Як ти тремтиш! Признавайся, старий, що ти зробив?

Д а н і е л ь. Нічого, ласкавий пане, клянуся богом і моєю бідною душею!

Ф р а н ц. Випий це вино!.. Що? Ти вагаєшся?.. Признавайся зараз же! Що ти вкинув у вино?

Д а н і е л ь. Боже борони! Що? Я — у вино?

Ф р а н ц. Отруту вкинув ти у вино. Хіба не зблід ти як сніг? Признавайся, признавайся! Хто тобі дав її? Чи ж не правда, граф, граф дав її тобі?

Д а н і е л ь. Граф? Господи Ісусе! Граф не давав мені нічого.

Ф р а н ц (хапає його за комір). Я душитиму тебе, поки ти не посинієш, сивий ти брехуне! Нічого! А чого ж ви усе стовбичите разом? Він, ти і Амалія? І про що це шепочетесь ви завжди? Признавайся, які таємниці, які таємниці звірив він тобі?

Д а н і е л ь. Це знає всевидячий бог,— не звіряв він мені ніяких таємниць.

Ф р а н ц. Ти ще будеш заперечувати? Які підступи ви замишляєте, щоб усунути мене з дороги? Хотіли мене сонного задушити, чи ж не правда? Під час гоління горло мені перерізати? Вином або шоколадом мене отруїти? Признавайся, признавайся! Чи, може, з ложкою супу вічним сном мене нагодувати? Не крийся! Я знаю все.

Д а н і е л ь. Хай бог так у біді мені допоможе, як я не кажу вам щирої правди.

Франц. На цей раз я тобі прощаю. Але слухай, він, напевно, підсовував тобі гроші? Він стискав тобі руку міцніше, ніж це заведено? Ну, хоч би так, як стискають її старим своїм знайомим?

Даніель. Ніколи, мій пане.

Франц. Чи не говорив він тобі, наприклад, що знав тебе раніше? Що й ти повинен його знати? Що коли-небудь спаде завіса з очей твоїх, що... Як? Він нічого такого не говорив тобі?

Даніель. Анічогісінько.

Франц. Що деякі обставини затримали його... що доводиться часом надягти машкару, щоб підступити до ворогів своїх... що він хоче помститися за себе, жорстоко помститися?

Даніель. Ні звуку про все це.

Франц. Що? Анічогісінько? Подумай гарненько! Що він дуже добре знав старого пана... особливо близько знав його... що він його любить... надзвичайно любить... любить як син...

Даніель. Щось подібне, пригадую, чув я від нього.

Франц. (зблід). Чув, справді чув? Розкажуй же швидше! Він казав, що він мій брат?

Даніель. (спантеличений). Що, мій пане?.. Ні, цього він не казав. Але коли панночка водила його по галереї, а я саме тоді обтирав пил з картин,— він раптом спинився перед портретом покійного пана, наче громом прибитий. Панночка показала на портрет і сказала: «Прекрасна людина!» — «Так, прекрасна людина!» — відповів він витираючи з очей сльози.

Франц. Слухай, Даніелю! Ти знаєш, я завжди був до тебе добрим паном, годував тебе й одягав, оберігав у роботі твої старечі сили.

Даніель. Господь вам за це заплатить! А я завжди служив вам чесно.

Франц. Саме це й хотів я зараз сказати. За все своє життя ти ні разу мені не суперечив, бо сам добре знаєш, що повинен коритись мені в усьому, що я тобі накажу.

Даніель. У всьому і цілим серцем, якщо воно не йде проти бога й мого сумління.

Франц. Дурниці! Дурниці! І тобі не сором? Стара людина, а віриш бабусиним казкам! Годі, Даніелю! Це дурна думка. Адже я тут володар. Бог і сумління тебе покарають, якщо бог і сумління існують.

Даніель. (сплескує руками). Боже милосердй!

Франц. В ім'я обов'язку покори! Чи розумієш ти це слово? В ім'я обов'язку покори наказую тобі, щоб графа завтра ж не було серед живих.

Даніель. Господи помилуй! За віщо?

Франц. В ім'я твоєї сліпої покори! І я правитиму з тебе.

Даніель. З мене? Змилуйся, пресвята діво! З мене? Чим же я, стара людина, согрішив?

Франц. Нема тут часу довго роздумувати,— твоя доля в моїх руках. Хочеш ти до кінця життя знемагати в найглибшому з моїх підвалів, де голод примусить тебе гризти власні кості, а пекуча спрага — пити власну сечу?.. Чи волієш краще їсти мирно свій хліб і спокійно доживати свою старість?

Даніель. Як це, пане? Мирна і спокійна старість — для вбивці?

Франц. Відповідай на моє запитання.

Даніель. Моя сивина, моя сивина!

Франц. Так чи ні?

Даніель. Ні!.. Боже, зглянься на мене!

Франц (наміряючись іти). Гаразд, це тобі справді буде потрібно.

Даніель затримує його і падає перед ним навколішки.

Даніель. Згляньтесь, пане! Згляньтесь на мене!

Франц. Так чи ні?

Даніель. Ласкавий пане, мені вже сімдесят один рік! Я шанував батька й матір, і нікого, скільки себе пам'ятаю, і на шеляг не обманув, у вірі був твердий і непохитний, сорок чотири роки у вашім домі прослужив і жду тепер спокійної блаженної кончини. Ах, пане, пане! (З запалом обнімає його коліна). І ви хочете відняти в мене останню втіху в годину смерті, хочете, щоб муки сумління отруїли мені останню молитву, щоб я відійшов у вічність мерзотою перед богом і людьми? Ні, ні, мій любий, дорогий, мій ласкавий пане! Ви цього не хочете, ви цього не жадаєте від сімдесятилітнього старика.

Франц. Так чи ні? До чого ця балаканина?

Даніель. Віднині я служитиму вам ще ретельніше, буду, як поденник, виснажувати в роботі останні сили, вставатиму раніше, лягатиму пізніше... ах! поминатиму вас у вечірній і вранішній молитві, і бог не відкине молитов старої людини.

Франц. Покора — краща за всяку жертву. Чував ти коли-небудь, щоб кат маніжився, коли йому належить виконати вирок?

Даніель. Так, так! Але невинну душу загубити...

Франц. Чи не повинен я звітувати перед тобою? Хіба сокира питає в ката, чому так, а не інакше?.. Бачиш, який я довготерпеливий, — я обіцяю тобі нагороду за те, в чому ти й так зв'язаний присягою.

Даніель. Але, присягаючи вам, я сподівався залишитись християнином.

Франц. Ніяких заперечень! Даю тобі цілий день на роздумування. Поміркуй ще раз. Щастя чи нещастя — чуєш ти? Розумієш? Найвище щастя і найгірше нещастя! Я винайду нечувані катування.

Даніель (після деякого роздуму). Я зроблю це, завтра я це зроблю. (Виходить).

Франц. Спокуса велика, а він не народився бути мучеником за свою віру... Отже, на здоров'я, вельможний графе! З усього видно, що завтра ввечері ви споживатимете вашу останню трапезу!.. Все залежить від того, як на це дивитись, і дурень буде той, хто не дбатиме про свою вигоду. Батька, який, може, випив зайву пляшку вина, опановує похитливе бажання — і з цього виникає людина, а людина ж — останнє, про що думають під час цієї геркулесової роботи. От і мене зараз опановує бажання — і від цього загине людина, і, звичайно, тут більше розуму й умисності, ніж при її зачатті... Хіба народження значної кількості людей не залежить здебільшого від спеки липневого полудня, від привабливого вигляду постільної білизни, від горизонтальної пози заснулої кухонної грації або від погашеної свічки?.. Якщо народження людини є справа тваринної похоті або випадку, то навіщо ж заперечення цього народження вважати за щось жахливе? Хай буде проклята дурість наших мам і няньок, що калічать нам уяву жахливими казками і відбивають у нашому м'якому мозкові мерзенні картини страшного суду, так що мимовільний трепет проймає людину, жах леденить її кров, спиняє найсмівлівішу рішучість, і наш ледве пробуджений розум сковують ланцюги темних забобонів... У б и в с т в о! Ціле пекло фурій миготить навколо цього слова. А природа просто забула створити ще одну людину, пуповина не була перев'язана, батькові не пощастило весільної ночі — і вся ця гра тіней зникла. Було щось, і не стало нічого. Наче це не все одне, що сказати: нічого не було, нічого й не

буде,— отже, нема про що й балакати. Людина з твані виникає, бродить деякий час у твані, сама породжує твань і знов у твань обертається, поки, нарешті, не прилипне грязю до підшов свого праправнука. От і вся пісня — брудне коло призначення людини, отже — щасливої дороги, любий брате! Сумління, цей жовчний, подагричний мораліст, може собі виганяти зморщених баб із борделів і катувати старих лихварів на смертному ложі,— до мене воно ніколи не потрапить на прийом. (Виходить).

ЯВА ТРЕТЯ

Інша кімната в замку.

Розбійник Моор входить з одного боку, Даніель — з другого.

Моор (квапливо). Де панна?

Даніель. Ласкавий пане! Дозвольте бідній людині дещо вас попросити.

Моор. Будь ласка,— що тобі треба?

Даніель. І небагато — і все, дуже мало — і разом з тим так багато,— дозвольте мені поцілувати вам руку!

Моор. Не треба цього, добрий старче! (Обнімає його). Ти міг би батьком мені бути.

Даніель. Вашу руку, вашу руку, прошу вас!

Моор. Не треба.

Даніель. Я повинен... (Хапає його руку, кидає на неї швидкий погляд і падає перед ним навколішки). Любий, дорогий Карле!

Моор (лякається, потім, опанувавши себе, сухо). Мій друже, що з тобою? Я тебе не розумію.

Даніель. Так, заперечуйте, прикидайтесь! Гаразд, гаразд! А все-таки ви — мій дорогий, мій безцінний панич... Боже милий, яка радість мені, старому... А я, дурний, не зразу вас... Небесний отче! От ви й вернулись, а старий пан уже в домовині, а ви знову тут... Який же я був сліпий осел (б'є себе по лобі), що не пізнав вас з першого ж погляду... Ах ти... Хто б міг таке уявити! Те, про що я в сльозах молився... Господи Ісусе! Ось він тут, живий і здоровий, у своїй старій кімнаті!

Моор. Що це за розмови? Чи не гарячка у вас? Чи ви репетируєте передо мною роль з якоїсь комедії?

Даніель. Ай-ай-ай! Недобре так сміятися з старого

слуги... Оцей шрам! А, ви ще пам'ятаєте!.. Великий боже! Якого страху ви тоді мені нагнали! Я завжди так любив вас, а ви мало не завдали мені такого горя... Ви сиділи в мене на колінах — пам'ятаєте — там, у круглій кімнаті... Б'юсь об заклад, моє пташенятко, ви це напевне забули... і годинник з зозулею, яку ви так любили слухати!.. Ви тільки подумайте — зозуля розбита, на дрібні шматочки розбита... Стара Сусанна розтрощила її, коли прибирала в кімнаті... Отож сиділи ви у мене на колінах та й гукнули: «Но-но!», а я побіг принести вам коника... Господи боже! І навіщо я, старий осел, побіг? Мене мов окропом обдало, коли я почув у сінях ваш крик... Кинувся назад, а у вас кров дзюрком біжить, ви лежите на підлозі і... матір божа! Наче цебром холодної води линуло мені за шию... Так завжди буває, коли не пильнуєш за дитиною як слід. Ну, а якби в очко попало, боже великий!.. Адже й то, як навмисне, в праву ручку. Ніколи в житті, сказав я, не дам дитині ножа в руки, сказав я, ножиць або чогось гострого, сказав я... На щастя, ні пана, ні пані не було вдома... Так, так, це на все життя буде мені наукою, сказав я. Господи, господи! Мене ж могли б зі служби прогнати, могли б... Хай простить вам господь бог, дитя нерозумне... Але — слава богу — все обійшлося щасливо, тільки цей недоладний шрам залишився.

М о о р. Ні слова не розумію з того, що ти кажеш.

Д а н і е л ь. Аякже, аякже! Ото був час! Не раз, бувало, підсунеш вам то пряник, то бісквіт, то тістечко, — адже я любив вас більше за всіх... А пам'ятаєте, як ви мені сказали в стайні, коли я посадив вас на буланого коня старого пана і пустив прокататись по великій долині? «Даніелю, — сказали ви, — хай-но я виросту великий, Даніелю, я зроблю тебе своїм управителем, і ти будеш зі мною в кареті їздити». — «Так, — сказав я, сміючись, — якщо бог дасть здоров'я і ви не будете соромитись старого, то я проситиму вас подарувати мені хатину, отам внизу, під селом, що давно вже пустокою стоїть, — я заклав би там винарню відер на двадцять вина і хазяйнував би собі на старості літ...» Так, так, смійтесь уже, смійтесь! Адже правда, паничу, все це у вас давно вивітрилось із голови... Старого вже не хочуть знати, поводяться з ним так холодно, так звисока... а все-таки ви мій золотий панич... Правда, ви були трошечки легковажні, — даруйте на цьому слові! — як звичайно буває з молоддю... а згодом все воно на добре виходить.

М о о р (обіймає його). Так, Даніелю, не буду більше критися! Я твій Карл, твій нещасний Карл! Що з моєю Амалією?

Д а н і е л ь (починає плакати). Чи сподівався я, старий грішник, дожити до такої радості... І покійний пан даремно плакав! На спокій, на спокій, сива голово! Лягайте з миром у могилу, трухляві кості! Мій пан і володар живий, його побачили мої очі!

М о о р. І він дотримає того, що обіцяв,— візьми це, сивочолий, за буланого в стайні. (Сує йому в руки туго набитий гаманець). Не забув я тебе, старого.

Д а н і е л ь. Що ви! Що ви робите! Це надто багато, ви помилились.

М о о р. Не помилився, Даніелю!

Даніель хоче впасти йому в ноги.

Встань! Скажи, що з моєю Амалією?

Д а н і е л ь. Хай бог вам заплатить! Хай бог вам заплатить! Ах, господи боже!.. Ваша Амалія, о, вона не переживе цього, вона помре з радощів!

М о о р (жваво). Вона не забула мене?

Д а н і е л ь. Забула? Та що це ви говорите? Вас забути? Якби ж то ви самі були при тому, якби ж то ви бачили, як вона руки ламала, коли прийшла чутка про вашу смерть, що звелів поширювати наш теперішній пан.

М о о р. Що ти кажеш? Мій брат...

Д а н і е л ь. Так, ваш брат, ласкавий пане, ваш брат... Іншим разом я більше вам розкажу, коли матиму час... Як ловко вона його спроваджувала, коли він кожного божого дня чіплявся до неї і хотів її взяти собі за дружину. О, я зараз же, зараз же побіжу їй сказати, принесу їй радісну звістку. (Поривається йти).

М о о р. Стривай, старий! Вона не повинна цього знати! Ніхто не повинен цього знати, і брат мій теж.

Д а н і е л ь. Ваш брат? Ні, ні в якому разі він не повинен цього знати! Він — нізащо! Якщо тільки він не знає вже більше, ніж належить йому знати. О, скажу вам, бувають на світі погані люди, погані брати, погані пани... але навіть за все золото мого пана я не згоден стати поганим слугою... Ласкавий пан вважав вас за померлого.

М о о р. Гм. Що ти там бурмочеш?

Д а н і е л ь (ще тихше). І, звичайно, коли, не спитавши, раптом воскресают... Ваш брат був єдиним спадкоємцем покійного пана...

М о о р. Старий! Що ти мимриш крізь зуби, наче якась жахлива таємниця крутиться у тебе на язиці і не сміє, але повинна з нього зірватись? Говори ясніше!

Д а н і е л ь. Але я краще буду старі свої кості з голоду гризти, краще буду власну сечу від спраги пити, ніж здобуду собі сите й забезпечене життя ціною вбивства. (Швидко виходить).

М о о р (здрігнувшись, після жахливого мовчання). Мене обмануто, обмануто! Наче блискавка освітила мені душу!.. Підле шахрайство! Небо й пекло! Не ти, батьку! Підле шахрайство! Убивця, розбійник — через підле шахрайство! Він очорнив мене! Перехоплював, підробляв мої листи... а батьківське серце повне було любові... О, я жахливий дурень!.. Його серце повне було любові... О, мерзота, мерзота! Мені досить було тільки впасти йому до ніг, тільки одну сльозу зронити... Я, дурень я, дурень безголовий! (Б'ється об стіну головою). Я міг би бути щасливий... О, підлота, підлота! Щастя мого життя підло, підло зруйновано. (Розлючено бігає по кімнаті). Убивця, розбійник — через підле шахрайство!.. Він навіть не гнівався. В його серці й гадки не було проклинати... О лиходій! Незбагнений, підступний, мерзенний лиходій!

Входить К о с і н с ь к и й.

К о с і н с ь к и й. Де це ти пропав, отамане? В чому річ? Як я бачу, ти вирішив тут надовго залишитись.

М о о р. В путь! Сідлай коней! Ми повинні ще до заходу сонця бути по той бік кордону!

К о с і н с ь к и й. Жартуєш!

М о о р (владно). Швидше, швидше! Не гайся, кинь усе! І щоб жодне око тебе не бачило.

Косінський виходить.

Тікати з цих мурів! Найменше зволікання може розлютити мене, а він же син мого батька... Брате, брате! Ти зробив мене найнещаснішою в світі людиною, а я ніколи не скривдив тебе. Ти вчинив не по-братерськи... Пожинай спокійно плоди свого лиходійства, моя присутність хай більше не отрує твоєї насолоди... але це справді було не по-братерськи. Хай це буде вкрито пільмою навіки, і хай навіть смерть її не порушить.

К о с і н с ь к и й (входить). Коні осідлані, можемо їхати, якщо бажаєте.

М о о р. Швидкий же ти, швидкий! Чого так поспішати? Невже я не побачу її ще раз?

К о с і н с ь к и й. Якщо хочете, я розсідлаю. Ви ж самі казали не гаяти ні хвилини.

М о о р. Ще раз! Останнє прощай! Я повинен до дна випити отруйний напій цього блаженства, а тоді... Зажди, Косінський! Ще десять хвилин... Почекай там, за мурами замка... І ми помчимо звідсіля!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

В саду.

А м а л і я

А м а л і я. «Ти плачеш, Амаліє?» — і він сказав це таким голосом, таким голосом... Мені здалось, немовби вся природа помолоділа. Радісно пережита весна кохання знову розцвіла для мене в звуках цього голосу! Соловейко виспівував, як колись... квіти пахли, як колись... і я, сп'яніла від щастя, лежала в нього на грудях... О лукаве, невірне серце! Як ти вмієш виправдувати свою зрадливість! Ні, ні, геть з моєї душі, злочинний образе! Я не порушила своєї клятви, мій єдиний! Геть з моєї душі ви, зрадницькі, безбожні бажання! В серці, де панує Карл, нема притулку для інших синів землі... Але чому ж моя душа весь час проти моєї волі так поривається до цього чужинця? Чи не злився він з образом мого єдиного? Чи не став він вічним супутником мого єдиного? «Ти плачеш, Амаліє?» Ні, тікати від нього!.. Тікати... Хай очі мої ніколи не побачать цього чужинця!

Р о з б і й н и к М о о р відчиняє садову хвіртку.

(Амалія здригається). Що це? Наче хвіртка скрипнула? (Помітивши Карла, схоплюється). Він?.. Куди?.. Що? Я наче приросла до цього місця і не можу тікати... Боже милосердий, не покидай мене!.. Ні, ти не вирвеш у мене мого Карла! В душі моїй нема місця для двох богів, я лише смертна дівчина! (Виймає портрет Карла). Ти, мій Карле, будь моїм ангелом-охоронцем проти цього чужинця, мого баламута! На тебе, тільки на тебе дивитись невідривно — і жодного нечестивого погляду на нього. (Сидить мовчки, втупивши непорушний погляд у портрет).

М о о р. Ви тут, ласкава панно? І такі сумні? І сльози на цьому портреті?

Амалія йому не відповідає.

І хто ж це той щасливець, що задля нього очі ангела сльозою срібляться? Чи смію я на цього обранця... (Хоче глянути на портрет).

Амалія. Ні... так... ні!..

М о о р (відсахнувшись). А! Чи вартий він, щоб його так боготворили? Чи вартий він?..

Амалія. О, якби ви його знали!

М о о р. Я б йому заздрив.

Амалія. Схилилися б перед ним, хочете ви сказати.

М о о р. А!

Амалія. О, ви б його так полюбили... В його обличчі було так багато, так багато... в його очах... в звуках його голосу багато схожого з вами... багато того, що я так люблю...

Моор дивиться в землю.

Тут, де ви стоїте, стояв він тисячу разів, а поруч з ним та, що біля нього небо й землю забувала... Тут погляд його блукав по цих квітучих околицях... природа, здавалось, відчувала цей одухотворений, вдячний погляд і ставала ще прекраснішою, милуючись найкращим своїм створінням... Тут чарував він своєю небесною музикою пернатих слухачів... З цього ось куща зривав він троянди, зривав троянди — для мене... Тут, тут лежав він в моїх обіймах, уста його пламеніли на моїх устах, і квіти радісно вмирали під кроками закоханих...

М о о р. Його вже немає?

Амалія. Його вітрила майорять в бурхливих морях — любов Амалії витає з ним... Він блукає в непрохідних піщаних пустелях — любов Амалії обертає палючі піски в зелені луки і квітами вкриває дикі чагарі... Полуднєве сонце палить йому непокриту голову, в північних снігах дубіють йому підшви, град січе йому обличчя, але любов Амалії вколисує його і в бурях... Моря, і гори, і обрії далекі лягли поміж закоханими, але душі їх вириваються з брудних темниць і зустрічаються в раю кохання... Ви не наче засмучені, графе?

М о о р. Слова кохання воскрешають і мою любов.

Амалія (блідне). Як? Ви кохаєте іншу?.. Ой леле, що я сказала?

М о о р. Вона думала, що я вмер, і залишилась вірною

мнимовмерлому. Вона почула, що я живий, і пожертвувала задля мене вінцем праведниці. Вона знає, що я в пустелях блукаю і в злигоднях поневіряюсь, і любов її через пустелі і через злигодні летить услід за мною. Вона, як і ви, ласкава панно, зветься Амалія.

Амалія. Як заздрю я вашій Амалії!

Моор. О, вона нещасна дівчина; її любов належить тому, хто загинув, і ніколи... ніколи не матиме своєї винагороди.

Амалія. Ні, вона матиме винагороду в небесах. Адже існує, кажуть, кращий світ, де засмучені радітимуть, а закохані з'єднаються?

Моор. Так, світ, де спадають покривала і закохані з жахом знову знаходять одне одного... Ім'я йому — вічність. Моя Амалія — нещасна дівчина.

Амалія. Нещасна, хоч ви її кохаєте?

Моор. Нещасна, бо вона кохає мене! А що, якби виявилось, що я вбивця? Що, моя панно, якби ваш коханий з кожним поцілунком згадував вам нові убивства? Горе моїй Амалії! Вона нещасна дівчина.

Амалія (*радісно схопившись*). Ах, яка ж я щаслива дівчина! Мій єдиний — це відблиск божества, а божество — це ласка й милосердя! Він і мухи не міг би скривдити... Його душа така ж далека від кривавих помислів, як полудень від півночі.

Моор швидко відвертається до куща і нерухомо дивиться в далечінь.

Амалія (*грає на лютні й співає*).

Ти тікаєш, Гекторе, від мене
В бій, де Еакіда меч шалений
Вже Патроклові готує дань?
А кому ж дитя твоє навчати
Кидать спис, безсмертних шанувати,
Як тебе поглине Ксанту хлань?

Моор (*мовчки бере лютню і грає*).

Дай, дружино люба, смертну зброю —
Я помчу в кривавім вихрі бою...

ЯВА П'ЯТА

На узліссі. Ніч. Посередніні руїни старого замка.

Вагага розбійників, що розташувались на землі.

Розбійники (*співають*)

Різать, грабувать, шаліти —
Це в нас звуть: провадить час.
Завтра нам в петлі висіти,
А тепер — бенкет у нас.

Привільне в нас життя для всіх,
Роздоля в нас безкрає,—
Ми живемо в лісах густих,
Від бур ми криємось у них,
Нам сонцем — місяць сяє!
Слугує нам Меркурій¹ сам,—
Ото й щастить у всьому нам.

То пастора ми обдерем,
То рандаря гладкого,
А решту клопоту кладем
На господу самого.

А як в горлянку заливать
Ми почнемо горілку —
Нам стануть сили прибувать,
І вся пекельна чорна рать
До нас пристане в спілку.

Батьків поранили стогнання,
Нещасних матерів ридання,
Покинутих відданиць крик —
Нам втіха, краща від музик!

О, як же тремтять вони під топорами,
Ревуть, як телята, лягають снопами!
Це веселить наш буйних дух
І тішить очі нам і слух.

А прийде день останній мій —
Виходь на сцену, кате!
Одержим ми зарібок свій,
Помажем салом п'яти,
Та виноградного в дорогу б нам хильнуть —
І гайда! — летимо в свою останню путь.

Швейцер. Вже ніч, а отамана й досі нема!

Рацман. А обіцяв вернутись до нас рівно о восьмій годині.

Швейцер. Коли з ним трапилась біда... Товариші! Ми все тоді попалимо і повбиваємо, навіть немовлят.

Шпігельберг (відводить Рацмана вбік). На два слова, Рацман!

Шварц (до Грімма). Чи не вислати дозорців?

---

¹ Меркурій — посланець богів у римській міфології, бог торгівлі, винаходів і промисловості, що дає багатство хитрощами й обманом.

Грім м. Та годі! Він прийде з таким уловом, що нам аж соромно стане.

Швейцер. А от ти й погорів, хай йому кат! Не так він ішов од нас, щоб утнути якусь штуку. Хіба ти забув, щó він сказав, коли вів нас через поле?.. «Хай хто хоч одну ріпку з поля потягне — головою накладе, як довідаюсь, не будь я Моор!..» Тут грабувати не доведеться.

Рацман (тихо до Шпігельберга). Куди ти гнеш — кажи ясніше!

Шпігельберг. Тс! Тс!.. Не знаю, які в нас з тобою уявлення про свободу, коли ми тягнемо воза, наче воли, і в той же час так чудово декламуємо про незалежність... Це мені не до вподоби.

Швейцер (до Грімма). Що там пряде ця порожня голова?

Рацман (тихо до Шпігельберга). Ти кажеш про отамана?

Шпігельберг. Та тихше, тихше! У нього й серед нас є вуха... Отаман, кажеш ти? А хто його поставив над нами отаманом? Хіба він не сам привласнив собі цей титул, що по праву мені належить? Як, ми ставимо на карту своє життя... стільки терпимо від примх мінливої долі тільки для того, щоб вважати за щастя бути кріпаками у раба? Кріпаками, тоді як ми могли б князями стати? Клянусь богом, Рацман, це ніколи не було мені до вподоби.

Швейцер (до інших). Авжеж, ти справжній герой — жаб камінням побивати. Він тільки голосно носа сякне, а ти вже в мишачу нірку готовий тікати...

Шпігельберг (до Рацмана). Так, я давно вже думаю про те, що все це повинно бути інакше. Рацман, якщо ти той, за кого я завжди тебе вважав... Рацман! Його все нема, всі майже певні, що він загинув... Мені здається, Рацман, що настав для нього чорний день... Як? І ти не пламенієш, коли перед тобою лунає дзвін свободи? І тобі бракує снаги зрозуміти мій сміливий натяк?

Рацман. Ах, сатано! Навіщо ти спокушаєш мою душу?

Шпігельберг. Збагнув? Гаразд? Ну то ходім! Я примітив, куди він зник. Ходімо ж! Два пістолі рідко дають промах, а тоді... ми перші почнемо душити немовлят¹. (Хоче потягти його за собою).

---

¹ Тобто мститися за Карла, щоб відвернути від себе підозру в його вбивстві.

Швейцер (у нестямі вихоплює ніж). Ах, гаде! Саме вчасно ти нагадав мені про богемські ліси! Чи не ти перший, боягузе, почав зубами цокотіти, коли гукнули: «Ворог іде!..» Я тоді ж поклявся душею... Згинь же, підлий убійнику! (Заколює його).

Розбійники (в замішанні). Убивство! Убивство! Швейцер... Шпігельберг... Розніміть їх!

Швейцер (кидає в нього ножем). Ось тобі — здихай же!.. Спокійно, товариші, не звертайте уваги на такі дурниці. Цей гад завжди таїв злобу проти отамана, а в самого хоч би один шрам був на шкірі. Кажу вам, заспокойтесь... Ах ти, гицелю! То ти хотів людей з-поза спини вбивати? Людей з-поза спини? Чи для того ж ми потом обливаємось, щоб нас на той світ, як собак, виряджали? Ах ти, гаде! Чи на те ми в диму й полум'ї поневірялись, щоб, як ті руді пацюки, здихати?

Грім м. Ану його до дідька, товариші, чого ви завелись?.. Отаман лютуватиме!

Швейцер. Це вже мій клопіт... А ти, негіднику (до Рацмана), ти був його спільником!.. Геть з моїх очей... Шуфтерле затівав був таке, за те й повісили його тепер у Швейцарії, як пророчив йому мій отаман.

Лунає постріл.

Шварц (схопившись). Чуєте? Постріл з пістоля!

Знову постріл.

Другий! Еге! Це отаман!

Грім м. Стривай! Він повинен ще втретє вистрелити.

Лунає ще один постріл.

Шварц. Це він, він! Салютуй, Швейцер,— даймо відповідь йому!

Стріляють.

Входять Моор і Косінський.

Швейцер (іде їм назустріч). Привіт тобі, отамане! Я без тебе трохи погарячкував. (Веде його до трупа). Будь суддею поміж нами — він хотів убити тебе з-поза спини.

Розбійники (вражені). Як, отамана?

Моор (дивиться замислено, потім — із запалом), О незбагнений персте мстивої Немезіди...¹ Чи не він пер-

¹ Немезіда — за грецькою міфологією богиня помсти і караючої справедливості.

ший співав мені пісень сирени?.. Присвятив цей ніж темній богині помсти! Це не ти зробив, Швейцер.

Швейцер. Клянусь богом, це таки я зробив! І, чорт би його взяв, це не найгірше з того, що я зробив за своє життя. (Незадоволений відходить).

Моор (замислено). Я розумію тебе, небесний керманичу, розумію... З дерев спадає листя... І моя осінь прийшла... Заберіть його з моїх очей!

Труп Шпігельберга виносять.

Грімм. Дай наказ, отамане, що далі нам робити?

Моор. Скоро... скоро все здійсниться. Дайте мені мою лютню. Я загубив самого себе відтоді, як там побував... Мою лютню, кажу я... мені треба відновити втрачені сили... Облиште мене!

Розбійники. Вже північ, отамане.

Моор. І все-таки це були тільки театральні сльози... Мені треба проспівати пісню римлян, щоб мій заснулий дух знову прокинувся. Дай же ж мою лютню... Північ, кажете ви?

Шварц. Та вже скоро й за північ. Гнітючий сон нас облягає. Вже три доби ми й оком не здрімнули.

Моор. Невже цілющий сон і шахраям склеплює очі? Чому ж тікає він від мене? Ніколи не був я ні підлим, ні боягузом... Лягайте спати... Завтра вранці ми рушимо далі.

Розбійники. На добраніч, отамане! (Лягають на землю й засинають).

Глибока тиша.

Моор (бере лютню і грає).

Брут

Вам привіт, долини миролюбні,
Я — останній з римлян — віддаю,
Із Філіпп, де бій точився згубний,
Скорбну путь верстаю я свою.

Де ти, Кассій?.. Рима вже немає!
Війська братнього побито цвіт!
В смертній млі притулку Брут шукає,
Бо немилий Бруту світ.

Цезар

Хто це гордим переможця кроком
З скель стрімких іде сюди?
Як своїм не зраджений я оком —
Знак то римської ходи.

Відкіля прямуєш, Тібру сину?
Чи стоїть ще семигорбий Рим?
Що я сліз пролив за сиротину —
Бо навик прощався Цезар з ним!

Б р у т

А, це ти, що давні носиш рани!
Хто твою стривожив тинь?
Зникни в Орковій¹ глибокій твані,
Не радій! Зухвалу мову кинь!
На філіппським вівтарі залізнім
Ще свободи пламеніє кров.
Рим над Брутом хрипне зойком грізним —
Брута жде Мінос². Зникай же в пільму знов!

Ц е з а р

О, удари твого кинджала!
Й ти, мій Бруте... й ти?
Син... на батька!.. Тож у спадок мала
Вся земля до ніг тобі лягти!
Геть! Ти став великим із великих,
Як залізом батьку грудь пройняв.
Геть! Ридай між скель Еребу³ диких,—
Брут великим з римлян став великих,
Як залізом батьку грудь пройняв!
Геть! Ридай між скель Еребу диких,—
Нас покличе...
Плинь же, чорний мій стеричий!

Б р у т

Батьку, стій!.. У всесвіті цілому
Одного лише я знав
Рівного тобі в усьому,—
Сином ти своїм його назвав.
Рим лиш Цезар міг занастити,
Тільки Брут міг Цезаря змести.
Шат тирана Бруту не надіти,
Разом з Брутом Цезарю не жити,—
Йду направо я, йди вліво ти!

*(Кладе лютню і в глибокій задумі ходить вперед і назад).
Хто буде мені порукою? Усе навколо таке похмуре... за-
плутані лабіринти... ніякого виходу... немає зірки провід-
ної. Якби все кінчилося з цим подихом, наче пуста
лялькова вистава... Але для чого ж ця невситима жа до ба*

---

¹ О р к — у римській міфології підземний світ і божество, що ним керує.

² М і н о с — у старогрецькій міфології суддя підземного царства.

³ У міфології стародавніх греків Ереб — найпохмуріша частина підземного світу.

щастя? Для чого ідеал недосяжної довершеності? Відкладання нездійснених задумів?.. Якщо незначний натиск на цю незначну річ (підносить пістоль до обличчя) рівняє мудреця з дурнем, сміливця — з боягузом, людину благородну — з шахраєм? Адже в бездушній природі така божественна гармонія, звідки у розумній істоті такий розлад?.. Ні! Ні! Є щось більше, бо я ще не був щасливим.

Ви гадаєте — я тремтітиму? Душі моїх жертв! Я не тремтітиму. (Раптом починає тремтіти). Ваш моторошний передсмертний зойк... ваші почорнілі обличчя... ваші жахливо зяючі рани — все це тільки ланки нерозривного ланцюга долі, що залежать кінець кінцем від того, як провадив я своє дозвілля, від настрою моїх мамок і вихователів, від темпераменту мого батька, від крові моєї матері. (Охоплений жахом). Навіщо мій Перілл¹ зробив з мене мідного бика, щоб людство смажилось у моїй розпеченій утробі? (Приставляє пістоль до лоба). Час і вічність з'єднані лише одним-єдиним моментом!.. Жахливий ключ,—він замкне за мною в'язницю життя і відчинить мені оселю вічної ночі... Скажи мені... о, скажи мені — куди, куди ти приведеш мене? Невідома, жодним вітрилом не омаяна країна. Дивись, людство знемагає від цієї картини, снага смертного слабне, і фантазія, ця пустотлива мавпа почуттів, морочить нашу легковажність якимись химерними тінями. Ні, ні! Мужня людина не повинна спотикатись. Будь чим завгодно, безіменне «там», тільки б моє «я» залишилося мені вірним... Будь чим завгодно, тільки б мені можна було самого себе взяти туди з собою. Зовнішні явища — це лиш забарвлення людини. Я сам собі і небо і пекло.

Коли б ти дав мені одному будь-який спопелілий світ, що від нього ти відвернув свої очі і де передо мною не було б нічого, крім ночі в самотині і вічної пустелі!.. Я б населив тоді цю мовчазну порожнечу витворами своєї уяви, а вічність дала б мені досить дозвілля, щоб розбиратись у заплутаній картині загального нещастя... Чи ти хочеш через все нові й нові народження, все нові й нові видовища нещастя, крок за кроком вести мене... до знищення? Хіба нитки життя, зіткані для мене по той бік існування, я не

---

¹ Перілл — старогрецький ливарник, що, за переказом, запропонував тиранові Фаларісу (VI ст. до н. е.) мідного бика, в якому можна було смажити живу людину, причому крики її лунали, як ревіння бика.

можу так само легко розірвати, як і цю?.. Ти можеш обернути мене в ніщо, але цієї свободи ти не можеш у мене відібрати. (Заряджає пістоль. Раптом зупиняється). Невже я умру від страху перед повним мук життям? Невже дозволю я нещастям перемогти мене?.. Ні! Я хочу все стерпіти! (Відкидає пістоль). Перед моєю гордістю відступлять усі муки! Я довершу свою путь.

Темнішає.

Герман (ідуци лісом). Тс, тс!.. Як страшно кричить сова... В селі б'є дванадцять... Добре, добре... лиходійство спить... У цій глушині нема кому підслухувати. (Підходить до замка і стукає) Вилазь наверх, бідолашний пожилецю башти! Твоя трапеза готова.

Моор (нечутно відходячи). Що б це могло означати?

Голос (з башти). Хто там стукає? А? Це ти, Германе, мій вороне?

Герман. Так, я Герман, твій ворон. Лізь вище, до грат, і їж.

Кричать сови.

Моторошно виспівують, старий, твої нічні товариші... Що, смачно?

Голос. Я страшенно зголоднів. Дякую тобі, господи, що посилаєш мені ворона, за хліб у пустині! А як моє любе дитя, Германе?

Герман. Тс... тихше! Якийсь шелест... Наче хтось хропе! Ти не чуєш?

Голос. Що? А ти щось чуєш?

Герман. Зітхання в розколинах башти — нічна музика, від якої цокотять зуби і синіють нігті... Чуєш, знов... Мені все здається, ніби я чую хропіння. Та в тебе є компанія, старий... Ой-ой-ой!

Голос. Ти щось бачиш?

Герман. Прощай, прощай! Моторошне тут місце... Спускайся в свій льох. Твій визволитель, твій месник — там, у височині... Проклятий син! (Хоче тікати).

Моор (з жахом підходить до нього). Стій!

Герман (скрикує) Ой лихо!

Моор. Стій, кажу тобі!

Герман. Горе! Горе! Горе! Все розкрито!

Моор. Стій! Говори! Хто ти? Чого ти тут? Говори!

Герман. Згляньтесь, згляньтесь, суворий пане!.. Вислухайте хоч слово, раніше ніж убити мене.

Моор (виймаючи шпагу). Що ж я почую?

Герман. Правда, ви заборонили мені під страхом смерті... Але я не міг інакше... не смів! Є бог на небі... Там ваш рідний батько. Я зглянувся на нього... Вбийте мене!

Моор. Тут криється якась таємниця... Признавайся! Говори! Я хочу знати все.

Голос (із башти). Горе! Горе! Це ти, Германе, там розмовляєш? З ким ти розмовляєш, Германе?

Моор. Там внизу ще хтось... Що тут діється? (Підбігає до башти). Чи не в'язень там, відкинутий людьми? Я визволю його з кайданів. Озвися ще раз! Де двері?

Герман. О, змилуйтесь, пане! Не йдіть далі, пане... з милосердя пройдіть мимо! (Заступає йому дорогу).

Моор. Чотири замки! Геть! Я мушу дізнатись... Стань же мені в перше у пригоді, злодійське знаряддя! (Виймає відмички і відмикає ґратчасті двері).

З глибини башти виходить старик, висхий, як скелет.

Старик. Згляньтесь на нещасного! Згляньтесь!

Моор (з жахом відступає). Це голос мого батька!

Старий Моор. Дякую тобі, о боже! Настала година визволення.

Моор. Дух старого Моора! Що потривожило тебе в домовині? Чи ти пішов на той світ з тягарем якогось гріха, що загородив тобі вхід у двері раю? Я відслужу по тобі не одну месу, щоб вернути блуденну душу до її вітчизни. Чи не закопав ти в землю золото вдовиць і сиріт, що опівнічної години, стогнучи, блукаєш тут? Я вирву підземний скарб з кігтів самого заклятого дракона, хоча б він вивергав на мене тисячі пекельних вогнів і вищирив свої гострі зуби на мою шпагу... Чи ти прийшов відповісти мені на запитання, загадку вічності розгадати? Говори, говори! Я не з тих, що від страху полотніють.

Старий Моор. Я зовсім не привид. Доторкнись до мене, я живу, але яким нещасним, жалюгідним життям!

Моор. Як? Хіба ти не був похований?

Старий Моор. Так, я був похований... вірніше — здохлий пес лежить у склепі моїх батьків, а я вже цілих три місяці томлюся в цьому темному підземеллі, куди й промінь сонця ніколи не сягає, де теплий вітрець ні разу мене не обвіяв, де ніхто з моїх друзів мене не відвідав, де каркають дикі ворони і виють в опівнічну пору пугачі.

Моор. Небо і земля! Хто ж це зробив?

Старий Моор. Не проклинай його!.. Це зробив мій син Франц.

Моор. Франце, Франце! О вічний хаос!¹

Старий Моор. Коли ти людина і є в тебе людське серце, невідомий мій визволителю, то послухай про горе батька, яке йому власні ж його сини уготували... Ось уже три місяці волаю я до цих глухих мурів, висічених у скелях, але тільки порожня луна передражнявала мої скарги. Отож, якщо ти людина і є в тебе людське серце...

Моор. На ці поклики навіть дикі звірі повибігали б із своїх лігв.

Старий Моор. Я ще лежав на ложі слабування і ледве починав одужувати після тяжкої хвороби, коли до мене привели чоловіка, який запевняв, що мій первісток загинув у бою; він приніс меч, облитий його кров'ю, і переказав його останні слова, що ніби моє прокляття довело його до розпачу і смерті в бою.

Моор (*швидко відвернувшись від нього*). Усе ясно!

Старий Моор. Слухай далі! Я знепритомнів від цієї звістки. Мене, видно, визнали за померлого, бо коли я прийшов до пам'яті, то вже лежав у труні, оповитий саваном, як мрець. Я почав дряпати віко труни. Її відкрили. Навколо була темна-темна ніч, мій син Франц стояв передо мною... «Як! — скрикнув він жахливим голосом. — Невже ти житимеш вічно?» — і в ту ж мить віко труни знову закрилось. Від гromу цих слів я знову знепритомнів. Коли я знову прийшов до пам'яті, то почув, що труну підняли і з півгодини везли на повозі. Нарешті, її знов відкрили... я опинився перед входом у цей склеп, біля мене стояли мій син і той чоловік, що приніс закривавлений меч мого Карла. Десятки разів обнімав я його коліна і просив, і благав, і знов обнімав їх, і закликав, — батькові благання не зворушили його серце... «У підземелля цю стару шкуру! — гаркнув він на все горло. — Досить уже він пожив!» — і мене безжалісно зіпхнули вниз, і син мій Франц сам замкнув за мною двері.

Моор. Це неможливо, неможливо! Ви, мабуть, помилились.

Старий Моор. Може й помилився. Слухай далі, але стримай свій гнів! Так лежав я двадцять годин, і жодна

---

¹ Вічний хаос — первісний порожній простір, а потім безладна мішанина елементів, з яких за уявленням стародавніх греків нібито утворився всесвіт.

людина не згадала про мене. Та нога людська й не ступала по цих місцях пустинних, бо, за народним переказом, привиди моїх предків никають серед цих руїн, брязкаючи ланцюгами і стиха наспівуючи опівночі похоронних пісень. Нарешті, я чую — двері знову відчинилися, цей чоловік приніс мені хліба й води і сказав, що мене приречено на голодну смерть і що він важить своїм життям, коли довідаються, що він мене годує. Ці злиденні крихти підтримували мене досить довго, але безнастанний холод... сморід моїх нечистот... безмежне горе... Сили мої виснажувались, тіло знемагало. Тисячу разів у сльозах благав я бога послати мені смерть, але, видно, ще не сповнилась міра моєї кари... або якась несподівана радість мене дожидає, що я якимсь чудом все це витримав. Але я по заслугі терплю ці муки... Мій Карл! Мій Карл!.. Він же й до сивої волосинки ще не дожив.

М о о р. Досить! Вставайте, колоди ви, опудала задубілі, сплюхи ліниві й нечулі! Вставайте! Ніхто не прокидається? (*Стріляє з пістоля над розбійниками, що сплять*).

Р о з б і й н и к и (*переполохани*). Е-гей! Е-гей! Що там трапилось?

М о о р. Невже ця оповідь не розвіяла вашої дрімоти? Вона ж могла б і од вічного сну розбудити! Подивіться! Подивіться! Світові закони забавкою стали, розпався зв'язок природи, древній розбрат на волі, син убив свого батька!

Р о з б і й н и к и. Що каже отаман?

М о о р. Ні, не вбив!.. Це слово занадто лагідне!.. Син тисячу разів колесував батька, садовив на палю, катував, шкіру з нього здирав! Але й ці слова надто людяні!.. Від цього й сам гріх почервоніє, від цього і канібал¹ здригнеться, до цього жоден диявол не додумався б повік!.. Син — свого власного батька... О, гляньте сюди, гляньте сюди! Він знепритомнів... у цьому підземеллі син — свого батька... холод... нагота... голод... спрага.. О, гляньте ж, гляньте!.. Це мій рідний батько, я признаюсь вам!

Р о з б і й н и к и (*збігаються й обступають старого*). Твій батько? Твій батько?

Ш в е й ц е р (*шанобливо підходить до нього і падає перед ним навколішки*). Батьку мого отамана! Я цілую тобі ноги! Мій кинджал у твоєму розпорядженні.

---

¹ К а н і б а л — людоджер, взагалі — жорстока, немилосердна людина.

М о о р. Помста, помста, помста за тебе, жорстокою наругою зневажений старче! Ось я розриваю віднині й навіки братній зв'язок. *(Розриває на собі одяг зверху донизу)*. Так проклинаю я перед лицем чистого неба кожную краплину братньої крові! Вчувайте, місяцю й зорі! Вчувай, опівнічне небо, що споглядало на цей ганебний злочин! Вчувай і ти, тричі страшний боже, що царюєш в надзоряному світі, що з-над місяця несеш відомсту й покару, що полум'ям дихаєш над темрявою ночі! Тут схиляю я коліна... Тут простягаю три персти у трепет ночі... Тут клянусь я — і хай природа виплюне мене за свої межі, як злонаправну тварину, коли я порушу цю клятву, — клянусь світла денного доти не бачити, доки кров батьковбивці, пролита перед цим камінням, не задимує на сонці! *(Підводиться)*.

Р о з б і й н и к и. Оце диявольська штука! А ще кажуть, ми — негідники! Ні, стонадцять чортів! Нам такого не втнути!

М о о р. Так! Клянусь жахливими зойками тих, що загинули від ваших кинджалів, тих, кого поглинуло розпалене мною полум'я і кого роздушила повалена мною башта, — жодна думка про вбивство й грабування не ворухнеться в ваших грудях, поки ваш одяг не обагриться кров'ю проклятого лиходія... Вам, звичайно, і не снилося ніколи, що ви будете караючою рукою всевишнього? Заплутаний клубок нашої долі розв'язано! Сьогодні, сьогодні незрима сила облагородила наше ремесло! Моліться тому, хто присудив вам таку високу долю, хто привів вас сюди і удостоїв вас стати грізними ангелами його страшного суду! Обнажіть ваші голови! Преклоніть коліна в прах і встаньте очищеними!

Усі преклоняють коліна.

Ш в е й ц е р. Наказуй, отамане, що нам робити?

М о о р. Встань, Швейцер, доторкнись до цих священних сивин! *(Підводить його до свого батька і дає йому пасмо його волосся)*. Ти ж пам'ятаєш, як одного разу ти розкраяв череп богемському вершникові, коли він замахнувся на мене шаблею, а я, ледве дихаючи і знесилівши в гарячому ділі, упав на коліна? Я обіцяв тоді нагородити тебе по-королівськи, але й досі не спромігся сплатити цей борг...

Ш в е й ц е р. Це правда, ти дав мені клятву, але дозволь мені вічно називати тебе моїм боржником!

М о о р. Ні, тепер я хочу розплатитися з тобою... Швейцер, такої честі ще жоден смертний не був удостоєний. Помстись за мого батька!

Швейцер підводиться.

Швейцер. Великий отамане! Сьогодні я вперше відчув гордість за самого себе! Наказуй де, як, коли мені вбити його?

М о о р. Кожна хвилина дорога, тобі треба поспішати. Вибери найгідніших з ватаги і веди їх прямо до замка графа! Стягни його з постелі, якщо він спить або спочиває в обіймах насолоди, виволочи його з-за столу, якщо він п'яний; відірви його від розп'яття, якщо він навколішках молиться перед ним! Але, кажу тобі, якнайсуворіше тобі наказую доставити його живим! Я розірву на шматки, віддам у поживу голодним шулікам тіло того, хто хоч подрпає йому шкіру або хоч волосинки торкнеться! Я повинен мати його цілим, і якщо ти приведеш мені його цілим і здоровим, то матимеш мільйон у нагороду! Я з небезпекою для свого життя вкраду його в якогось короля, а ти будеш вільний, як вітер у полі... Ти зрозумів? Поспішай же!

Швейцер. Досить, отамане... Ось тобі моя рука: ти або нас удвох побачиш, або жодного з нас. Ходім, Швейцерові ангели-месники! *(Виходить із своїм загоном)*.

М о о р. Усім іншим — розсіятись по лісі... Я залишусь тут.

З а в і с а

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА ПЕРША

Анфілада кімнат. Темна ніч.

Даніель *(входить з ліхтарем і дорожнім клунком)*.
Прощай, дорогий, рідний доме... Багато зазнав я тут добра й радощів за життя покійного графа... Гіркі мої сльози над твоїм давно зотлілим прахом! І він вимагає таке від старого слуги!.. Цей дім був захистком для сиріт і притулком для покинутих, а цей син обернув його на вертеп розбійників... Прощай і ти, люба моя підлого, — як часто підмітав тебе старий Даніель!.. Прощай і ти, піч, — нелегко

старому Даніелю розлучатися з тобою... Тобі звіряв він усі свої таємниці... Як гірко буде тобі, старий Єлеазаре...¹ але борони мене, боже милосердий, від обману й підступів лукавого. Наг прийшов я сюди — наг і піду звідси, зате врятую душу свою.

Хоче йти, вбігає Франц у халаті.

Даніель. Господи помилуй! Мій пан! (Гасить ліхтар).

Франц. Зрада, зрада! Духи підводяться з могил... Царство мертвих прокинулось од вічного сну і кричить мені: «Убивця! Убивця!..» Хто це там ворушиться?

Даніель (з острахом). Матір божа, допоможи мені! То це ви, грізний пане, так жахливо кричите на весь замок, що всі схоплюються з ліжок?

Франц. З ліжок? А хто дозволив вам спати? Іди засвіти світло!

Даніель виходить, входить інший слуга.

Ніхто не сміє спати о цій годині. Чуєш? Всі повинні бути на ногах, при зброї. Зарядити всі рушниці... Ти бачив, як вони мчали там по галереї?

Слуга. Хто, ласкавий пане?

Франц. Хто, дурноверхий, хто? Так холодно, так байдуже питати — хто? А мені як захопило дух, то я мало не знепритомнів. Хто? Осел! Хто? Духи й чорти!.. Чи пізно вже?

Слуга. Дозорець щойно прокричав дві години.

Франц. Як? Невже ця ніч триватиме до страшного суду? Не чув ти гомону поблизу? Криків перемоги? Кінського тупоту? Де Кар... Де граф, хотів я сказати?

Слуга. Не знаю, мій володарю.

Франц. Ти не знаєш? То й ти встряв до їх зграї? Я витрушу тобі серце з грудей! Геть від мене з твоїм проклятим «не знаю!» Біжи поклич пастора!

Слуга. Ласкавий пане!

Франц. Ти бурчиш? Зволікаєш?

Слуга квапливо виходить.

Як? Навіть жебраки змовляються проти мене? Небо, пекло! Усі змовляються проти мене?

Даніель (входить із світлом). Мій володарю...

---

¹ Єлеазар — старий слуга біблійного патріарха Авраама.

Франц. Ні! Я не тремчу! Це був тільки сон! Мертві ще не встають... Хто сказав, що я тремчу, що я блідий? Мені так легко, так добре.

Даніель. Ви бліді як смерть. Ваш голос тремтить і зривається.

Франц. У мене гарячка. Як прийде пастор, скажи, що в мене гарячка. Скажи пасторові, що я завтра пушу собі кров.

Даніель. Чи не накажете накапати вам бальзаму на цукор?

Франц. Дай кілька краплин! Пастор ще не скоро прийде. Голос мій тремтить і зривається. Дай мені бальзаму на цукрі!

Даніель. Дайте ж мені ключі, я піду вниз, візьму в шафі...

Франц. Ні, ні! Зостанься! Або я піду з тобою. Ти бачиш, я не можу залишитись один! Я можу так легко... ти ж бачиш сам... знепритомніти, якщо залишуся один. Облиш, облиш! Це пройде, зостанься.

Даніель. Та ви й справді дуже хворі.

Франц. Так, звичайно, звичайно, в тому й річ. А хворість затуманює мозок і породжує безумні, химерні сни... Сни нічого не значать, правда ж? Сни пов'язані із станом шлунка, сни нічого не значать... Я бачив зараз кумедний сон. *(Падає непритомний)*.

Даніель. Господи Ісусе! Що це з ним? Конраде! Георгу! Бастіане! Мартине! Та подайте хоч голос, де ви! *(Трясе його)*. Пресвята діво, Йосифе, Магдаліно!.. Та прийдіть же до пам'яті! А то ще скажуть, що я вбив його! Боже, зглянься на мене!

Франц *(безладно)*. Геть... геть! Чого ти так трясеш мене, мерзенний скелете?.. Мертві ще не встають...

Даніель. О ти, предвічне милосердя! Він збожеволів.

Франц *(підводиться знесилений)*. Де я? Це ти, Даніелю? Що я тут говорив? Не звертай уваги! Хоч би що я говорив — усе це неправда... Іди сюди, допоможи мені встати! Це тільки приступ запаморочення. Через те... через те.. що я не виспався.

Даніель. Хоч би Йоганн був тут! Я покличу на поміч, я пошлю по лікаря.

Франц. Зостанься! Сядь біля мене на канапу... Так... Ти розсудлива людина, добра людина. Дай я розкажу тобі...

Д а н і е л ь. Не зараз, іншим разом! Я покладу вас у постіль, спокій вам потрібний.

Ф р а н ц. Ні, прошу тебе, дай мені розповісти і гарненько посмійся з мене!.. Бачиш, мені снилось, ніби я бенкетував по-королівськи, і на серці в мене було радісно, і ніби я лежав сп'янілий у саду на моріжку, і раптом — це було опівдні — раптом... але, кажу тобі, посмійся з мене гарненько!

Д а н і е л ь. Раптом?..

Ф р а н ц. Раптом оглушливий удар грому вражає мій дрімотний слух; з трепетом я, хитаючись, підводжусь, бачу, мені здалося, що я бачу, ніби увесь обрій палає яскравим полум'ям, а гори, і міста, і ліси тануть, як віск у печі, і страшний ураган, виючи, змітає море, небо й землю... І от немовби з мідних сурм пролунало: «Земле, віддай своїх мерців! Віддай мерців своїх, море!» І голе поле починає розверзатись і викидати з себе черепи, і ребра, і щелепи, і ноги, вони зростаються в людські тіла і мчать кудись нестерпним потоком — справжня жива буря! Тоді я глянув угору і побачив, що стою біля підніжжя громового Сінаю, а наді мною й під мною юрми людей, а там, на вершині гори, на трьох димуючих престолах, три мужі, від погляду яких тікає все живе...

Д а н і е л ь. Та це справжній страшний суд.

Ф р а н ц. Чи не правда, яке безглузде марення? І от один з них, схожий на зоряну ніч, вийшов наперед, в руці у нього залізний перстень з печаттю, який він тримав між заходом і сходом, і каже: «Вічно, свято, справедливо, незаперечно. Є лише одна правда, лиш одна чеснота! Горе, горе, горе хробакові, що сумнівається!..» Тоді вийшов наперед другий, в руці у нього було блискуче дзеркало, яке він тримав між заходом і сходом, і сказав: «Це дзеркало є правда; облуда й лицемірство не встоять перед ним...» Тоді жахнувся я і весь народ, бо ми побачили голови змії, тигрів і леопардів, відбиті в жахливому дзеркалі... Тоді вийшов наперед третій, в руці у нього були мідні терези, які він тримав між заходом і сходом, і мовив: «Наблизьтесь, Адамові діти, я зважую помисли на терезах мого гніву, а діяння — гирями моєї лютості!»

Д а н і е л ь. Боже, помилуй мене!

Ф р а н ц. Усі стояли бліді як сніг, боязко билось чекання в кожних грудях. Раптом мені почулось, що моє ім'я першим пролунало серед грози і бурі в горах, і мозок похолов у кістках моїх, і зуби мої голосно зацокотіли.

Скоро задзвеніли, загуркотіли скелі, і години, йдучи одна по одній повз чашу терезів, що висіла ліворуч, кидали на неї один смертний гріх за одним...

Даніель. О, хай простить вам бог!

Франц. Він не зробив цього! Чаша зросла з цілу гору, але друга, повна крові всепрощення, все ще тримала її високо в повітрі... Нарешті, підійшов зігнутий горем старий чоловік, що кусав собі руку від лютого голоду; очі всіх зніяковіло відвернулись од нього. Я знав цього чоловіка. Він відрізав пасмо свого срібного волосся, кинув його на чашу гріхів, і ось вона упала, в одну мить упала в глибину безодні, а чаша всепрощення загойдалась високо над нею!.. І почув я голос, що лунав із диму над скелею: «Прощення, прощення — кожному грішникові на землі і в пекельній безодні! Тільки ти один — відкинутий!»

Глибоке мовчання.

Ну, чому ж ти не смієшся?

Даніель. Чи можу я сміятись, коли мені аж мороз по спині пробігає? Сни приходять від бога.

Франц. Що ти, що ти, не кажи цього! Обізви мене дурнем, навіженим, безголовим дурнем! Зроби це, любий Даніелю, прошу тебе, висмій мене гарненько!

Даніель. Сни приходять від бога. Я молитимусь за вас.

Франц. Брехня, кажу тобі!.. Іди цю ж мить, біжи, лети, знайди, де дівся пастор, скажи йому, щоб поспішав, поспішав; але кажу тобі, це брехня!

Даніель (виходячи). Будь милостивий до вас, боже!

Франц. Мудрість черні — страх черні!.. Адже ще не доведено, що минуле не зовсім минулося або що воно знайде всевидяче око над зорями... Гм, гм! Хто це мені нашіптує? Невже там, над зорями, є месник? Ні, ні!.. Так, так!.. А навколо я чую страшливий шепіт: «Є там, над зорями, суддя!» І цієї ж ночі стати перед надзоряним месником! Ні, кажу я... Це тільки жалюгідний захисток, куди хоче сховатися твоє боягузтво... Пустинно, німотно, глухо там, над зорями... А щò, як справді там щось є? Ні, ні, нічого там нема! Я наказую, щоб там нічого не було!.. А як все-таки є? Горе тобі, якби все було зважено! Якби все було полічено цієї ночі... Чому аж до самих кісток проймає мене холод? Умерти! Чому так жахає мене це слово? Скласти звіт перед надзоряним месником... А якщо він справедливий, і всі сироти і вдови, всі пригноб-

лені і замучені мною волатимуть до нього?.. А коли він справедливий, то чому ж вони страждали, чому ти торжествував над ними?

Входить пастор М о з е р.

М о з е р. Ви послали по мене, милостивий пане? Я дивуюсь. Вперше за мого життя! Ви замишляєте поглузувати з релігії чи починаєте вже трепетати перед нею?

Ф р а н ц. Глузувати чи трепетати — це залежить від того, як ти відповідатимеш... Слухай, Мозер, я доведу тобі, що або ти сам дурень, або всіх на світі вважаєш за дурнів, і ти мусиш мені відповідати. Чуєш? Коли хочеш жити — мусиш мені відповідати.

М о з е р. Ви викликаєте всевишнього на суд свій. Всевишній колись відповість вам.

Ф р а н ц. Я хочу зараз це знати, зараз же, у цю мить, щоб не накоїти ганебних дурниць і в скрутну хвилину не волати до ідола черні. Я часто говорив тобі глузливо за пляшкою бургундського: «Бога нема!..» Тепер я розмовляю з тобою без жартів і знов кажу: «Нема його». Можеш спростувати мої слова всіма способами, які в тебе є, але я їх розіб'ю одним подихом моїх уст.

М о з е р. Якби ж так легко міг ти й громи розвіяти, що з неймовірною силою впадуть на твою горду душу! Всезнавець бог, якого ти, безумче й лиходію, заперечуєш в його створіннях, не потребує виправдання з моїх тліючих уст. Він такий же великий у твоїй тиранії, як і в усміху переможної чесноти.

Ф р а н ц. Надзвичайно вдало, отче! Отаким ти мені подобаєшся!

М о з е р. Я стою тут з веління вищого владки і розмовляю з таким, як і я, хробаком, якому не збираюсь подобатись. Звичайно, треба чудодієм бути, щоб вирвати признання в такої запеклої злостивості, як твоя. Але коли твоє переконання таке міцне, навіщо ти звелів мене покликати? Скажи мені, чого ти покликав мене серед ночі?

Ф р а н ц. Того, що мені нудно і до шахів я не почуваю охоти. От і заманулось мені для розваги погризтися з пом. Пустим залякуванням тобі не ослабити моєї мужності. Я добре знаю, що лиш той на вічність уповає, кому на цьому світі не ведеться; але він буде гірко обманутий. Я не раз читав, що наша істота — не що інше, як кровообіг, і з останньою краплиною крові спливають і дух, і думка. Вони поділяють з тілом усі його слабості, хіба ж не перестануть

вони існувати, коли воно зруйнується? Хіба не зникнуть, коли воно почне гнити? Хай тільки краплина води просочиться тобі в мозок, і в твоєму житті настане раптова зупинка, що межує з небуттям, а її продовження — смерть. Відчуття — це коливання деяких струн, а розбитий клавесин уже більше не звучить. Якби я наказав зруйнувати сім моїх замків, якби розбив я цю Венеру¹, — симетрії і краси їх не стало б. Отак і ваша безсмертна душа!

М о з е р. Це філософія вашого відчаю. Але власне ваше серце, яке, попри всі ці докази, так тоскно б'ється в ваших грудях, виказує вашу брехню. Все це павутиння систем рветься від одного лише нагадування: «Ти повинен умерти!..» Я кидаю вам виклик, і хай це буде іспитом: якщо й в годину смерті ви будете такі ж непохитні, якщо ваші переконання і тоді не зрадять вас, то ви виграли; але якщо в годину смерті вас охопить хоч найменший трепет, то — горе вам! — ви обманулись.

Ф р а н ц (збентежено). Якщо в годину смерті мене охопить трепет?

М о з е р. Багато бачив я таких же нещасних, що ціле життя своє з велетенською впертістю опирались істині, але перед лицем смерті омана розвіювалась. Я стоятиму біля вашої постелі, коли ви будете вмирати, — я дуже хотів би побачити, як конає тиран... Я стану біля вас і пильно дивитимусь вам у вічі, коли лікар візьме вашу холодну, вологу руку, ледь-ледь намацає завмираючий, майже невідчутний пульс, гляне на вас і, жахливо низавши плечима, скаже: «Людська допомога тут уже марна!» Стережіться тоді, о, стережіться, щоб не бути схожим на Річарда або Нерона!²

Ф р а н ц. Ні, ні!

М о з е р. І це «ні» обернеться тоді у виюче «так»... Внутрішній трибунал, якого вам ніколи не підкупити скептичними мудруваннями, зараз же прокинеться і почне свій суд над вами. Але це буде пробудження похованого живцем у надрах кладовища; це буде розпач самогубця, який мучиться каяттям, коли вже завдав собі смертельного удару; це буде блискавка, яка раптово осяє глупу ніч вашого життя. Оце буде видовище, і якщо ви й тоді встоїте — ви виграли!

¹ Тобто статую Венери, римської богині кохання.

² Н е р о н — римський імператор (37—68 р. н. е.), один з найжорстокіших тиранів. Р і ч а р д — англійський король, відомий своєю підступністю і жорстокістю.

Франц (схвильовано бігає по кімнаті). Попівська бредня, попівська бредня!

Мозер. І от уперше мечі вічності проймуть вам душу,— вперше, але буде вже пізно... Думка про бога розбудить жахливого сусіда, ім'я йому — суддя. Бачите, Моор, життя багатьох тисяч залежить від помаху вашої руки, і з кожної тисячі ви дев'ятсот дев'яносто дев'ять робили нещасними! Щоб зрівнятися з Нероном, вам бракує тільки Римської імперії, і тільки Перу вам бракує, щоб зрівнятися з Пізарро¹. Невже ви гадаєте, що бог допустить, щоб одна-однісінька людина, як лютий кат, хазяйнувала в його світі і все перевертала догори ногами? Невже ви гадаєте, що ці дев'ятсот дев'яносто дев'ять існують тільки для того, щоб загинути, або для того, щоб бути маріонетками у вашій сатанинській грі? О, не думайте цього! Колись він зажадає од вас відповіді за кожну хвилину, що ви їм убили, за кожну радість, що ви їм отруїли, за кожен крок до довершеності, що ви їм перепинили. І коли ви відповісте на це, Моор, то ви виграли.

Франц. Годі, ні слова більше! Чи не гадаєш ти, що я корюсь перед твоїми чорними химерами?

Мозер. Погляньте, яка грізна і прекрасна рівновага керує долею людей. Якщо чаша терезів опускається в цьому житті, то високо підноситься в тому, а якщо вона підноситься тут, то там вона падає до самої землі. Але те, що тут було дочасним стражданням, там стане вічним торжеством; що тут було минушим тріумфом, там стане вічним, нескінченним одчаєм.

Франц (люто наступаючи на нього). Хай грім німотою поб'є тебе, духа лжі! Я вирву в тебе твій проклятий язик!

Мозер. Ви так швидко відчували тягар правди? Адже я не навів ще ніяких доказів... Дозвольте ж мені тепер до доказів...

Франц. Замовкни, забирайся до пекла з своїми доказами! Кажу тобі, душа зникне, і не смій мені цього заперечувати!

Мозер. Тому-то й стогнуть духи безодні, але небесний суддя хитає головою. Невже ви сподіваєтесь уникнути його караючої руки в порожньому царстві вічного ніщо?

---

¹ Пізарро (близько 1475—1541 рр.) — іспанський авантюрист, що після відкриття Америки вирушив на чолі незначного загону до берегів Перу, розграбував її багатства і винищив більшу частину населення.

Зійдіть на небо — він там! Спустіться в пекло — він знову там! Скажіть ночі: «Сховай мене!» і пільмі: «Укрий мене!» — і пільма сповниться світлом, навколо вас і опівночі над засудженим зорітиме світанок... Але ваш безсмертний дух чинить опір вашим словам і перемагає вашу сліпу думку.

Франц. Але я не хочу безсмертним бути... Хай ним буде хто хоче, я не проти того. Я примушу його знищити мене, я розізлю його, щоб він з люті знищив мене. Скажи мені, який є найтяжчий гріх, щоб якнайбільше його прогнати?

Мозер. Я знаю їх тільки два. Але не люди чинять їх і не люди за них карають.

Франц. Які ж ці два гріхи?

Мозер (дуже значуще). Батьковбивством зветься один, братовбивством — другий... Чого ви так зблідли?

Франц. Як, старий? З небом чи з пеклом ти у змові? Хто це тобі сказав?

Мозер. Горе тому, в кого вони обидва на душі! Краще б йому й не родитись! Але будьте спокійні! У вас же ні батька вже нема, ні брата!

Франц. Ха!.. Як, ти не знаєш тяжчих гріхів? Подумай краще!.. Смерть, небо, вічність, прокляття так і виснуть у тебе на язиці... То тяжчих нема?

Мозер. Тяжчих нема.

Франц (падає на стілець). Знищення! Знищення!

Мозер. Радійте ж, радійте! Вважайте себе щасливим! При всіх ваших мерзотах ви ще свята людина в порівнянні з батьковбивцею. У порівнянні з тим, що його чекає, прокляття, яке спіткає вас, це спів любові... нагорода...

Франц (схоплюючись). Бодай ти стократ крізь землю провалився, вороне зловісний! Хто тебе кликав сюди? Кажу тобі, забирайся геть, а то я зроблю з тебе решето!

Мозер. Невже бредня попівська може такого філософа до нестями довести? Розвійте її одним подихом ваших уст! (Виходить).

Франц кидається в крісло в жахливому хвилюванні. Глибоке мовчання.

Вбігає слуга.

Слуга. Амалія втекла! Граф несподівано зник!

Боязко входить Даніель.

Д а н і е л ь. Ласкавий пане! Загін вершників шалено мчить сюди з узгір'я, волаючи: «Смерть, смерть!» Усе село в тривозі.

Ф р а н ц. Біжи, звели дзвонити в усі дзвони... Хай усі йдуть до церкви... впадуть навколішки... моляться за мене... Всіх ув'язнених випустити на волю... Біднякам я все поверну, вдвоє, втроє... Я хочу... Іди ж... Поклич духівника, щоб він відпустив мої гріхи... Чому ж ти не йдеш? Гомін ближчає.

Д а н і е л ь. Боже, прости мені тяжкі гріхи мої!.. Як це зрозуміти? Ви ж завжди виганяли з дому всяку побожність, не раз шпурляли мені в голову біблію або збірку проповідей, коли заставляли мене за молитвою...

Ф р а н ц. Ні слова про це!.. Смерть! Ти бачиш? Смерть!.. Щоб не було пізно.

Чути, як лютує Швейцер.

Молись же! Молись!

Д а н і е л ь. Я завжди це говорив вам... Ви так нехтуєте святими молитвами... але стережіться, стережіться! Коли біда приходить до людини, коли ви зовсім потопаєте, ви ладні всі скарби світу віддати за одне зітхання християнське... От бачите! Ви лаяли мене! І от маєте! Ви бачите!

Ф р а н ц (судорожно обнімає його). Прости, любий, золотий, безцінний Даніелю, прости. Я одягну тебе з голови до... тільки молись... Я вберу тебе, як до весілля... я буду... Молись же!... Заклинаю тебе, навколішках тебе заклинаю... ім'ям диявола! Молись!..

Шум на вулиці. Крик, грукіт.

Ш в е й ц е р (на вулиці). На приступ! Бий на смерть! Трощи!.. Я бачу світло — він, мабуть, там.

Ф р а н ц (навколішках). Царю небесний, почуй мою молитву!.. Це вперше... і вже, напевне, не повториться більше... Почуй мене, небесний боже!..

Д а н і е л ь. Господи! Що ви робите? У вас і молитви безбожні.

Збігається н а р о д.

Н а р о д. Злодії! Вбивці! Що за жахливий галас серед ночі?

Ш в е й ц е р (усе ще на вулиці). Відженіть їх, товариші! Це диявол, він прийшов по вашого пана... Де

Шварц із своїм загоном?.. Оточуй замок, Грімм!.. Штурмуйте мури!

Грімм. Несіть сюди палаючі головешки!.. Або ми до нього, або він до нас... Я підпалю його покої...

Франц (молиться). Я не був звичайним убивцею, мій боже... Я не грішив у дрібницях, мій боже...

Даніель. Боже, помилуй нас! У нього й молитви стають гріхами.

Летять головешки й каміння. Дзвенять розбивані шибки.
Замок палає.

Франц. Я не можу молитись... Тут, тут (б'ючи себе в груди і голову) так пусто... все висохло. (Підводиться). Ні, не буду я молитись... Цієї перемоги небо не здобуде, посміховищем для пекла я не стану.

Даніель. Боже милосердий! Допоможіть!.. Рятуйте!..
Весь замок в огні!

Франц. Візьми оцю шпагу. Швидше! Всади її мені ззаду в живіт, щоб ці падлюки з мене не знущались.

Пожежа розгоряється.

Даніель. Борони боже! Борони боже! Я не хочу нікого передчасно й на небо виряджати, а тим більше... (Вибігає).

Франц (нерухомо дивиться йому вслід, після деякої паузи). В пекло, хочеш ти сказати... Справді! Я вже передчуваю щось подібне... (Божеволіючи). Чи не ви так весело виводите? Чи не ваше чую я сичання, гади пекельні?.. Вони ринули сюди, виламують двері... Але чого вагаюсь я перед вістрям цієї шпаги?.. Двері тріщать... валяться... рятунку нема. Зглянься хоч ти на мене!

(Зриває золотий шнур з капелюха і задусується).

Швейцер зі своїми людьми.

Швейцер. Де ти, каналіє? Бачите, як вони тікають?.. Невже в нього так мало друзів?.. Куди ж ця тварюка заховалась?

Грімм (спіткнувшись на труп). Стій! Що це лежить тут під ногами? Світить сюди!

Шварц. Він випередив нас. Сховайте ваші мечі,— він лежить тут, наче здохлий кіт.

Швейцер. Мертвий! Як? Мертвий? Помер без мене?.. Брехня, кажу вам. Побачите, як жваво він у мене схопиться. (Трусить його). Гей, ти! Є нагода батька вбити!

«Розбійники». Карл Моор — артист Б. Романицький. Державний Народний театр. 1918.

«Розбійники». Франц Моор — артист О. Корольчук. Державний Народний театр. 1918.

Грім м. Не завдавай собі клопоту. Він мертвий.
Швейцер (відходить від нього). Так, він не радіє...
Він справді мертвий. Верніться й перекажіть моєму отаманові: він мертвий... А мене він більше не побачить. (Стріляє собі в лоб).

ЯВА ДРУГА

Місце дії те саме, що в останній яві четвертої дії.

Старий Моор сидить на камені. Проти нього розбійник Моор. По лісі то тут, то там розбійники.

Розбійник Моор. Його й досі нема! (Ударяє кинджалом об камінь так, що іскри сиплються).

Старий Моор. Прощення хай буде йому карою, подвоєна любов — моєю помстою.

Розбійник Моор. Ні, клянуся моєю озлобленою душею, цього не буде. Я не хочу цього. Хай тягне за собою в вічність свій жахливий злочин! А чого б я мав його вбивати?

Старий Моор (заливаючись слізьми). О, моя дитино!

Розбійник Моор. Як? Ти плачеш за ним?.. Біля цієї башти?

Старий Моор. Зглянься! О, зглянься! (У розпачі ламає руки). Зараз, зараз судитимуть мого сина!

Розбійник Моор (злякано). Якого сина?

Старий Моор. Ах, що значить твоє запитання?

Розбійник Моор. Нічого, нічого!

Старий Моор. Невже ти прийшов знущатися з мого горя?

Розбійник Моор. Зрадницьке сумління. Не звертайте уваги на мої слова.

Старий Моор. Так, я мучив одного сина, і тепер другий син мучить мене, — це перст божий... О мій Карле! Мій Карле! Якщо ти витаєш надо мною в одінні миру, то прости мене, о, прости мене!

Розбійник Моор (швидко). Він прощає вам. (Збентежено). Якщо гідний він сином вашим зватись, то він мусить вам простити.

Старий Моор. Як, він був надто прекрасний для мене... Але я піду до нього назустріч з моїми слізьми, з моїми безсонними ночами, з моїми нестерпними снами; я обніму його коліна й волатиму... голосно волатиму: «Со-

грішив я перед небом і перед тобою. Я не гідний зватися твоїм батьком».

Розбійник Моор (*дуже зворушений*). То ви його любили, вашого другого сина?

Старий Моор. Ти знаєш це, о небо! Навіщо дав я себе обманути підступам злого сина? Я був би найщасливішим серед усіх батьків у світі! Як прекрасно розцвітали біля мене мої діти, повні надій! Але — о годино нещаслива! — злий дух увійшов у серце другого мого сина; я повірив змієві і втратив обох. (*Затуляє обличчя руками*).

Розбійник Моор (*далеко відходить од нього*). Втратив навіки!

Старий Моор. О, як глибоко я відчуваю тепер те, що говорила мені Амалія, — дух помсти промовляв її устами: «Марно простягатимеш ти до сина свої холодючі руки, марно сподіватимешся потиснути гарячу руку Карла, — він ніколи не стоятиме біля твого ліжка...»

Розбійник Моор, відвернувшись, подає йому руку.

О, якби це була рука мого Карла!.. Але він лежить далеко, в тісній домовині, спить залізним сном і ніколи не почує голосу моєї скорботи... Горе мені! Вмерти на чужих руках... Не мати більше жодного сина... жодного сина, який закрит би мені очі...

Розбійник Моор (*з надзвичайним хвилюванням*). Це мусить бути тепер... тепер... (*До розбійників*). Облиште мене. І все ж... чи можу я повернути йому сина? Ні, я не можу йому сина повернути! Ні, я не зроблю цього!

Старий Моор. Що, мій друже? Що ти там шепочеш?

Розбійник Моор. Твій син... так, старче (*запинаючись*)... твій син... загинув навіки.

Старий Моор. Навіки?

Розбійник Моор (*у жахливій тузі дивлячись на небо*). О, лише цього разу... не дай ослабнути душі моїй! Лише цього разу підтримай мене!

Старий Моор. Навіки, кажеш ти?

Розбійник Моор. Не запитуй більше! Навіки, сказав я.

Старий Моор. Чужинче! Чужинче! Навіщо вивів ти мене з тієї башти?

Розбійник Моор. А що, якби я зараз викрав у нього благословення... викрав, як злодій, і зник із цією

божественною здобиччю?.. Батьківське благословення, кажуть, ніколи не загине.

Старий Моор. І мій Франц загинув?

Розбійник Моор (падає перед ним навколішки). Я зламав засуви твоєї темниці... Благослови ж мене!

Старий Моор (з болем). Навіщо тобі губити сина, рятуючи батька?.. Поглянь: милосердя боже невичерпне, а ми, хробаки нікчемні, відходимо до сну зі своєю злобою. (Кладе руку на голову розбійника). Будь такий же щасливий, який ти був милосердий!

Розбійник Моор (підводиться зворушений). О, де моя мужність? М'язи мої ослабли, кинджал падає з моїх рук.

Старий Моор. «Як любо, коли брати живуть дружно, немов роса, що падає з Єрмону на гору Сіон...» Умій, юначе, заслужити цю радість, і ангели небесні розкошуватимуть у сяйві твоєї слави! Хай мудрість твоя буде мудрістю сивизни, а серце твоє... хай твоє серце буде серцем безневинної дитини.

Розбійник Моор. О, коли б зазнати цього щастя! Поцілуй мене, божественний старче!

Старий Моор (цілує його). Думай, що це батьків поцілунок, а я думатиму, що цілую сина... Ти й плакати можеш.

Розбійник Моор. Я подумав, що це батьків поцілунок. Горе мені, якщо вони зараз його приведуть.

Супутники Швейцера входять у німій скорботі, понуривши голови і затуляючи обличчя руками.

Розбійник Моор. О небо! (Лякливо відступає і намагається сховатися).

Вони проходять повз нього. Він одвертається від них. Глибоке мовчання. Вони зупиняються.

Грім (тихо). Отамане!

Розбійник Моор не відповідає і відступає далі.

Шварц. Дорогий отамане!

Розбійник Моор відступає ще далі.

Розбійник Моор (не дивлячись на нього). Хто ви такі?

Грім. Ти й не дивишся на нас? Вірні твої слуги.

Розбійник Моор. Горе вам, якщо ви були мені вірні.

Грім м. Останнє прощай від твого вірного слуги Швейцера... ніколи вже він не повернеться, твій слуга Швейцер.

Розбійник Моор (здригнувшись). Ви не знайшли його?

Шварц. Знайшли мертвим.

Розбійник Моор (радісно схопившись). Дякую тобі, вседержителю! Обніміть мене, діти мої!.. Віднині милосердя — моє гасло... Якщо й це подолано, то все подолано.

Ще одна група розбійників, Амалія.

Розбійники. Ура, ура! Здобич, чудова здобич!

Амалія (з розпущеними косами). «Мертві,— кричали вони,— встають від його голосу...» Мій дядько живий... У цьому лісі... Де він? Карле! Дякую!.. Ах!.. (Падає в обійми старика).

Старий Моор. Амаліє! Доню моя! Амаліє! (Стискає її в своїх обіймах).

Розбійник Моор (відсахнувшись). Хто викликав цей образ перед моїми очима?

Амалія (виривається з обіймів старого Моора, кидається до розбійника і в захваті обнімає його). Він зі мною! О зорі небесні! Він зі мною!

Розбійник Моор (вириваючись з її обіймів, до розбійників). Геть! У путь! Сам сатана зрадив мене!

Амалія. Наречений, наречений мій, ти мариш! Ах, ти в захваті! Чому ж я така нечула, така холодна в цьому вирі раювання?

Старий Моор (схопившись). Наречений? Доню! Доню! Наречений?

Амалія. Я навіки — його! Він навіки, навіки, навіки мій!.. О сили небесні! Послабте цю смертельну радість, щоб я не впала під її тягарем!

Розбійник Моор. Відірвіть її від грудей моїх. Вбийте її! Вбийте його! Мене! Себе! Всіх. Нехай весь світ загине! (Поривається тікати).

Амалія. Куди? Що? Любов — вічність! Блаженство — безконечність!.. А ти тікаєш?

Розбійник Моор. Геть, геть! Найнещасніша з наречених! Дивись сам, спитай сам, слухай, найнещасніший з батьків! Дай мені навіки втекти звідси!

Амалія. Підтримайте мене! Бога ради, підтримайте мене!.. У мене в очах темніє... Він тікає!

Розбійник Моор. Занадто пізно! Усе марно!

Твоє прокляття, батьку!.. Не розпитуй мене більше... Я... я... твоє прокляття... твоє мнине прокляття! Хто заманив мене сюди? (Кидається на розбійників, вихопивши шпагу). Хто з вас заманив мене сюди, пекельне ви поріддя? То загинь же, Амаліє! Умри, мій батьку! Умри через мене втретє!.. Твої рятівники — розбійники і вбивці! Твій Карл — їх отаман!

Старий Моор умирає. Амалія закам'яніла, безмовна, як статуя. Вся ватага застигла в жахливому мовчанні.

(Б'ється об дуб головою). Душі загублених мною в чарах кохання... задушених у священному сні... тих, що... ха-ха-ха! Чуєте, як вибухає порохова башта над ліжками породіль? Бачите, як полум'я шугає над колисками немовлят? Це шлюбні факели, це весільна музика... О, він нічого не забуває, він уміє одне з одним пов'язувати... І тому геть від мене, радощі кохання! І тому любов для мене — мука! Це відплата!

Амалія. Це правда! Царю небесний, це правда!.. Що ж учинила я, створіння безневинне? Я любила його!

Розбійник Моор. Це понад людські сили. Я чув, як смерть, вилітаючи з тисячі дул, шугала навколо мене, і ні на крок не відступав перед нею. Невже ж я почну вчитися тепер тремтіти, як жінка? Тремтіти перед жінкою? Ні, жінці не похитнути моєї мужності... Крові, крові! Це тільки хвилиний вплив жінки. Треба впитися кров'ю, і тоді це пройде. (Поривається тікати).

Амалія (падає йому в обійми). Убивце! Дияволе! Я не можу розлучитися з тобою, мій анголе!

Розбійник Моор (відштовхуючи її від себе). Геть, змія підступна! Ти хочеш поглузувати з моєї несамовитості, але я здолаю тиранію долі... Як, ти плачеш? О ви, мінливі, злобні сузір'я! Вона удає, що плаче, ніби хоч одна душа може за мною плакати!

Амалія падає йому на груди.

Але що це? Вона не плює на мене, не відштовхує мене від себе?.. Амаліє! Ти забула? Чи знаєш ти, кого обнімаєш, Амаліє?

Амалія. Мій єдиний, нерозлучний!

Розбійник Моор (розцвітаючи, в пориві щастя). Вона прощає мене, вона любить мене! Я чистий, як ефір небесний, вона любить мене! З сльозами дякую тобі, мило-

серде небо! *(Падає навколішки і ревно плаче)*. Вернувся спокій в мою душу, вщухли муки, пекла більш немає... О, подивись, діти світла плачуть на грудях ридаючих дияволів!.. *(Вставши, до розбійників)*. Плачте ж і ви! Плачте, плачте!.. Адже й ви такі щасливі. О Амаліє! Амаліє! *(Припадає до її уст, обоє завмирають у безмовних обіймах)*.

Один з розбійників *(гнівно виступаючи вперед)*. Зупинись, зраднику! Руки геть від неї... а то я скажу тобі таке словечко, що у вухах у тебе задзвенить і зуби цокотітимуть від жаху. *(Розводять їх мечем)*.

Старий розбійник. Згадай ліси богемські! Чуєш? Ти вагаєшся?.. Ні, ти згадай ліси богемські! Де твої клятви, віроломний? Невже так швидко забуваються рани? Ми задля тебе важили своїм щастям, честю й життям, ми стіною стояли навколо тебе, як щити, приймали на себе удари, що загрожували життю твоєму — і чи не підніс ти тоді свою правицю, і чи не дав нам залізної клятви ніколи не покидати нас, як ми тебе не покидали? Безчесний ти! Віроломний! І ти хочеш нас зректись, зачувши рюмсання якоїсь дівки?

Третій розбійник. Ганьба на тебе, клятвoporушнику! Покликаний з царства мертвих дух Роллера, що самовіддано загинув, почервоніє за твою малодушність і встане озброєний з могили, щоб тебе скарати.

Розбійники *(перебиваючи один одного, розриваючи на собі одяг)*. Глянь сюди, глянь! Чи пізнаєш ти ці шрами? Ти наш! Кров'ю наших серць ми купили тебе з тілом і душею. Ти наш, хоч би й сам архангел Михаїл став задля тебе на двобій з Молохом!.. Марш з нами! Жертва за жертву! Амалію — за ватагу!

Розбійник Моор *(випускаючи її руку)*. Всьому кінець!.. Я хотів виправитись і йти до мого батька, але всевишній сказав — цього не буде. *(Холодно)*. Дурень короткозорий, навіщо я бажав цього? Хіба може великий грішник повернутися на путь істини? Великий грішник ніколи не може повернутися на путь істини, це давно слід було тобі знати. Заспокойся, прошу тебе, заспокойся! Адже це справедливо. Я не хотів, коли він мене шукав; тепер, коли я його шукаю, він не хоче, — що може бути справедливніше? Не дивись на мене такими страшними очима. Йому я не потрібен. Хіба не досить у нього створінь? Без одного він легко може обійтися, і цей один — я... Ходім, товариші!

Амалія *(рвучко зупиняє його)*. Зупинись, зупинись!

Один удар! Один смертельний удар! Знову покинута!
Вихопи свій меч — і пожалій мене!

Розбійник Моор. Шукай жалю у ведмедів,—
я не вб'ю тебе.

Амалія (обнімаючи його коліна). О, ради бога! За-
ради самого милосердя! Я більше не прошу любові, я
знаю, що наші зорі, як вороги, тікають одна від одної...
я прошу тільки смерті... Покинута, покинута! Збагни це
слово у всій його жахливій повноті — покинута! Я не мо-
жу цього пережити. Ти ж бачиш сам — жінці цього не
пережити! Я прошу тільки смерті!.. Поглянь, рука моя
тремтить! Мені не вистачить твердості самій завдати собі
удару. Я боюсь блискучого леза... а тобі це так легко,
так легко, адже ти майстер убивати. Вихопи свій меч, і я
буду щаслива!

Розбійник Моор. Ти одна хочеш бути щаслива?
Геть, жінок я не вбиваю!

Амалія. Душогубе! Ти тільки щасливих вмієш уби-
вати і минаєш тих, кому життя остогидло. (Навколішках
повзе до розбійників). Згляньтесь хоч ви на мене, учні са-
мого ката! У ваших очах стільки кровожерного жалю, що
нещасний мимоволі втішається... Ваш отаман — пустий,
малодушний хвалько.

Розбійник Моор. Жінко, що ти верзеш?

Розбійники відвертаються.

Амалія. Жодного друга? І серед цих — жодного
друга? (Підводиться). Ну, то навчи ж мене, Дідоно¹,
вмерти! (Хоче йти).

Один з розбійників націлюється.

Розбійник Моор. Стривай! Посмій тільки!..
Моорова кохана помре тільки від Моорової руки! (Вби-
ває її).

Розбійники. Отамане! Що ти робиш? Чи ти не збо-
жеволів?

Розбійник Моор (не відриваючи очей від трупа).
Вбита! Це одна судорога — і всьому кінець. Ну, дивіть-
ся ж. Чого вам ще треба? Ви жертвували задля мене жит-

---

¹ Дідоно — спочатку богиня, покровителька Карфагенської фортеці. Пізніше їй було надано рис історичної особи. В «Енеїді» римського поета Віргілія (70—19 рр. до н. е.) Дідона, покинута коханим Енеєм, сама спалила себе на багатті.

ням — життям, яке вам уже не належало, життям, повним мерзоти і ганьби... Я задля вас убив ангела. Подивіться краще! Тепер ви задоволені?

Г р і м м . Свій борг ти заплатив з лихвою. Ти зробив те, чого жодна людина не зробила б заради своєї честі! Тепер ходім далі!

Р о з б і й н и к М о о р . Ти так вважаєш? Чи ж не правда, життя праведниці за життя негідників — це нерівний обмін?.. О, кажу вам, якби кожен з вас зійшов на кривавий поміст і з його тіла виривали б розжареними щипцями шматок за шматком, то коли б ці муки тривали одинадцять літніх днів¹, і тоді вони не переважили б цих сліз. (З гірким усміхом). Ваші шрами! Ліси богемські! Так, так, за це, звичайно, треба було заплатити.

Ш в а р ц . Заспокойся, отамане! Ходім з нами, це видовище не для тебе! Веди нас далі!

Р о з б і й н и к М о о р . Стривай! Ще одне слово, перед тим як іти далі... Слухайте, ви, злорадні виконавці моїх варварських велінь! З цієї хвилини я перестаю бути вашим отаманом... З соромом і жахом я відкидаю цей кривавий жезл, під яким ви вважали себе вправі робити злочини і ділами тьми оскверняти це небесне світло. Ідіть куди хочете... Віднині нема у мене нічого спільного з вами.

Р о з б і й н и к и . А, малодушний! Де ж твої високодумні плани? Чи це були мильні бульбашки, що від одного подиху жінки полопались?

Р о з б і й н и к М о о р . О дурень я, що мріяв злочинами виправити світ і підтримати закони беззаконням! Я називав це відомстою й справедливістю! Я наважився, о провидіння, сточити щербини твого меча і виправити твою упередженість... але... о пихо дитяча!... Я стою на грані жахливого життя і дізнаюсь із стогоном і скреготом зубів, що двоє таких людей, як я, могли б ущент зруйнувати всю будову морального світу. Змилуйся... змилуйся над хлопчиськом, що наважився втручатися в твої наміри... Тобі лише одному — відомста. Руки людської ти не потребуєш. Правда, не в моїй владі тепер повернути минуле, — що пропало, то пропа-

---

¹ «Одинадцять літніх днів» — вислів із старонімецької легенди про одинадцять рицарських подвигів та важкі пригоди, що їх зазнали учасники одного бойового походу протягом одинадцяти літніх (тобто найдовших) днів.

ло, що я повалив, ніколи вже не підведеться. Але в мене ще є чим примирити зневажені закони і відновити порушений лад. Він вимагає жертви — жертви, яка показала б його непохитну велич усьому людству, і ця жертва — я сам. Я сам повинен умерти за нього.

Розбійники. Відберіть у нього шпагу,— він хоче себе вбити.

Розбійник Моор. Дурні ви, приречені на вічну сліпоту! Невже ви думаєте, що смертні гріхи можна таким же смертним гріхом спокутувати? Невже ви думаєте, що світова гармонія виграє від цього безбожного дисонансу? (*Зневажливо кидає їм під ноги свою зброю*). Він матиме мене живим. Я йду віддати себе в руки правосуддя.

Розбійники. На ланцюг його! Він збожеволів.

Розбійник Моор. Я не сумніваюсь, що раніше чи пізніше воно знайде мене, коли буде на те воля вищих сил. Але воно може мене у сні зненацька захопити або наздогнати мене під час втечі, або силою й мечем мене узяти, і тоді я позбувся б останньої заслуги, що я вмер за правду. Навіщо ж мені, неначе злодієві, берегти й далі життя, якщо мене давно вже позбавила рада небесних охоронців?

Розбійники. Нехай іде! Це манія величності! Він жертвує своїм життям, щоб викликати пусте захоплення собою.

Розбійник Моор. Мною й справді будуть захоплюватись. (*Після деякого роздуму*). По дорозі сюди довелося мені, пригадую, розмовляти з одним бідняком, що живе з поденної роботи; у нього одинадцятьоро дітей... Тисячу луїдорів обіцяно тому, хто приведе живим великого розбійника... Цьому чоловікові можна допомогти. (*Виходить*).

Завіса падає.

1781 р.

ПІДСТУПНІСТЬ І КОХАННЯ

Міщанська трагедія

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Президент¹ фон Вальтер при дворі німецького князя.

Фердинанд, його син, майор.

Гофмаршал² фон Кальб.

Леді Мілфорд, князева фаворитка.

Вурм, особистий секретар президента.

Міллер, міський музика, або, як його називають у деяких місцях,
дудар.

Його дружина.

Луїза, його донька.

Софі, камеристка леді.

Камердинер князя.

Інші другорядні особи.

---

¹ Президент — перший міністр.

² Гофмаршал — головний розпорядник церемоній при дворах королів, князів тощо. (Усі примітки — перекладача).

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Кімната музиканта.

Міллер підводиться з крісла і ставить набік віолончель. За столом сидить дружина Міллера, ще в нічному убранні, і п'є каву.

Міллер (*швидко ходячи по кімнаті*). Раз і назавжди! Це вже не жарти. Про дочку й барона піде поговор. На мій дім упаде ганьба. Це дійде до президента, і, коротко кажучи, я попрошу панича геть.

Дружина. Ти не принаджував його до свого дому, не набивався своєю дочкою.

Міллер. Не принаджував до свого дому, не набивався дівчиськом? Хто зважатиме на це! Я був господарем у домі. Мені слід було вимагати пояснень від дочки. Треба було добре вчитати майорові або відразу ж сповістити про все його вельможність — пана татуся. Молодий барон викрутиться, це я знаю, а скрипалеві буде лихо.

Дружина (*сборбає з чашки*). Нісенітниця! Пусте базікання! Що з тобою станеться? Хто матиме щось проти? Ти знаєш своє діло і набираєш учнів, де трапиться.

Міллер. Але скажи мені, що з цього вийде? Одружитися з дівчиськом він не зможе, — про шлюб і мови немає, — а зробити з неї якусь... хай бог милує!.. З доброго дива! Авжеж, коли цей мусью по всіх усюдах вештався, усього скуштував, то й не диво, що він, кат його візьми, спокусився на мій ласий шматочок, звісно, щоб спробувати солоденького. А ти пильнуй та пильнуй. І хай у тебе буде хоч сім пар очей, щоб стежити за кожним її кроком, він у тебе під носом спокусить дочку, задурить

їй голову, а сам — шукай вітра в полі: і от дівчину навіки знеславлено, сидітиме вона без пари, або, якщо сподобається їй, то й далі робитиме це. (Б'є себе кулаком по лобі).
Христе боже наш!

Д р у ж и н а. Боронь, боже нас від цього!

М і л л е р. Треба самим берегтися. Чого можна чекати від такого вітрогона? Дівчина вродлива, струнка... гарні ніжки. Під дахом у неї може бути що завгодно. Що там у вас, жіноцтва, байдуже, аби тільки, з ласки божої, на нижньому поверсі все гаразд було. Досить нашому стрибунцеві в цьому пересвідчитись... ого! Йому відразу таланить, як Роднеєві¹, — коли той зачує француза, то на всіх вітрилах летить вперед, та... я й не дорікаю йому. Людина є людина. Час мені це знати.

Д р у ж и н а. От коли б ти почитав оті чудові записочки, що їх шановний пан пише до твоєї дочки. Боже мій! З них, як у сонячний день, видно, що його вабить тільки її прекрасна душа.

М і л л е р. Авжеж, чистісінька правда. По саквах б'ють, а ослові пам'ятного дають. Хто хоче любе тіло привітати, посилає вісником добре серце. А як я робив? Коли вже дійшло до того, що серця порозумілися, то й тіла беруть з них приклад; як пани, так і слуги, а срібний місяць, врешті, був тільки звідником.

Д р у ж и н а. Поглянь тільки на розкішні книжки, які пан майор прислали сюди. Твоя дочка по них молиться.

М і л л е р (свистить). Овва! Молиться! Ну й сказала. Звичайна, природна страва для витонченого шлунка його милості надто груба. Він мусить спочатку переварити її в пекельній, чумній кухні белетристики. У вогонь цей мотлох! З нього набереться дівча бозна-яких химер, кров запульсує в неї, як від шпанських мушок, і прощай та крихта побожності, яку батько й без того ледве підтримував. У вогонь, кажу тобі! Дівчина забиває собі голову різним чортovinням; через ці блукання по світах фантастики вона відцурається потім рідної оселі, забуде її, почне соромитись, що батько її Міллер — скрипаль і врешті-решт позбавить мене мужнього, чесного зятя, який міг би стати мені щирим помічником. Ні, будь я проклятий!
(Схоплюється, з запалом). Куй залізо, поки гаряче, а майорові я покажу на двері. (Хоче йти).

---

¹ Джордж Родней — англійський флотоводець XVIII ст., який переміг французів 1782 року у Вест-Індії.

Д р у ж и н а. Будь же розсудливий, Міллере! Скільки дісталось нам коштовних подарунків...

М і л л е р (*вертається і зупиняється перед нею*). Ціною крові моєї дочки? Та йди ти під три чорти, проклята звіднице! Швидше я із своїм інструментом піду жебрати й даватиму концерти за теплу юшку, швидше розіб'ю свою віолончель і возитиму гній на поле, ніж спокушуся грішми, що їх моя єдина дитина зароблятиме ціною своєї душі й небесного блаженства. Облиш пити прокляту каву й табаку нюхати, і не треба буде торгувати вродою дочки. І ситий я був і завжди мав добру сорочку на тілі ще до того, як оцей спритний гульвіса втерся до моєї господи.

Д р у ж и н а. Не дуже-то на двері показуй! От уже й спалахнув. Я тільки кажу, що не слід гнівати пана маїора, бо вони — президентів син.

М і л л е р. Так ось у чому заковика! Тому, саме тому треба сьогодні ж покласти цьому край. Президент повинен мені тільки подякувати, якщо він порядний батько. Почисть мій червоний плюшевий камзол, я піду до його вельможності. Скажу йому: синові вашої вельможності впала в око моя дочка. Стати йому дружиною вона не гідна, а бути його коханкою — для цього моя дочка надто дорога, от і все!.. Я — Міллер.

ЯВА ДРУГА

Секретар Вурм¹. Ті, що й були.

Д р у ж и н а. Ох! Доброго ранку, пане секретарю². Ми маємо втіху знову вас бачити.

В у р м. Я також, також, шановна тітонько. Там, де буває гостем такий шляхетний кавалер, на мою простолюдну втіху можна не зважати.

Д р у ж и н а. Що ви кажете, пане секретарю! Пан маїор Вальтер справді іноді виявляють до нас велику шану: проте ми нікого не цураємось.

М і л л е р (*похмуро*). Дай, жінко, панові крісло. Чи не бажаєте роздягнутися, пане земляче?

В у р м (*кладає капелюха й палицю, сідає*). Ну, як поживає моя майбутня — чи, може, колишня? Адже я не

¹ Der Wurm — черв'як, глистюк (нім.).

² Неосвічена Міллерова дружина неправильно вимовляє слово «секретар».

хочу думати, що... Чи не можна її побачити, мамзель Луїзу?

Дружина. Спасибі за увагу, пане секретарю! Але моя дочка зовсім не гордовита.

Міллер (сердито, штовхаючи її ліктем). Жінко!

Дружина. Шкодуємо тільки, що вона не матиме честі бачити пана секретаря. Дочка саме в церкві.

Вурм. Це мене радує, радує. Отже, я матиму згодом лагідну, побожну дружину.

Дружина (усміхається, з дурнуватою поважністю). Так... але, пане секретарю...

Міллер (помітно збентежений, щипає її за вухо). Жінко!

Дружина. Якщо ми можемо чимсь іншим вам прислужитися... З великою втіхою, пане секретарю.

Вурм (лукаво мружачись). Чимсь іншим! Красенько дякую! Дякую... Гм! гм! гм!

Дружина. Але ж... пан секретар повинні бути розсудливі...

Міллер (розлючено штурхає свою дружину). Жінко!

Дружина. Риба шукає, де глибше, а людина — де ліпше, і не можна єдиній своїй дитині заступати шлях до щастя. (З селянською пихою). Ви добре мене зрозуміли, пане секретарю?

Вурм (совається неспокійно в кріслі, чуває за вухом і сіпає за манжети та жабо). Зрозумів? Не зовсім... О, так... Що ви маєте на увазі?

Дружина. Ну... ну... я тільки думала б... я гадаю (кашляє), якщо вже милосердному богові так дуже хочеться, щоб моя дочка стала вельможною дамою...

Вурм (схоплюється зі стільця). Що ви говорите? Що таке?

Міллер. Сидіть, сидіть, пане секретаріусе! Баба дурна, як гуска. Звідки тут візьметься вельможна дама? Який осел своїми довгими вухами слухатиме базікання?

Дружина. Лайся, скільки хочеш. Що я знаю, те знаю, і що сказали пан майор, те сказали.

Міллер (знервований підбігає до віолончелі). Ти заткнеш свою пельку, чи, може, хочеш, щоб твій череп покуштував віолончелі? Що ти знаєш? Що він міг сказати?.. Не зважайте на ці теревені, земляче! А ти — марш на свою кухню! Ви ж не маєте мене за такого йолопа.

щоб я їй справді так носився з дівчиськом? Ви цього не думаєте про мене, пане секретаріусе?

Вурм. Такого я не заслужив од вас, пане музіко! Ви завжди вважали мене людиною слова, а мої намагання щодо вашої дочки були немов печаткою стверджені. З моєї посади доброму господареві можна жити; президент ставиться до мене прихильно; мені не бракуватиме рекомендацій для подальшої кар'єри. Ви бачите, що мої наміри щодо мамзель Луїзи серйозні, якщо ж якийсь аристократичний вітрогон обкрутив...

Дружина. Пане секретарю! Вурме! Більше респекту, якщо можна просити...

Міллер. Не пащекуй, кажу!.. Все гаразд, любий земляче! Все лишається як і раніше. Що я вам відповів минулої осені, те повторюю й сьогодні. Я не силую дочки. Якщо ви їй подобаєтеся — то їй добре, чудово, нехай вона спробує бути щасливою з вами. А якщо не захоче, то ще краще... на те божа воля, хотів я сказати. Прийміть її відмову... і випийте по чарці з її батьком. Дівчині з вами жити, а не мені. Навіщо нав'язувати чоловіка, який не до вподоби їй? Щоб нечиста сила переслідувала мене, як дичину, аж до старості?.. Щоб за кожною склянкою вина, за кожною мискою юшки думати: ти мерзотник, що занапастив свою дитину?

Дружина. Коротко і ясно: я своєї згоди нізащо не дам; моїй дочці судилося щось високе, і я поскаржуся в усі суди, коли мій чоловік дасть себе ошукати.

Міллер. Хочеш, щоб я поперебивав тобі руки й ноги, клята пащеко?

Вурм (до Міллера). Батькова порада чимало важить для дочки, і, сподіваюся, ви мене знаєте, пане Міллере.

Міллер. От, лиха година! Треба, щоб дівчина вас знала. Те, що я, трухлявий гриб, у вас вбачаю, воно ніби їй зовсім не принада для молоді, ласої дівчини. Я вас по волосинці розберу і скажу, чи придатні ви для оркестру, — але жіноча душа занадто тонка, навіть для капельмейстера. І я щиро вам скажу, земляче... я — відвертий німець-незграба... за мою пораду ви мені не подякуєте. Я не раджу моїй дочці нікого, але з вами одружитися я б їй вірадив, пане секретаріусе!.. Дайте мені договори-ти!.. Коханцеві, який кличе батька собі на допомогу, я не довірив би, даруйте, і порожнього горіха. Якщо він чогось вартий, то посоромиться так по-старомодному зна-

йомити кохану зі своїм талантом. А якщо йому бракує сміливості, то він просто заяча душа, і не для нього ростуть на світі Луїзи!.. Отак! Поза батьківською спиною мав би він сватати дочку. Він мусить зробити так, що дівчина краще батька й матір до дідька пошле, ніж з ним розлучиться. Чи сама прийде та батькові до ніг упаде й благатиме Христом богом або наглу смерть послати, або з єдиним обранцем її серця поєднати. Оце буде хлопець! Оце кохання! І хто того не доб'ється від жіноцтва — хай забирається геть на своєму гусячому пері.

В у р м (хапає капелюха й палицю і прожогом вибігає з кімнати). Вельми вдячний, пане Міллере!

М і л л е р (іде повільно за ним). За віщо? За віщо? Ми ж вас нічим і не почастували, пане секретаріусе! (*Повернувшись*). Нічого він не чує, подався. Мені, як отрута, пика отого чорнильного лиса. Підозріла, огидна людина, — він немов і на світ божий потрапив контрабандою. Маленькі підступні мишачі очі, волосся руде, як вогонь, а підборіддя так стирчить, ніби природа, розізлившись на свій невдалий витвір, схопила це ледащо і шпурнула кудись у куток. Ні! Як віддати дочку за такого мерзотника, то краще хай вона... прости, господи...

Д р у ж и н а (спльовує, злісно). От песиголовець! Не для тебе вона.

М і л л е р. А ти з своїм клятим паничем! Мало не довела мене до сказу. Ніколи ти не буваєш дурнішою, як тоді, коли намагаєшся удавати з себе розумну. Навіщо ти приплела вельможну даму до своєї дочки? У моїх печінках сидить старий! Досить йому щось пронюхати, як завтра про це дзвонитимуть по всьому базару. Це з тих мусью, які винюхують у людей про все, що в них діється, з тих, що й про льох, і про кухню пересудять, а де тільки хто зронить необачне слово... бовк! Про це дізнаються і князь, і його фаворитка, і президент, а на твою голову впадуть громи та блискавиці.

ЯВА ТРЕТЯ

Луїза Міллер входить з книгою в руці. *Ті, що й були.*

Луїза (кладає книгу, підходить до Міллера і потискує йому руку). Доброго ранку, любий тату!

М і л л е р (тепло). Гаразд, Луїзо. Я радію, що ти не забуваєш про свого творця. Будь завжди такою, і його рука підтримуватиме тебе.

Луїза. О! Я велика грішниця, батьку... Був він тут, мамо?

Дружина. Хто, моя дитино?

Луїза. Ах, я забула, що, крім нього, ще є люди... У мене в голові так порожньо... Його тут не було? Вальтера?

Міллер (зажурено й серйозно). А я гадав, що моя Луїза лишила це ім'я в церкві?

Луїза (деякий час сторопіло дивиться на нього). Я розумію вас, батьку, відчуваю ножа, яким ви проймаєте моє сумління: але вже пізно. Немає в мені колишньої побожності, тату. Небо і Фердінанд шматують мою скривавлену душу, і я боюсь... я боюся. (Після паузи). Але ж ні, любий тату! Коли, захопившись картиною, ми забуваємо про митця, то це найвища для нього похвала. Хіба, тату, неприємно богові, коли я навіть менше думаю про нього, радіючи з найкращого його створіння?

Міллер (опускається незадоволено на стілець). От маєте! Начиталась безбожних книжок!

Луїза (підходить неспокійно до вікна). Де ж він тепер? Шляхетні панночки його бачать, чують. А я — нещаслива, забута дівчина. (Лякається своїх слів і поривається до батька). Але ні, ні, пробачте мені. Я не нарікаю на долю. Хочу лише трохи думати про нього... Адже це не коштує нічого. Оту крихітку життя... якби я могла видихнути її в легкий лагідний вітерець, щоб освіжити йому обличчя... Ця квіточка юності... якби вона була фіалкою і він наступив би на неї, щоб вона могла сумирно вмерти під його ногою! Мені й цього, тату, було б досить. Коли гріється комашка в сонячному промінні, чи ж може горде, величне сонце її карати за це?

Міллер (зворушений, схиляється на спинку стільця і затуляє обличчя руками). Слухай, Луїзо! Решту мого життя віддав би я за те, щоб ти ніколи не бачила майора.

Луїза (злякано). Що ви сказали? Що?.. Ні, ви не те думаєте, мій любий тату. Хіба ви не знаєте, що Фердінанд — мій, що його створено для мене, мені на радість дано отцем люблячих. (Стоїть замислившись). Коли я побачила його вперше (натхненно) і кров мені ударила в лице, жвавіше закалатало серце, кожне биття його промовляло, кожен подих шепотів: це він! І моє серце пізнало його, бажаного звіку, й підтвердило: це він! І цілий світ лунав для мене тими словами і радів разом зі мною... То-

ді... о, тоді в моїй душі почався перший ранок. Тисячі юних почувань розвинулися в моєму серці, як квіти на землі-матінці, коли настає весна. Я не бачила світу довкола, проте, здається, він ніколи ще не був таким прекрасним. Я забула про бога, а проте ще ніколи я так його не любила.

М і л л е р (*швидко підходить до неї, пригортає до своїх грудей*). Луїзо, дорога, чудова дитино! Візьми мою стару, нікчемну голову... візьми все, все! Але майора... бог мені свідок... я тобі ніколи не можу дати. (*Виходить*).

Луїза. Тату, я їй не хочу тепер його. Це така мізерна росинка часу... Сама мрія про Фердінанда жагуче її випиває. Я зрікаюся його в цьому житті. Тоді ж, мамо, тоді, коли впадуть бар'єри нерівності, коли злетить з нас ненависне лушпиння суспільного стану, коли люди будуть тільки людьми... я принесу з собою лише свою невинність. Але ж батько часто казав, що коли прийде господь, коштовності і пишні титули подешевшають, а серця в ціні піднімуться. Я тоді стану багатою. Там сльози зарахують за тріумфи, а прекрасні думки — за предків. Я буду тоді знатною, мамо. Чим же він тоді буде кращий за свою дівчину?

Дружина (*схоплюється*). Луїзо! Майор! Він перестрибує через паркан. Де б мені сховатися?

Луїза (*починає тремтіти*). Лишіться, мамо.

Дружина. Боже! Який у мене вигляд! Мені соромно! Я не наслідуюсь так показатися його милості. (*Виходить*).

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Фердінанд фон Вальтер. Луїза. Він кидається до неї. Луїза опускається пополотніла й знесилена в крісло. Фердінанд зупиняється перед нею. Вони якийсь час мовчки дивляться одне на одного. Пауза.

Фердінанд. Ти зблідла, Луїзо?

Луїза (*підводиться й припадає до його грудей*). Це нічого! Нічого! Адже ти зі мною. Все минулось!

Фердінанд (*бере її руку, підносить до вуст*). Чи кохаєш ще мене, Луїзо? Моє серце таке, як і вчора, а твоє? Я прилетів сюди подивитися, чи ти весела, щоб піти звідси таким же... Але ти сумна!

Луїза. Ні, ні, мій коханий.

Фердінанд. Скажи мені правду! Ти невесела! Я бачу наскрізь твою душу, прозору, як цей діамант чистої води. (*Показує на свій перстень*). Тут не може бути пля-

ми, якої б я не помітив, не промайне на цьому обличчі думки, якої б я не побачив. Що з тобою? Скажи швидше! Коли я знаю, що це дзеркало ясне, то нема для мене жодної хмарки над світом. Чого ти зажурена?

Луїза (дивиться на нього деякий час мовчки і значуще, потім тужливо). Фердинанде! Коли б ти знав, як приємно дівчині з простолюддя пізнавати себе в твоїх словах!

Фердинанд. Що таке? (Здивовано). Луїзо, слухай! Звідки в тебе такі думки? Ти — моя, Луїзо! Хто сказав тобі, що ти мусиш бути ще чимсь іншим? Бачиш, невірна, яка ти холодна до мене? Коли б ти всією душею любила мене, чи був би в тебе час для таких порівнянь? Якщо я біля тебе, мій розум тане в одному твоєму погляді: коли я сам — в одній мрії про тебе. Ти ж отака розсудлива, кохаючи? Соромся! Кожну мить, втрачену на цю скорботу, вкрадено у твого милого.

Луїза (схопивши його за руку, хитає головою). Ти хочеш приспати мене, Фердинанде, хочеш одвести мої очі від безодні, в яку я безперечно маю впасти. Я дивлюся в майбутнє... голос слави... твої наміри... твій батько... моя незначність. (Злякавшись своїх слів, раптом кидає його руку). Фердинанде! Меч наді мною й тобою! Нас розлучать!

Фердинанд. Нас розлучать? (Схоплюється). Звідки в тебе це передчуття, Луїзо? Нас розлучать? Хто може розірвати союз двох сердець або роз'єднати звуки одного акорду?.. Я — аристократ. Подумай, що старше: документ про моє шляхетство чи гармонія безмежного всесвіту? Хіба мій герб важить більше, ніж письменна неба в очах Луїзи: ся жінка існує для цього чоловіка! Я син президента. Саме тому. Що ж, як не любов, може полегшити мені тягар проклять, які впадуть на мене через те, що батько мій по-лихварському грабує країну?

Луїза. О, як я боюся його, твого батька!

Фердинанд. Я не боюсь нічого... нічого... аби тільки не розлюбила. Нехай перешкоди стоять між нас, як гори, я, немов по сходах, злечу по них в обійми Луїзи! Бурі, наслані лихою долею, тільки роздмухають мої почуття, небезпеки нададуть ще більшої привабливості моїй Луїзі... Отже, годі про страх, моя кохана! Я сам... я тебе оберігатиму, як чарівний дракон підземне золото. Мені довірся! Тобі не треба більше ангела-охоронця. Я сам стану між тобою й долею, прийму за тебе кожну рану,

збережу для тебе кожную краплю з келиха радощів, принесу її тобі в чаші любові. (Ніжно обнімає її). З цією рукою моя Луїза легко пройде через усе життя: прекраснішою, ніж небо тебе відпустило, воно змушене буде прийняти тебе назад і з подивом визнати, що тільки кохання надає душам найвищої краси...

Луїза (відштовхуючи його, дуже схвильовано). Годи! Прошу тебе, замовкни! Якби ти знав!.. Облиш мене... ти не знаєш, що твої надії, як фурії, шматують моє серце. (Хоче йти).

Фердинанд (затримує її). Луїзо! Як? Що? Що сталося?

Луїза. Я забула ці мрії і була щаслива. А тепер, тепер!.. Віднині нема спокою в моєму житті. Пристрасні бажання, я знаю це, кипітимуть у мене в грудях... Іди. Хай бог простить тобі! Ти запалив пожежу в моєму юному, безжурному серці, і вона ніколи, ніколи не згасне. (Вибігає. Він іде за нею мовчки).

ЯВА П'ЯТА

Зал у домі президента.

Входить президент з орденським хрестом на шиї, з зіркою на грудях і секретар Вурм.

Президент. Серйозний зв'язок? Мій син?.. Ні, Вурме, цьому я ніколи не повірю!

Вурм. Коли ласка вашої вельможності мені звеліти, я доведу!

Президент. Що він залицяється до цієї негідної міщаночки, нашіптує їй пустотливі слова, припускаю навіть, базикає про почуття,— все це відомі речі і, я вважаю, можливі... вважаю, пробачні. Але... Ще й до того всього дочка якогось музиканта, кажеш ти?

Вурм. Дочка капельмейстера Міллера.

Президент. Гарненька?.. Хоча це зрозуміло.

Вурм (жваво). Найпрекрасніший екземпляр блондинки, яка, не перебільшую, могла б позмагатися з першими придворними красунями.

Президент (сміється). Що ти кажеш, Вурме? Догадуюся, що й сам поглядаєш на неї... Це добре; але бачиш, любий Вурме, те, що мій син має почуття до того дівчиська, подає мені надію, що й дами не будуть його ненавидіти. Він може при дворі дечого добитися. Дівчина

прекрасна, кажеш ти; мені подобається, що в мого сина є смак. Він морочить ту дурненьку солідними намірами — тим краще. Отже, бачу я, в нього досить дотепності брехати на свою користь. Він може стати президентом. Якщо він з нею свого досягне,— чудово! Це значить, що він має щастя. Коли ж фарс закінчиться здоровим онуком — знаменито! Тоді я вип'ю зайву пляшку малаги за добрий розквіт мого родовідного дерева і заплачу штраф за безчестя дівки.

В у р м. Усе, чого я бажаю, ваша вельможність, це щоб вам не довелося пити ту пляшку для власної розради.

Президент (поважно). Знай, Вурме, що коли я раз повірив, то твердо вірю, а коли розгніваюсь, то шаленію. Я вважатиму за жарт, що ти намагався мені дошкулити. Ти хотів би здихатися свого суперника,— вірю від щирого серця. А через те, що тобі не так легко було б міряться силами з моїм сином за цю дівчину, то батько має послужити тобі хлопавкою для мух,— і це мені теж зрозуміло... А те, що ти маєш такі чудові шахрайські здібності, мене навіть захоплює. Тільки, мій любий Вурме, тобі не слід обдурювати й мене. Зрозумій-бо, твоє хитрування не повинно доходити до того, щоб підривати мої принципи.

В у р м. Вибачте, ваша вельможність! Коли б і справді тут були ревності, як ви підозрюєте, то їх би виказав лише мій погляд, а не язик.

Президент. А я вважав би за краще, щоб їх зовсім не було. Бісів дурню, що тобі до того, дістанеш ти монету щойно з монетного двору чи від банкіра? Будь задоволений прикладом тутешнього шляхетства. Навмисне чи ні, а в нас рідко коли буває весілля, щоб принаймні з півдюжини гостей або служників не зміряли б уже раніше геометрично рай нареченої.

В у р м (вклоняється). Я в цьому охоче залишуся простолюдином, ласкавий пане!

Президент. Крім того, ти незабаром матимеш задоволення помститися своєму суперникові за насмішку. У мене в кабінеті лежить план, за яким леді Мілфорд, після прибуття нової княгині, про людське око піде у відставку і, для цілковитої облуди, має вийти заміж. Ти знаєш, Вурме, якою мірою повага до мене залежить від впливу леді Мілфорд і як взагалі найсильніші пружини моєї могутності грають на пристрастях нашого князя. Він підшукує

партію для Мілфорд. Може об'явитися хтось інший, щоб піти на цей торг і разом з дамою вирвати собі довір'я володаря, стати для нього необхідним. Отже, щоб князь лишився в тенетах моєї сім'ї, мій Фердинанд має одружитися з Мілфорд. Чи тобі це ясно?

В у р м. Так, що аж очам боляче. Принаймні президент тут висловився так, що батько — в його серці — на другому плані. Якщо майор виявиться таким слухняним сином, як ви для нього — ніжним батьком, ваші вимоги можуть зустріти опір.

Президент. На щастя, ніколи я не боявся здійснювати свій намір, коли вирішував: так повинно бути! От бачиш, Вурме, ми знову повернулись до попереднього. Сьогодні ж я сповіщу моєму синові про його одруження. Вираз його обличчя — або підтвердить твої підозри, або їх відкине.

В у р м. Ласкавий пане, я дуже прошу пробачення. Помуре обличчя, яке ви в нього, безперечно, побачите, може стосуватися не тільки тієї нареченої, яку ви йому пропонуєте, а також і тієї, яку ви в нього відбираєте. Я просив би од вас сильнішого випробування. Виберіть йому найбездоганнішу партію в країні, і якщо він скаже «так», то пошліть секретаря Вурма хоч на три роки ка- торги.

Президент (кусає губи). От біс!

В у р м. Не інакше! Її мати, втілена дурість, усе мені виплескала.

Президент (ходить вперед і назад, стримуючи свій гнів). Гаразд. Сьогодні ж.

В у р м. Тільки не забувайте, ваша вельможність, що майор — син мого господаря.

Президент. Тебе не зачеплять, Вурме!

В у р м. І що послуга збудеться небажаної неві- стки...

Президент. Варта взаємної послуги — допомогти тобі одружитися? Так, Вурме?

В у р м (схиляється, задоволений). Довіку ваш, ясний пане! (Хоче йти).

Президент. Я довірився тобі, Вурме. (Погрожуючи). Якщо ти розплещеш...

В у р м (сміється). То покажете, ваша вельможність, сфальшовані мною папери! (Виходить).

Президент. Ти мій безумовно! Я тримаю тебе на шахрайстві, як жука-рогаля на нитці.

Камердинер (входить). Гофмаршал фон Кальб¹.
Президент. Якраз до речі... Проси!

Камердинер входить.

ЯВА ШОСТА

Президент і гофмаршал фон Кальб у розкішному, але пошитою без смаку придворному костюмі, з камергерським ключем, двома годинниками і шпагою, з *chapeau bas*² під пахвою, зачіска *à la herisson*³. Він з галасом підлітає до президента, і зал заповнюється мускусним запахом.

Гофмаршал (обнімаючи президента). Ах! Доброго ранку, мій найдорожчий! Як спочивалося? Як спалося?.. Даруйте, що я так пізно маю втіху... пильні справи... меню... візитні картки... запрошення на сьогоднішню санну прогулянку... Ах... потім я ж мусив бути присутнім під час *lever*⁴ і доповісти його світлості про погоду.

Президент. Так, гофмаршале, справді, ви не могли відлучитися.

Гофмаршал. Крім того, й шельма кравець примусив мене сидіти.

Президент. А проте ви з усім упоралися?

Гофмаршал. Це ще не все. Сьогодні біда біду доганяє. Ви тільки послухайте!

Президент (неуважно). Чи це можливо?

Гофмаршал. Ви тільки послухайте! Не встиг я вийти з карети, як коні злякалися, почали тупцювати, брикатись, так що мені, пробачте, вуличним брудом оббризкало панталони. Що робити? Зважте на моє становище, бога ради, бароне. Отак я й стою! Було вже пізно. А їздити ще цілий день... і в такому вигляді до його світлості на прийняття... боже праведний! І що ж мені спадає на думу? Я удаю, ніби знепритомнів. Мене миттю вносять у карету. Я щодуху — додому... міняю одяг... їду назад... Ну, що ви скажете?.. І встигаю ще першим до передпокою... Якої ви думки?

Президент. Чудовий експромт людської винахідливості. Але облишмо це, Кальбе. Отже, ви вже розмовляли з володарем?

---

¹ Das Kalb — теля (нім.).

² Chapeau bas — плескатий капелюх, який носили під пахвою (франц.).

³ A la herisson — тодішня модна зачіска «їжаком» (франц.).

⁴ Lever — прийняття під час вранішнього туалету монарха.

Г о ф м а р ш а л (поважно). Двадцять хвилин з половиною.

Президент. Он як! І ви, безперечно, знаєте якусь важливу новину?

Г о ф м а р ш а л (серйозно, трохи помовчавши). Його світлість сьогодні у бобровому хутрі кольору *merde d'oie*¹.

Президент. Невже? Ні, гофмаршале, я маю для вас кращу звістку. Те, що леді Мілфорд буде майоршею фон Вальтер, це для вас, безумовно, новина?

Г о ф м а р ш а л. Ви тільки подумайте! І це вже вирішено?

Президент. Підписано, гофмаршале. І ви мене дуже зобов'яжете, якщо негайно підете туди, підготуєте далі до його візиту і оповістите резиденцію про Фердінандів намір.

Г о ф м а р ш а л (захоплено). О, з превеликою радістю, мій найдорожчий! Що може бути приємнішим для мене? Я лечу зараз же. (Обіймає його). Бувайте... За три чверті години про це знатиме все місто. (Підстрибуючи, вибігає).

Президент (сміється гофмаршалові вслід). А ще кажуть, ніби такі створіння ні до чого не придатні... Тепер мій Фердінанд мусить захотіти, щоб не вийшло так, буцім усе місто збрехало. (Дзвонить).

Входить Вурм.

Хай зайде мій син!

Вурм виходить, президент походжає замислений.

ЯВА СЬОМА

Фердінанд. Президент. Вурм, який невдовзі виходить.

Фердінанд. Ви звеліли, шановний батьку...

Президент. На жаль, я мушу це робити, коли хочу мати втіху побачити мого сина... Залиш нас самих, Вурме! Фердінанде, останнім часом я придивляюся до тебе і не знаходжу більше в тобі тієї юнацької ширості та жвавості, яка так мене захоплювала. Якась дивна туга затьмарює твоє обличчя. Ти тікаєш од мене, тікаєш од свого кола. Пхе! У твої роки можна скоріше пробачити десять гулянок, ніж одну таку турботу. Залиш її для мене, любий сину! Дай мені влаштувати твоє щастя і ні про що інше не думай, крім того, щоб сприяти моїм намірам. Підійди! Обніми мене, Фердінанде!

¹ *Merde d'oie* — гусячий послід (франц.).

Ф е р д і н а н д. Ви сьогодні дуже ласкаві, батьку!

П р е з и д е н т. Сьогодні, хитруне... і це «сьогодні» ти вимовляєш отак скривившись? (Серйозно). Фердинанде! Заради кого пішов я небезпечною стежкою до княжого серця? Заради кого я навіки розлучився з сумлінням і небом? Слухай, Фердинанде... я розмовляю з своїм сином... Кому приготував я місце, усунувши мого попередника? Це історія, яка тим кривавіше врізається в душу, чим старанніше я намагаюся сховати ножа від очей світу! Слухай! Скажи мені, Фердинанде, заради чого я все це зробив?

Ф е р д і н а н д (відступає перелякано). Чи, може, заради мене, батьку? Чи не на мене повинен упасти кривавий відблиск того злочину? Присягаюся всемогутнім богом,— краще було б зовсім не родитися, ніж стати за виправдання такого лиходійства.

П р е з и д е н т. Що таке? Що? Але твоїй голові, начиненій романами, я ладен пробачити... Фердинанде! Я не хочу сердитись! Зухвалий хлопчисько, отак віддячуєш ти за мої безсонні ночі? За невтомне піклування? За те, що вічно жалить мене скорпіон сумління? На мене падає відповідальність, на мені прокляття, громи найвищого судді. Ти дістанеш своє щастя з інших рук. Злочин не плямує спадкоємця.

Ф е р д і н а н д (піднімає правицю до неба). Урочисто зрікаюсь я спадщини, яка тільки нагадуватиме мені про жахливого батька!

П р е з и д е н т. Слухай, юначе. Не хвилюй мене! Якби все було на твій розсуд, ти плазував би всеньке життя у поросі.

Ф е р д і н а н д. О, це краще, батьку, ніж плазувати мені навколо трону!

П р е з и д е н т (тамуючи гнів). Гм!.. Тебе слід примусити зрозуміти своє щастя. Там, де десятки інших, напружуючи сили, не можуть видряпатися нагору, тебе граючись підносять, немов у сні! На дванадцятomu році ти хорунжий! На двадцятomu — майор! Я цього домігся у князя. Ти скинеш військовий мундир і підеш до міністерства. Князь говорив про звання таємного радника, про службу в посольстві... про надзвичайні милості. Прекрасна перспектива перед тобою. Вторований шлях ближче до трону, до самого трону. Якщо тільки влада так же цінна, як її зовнішні ознаки. І це тебе не захоплює?

Фердинанд. Ні, бо моє уявлення про велич і щастя зовсім не таке, як ваше. Вашого щастя рідко коли досягають, не знищивши ближнього. Заздрість, страх, прокляття — ось сумні дзеркала, в яких відбивається велич володаря. Сльози, прокльони, розпач — ось жахлива трапеза, за якою розкошують оті уславлені щасливці, після якої вони підводяться сп'янілі і хитаючись відходять так у вічність до божого престолу. Мій ідеал щастя скромно міститься в мені самому! В моєму серці — всі мої бажання!

Президент. Майстерно! Неперевершено! Прекрасно! Знову перша лекція після тридцятилітньої перерви!.. Жаль тільки, що моя п'ятдесятирічна голова вже тупувата до навчання. Проте, щоб не іржавів такий рідкісний талант, я дам тобі когось, і ти зможеш досхочу вправлятися в барвистому божевіллі. Ти повинен зважитись... сьогодні ж зважитись на одруження.

Фердинанд (вражений, відступає). Батьку!

Президент. Обійдеться без подяки. Я послав леді Мілфорд візитну картку від твого імені. Не гаючи часу, поїдеш до неї і скажеш, що ти її наречений.

Фердинанд. До Мілфорд, батьку?

Президент. Ти ж її знаєш!

Фердинанд (у нестямі). Чи є в державі хоч один ганебний стовп, який би її не знав! Але я, мабуть, смішний, що сприймаю всерйоз ваші жарти, любий батьку? Чи хотіли б ви бути батьком негідника сина, який одружить з привілейованою блудницею?

Президент. Більше того! Я сам би посватався до неї, коли б вона побажала п'ятдесятирічного. Чи ти б не хотів бути сином негідника батька?

Фердинанд. Ні! Боронь боже!

Президент. Це зухвальство, слово честі, яке я вибачаю за незвичайність...

Фердинанд. Прошу вас, батьку, не залишайте мене довше в цій непевності, коли мені стає нестерпно називатися вашим сином!

Президент. Чи ти не сказився, хлопче? Яка людина сповна розуму не прагне посісти в країні третє місце після володаря?

Фердинанд. Ви стаєте для мене загадкою, мій батьку! Честю зовете ви... честю... поділяти з князем те, в чому він втрачає подобу людини?

Президент вибухає сміхом.

Ви можете сміятись, а я не відступлюся свого, батьку! Як посмію я дивитися у вічі найбіднішому ремісникові, що за своєю дружиною бере у посаг принаймні незганьблене тіло? Якими очима всі дивитимуться на мене? Князь? Блудниця, яка в моїм безчесті змиє тавро своєї ганьби?

Президент. Що за базікання, хлопче?

Фердінанд. Заклинаю вас небом і землею, батьку! Занапастивши свого єдиного сина, ви не станете настільки щасливим, наскільки нещасним буде він. Візьміть моє життя, якщо це допоможе вашій кар'єрі. Ви дарували мені його, я не вагатимусь і на мить, щоб пожертвувати його цілком для вашої величі! Але честь мою! Якщо ви її відберете, то давати мені життя було легковажно й нечесно, і я проклинатиму батька як звідника.

Президент (*по-дружньому плескаючи його по плечу*). Браво, любий сину! Тепер я бачу, що ти став справжнім мужчиною і що ти гідний найкращої жінки в країні. Вона буде твоєю, ще сьогодні опівдні ти заручишся з графинею фон Остгейм!

Фердінанд (*знову вражений*). Чи в цю годину мають мене розчавити?

Президент (*кидаючи на нього допитливий погляд*). Сподіваюся, проти цього твоя честь не заперечуватиме?

Фердінанд. Ні, батьку, Фредеріка фон Остгейм могла б хоч кого зробити найщасливішим! (*Сам до себе, збентежений вкрай*). Те, до чого злоба його ще не доторкнулася в моєму серці, шматує він своєю добрiстю.

Президент (*все ще не зводячи з нього очей*). Я чекаю на твою вдячність, Фердінанде!

Фердінанд (*кидається до нього і палко цілує йому руку*). Батьку! Ваша ласка зворушує мене. Батьку! Моя найпалкіша подяка вам за ваш сердечний намір. Ваш вибір бездоганний, але... я не можу... я не смію... пожалійте мене... я не можу кохати графиню!

Президент (*відступає на крок*). Ага! Тепер ти у мене в руках, паничу! Таки піддався на цей гачок, хитрий облуднику. Отже, не задля честі ти відмовляєшся од леді? Справа не в особі, а в шлюбі, до якого ти відчуваєш огиду?

Фердінанд стоїть мов скам'янілий, потім схоплюється і хоче піти геть.

Куди? Стій! Отак маєш мене шанувати?

Майор повертається.

Леді сповіщено про тебе. Я дав князеві слово. Всі у місті й при дворі знають про це. Якщо ти зробиш мене брехуном, хлопче... перед князем, перед леді, перед цілим містом... зробиш мене брехуном в очах двору... дивись, хлопче... або якщо я довідаюсь про якісь історії! Стривай-но! Чого це раптом твої щоки пополотніли?

Фердинанд (блідий як сніг, весь тремтить). Як? Що? Та нічого, батьку!

Президент (вступивши в нього страшний погляд). І коли тут є щось... і коли я знайду сліди опору... Ну, хлопче! Навіть підозра доводить мене до сказу! Іди цю ж мить! Вахтпарад починається! Ти будеш у леді, тільки-но дадуть пароль!.. Уся держава тремтить переді мною. Подивимось, чи здолає мене упертий син. (Іде і знову повертається). Чуєш, хлопче, ти будеш там, або стережися мого гніву! (Виходить).

Фердинанд (отямлюється від важкого заціпеніння). Пішов? Невже це був батьків голос?.. Так!.. Я хочу до неї... туди... Хочу їй дещо розказати, показати її, як у дзеркалі... О мерзенна! Коли ти й після цього домагатимешся моєї руки, перед лицем усього шляхетства, війська і народу... Озбройся всією гордістю своєї Англії. Я тебе зречуся... я, німецький юнак! (Швидко виходить).

Завіса

ДІЯ ДРУГА

ЯВА ПЕРША

Зал у палаці леді Мілфорд; праворуч софа, ліворуч клавесин¹. Леді у вільному, елегантному неглиже², ще без зачіски, сидить біля клавесина і фангазує; Софі, камеристка, відходить од вікна.

Софі. Офіцери розходяться. Вахтпарад скінчився, але я не бачу Вальтера.

Леді (у великому занепокоєнні підводиться і ходить по залу). Не знаю, що зі мною сьогодні, Софі... Я ще ні-

¹ Le clavecin (франц.) — після XVI сторіччя струнний клавішний інструмент, з тоншим ніж у піаніно звучанням, клавесин відомий був і на Україні: у XVIII сторіччі замість нього почали користатися фортепіано.

² Négligé — ранкове хатне вбрання (франц.).

коли не була такою. Отже, ти його не бачила зовсім? Та, звісно... Йому нема чого поспішати... У мене на серці ніби злочин який тяжить... Іди, Софі, нехай осідлають найбаскішого скакуна в стайні. Мені треба на простір — бачити людей і блакитне небо, щоб розважитись їздою.

Софі. Якщо ви себе не зовсім добре почуваете, міледі,— звеліть зібрати асамблею в себе. Хай володар обідає тут або хай сядуть грати в карти перед вашою софою. Коли б князь і весь його двір були до моїх послуг, я б не журилася.

Леді (кидається на софу). Прошу, зглянься наді мною. Я даватиму тобі по діаманту за кожну годину, аби тільки не бачити їх. Чи я буду прикрашати ними стіни кімнати? Це погані, мерзенні люди, які лякаються, коли у мене зривається тепле, сердечне слово, роззявляють роти й задирають носи, ніби бачать перед собою якусь примару. Це раби, маріонетки, якими мені легше керувати, ніж гачком для в'язання. Що мені робити з людьми, душі яких заведені так, як їхні кишенькові годинники? Чи ж є якась втіха запитувати їх про щось, коли я знаю заздалегідь кожну їхню відповідь? Або сперечатися, коли вони бояться думати інакше, ніж я? Геть їх! Прикро їздити верхи конем, який ніколи не гризе вудила! (Підходить до вікна).

Софі. Але ж не князь, міледі? Найвродливіший чоловічина, найпалкіший коханець, найдотепніша голова в усій його країні!

Леді (вертається назад). Отож-бо й воно, що це його країна. Тільки його князівство, Софі, й може якоюсь мірою вибачити мій смак. Ти кажеш, мені заздять. Бідолашна я! Навпаки, мене слід пожаліти. З усіх, хто живиться від трону, найгірше доводиться фаворитці, бо їй одній видно все убожество багатого володаря. Правда, він може талісманом своєї величі викликати з землі, як казковий замок, усе, чого заманеться моєму серцеві. Він ставить дари обох Індій на стіл, створює рай у дикій глушині, за його наказом джерела країни злітають гордими водограями або піт і кров його підданців спалахують у фейєрверках. Та чи може він наказати своєму серцю могутньо і палко битися до іншого, могутнього і палкого? Чи може він збагнути своїм мізерним розумом бодай єдине прекрасне почуття? Моє серце голодує, хоч я дуже чутлива, і що мені з тисячі найкращих відчущань, коли я маю задовольняти тільки хтивість?

Софі (здивовано дивиться на неї). Хіба не давно вже служу я вам, міледі?

Леді. І от тільки сьогодні ти мене пізнала? Це правда, люба Софі. Я продала князеві свою честь, але серце моє вільне, серце — мій скарб, можливо, ще варте справжнього чоловіка. Отруйне придворне повітря торкнулося його лише, як подих торкається дзеркала. Повір мені, люба, що я давно надала б перевагу серцю над цим нікчемним князем, якби тільки моє честолюбство дозволило поступитися першим місцем якійсь дамі при дворі!

Софі. І ваше серце так охоче скорилося честолюбству?

Леді (жваво). Хіба воно не мстилося за себе? Чи й тепер не мститься? Софі! (Значуще кладе руку на плече Софі). У нас, жінок, обмежених приватним колом, є тільки один вибір — панувати або слугувати; але й найвища насолода владою — це тільки мізерна втіха, якщо не судилося вище блаженство — бути рабинею людини, яку ми кохаємо!

Софі. Це істина, міледі, яку я од вас, нарешті, почувала!

Леді. А чому ж так, моя Софі? Спостерігаючи дитиняче невміння керувати скіпетром, здається, що ми придатні лише ходити на налігачі! Хіба ти не помічала, що ця примхлива пустотливість, бурхливі розваги мали заглушити ще бурхливіші бажання в моїх грудях?

Софі (вражено відступаючи). Міледі!

Леді (жвавіше). Задовольни їх! Дай мені того, про кого я зараз думаю, на кого молюсь. Або я умру, Софі, або матиму його. (Мліючи). Хай скажуть мені його уста, що сльози кохання яскравіше сяють у наших очах, ніж діаманти в нашому волоссі (палко), і я кину князеві його серце, його князівство під ноги й утечу з цією людиною, втечу в найдальшу пустелю світу!

Софі (дивиться на неї перелякано). О небо! Що? Що з вами, міледі?

Леді (стурбовано). Ти зблідла? Чи не забагато я сказала?.. О, то нехай же моя довірливість зв'яже твої уста... Слухай далі, вислухай усе...

Софі (озирається, злякано). Я боюсь, міледі, я боюсь... мені не слід більше нічого слухати!

Леді. Одруження з майором... І ти, і всі помиляєтесь, вважаючи це за двірську підступність. Не

*«Подступність і кохання». Луїза — артистка
О. Петрова. Харківський театр ім. Т. Г. Шевченка.
1948.*

*«Підступність і кохання». Фердінанд — артист
К. Кошевський.
Харківський театр ім. Т. Г. Шевченка. 1948.*

червоній, Софі, не соромся мене... То вчинило моє кохання!

Софі. Йй-бо! Я передчувала це!

Леді. Вони дали легко умовити себе, Софі. Легкодухий князь, придворний хитрун Вальтер, недоумкуватий гофмаршал... Кожен з них ладен заприсягтися, що цей шлюб є найпевнішим засобом зберегти мене для князя, ще міцніше закріпити наш зв'язок! Ні, назавжди його порвати! Назавжди зламати ці ганебні кайдани! Обдурені брехуни! Вас перехитрила слабка жінка! Ви самі приводите тепер мого коханого до мене! Цього я тільки й хотіла. Коли ж він буде мій... коли він буде мій... О, тоді навіки прощай, обурлива пишнота!..

ЯВА ДРУГА

Старий камердинер князя вносить скриньку з коштовностями. Ті, що й були.

Камердинер. Його світлість князь звеліли кланятися міледі і дарують вам ці брильянти на весілля. Їх щойно привезено з Венеції.

Леді (*відчиняє скриньку і перелякано відступає*). Слухай, скільки заплатив князь за самоцвіти?

Камердинер (*похмуро*). Вони не коштують йому ані шеляга.

Леді. Що? Ти збожеволів? Нічого? Ти (*одступаючи від нього на один крок*) дивишся на мене так, ніби хочеш принизити мене своїм поглядом... Нічого не коштують йому сі безцінні самоцвіти?

Камердинер. Учора сім тисяч синів нашої країни послано до Америки, ними оплачено все.

Леді (*раптом кладе скриньку і швидко підходить до камердинера; трохи помовчавши*). Чоловіче! Що з тобою? Здається, ти плачеш?

Камердинер (*втирає очі і говорить глухим голосом, тремтячи всім тілом*). Оті коштовні камінці... І моїх двоє синів теж на них пішло.

Леді (*відвертається, тремтячи хапає його за руку*). Але ж не силувано нікого?

Камердинер (*страшно сміється*). О боже! Ні, лише добровольці! Правда, кілька сміливих хлопців виїшли перед фронт і запитали полковника, почім князь продає людей в ярмо? Але наш найласкавіший володар

наказав вивести всі полки на площу і розстріляти базік. Ми чули, як клацали рушниці, бачили, як бризжав на брук мозок, і все військо закричало: «Ура! До Америки!»¹

Леді (вжахнувшись, падає на софу). Боже! Боже! А я нічого й не чула. Не звертала уваги!

Камердинер. Так, ласкава пані... І треба ж вам було поїхати з нашим володарем на ведмежі лови саме тоді, коли давали сигнал виступати! Вам не слід було пропускати цього видовища, коли громові барабани сповістили нас, що вже час, і сироти риданням, наче на той світ, виряджали живого батька, а мати в розпачі бігла, щоб настромити на багнет своє немовля, і солдати шаблями відганяли нареченого від нареченої, а ми, сивобороді, стояли у розпачі і кидали вслід хлопцям свої костури туди, в Новий світ... О, відусіль гуркотіли барабани, щоб всемогутній не чув, як ми молились...

Леді (підводиться, глибоко зворушена). Геть самоцвіти! Пекельним полум'ям печуть вони серце! (Лагідніше до камердинера). Заспокойся, бідолашний старий! Вони повернуться. Вони ще побачать свою батьківщину².

Камердинер (щиросердо). Бог відає! Вони повернуться! Ще коло міської брами оберталися вони й кричали: «Бережи, боже, жінок і дітей! Хай живе батько нашої країни! Ми зустрінемося на страшному суді!»

Леді (нервово ходить по кімнаті). Жахливо! Неймовірно! А мене запевняли, що я осушила всі сльози в цій країні... Страшно, страшно розкриваються мені очі... Іди... скажи своєму господареві... я подякую йому особисто! (Камердинер хоче йти, вона кидає йому свого гаманця в капелюх). А це візьми за те, що ти сказав мені правду.

Камердинер (кидає його зневажливо на стіл). Покладіть його до решти! (Виходить).

Леді (вражено дивиться йому вслід). Софі, біжи за ним, спитай його ім'я! Треба повернути його синів!

Софі виходить. Леді походжає в задумі. Пауза.

---

¹ У ті роки англійський уряд купував у німецьких князьків солдатів і послав їх за Атлантику, щоб придушити визвольну боротьбу американців і знову перетворити їх на безправних колоністів.

² З-понад тридцяти тисяч німецьких солдатів, заprodаних тоді англійському урядові, повернулося з Північної Америки лише сімнадцять тисяч.

(До Софі, яка повертається). Здається, я чула недавно, що згоріло одне прикордонне місто і близько чотирьохсот родин пішло з торбами? (Дзвонить).

Софі. Чим ви їм зарадите? Це так, і більшість тих сердег відробляють тепер як раби своїм кредиторам або гинуть у князівських срібних копальнях.

Слуга (входить). Що накажете, міледі?

Леді (дає йому коштовності). негайно віднеси це до державної скарбниці! Наказую зараз же обернути їх на гроші і поділити між тими чотирмастами, що потерпіли від пожежі!

Софі. Зважте, міледі, ви ризикуєте накликати на себе найбільшу немилість!

Леді (з ідністю). Що ж мені — носити прокляття його країни в своєму волоссі? (Робить знак слугі, той виходить). Чи ти хочеш, щоб я впала під жахливим тягарем людських сліз?.. Іди, Софі... Краще мати фальшиві оздоби у зачісці, а в серці — свідомість доброго вчинку.

Софі. Але такі оздоби!.. Хіба ви не могли вибрати гірших? Ні, справді, міледі, цього вам не можна пробачити!

Леді. Дурне дівчисько! Зате настане мить, коли мені припаде більше діамантів і перлів, ніж десять королів носять їх у своїх діадемах, і вони будуть прекрасніші...

Слуга (вертається). Майор фон Вальтер!

Софі (підбігла до леді). Боже! Ви зблідли...

Леді. Перший чоловік, Софі, якого я боюся... Скажи, Едуарде, що я нездужаю... Стривай! В якому він гуморі? Він сміється? Що каже? О Софі, правда, у мене жахливий вигляд?

Софі. Прошу вас, міледі...

Слуга. Накажете його не приймати?

Леді (нерішуче). Запроси до господи.

Слуга виходить.

Говори, Софі! Що йому сказати? Як мені прийняти його? Я німію... Він сміятиметься з моєї кволості. Він буде... О, я передчуваю щось... Ти мене залишаєш, Софі? Зостанься!.. Але ні, йди... Та ні, зостанься!

Майор виходить з передпокою.

Софі. Смідивіше. Він уже тут!

ЯВА ТРЕТЯ

Фердінанд фон Вальтер. Ті, що й були.

Фердінанд (злегка вклоняється). Якщо я невчасно, ласкава пані...

Леді (помітно хвилюється). Зовсім ні, пане майор.

Фердінанд. Я прийшов з наказу мого батька...

Леді. Я зобов'язана йому.

Фердінанд. Отож маю сповістити вас, що ми з вами одружуємось... Таке доручення мого батька.

Леді (полотніє і тремтить). Не вашого власного серця?

Фердінанд. Міністри і звідники про це не дбають!

Леді (так сполохано, що їй бракує слів). А ви самі нічого не мали б до цього додати?

Фердінанд (кидаючи оком на камеристку). Дуже багато, міледі!

Леді (робить знак Софі, та виходить). Чи можна запросити вас на софу?

Фердінанд. Моя мова буде короткою, міледі.

Леді. Отже?

Фердінанд. Я людина честі.

Леді. Я вмю цінувати вас.

Фердінанд. Лицар.

Леді. Кращого немає в країні.

Фердінанд. І офіцер!

Леді (улесливо). Ви називаєте те, що є і в інших. Чому ж замовчуєте більші гідності, які властиві тільки вам?

Фердінанд (холодно). Тут вони мені не потрібні.

Леді (з дедалі більшим острахом).. Але навіщо ця передмова?

Фердінанд (повільно і з притиском). Як протест моєї честі, коли вам заманеться примусити мене одружитися з вами!

Леді (спалахнувши). Що, пане майор?

Фердінанд (спокійно). Це голос мого серця, герба і шпаги!

Леді. Шпагу дав вам князь.

Фердінанд. Держава дала її мені рукою князя. Серце дав мені бог. А гербові вже півтисячоліття!

Леді. Ім'я володаря...

Фердинанд (*запально*). Хіба володар може перекручувати закони людства¹ чи карбувати вчинки, як він карбує монети? Він і сам стоїть не вище від честі, проте він може замкнути їй рот своїм золотом! Він може прикрити горностаєвою мантиєю свою ганьбу. Прошу вас, годі про це, міледі... Йдеться не про чиїсь відкинені наміри, не про предків, не про цю шпагу, не про те, що подумає світ! Я ладен усе це розтоптати, аби тільки ви переконали мене, що нагорода не гірша від самої жертви.

Леді (*з болем, відступаючи од нього*). Пане майоре! Цього я не заслужила!

Фердинанд (*бере її за руку*). Пробачте! Ми розмовляємо тут без свідків... Обставини, які вас і мене... сьогодні й ніколи більше... звели до купи, дають мені право, примушують мене не приховувати од вас мого найпотаємнішого почуття!.. Я не можу зрозуміти, міледі, як жінка з такою красою й розумом, з якостями, що їх міг би оцінити кожен чоловік, зважилася віддатися князеві, котрий може захоплюватися тільки її тілом, і як ця жінка не соромиться пропонувати своє серце?

Леді (*пильно дивиться йому в вічі*). Кажіть усе!

Фердинанд. Ви називаєте себе британкою! Даруйте мені, я не можу повірити, що ви британка! Вільнонароджена дочка найвільнішого під небом народу, занадто гордого, щоб кадити фіміам перед чужою доброчесністю, нездатна найнятися служити чужій розпусті!.. Не може бути, щоб ви були британкою,— або ж серце цієї британки тим нікчемніше, чим величніше й сміливіше пульсує кров у жилах Британії!²

Леді. Ви скінчили?

Фердинанд. Можна було б відповісти, що це жіноча пиха, пристрасть, темперамент, нахил до розваг!.. Часто траплялося, що доброчинність переживала честь! Нераз жінки, які йшли шляхом найбільшої ганьби, згодом своїми благородними вчинками мирили з собою світ і підносили це огидне ремесло, використовуючи його для добра

¹ В уста Фердинанда драматург вкладає міркування французьких енциклопедистів про те, що закони природи вищі від тимчасових суспільних відносин.

² Великому німецькому письменникові епохи «Бурі й натиску» не довелося самому побувати в Англії. Не знаючи справжнього стану речей в цій країні, він у своїй ненависті до деспотизму численних німецьких князьків (а було тоді в Німеччині понад триста держав) протиставляє абсолютизму політичні свободи, які нібито мав англійський народ.

іншим. Але звідки ж тепер цей жахливий гніт у країні, якого раніше ніколи не було?.. Кажу це від імені князівства. Я скінчив.

Леді (лагідно і велично). Це вперше, Вальтере, до мене насмілились звернутися з такими словами, і ви єдина людина, якій я на них відповім... Що ви одкидаєте мою руку, за це я ціную вас. Ви ганьбите моє серце, і я прощаю вам. Проте я не вірю, що ви кажете це серйозно. Той, хто насмілюється кидати такі образи жінці, для якої досить однієї ночі, щоб знищити його вщент, той мусить або відчувати величну душу цієї жінки, або... бути божевільним... Що ви перекладаєте на мене вину за спустошення країни, хай простить вам всемогутній бог, який колись вас, і мене, і князя поставить віч-на-віч. Але ви образили в мені англійку, і на такі докори моя вітчизна повинна дати відповідь!

Фердінанд (спирається на свою шпагу). Я готовий!

Леді. Отже, послухайте те, чого я, крім вас, ще нікому не довіряла! Я не авантюристка, Вальтере, за яку ви мене маєте! Я можу з гордістю сказати: у мене княжа кров. Я з роду нещасного Томаса Норфолка, який пожертвував собою заради шотландської Марії¹. Мого батька, старшого королівського камергера, обвинуваченого в злочинних зв'язках з Францією, було засуджено парламентом, проклято і страчено. Усі наші маєтки дісталися державі. Нас самих вигнали з країни. Моя мати померла в день страти. Я, чотирнадцятилітня дівчина, втекла до Німеччини з нянькою, узявши скриньку коштовностей і оцей родинний хрест. Востаннє благословивши мене, мати перед смертю повісила його мені на шию!

Фердінанд, замислившись, дивиться на леді уже не так суворо.

(Вона розповідає, далі більше хвилюючись). Хвора, без імені, без притулку і коштів, чужоземна сирота, приїхала до Гамбурга! Я нічого не вміла, лише трохи володіла французькою мовою, трохи в'язала та грала на клавесині. Проте я звикла їсти з золота і срібла, спати під шовковими ковдрами, одним кивком розсилати десять слуг і вислухувати компліменти знатних осіб вашої статі. Шість ро-

---

¹ Англійський політичний діяч XVI ст. Томас Говард Норфолк зайшов у таємні зв'язки з іспанським королем Філіппом II та папою римським, щоб допомогти шотландській королеві Марії Стюарт скинути з престолу королеву Єлизавету. Його стратили 1572 року, обвинувативши в державній зраді.

ків минуло в сльозах. Остання коштовна брошка зникла. Моя нянька вмерла. І тоді моя доля привела вашого князя до Гамбурга. Я саме гуляла берегом Ельби, дивилася на ріку і тільки-но почала думати про те, що глибше — вода чи мої страждання... Князь побачив мене, простежив, знайшов, де я живу, впав мені до ніг і заприсягнувся, що він мене кохає. (*Спиняється у великому хвилюванні, потім продовжує з сльозами в голосі*). Усі картини мого щасливого дитинства знову постали передо мною в привабливому сяйві. Чорною могилою глянуло на мене мое безвідрадне майбутнє... Серце жагуче прагнуло іншого серця... і я схилилась до нього (*одбігаючи від Фердинанда*). Тепер проклинайте мене!

Фердинанд (*дуже зворушений, поспішає за нею і затримує її*). Міледі! О небо! Що я чую? Що я наробив? З жахом дивлюсь я на свій вчинок! Ви вже не зможете мені пробачити!

Леді (*вертається, намагаючись опанувати себе*). Слухайте далі. Хоч князь і захопив зненацька мою беззахисну юність, але кров Норфолків заговорила в мені: «Ти, уроджена княгиня, Еміліє, стала тепер наложницею князя?..» Гордість і доля боролися в моєму серці, коли князь привіз мене сюди, і враз перед моїми очима постало найжахливіше видовище!.. Хтивість можновладних світу — це ненаситна гієна, яка жадала все нових жертв. Вона шаленіла в країні, розлучала наречених, розривала навіть священні узи шлюбу; тут підточувала тихе родинне щастя. Там віддавала на поталу згубній чумі юне, недосвідчене серце. І конаючі учениці в конвульсіях, з піною на устах проклинали імена своїх учителів... Я стала поміж ягням і тигром, домоглася у князя присяги в хвилину пристрас-ті, й оті жахливі жертвоприношення припинились.

Фердинанд (*дуже збентежений метушиться по залу*). Ні слова більше, міледі! Досить!

Леді. За цим сумним періодом почався ще сумніший. Двір і сераль кишіли покидьками з Італії. Легковажні парижанки загравали з страшним скіпетром, а народ спливав кров'ю від їхніх примх... Ці жінки дочекалися свого кінця! Я бачила, як вони падали в порох поруч мене, — адже я була більшою кокеткою, ніж усі вони. Я взяла кермо влади від тирана, який хтиво розслабнув у моїх обіймах. Твоя вітчизна, Вальтере, відчула вперше руку людини і схилилась довірливо на мої груди! (*Замовкає і ніжно дивиться на нього*). І от тепер єдиний чоловік, на

думку якого я зважаю, примусив мене вихвалитися та самомилуванням нищити скромну мою доброчесність! Вальтере, я відмикала в'язниці, розривала смертні вироки і скорочувала жах дожиттєвої каторги. На невігойні рани я принаймні проливала цілющий бальзам, я стирала на порох могутніх беззаконників і програні справи невинних не раз рятувала сльозою наложниці. Ох, юначе, як солодко було це мені! З якою гордістю моє серце відкидало скарги мого князівського походження!.. І от прийшла людина, єдина, яка могла б мене за все винагородити, людина, яку моя нещасна доля може й послала мені в нагороду за колишні страждання, людина, яку я, з пекучою тугою, вже пригортала в мріях...

Фердинанд (перебиває її, вражений у край). Це занадто! Занадто! Це суперечить умові, міледі! Ви мали спростувати мої обвинувачення, а робите мене злочинцем! Змилюйтеся, благаю вас, пожалійте моє серце, яке шматують сором і палке каяття...

Леді (бере його за руку). Тепер або ніколи! Довго й героїчно я трималась... Але все ж ти мусиш відчути тягар цих сліз. (Дуже ніжно). Слухай, Вальтере! Невже й тепер, коли нещасну, сповнену жагучого, невичерпного кохання, всесильно вабить пригорнутися до тебе... Вальтере!.. Невже й тепер кинеш ти холодне слово «честь»?.. Якщо ця нещасна, пригнічена ганьбою, з огидою до пороку, героїчно піднесена голосом чесноти ось так... кине-ться в твої обійми (обнімає його, говорить благально й урочисто), прагнучи, щоб ти її врятував, щоб ти знову вернув її небу, невже (одвертаючи від нього обличчя, глухим, тремтячим голосом) тікати їй від твого образу і, слухаючись жахливого голосу розпачу, знову кинутися в ще огиднішу безодню пороку...

Фердинанд (вириваючись з її обіймів, дуже збентежений). Ні, присягаюся великим богом! Я не можу цього витримати... Міледі, я мушу... небо і земля вимагають од мене цього... Я мушу признатися, міледі!

Леді (відступаючи од нього). Не тепер, не тепер, ради всього святого... Не в оцю страшну мить, коли моє пошматоване серце кривавиться тисячею ран... Буде це смерть чи життя... я не можу... я не хочу цього слухати.

Фердинанд. Ні, ні, найласкавіша міледі! Ви мусите. Те, що я вам зараз скажу, зменшить мою провину і трохи спокутує минуле. Я помилився щодо вас, міледі. Я сподівався... я бажав знайти вас гідною моєї зневаги.

Я прийшов сюди, твердо вирішивши образити вас і заслужити вашу ненависть. Для нас обох було б щастям, якби мій намір здійснився! (*Мовчить якусь мить, а потім тихо і несміливо*). Я люблю, міледі... люблю просту дівчину з міщан... Луїзу Міллер, дочку музики. (*Леді зблідла і відвернулася од нього; він веде далі жвавіше*). Я знаю, на що я йду; але коли б навіть розум примусив замовкнути пристрасть, то тим голосніше заговорить обов'язок. Сам винен. Я перший порушив золотий спокій її невинності, я заколисав її серце сміливими надіями і по-зрадницькому лишив його на поталу бурхливій пристрасті... Ви нагадаєте про мій стан, про походження, про погляди мого батька!.. Але я люблю, моя надія сягає тим вище, чим глибший розлад між природою й традиційними обставинами. З одного боку — мої наміри, з другого — упередження! Побачимо, що переможе, — забобони чи людяність.

Леді тим часом відійшла в найдальший куток кімнати і затулила обличчя руками. Він іде за нею.

Ви хотіли мені щось сказати, міледі?

Леді (*з виразом глибокого страждання*). Нічого, пане фон Вальтере! Нічого, тільки те, що ви занапали себе, мене і ще третю.

Фердинанд. Ще й третю?

Леді. Ми не можемо бути щасливими втрьох. Нам доведеться впасти жертвами квапливості вашого батька. Я ніколи не володітиму серцем чоловіка, який віддав мені свою руку лише з примусу.

Фердинанд. З примусу, міледі? З примусу віддав? І все ж оддав? Невже ви можете взяти руку без серця? Ви здатні відібрати у дівчини людину, яка їй найдорожча в світі? Ви здатні одірвати від дівчини коханого, яка і йому найдорожча в світі? Ви, міледі, за хвилину перед тим — гідна подиву британка? Ви можете це?

Леді. Бо я мушу. (*Серйозно і сильно*). Моя пристрасть, Вальтере, поступиться перед ніжністю до вас. Але моя честь не дозволяє цього. Про наш шлюб говорить всенька країна. Всі очі, всі стріли глузування спрямовані на мене. Нічим не змити ганьби, якщо підданець князя відкине мене! Змагайтеся з вашим батьком!.. Обороняйтесь, як можете. Я ні перед чим не зупинюся! (*Швидко виходить*).

Майор. стоїть у мовчазному остовпінні. Пауза. Потім він прожогом вискакує у бічні двері.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кімната в господі музики.

Входять Міллер, Міллерова дружина, Луїза.

Міллер (входить поквапливо). Я ж казав!

Луїза (злякано). Що, тату? Що?

Міллер (бігає по кімнаті як навіжений). Мій парадний камзол... мерщій! Я мушу його випередити... і білу сорочку з манжетами. Мені це одразу ж спало на думку!

Луїза. Заради бога! Що?

Дружина. Та що сталося? Що таке?

Міллер (шпурляє на підлогу перуку). Зараз же до перукаря. Що сталося? (Підстрибнув перед дзеркалом). А борода у мене знову виросла на палець... Що сталося? Що станеться, ти, падло для круків? А те, що чорт вирвався на волю, хай на тебе грім!

Дружина. Ти диви! І відразу все на мене!

Міллер. На тебе? Так, чортова лепетухо! А на кого ж іншого? Сьогодні вранці ти із своїм диявольським паничем... Хіба я не казав тоді ж одразу? Вурм усе виплескав.

Дружина. Ось воно що! Звідки ж ти дізнався про це?

Міллер. Звідки дізнався? Он! Під дверима з'явився, як мара, посланець міністра і питає скрипаля!

Луїза. Це смерть моя!

Міллер. І ти з своїми безневинними очима! (Злісно сміється). Правду кажуть — кому чорт знесе яйце в господі, в того народжується вродлива дочка... Тепер усе ясно.

Дружина. Звідки ж ти знаєш, що йдеться про Луїзу? Може, тебе рекомендували князеві? Може, тебе запросять в оркестр?

Міллер (хапає палицю). А бодай на тебе сірчаний дощ содомський!.. Оркестр... ти, звіднице, там верещатимеш дискантом, а мій посинілий зад буде за контрабас! (Падає на стілець). Небесний царю!..

Луїза (сідає, бліда як смерть). Мамо! Тату! Чому мені раптом стало так моторошно?

Міллер (знову схопився із стільця). Хай тільки отой чорнильний каламар попаде мені колись до рук! Хай він мені попаде!.. На цьому чи на тому світі, а я витрясу з нього душу, спишу на його шкурі всі десять заповідей,

всі сім прохань із отченашу, всі книги Мойсея і пророків так, що синці не загояться і до страшного суду.

Д р у ж и н а. Авжеж! Проклинай і галасуй! Проженеш ти цим чорта! Господи, світе, допоможи нам! Куди тепер? Як зарадити лиху? З чого починати? Та кажи ж, батьку Міллере! *(Бігає, голосячи, по кімнаті).*

М і л л е р. Негайно ж до міністра! Я перший розпочну, сам йому все розповім!.. Ти знала це раніше від мене. Ти могла б мені натякнути. Дівчину тоді ще можна було б напоумити. Ще був час... Але ж ні! Тобі все хотілося щось вимахлювати, половити рибки! Ти ще й дров у вогонь підкидала! Тепер і бережи свою звідницьку шкуру! Накуховарила, то їж. А я візьму з собою дочку, і марш з нею за кордон!

ЯВА П'ЯТА

Ф е р д і н а н д фон Вальтер прожогом вбігає зляканий і задиханий у кімнату. Ті, що й були.

Ф е р д і н а н д. Мій батько був тут?	} <i>(Разом)</i>
Л у ї з а <i>(злякано схоплюється).</i> Його батько! Всемогутній боже!	
Д р у ж и н а <i>(сплескує руками).</i> Президент! Ми загинули!	
М і л л е р <i>(злісно регоче).</i> Богові слава! Богові слава! Ось маємо подарунок!	

Ф е р д і н а н д *(поспішає до Луїзи і міцно її обнімає).* Ти моя. Пекло й небо нас не розлучать!

Л у ї з а. Мені не жити. Кажи далі. Ти вимовив страшне ім'я... Твій батько?

Ф е р д і н а н д. Нічого! Нічого! Все минулось. Адже ти знову зі мною. Адже я знову з тобою. О, дозволь мені спочити біля твого серця! То була страшна година!

Л у ї з а. Яка? Ти вбиваєш мене!

Ф е р д і н а н д *(відступає і дивиться промовисто на неї).* Година, Луїзо, коли між моїм серцем і тобою втрутився чужий, коли кохання зблідло перед моєю совістю, коли моя Луїза перестала бути всім для свого Фердинанда...

Лауїза падає в крісло, затуливши обличчя.

(Швидко підходить до неї, мовчки пильно вдивляючись, зупиняється, потім знову одходить, дуже схвильований). Ніколи! Неможливо, леді! Забагато вимагаєш! Я не можу пожертвувати тобі цю безневинну істоту. Присягаюся

божим ім'ям! Я не можу порушити клятви, про яку виразно, немов грім небесний, нагадують мені ці згасаючі очі... Леді, глянь сюди. Глянь і ти, мій батьку, кровожерний круку! Чи можу я умертвити ангела? Чи можу я сповнити пеклом ці небесні груди? (*Рішуче підходить до неї*). Я поведу її до трону всесвітнього судії, і нехай одвічний скаже, чи моє кохання є злочин. (*Бере її за руку і підводить з крісла*). Сміливіше, моя найдорожча! Ти виграла! Я повертаюся переможцем з найнебезпечнішої битви!

Луїза. Ні! Ні! Не приховуй нічого. Вимови той жахливий присуд! Свого батька назвав ти? Ти назвав леді? Мене огортає смертельний жах... Кажуть, що вона виходить заміж.

Фердинанд (*падає, приголомшений, до її ніг*). За мене, бідолашна!

Луїза (*після паузи, тихим тремтливим голосом, жахливо спокійно*). То чого ж я лякаюсь?.. Старий батько часто про це казав мені... а я не хотіла йому вірити. (*Пауза, потім кидається, голосно плачучи, Міллерові в обійми*). Батьку, ваша дочка знову з вами... Пробачте, тату! Ваша дитина не винна, що той сон був такий прекрасний... і таке страшне тепер пробудження...

Міллер. Луїзо! Луїзо!.. О боже, вона в нестямі... Доню моя, бідна дитина... Прокляття спокусникові! Прокляття жінці, що їх звела!

Дружина (*з голосінням до Луїзи*). Чи заслужила я на це прокляття, моя доню? Хай бог вам простить, бароне. Що вчинило це ягня, яке ви душите?

Фердинанд (*підбігає до Луїзи сповнений рішучості*). Але я зруйную його підступи, розірву залізні кайдани забобонів. Вільно, як муж, хочу зробити вибір, щоб цим кошиним душам запаморочилося од велетенського подвигу мого кохання. (*Хоче йти*).

Луїза (*тремтячи, підводиться з крісла, йде за ним*). Стривай, зостанься! Куди ти? Тату... Мамо... В цю страшну мить він покидає нас!

Дружина (*поспішаючи за ним, чіпляється за нього*). Президент прийде сюди... Він знущатиметься з нашої дитини. Він знущатиметься з нас. Пане фон Вальтере, і ви залишаєте нас?

Міллер (*злісно регоче*). Залишає нас! Звичайно! А чому б і ні? Адже вона оддала йому все! (*Хапаючи однією рукою майора, другою Луїзу*). Май терпець, пане, бо з моєї оселі вийти можна тільки повз неї... Почекай

спочатку батька, якщо ти не шахрай. Розкажи йому, як ти закрився в її серце, дурисвіте, або їй-богу (*штовхаючи до нього дочку*)... спочатку розчави оцю тендітну істоту, яку кохання до тебе прирело на ганьбу!

Фердинанд (*повертається і ходить глибоко замислений*). Звісно, влада президента велика. Батьківське право — широке поняття... Навіть злочин може причаїтися в його складках, воно далеко сягає... далеко! Але до крайнощів може довести тільки кохання... Сюди, Луїзо! Твою руку! (*Міцно хапає її за руку*). Клянусь надією на те, що бог не покине мене при останньому подиху! Мить, яка розлучить оці дві руки, розірве й нитку, що з'єднує мене із всесвітом.

Луїза. Мені страшно! Не дивись! Твої губи тремтять. Так жахливо поводиш очима...

Фердинанд. Ні, Луїзо! Не тремти! Я не навіжений. То коштовний дарунок небес, рішення в цю відповідальну мить, коли стиснуті груди тільки нечуваним зусиллям можуть ковтнути повітря. Я кохаю тебе, Луїзо, ти повинна бути моєю, Луїзо... А тепер — до мого батька! (*Поспішає до виходу і зустрічається з президентом*).

ЯВА ШОСТА

Президент, з ним кілька слуг. Ті, що й були.

Президент (*входячи*). Він уже тут!

Усі перелякані.

Фердинанд (*трохи задкує*). У домі невинності.

Президент. Де син навчається, як слухатися батька.

Фердинанд. Дозвольте нам...

Президент (*перебиває його, до Міллера*). Це батько?

Міллер. Міський музика Міллер.

Президент (*до дружини*). Це мати?

Дружина. О, так, мати!

Фердинанд (*до Міллера*). Батьку, одведіть свою дочку, вона може знепритомніти!

Президент. Зайве піклування! Я змушу її почервоніти. (*До Луїзи*). Як давно ти знаєш президентового сина?

Луїза. Я ніколи не питала, хто він такий. Фердинанд фон Вальтер буває в мене з листопада.

Фердинанд. Молиться на неї!

Президент. Чи освідчився він?

Фердинанд. Щойно найурочистіше, як перед богом.

Президент *(гнівно до свого сина)*. До сповіді в твоєму шаленстві тебе ще покличуть. *(До Луїзи)*. Я чекаю на відповідь.

Луїза. Він заприсягнувся, що кохає.

Фердинанд. І додержить слова.

Президент. Чи замовкнеш?.. І ти прийняла його присягання?

Луїза *(ніжно)*. Я теж присяглася.

Фердинанд *(твердо)*. Ми заручені.

Президент. Я накажу викинути геть цей відголосок. *(Злісно до Луїзи)*. Проте він щоразу платив тобі готівкою?

Луїза *(уважно)*. Це запитання я не зовсім розумію.

Президент *(уїдливо сміється)*. Не зовсім? Я маю на думці... кожне ремесло має, як то кажуть, золоте дно; сподіваюся, що й ти недаремно віддавала свої ласки. Чи, може, ти вдовольнялася лише насолодою? Так?

Фердинанд *(підбігає як несамовитий)*. О пекло! Що це таке?

Луїза *(до майора, з гідністю і гнівом)*. Пане фон Вальтере, ви тепер вільні!

Фердинанд. Батьку! Треба поважати чесноту і в лахмітті!

Президент *(сміється голосніше)*. Кумедна вимога! Батько має поважати синову повію.

Луїза *(падає)*. О небо праведне!

Фердинанд *(до Луїзи, одночасно замірившись шпагою на президента і відразу ж опускаючи її)*. Батьку! Ви раз дали мені життя,— я не забрав щойно вашого, тепер ми поквиталися. *(Ховаючи шпагу)*. Вексель синівського обов'язку розірвано...

Міллер *(що доти боязко стояв осторонь, виходить наперед, то люто скрегочучи зубами, то клацаючи ними від страху)*. Ваша вельможність... Дитина — це батькова кров... Пробачте на слові... Хто лає дитину повією, той б'є батька в обличчя, а на ляпас відповідають ляпасом. Така в нас такса. Пробачте на слові!

Дружина. Рятуй нас боже і всі святі. Ще й старий розійшовся... Ось тепер упаде гроза на наші голови!..

Президент (не зовсім дочув). І звідник заворушився? Ми зараз поговоримо з тобою, звіднику.

Міллер. Пробачте на слові. Я — Міллер, якщо ви хочете послухати адажіо¹, а розпусті я не слугую. Поки що при дворі цього досить і без нас, простих міщан. Пробачте на слові!

Дружина. Богом прошу, чоловіче! Ти занастаєш жінку й дитину.

Фердинанд. У ролі, яку ви граєте, батьку, вам би краще — без свідків.

Міллер (підходить ближче, сміливіше). Скажу вам ясно, по-німецькому. Пробачте на слові. Ваша вельможність керують і панують у країні. Але це — моя господа! Мій шанобливий уклін, якщо мені колись доведеться звернутися з клопотанням, але непроханого гостя я виставляю за двері... пробачте на слові!

Президент (пополотнів од люті). Що? Що таке? (Підходить до нього ближче).

Міллер (повільно відступає). Така моя думка, пане... пробачте на слові!

Президент (спалахнувши). О негіднику! На ка-торгу тебе, зухвало... Геть! Покликати поліцію!

Дехто з його почту виходить, президент, розлючений, бігає по кімнаті.

Батька до в'язниці! До ганебного стовпа матір і розпусницю-дочку! Хай правосуддя надасть сили моїй люті! За цю ганьбу я зажадаю страхітливого покарання... Отака наволоч сміла б руйнувати мої плани і безкарно нацькувати сина на батька?.. О прокляті! Я насичу свою ненависть вашою загибеллю; все це кодро, батька, матір і дочку, принесу в жертву пекучій помсті!

Фердинанд (спокійно і твердо стає поміж ними). О ні! Не бійтесь! Я з вами! (До президента, покірливо). Обачливіше, батьку! Якщо ви любите своє життя, не треба насильства. Є куточок у моєму серці, де не звучало ще ніколи слово батько. Не добирайтеся до цього куточка.

Президент. Негіднику! Замокни! Не розпалюй мого гніву!

Міллер (очунявши від приголомшення). Доглянь дитину, жінко! Я біжу до князя. Придворний кравець...

---

¹ Адажіо — назва музичної п'єси або частини твору (симфонії, сонати, квартету тощо) в повільному темпі (італ.).

це мені сам бог навіяв... придворний кравець учиться в мене на флейті, він мені допоможе у князя. (Хоче йти).

Президент. У князя, кажеш? Чи ти забув, що я — той поріг, через який ти мусиш перестрибнути або скрутити собі в'язи? До князя, дурноголовий?.. Спробуй-но, коли ти, похований живцем, лежатимеш у темниці на цілу вежу глибше від земної поверхні, де жартує ніч із пеклом і куди ні звук, ані промінь не сягають. Брязкай своїми кайданами і стогни: «От до чого я дожив!»

ЯВА СЬОМА

Поліцейські. Ті, що й були.

Фердинанд (підбігаючи до Луїзи, яка ледве жива падає йому на руки). Луїзо!.. Допоможіть! Рятуйте! Вона зомліла від жаху.

Міллер хапає свою палицю, надіває капелюха і готується до нападу. Дружина падає навколішки перед президентом.

Президент (до поліцейських, показуючи їм свій орден). Заарештуйте іменем князя!.. Геть від розпусниці, хлопчиську! Зомліла чи ні, а коли надягнуть їй залізний нашійник і шпурлятимуть у неї каміння, то враз опритомніє!

Дружина. Змилуйтесь, ваша вельможність! Згляньтесь! Змилуйтесь!

Міллер (рвучко підводить дружину). Уклякай перед богом, стара плаксухо, а не перед... мерзотниками! Бо однаково мені — у в'язницю!

Президент (кусаючи губи). Ти можеш помилитися, негіднику! Знайдеться для тебе й шибениця. (До поліцейських). Чи вам треба ще раз казати?

Поліцейські підступають до Луїзи.

Фердинанд (підбігає до поліцейських, випростовується перед ними, гнівно). Вам чого? (Хапає шпагу, не виймаючи її з піхов, і захищається ефесом). Посмія торкнути її той, хто і череп свій запродав поліції. (До президента). Пожалійте себе, батьку! Не доводьте мене до краю!

Президент (погрозово, до поліцейських). Якщо хочете їсти хліб, боягузи...

Поліцейські знову підступають до Луїзи.

Ф е р д і н а н д. Смерть на вашу голову! Я ще раз кажу: назад! Батьку, пожалійте себе! Не доводьте мене до краю!

Президент (у нестямі, до поліцейських). Це така ваша ретельність, мерзотники?

Поліцейські підступають до Луїзи сміливіше.

Ф е р д і н а н д. Коли вже так (витягає шпагу і ранив кількох поліцейських), то прости мені, правосуддя!

Президент (сповнений люті). Я все ж хочу побачити, чи торкнеться й мене ця шпага? (Хапає Луїзу, піднімає її і передає поліцейським).

Ф е р д і н а н д (гірко сміється). Батьку, батьку! Ви страшний пасквіль на божество! Але воно розумілося на людях, коли з досконалого ката зробило поганого міністра.

Президент (до інших). Одведіть її.

Ф е р д і н а н д. Батьку, вона стане до ганебного стовпа, але разом з майором, президентовим сином. Ви наполягаєте на цьому?

Президент. Тим кумедніше буде видовище!.. Одведіть!

Ф е р д і н а н д. Батьку! Я кину свою офіцерську шпагу під ноги цій дівчині. Ви наполягаєте на цьому?

Президент. Ти вже звик до ганьби... Одведіть! Ви знаєте мій наказ!..

Ф е р д і н а н д (відпихає поліцейських, однією рукою хапає Луїзу, а другою заносить над нею шпагу). Батьку! Раніше ніж ви знеславите мою дружину, я заколю її... Ви ще наполягаєте на цьому?

Президент. Убий її, якщо твій клинок досить гострий.

Ф е р д і н а н д (випускає Луїзу з рук і підводить до неба страшний погляд). Ти, всемогутній, будеш за свідка. Я спробував усі людські засоби, мушу вдатися до диявольських... Ведіть її до ганебного стовпа, а тим часом (кричить президентові у вухо) я розповім столиці бувальщину про те, як стають президентами. (Виходить).

Президент (як громом уражений). Що таке?.. Фердинанде!.. Пустіть її! (Поспішає слідом за майором).

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Зал у господі президента.

Входять президент і секретар Вурм.

Президент. Проклята вихватка.

Вурм. Я цього побоювався, ласкавий пане! Примус завжди робить запеклими мрійників, але ніколи їх не на-вертає.

Президент. Я покладав свої найкращі надії на цей задум! Я міркував так: коли дівчину буде зганьблено, то він, як офіцер, мусить відступитися.

Вурм. Чудово! Але слід би її справді зганьбити.

Президент. А проте, коли я обмірковую тепер це спокійно, мені не треба було піддаватися. То була погро-за, з якої нічого серйозного, мабуть, не вийшло б.

Вурм. Не кажіть! Роздратована пристрасть здатна на всяке безумство. Ви казали, що пан майор завжди незадоволений вашим урядуванням! Я вірю цьому. Переко-нання, які він виніс із академії, здавалися мені непевни-ми. На що придатні фантастичні мрії про велич душі й особисту шляхетність при такому дворі, де найвища муд-рість полягає в тому, щоб спритно в слушний час бути і великим, і малим! Він надто юний та полум'яний, щоб йому сподобався повільний, покручений шлях підступнос-ті. Зворушити його можна тільки чимсь великим і незви-чайним.

Президент (похмуро). Але як це велемудре зау-важення поліпшить нашу справу?

Вурм. Воно покаже вашій вельможності на рану, а може й на спосіб лікування. Людину з таким характером, якщо дозволите, ніколи не слід було б робити ані довіре-ною особою, ані ворогом! Пан майор зневажає ті засоби, що допомогли стати вам при владі. Можливо, що досі тіль-ки синівські почуття зв'язували в ньому язик зрадника. Дайте йому нагоду позбутися цього почуття, раз по раз нападаючи на його пристрасть, дайте йому повірити, що ви не є ніжний батько, і він пройметься обов'язком па-тріота. Так, уже сама дивна фантазія принести правосуд-дю отаку надзвичайну жертву могла б спокусити його на те, щоб самому скинути батька.

Президент. Вурме, Вурме! Ти підводиш мене до страшної прірви.

В у р м. Я хочу вас од неї відвести, ласкавий пане. Чи можу я говорити щиро?

Президент (сідаючи). Як клятий з проклятим!

В у р м. Отож, пробачте, ви, здається, маєте дякувати за своє президентство гнучкому придворному мистецтву, чому ж ви не застосували його як батько? Я пригадую, як щиросердо ви умовили колись вашого попередника на партію в пікет і до півночі сиділи в нього за дружнім бургундським, хоч тієї ж ночі мала вибухнути міна й висадити бідолаху в повітря... Нащо ви вказали на супротивника вашому синові? Йому зовсім не треба було знати, що мені відомі його любовні справи. Вам слід було підкопатися під цей роман з боку дівчини і зберегти серце свого сина! Ви діяли б тоді, як розумний генерал, що атакує ворога не в центрі, а намагається роз'єднати його загони!

Президент. Як же це зробити?

В у р м. Дуже просто. Та й не всі ще карти бито. Забудьте на деякий час, що ви батько. Не змагайтеся з пристрастю, яка тільки зростає від опору. Дозвольте мені, на її ж власному теплі, виплекати хробака, який її підточить.

Президент. Вельми цікаво.

В у р м. Можливо, я погано розуміюся на барометрі душі, але пан майор страшний у ревнощах, як і в коханні. Збудіть у ньому підозру до дівчини — байдуже, вірогідну чи ні. Одного грана¹ дріжджів досить, щоб почала бродити вся маса.

Президент. А де взяти отой гран?

В у р м. Ось ми й дійшли до головного. Насамперед, ласкавий пане, поясніть мені, наскільки ви ризикуєте, якщо майор і далі відмовлятиметься, як важливо для вас покласти край цьому романові з міщанською дівчиною і одружити сина з леді Мілфорд?

Президент. І ти ще питаєш, Вурме? Якщо провалиться партія з леді, під загрозою весь мій вплив, коли ж я присилую майора, то ризикую головою!

В у р м (жваво). А тепер ласкаво прошу вислухати мене! Пана майора ми облутаємо хитрощами. А проти дівчини використаємо вашу владу. Ми продиктуємо їй любовну записку до третьої особи і спритно підкинемо цю записку майорові.

---

¹ Гран — колишня аптекарська міра ваги, яка дорівнює приблизно 0,06 грама.

Президент. Безглузда витівка. Ніби вона так одразу їй погодиться підписати собі смертний вирок!

Вурм. Муситиме, якщо ви дасте мені цілковиту волю. Я знаю наскрізь це добре серце. В неї тільки два смертельно вразливі місця, через які ми зможемо підступити до її сумління — батько та майор. Останній не гратиме тут ніякої ролі; тим легше буде обдурити музику.

Президент. Як, наприклад?

Вурм. Судячи з того, що ваша вельможність розповіли мені про скандал в його домі, немає нічого легшого, як погрожувати батькові карним процесом. Особа князевого улюбленця й охоронця печатки — це, певною мірою, тінь його величності. Образа одного є зневагою другого. Принаймні залякуванням я зможу протягти того задираку крізь вушко голки.

Президент. Чи не зайде це надто далеко?

Вурм. Безперечно, ні, лише настільки, щоб затиснути сім'ю в лещата. Отже, ми тихенько посадимо музику, якщо треба, то можна прихопити й матір, говоритимемо про важке обвинувачення, про ешафот, про довічне ув'язнення, і доччин лист поставимо єдиною умовою їх визволення.

Президент. Добре, добре! Я розумію.

Вурм. Вона любить свого батька до нестями, я сказав би. Небезпека для його життя, для його волі... Дівчину мучать докори, що в усьому винна вона; неможливість бути разом з майором, нарешті її запаморочення, яке я беру на себе. Цього досить, вона мусить потрапити в пастку.

Президент. А мій син? Хіба він не довідається про це одразу? Хіба він не оскраженіє ще більше?

Вурм. Це вже мій клопіт, ласкавий пане!.. Батько й мати будуть випущені не раніше, як уся сім'я складе урочисту присягу тримати все в секреті і засвідчити обман.

Президент. Присягу? Яка користь з присяги, дурню?

Вурм. Ніякої для нас, ласкавий пане! Але для цієї породи людей вона — все. Гляньте тепер, як спритно ми обидва цим дійдемо мети. Дівчина втратить майорове кохання і своє чесне ім'я! Батько і мати пом'якшать тон і стануть після такої халепи лагідними, вважатимуть, врешті, за благодіяння, коли я запропоную дочці свою руку, щоб відновити її репутацію.

Президент (сміється, хитаючи головою). Диявольськи тонке мереживо; ти переконав мене, негіднику! Учень перевершив свого вчителя. Тепер питання: до кого має бути адресована ота записка? З ким її запідозрити?

Вурм. Звичайно, з тим, хто від рішення вашого си-на може все виграти або все програти!

Президент (після деякого роздуму). Я знаю тільки гофмаршала.

Вурм (знижує плечима). Він, звичайно, не припав би мені до смаку, коли б я був Луїзою Міллер.

Президент. А чому б і ні? Дивно! Вишукано одягнений, пахощі eau de mille fleurs¹ і мускусу, за кожне недоладне слово жменя дукатів,— і всього цього не досить, щоб здобути прихильність міщанської дівки? О друже! Ревнощі не такі вередливі! Я запрошую гофмаршала. (Дзвонить).

Вурм. А поки ваша вельможність подбає про це та про арешт скрипаля, я піду й складу текст любовного листа.

Президент (підходячи до письмового стола). Як напишеш, даси мені прочитати.

Вурм виходить. Президент сідає писати; входить камердинер, президент підводиться і дає йому папір.

Цей наказ про арешт треба негайно віднести до поліції... Нехай хто-небудь попросить гофмаршала до мене.

Камердинер. Ласкавий пан щойно підїхали сюди.

Президент. Тим краще. Але скажи там, нехай діють обережно, щоб не сталось заворушення.

Камердинер. Слухаю, ваша вельможність!

Президент. Ти розумієш? Без галасу.

Камердинер. Добре, ваша вельможність! (Пішов).

ЯВА ДРУГА

Президент і гофмаршал.

Гофмаршал (покvapливо). Я тільки en passant², мій найкращий! Як живеться? Як ся маєте? Сьогодні ввечері — велика опера «Дідона», розкішний фейєрверк, палає все місто. Ви теж подивитесь, як воно горітиме? Що?

Президент. Я маю досить фейєрверків у власному домі, які можуть всю мою велич поїняти полум'ям. Ви —

¹ Eau de mille fleurs — одеколон «Вода тисячі квітів» (франц.).

² En passant — мимохідь, по дорозі (франц.).

бажаний гість, любий гофмаршале, можете порадити, допомогти в одній справі, яка нас обох ще більше піднесе або, навпаки, геть знищить. Сідайте!

Гофмаршал. Не лякайте мене, мій солоденький!

Президент. Я вам кажу — ще більше піднесе або геть знищить. Ви знаєте мій проєкт щодо майора і леді, ви розумієте також, наскільки необхідно закріпити нашу з вами кар'єру. Все може піти нанівець, Кальбе! Мій Фердинанд не хоче!

Гофмаршал. Не хоче... не хоче... Але ж я розголосив уже по всьому місту! Мар'яж у кожного на устах!

Президент. Слава про вас як про базіку може піти по всьому місту. Він кохає іншу!

Гофмаршал. Ви жартуєте. Хіба ж це перешкода?

Президент. Для впертої голови — непереборна.

Гофмаршал. Невже він такий навіжений, що відштовхне свою фортуна? Що?

Президент. Запитайте його і послухайте відповідь!

Гофмаршал. Але, mon dieu! ¹ Що ж він може відповісти?

Президент. Що викриє перед цілим світом злочин, який допоміг нам так високо піднятися, що розкаже про наші підроблені листи й квитанції, що обом нам приставить ніж до горла. От що він може відповісти.

Гофмаршал. Чи ви сповна розуму?

Президент. Він так сказав. Він навіть хотів це зробити. Я ледве спинив його ціною свого великого приниження... Що ви на це скажете?

Гофмаршал (дивиться, мов баран). Ніяк не второпаю.

Президент. Це б іще нічого. Але водночас мої шпигуни сповіщають, що обершенк ² фон Бок ось-ось посватає леді.

Гофмаршал. Ви мене доводите до сказу. Хто, кажете ви? Фон Бок, кажете ви? А чи знаєте ви, що ми з ним смертельні вороги? І чи знаєте, чому саме?

Президент. Вперше чую!

Гофмаршал. Наймиліший! Як почувте, вжахнетесь... Чи пригадуєте придворний бал — уже тому пішов двадцять перший рік, пам'ятаєте, на ньому вперше тан-

¹ Mon dieu — боже мій! (Франц.).

² Обершенк — придворне звання.

цювали англійську кадрили, і графові фон Меєршауму на-
капало в доміно¹ гарячим воском з люстри? Ах, боже
мій, звичайно, ви це пам'ятаєте!

Президент. Хто б міг таке забути?

Гофмаршал. От бачите!.. Принцеса Амалія в
запалі танців загубила тоді підв'язку. Всі, зрозуміла річ,
у страшній тривозі. Фон Бок і я,— ми були тоді ще ка-
мер-юнкерами² — плазуємо по всенькому залу, шукаючи
підв'язку. Нарешті, я побачив її. Фон Бок це помітив...
Фон Бок — до неї, вирвав в мене з рук підв'язку і — про-
шу вас! — приносить принцесі та щасливо перехоплює в
мене її комплімент. Що ви на це скажете?

Президент. Яке зухвальство!

Гофмаршал. Перехоплює в мене комплімент. Я ду-
мав, що зомлію. Чи хто бачив таку зловорожість? На-
решті, я набираюся мужності, підходжу до її світлості й ка-
жу: найласкавіша пані! Фон Бок мав щастя передати вам
підв'язку, але той, хто перший побачив її, потаємно цим
нагороджений і мовчить.

Президент. Браво, гофмаршале! Бравіссімо!

Гофмаршал. І мовчить... Проте я не забуду цьо-
го фон Бокові аж до страшного суду,— підлий, улесли-
вий плазун. І це ще не все... Коли ми вдвох упали одно-
часно за підв'язкою на підлогу, фон Бок стер мені всю
пудру з правого боку перуки, і для мене пропав увесь
бал.

Президент. Й ота людина одружиться з Мілфорд
і буде першою особою при дворі.

Гофмаршал. Це мені як ніж у серце. Першою
особою? Першою? Чому першою особою? І чому конче
так буде?

Президент. Бо мій Фердинанд не бажає, а більше
немає охочих.

Гофмаршал. Невже у вас нема якогось засобу при-
мусити майора зважитись на це? Хоч якогось химерного,
одчайдушного! Адже тепер ми б ні перед чим не зупи-
нились, аби тільки позбутися ненависного фон Бока!

Президент. Я знаю лише один засіб, і він зале-
жить од вас.

Гофмаршал. Залежить від мене? А саме?

Президент. Посварити майора з його коханкою.

---

¹ Доміно — маскарадний плащ з капюшоном (франц.-італ.).

² Камер-юнкер — придворне звання для юнаків (нім.).

Г о ф м а р ш а л. Посварити? Як саме? І це маю зроби́ти я?

П р е з и д е н т. Виграємо все, коли змусимо його за́підозрити дівчину.

Г о ф м а р ш а л. Що, вона краде,— так гадаєте ви?

П р е з и д е н т. Та ні! Хіба він повірить?.. Буцім вона має іншого.

Г о ф м а р ш а л. І цей інший?..

П р е з и д е н т. Мусили бути б ви, бароне.

Г о ф м а р ш а л. Я мушу?.. Я?.. Вона з аристократії?

П р е з и д е н т. До чого це? Що за вигадка! Музикантова дочка.

Г о ф м а р ш а л. Отже, з міщанства? Не годиться. Що?

П р е з и д е н т. Чому не годиться? Казна-що плещете! Кому спаде на думку питатися родоводу гарненьких щічок?

Г о ф м а р ш а л. Але зважте, я — одружений! І моя репутація при дворі.

П р е з и д е н т. Тоді вибачте! Я досі не знав, що для вас важливіше бути людиною бездоганної репутації, аніж впливовою людиною. Облишмо це!

Г о ф м а р ш а л. Будьте ж розсудливі, бароне! Ви не так мене зрозуміли.

П р е з и д е н т (холодно). Ні, ні! Ви маєте цілковиту рацію. Мені вже й самому остогидло. Я вмиваю руки. Цьому фон Боку побажаю щастя як прем'єр-міністрові. Світ широкий. Я прохатиму відставки у князя.

Г о ф м а р ш а л. А я?.. Вам добре базікати. Ви людина освічена! А я, топ дієу. Ким стану я, коли його світлість увільнить мене?

П р е з и д е н т. Позавчорашнім каламбуром. Торішньою модою.

Г о ф м а р ш а л. Благаю вас, дорогий, золотий! Викиньте цю думку! Адже я на все згоден...

П р е з и д е н т. То даєте ваше ім'я для rendez-vous¹, що його запропонує вам листовно ота Міллер?

Г о ф м а р ш а л. Бог з вами, я згоден!

П р е з и д е н т. І загубите того листа, де він може потрапити майорові на очі?

Г о ф м а р ш а л. Наприклад, я можу випадково загубити його на вахтпараді разом з носовичком.

---

¹ R e n d e z - v o u s — побачення (франц.).

Президент. І фігуруватимете перед майором в ролі її коханця?

Гофмаршал. *Mort de ma vie!*¹ Я вже його вмию! Зіпсую цьому нахабному хлопчиськові смак до амурів!

Президент. От і гаразд! Листа буде написано сьогодні ж. Ви мусите надвечір зайти сюди ще раз, взяти його і домовитися зі мною про вашу роль.

Гофмаршал. Як тільки зроблю шістнадцять візитів найважливішого значення. Отже, даруйте, бо я негайно рушаю! *(Іде)*.

Президент *(дзвонить)*. Я покладаюся на вашу спритність, гофмаршале.

Гофмаршал *(вигукує, оглядаючись)*. Ах, *mon dieu!* Ви ж мене знаєте!

ЯВА ТРЕТЯ

Президент і Вурм.

Вурм. Скрипаля і його дружину щасливо й без галасу заарештовано. Чи не бажаєте, ваша вельможність, прочитати тепер листа?

Президент *(прочитавши)*. Чудово! Чудово, секретарю! І гофмаршал клюнув! Від такої отрути і найкраще здоров'я на гнійну проказу переведеться. Ну, мерщій з пропозиціями до батька, а потім, по гарячому, до дочки! Розходяться у різні боки.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кімната в господі Міллера.

Луїза і Фердінанд.

Луїза. Перестань, прошу тебе! Я не вірю більше в щасливі дні. Усі мої надії розвіялися.

Фердінанд. А мої зросли! Мій батько розлючений; батько використає проти нас будь-яку зброю! Він уб'є в мені родинне почуття. Я не ручуся більше за мій синівський обов'язок! Шаленство й розпач вирвуть у мене чорну таємницю того вбивства, яке він учинив. Син віддасть батька катові до рук... Це найбільша небезпека... А найбільша небезпека потрібна, щоб моє кохання

---

¹ *Mort de ma vie* — хай начувається. Дослівно — смерть моему життю *(франц.)*.

зважилось на велетенський стрибок... Слухай, Луїзо! Думка, велика й смілива, як моя пристрасть, тиснеться мені в душу... Ти, Луїзо, і я, і кохання! Хіба не міститься в цьому колі все небо? Чи тобі потрібне щось четверте?

Луїза. Перестань! Годі! Я блідну від того, що ти хочеш сказати.

Фердинанд. Ми вже нічого більше не жадаємо від світу, навіщо ж нам випрошувати його схвалення? Навіщо ризикувати там, де ми нічого не виграємо, а можемо все втратити? Хіба ці очі не сятимуть так само ніжно, відбиваючись у Рейні, в Ельбі чи то в Балтійському морі? Моя вітчизна там, де любить мене Луїза! Сліди твоїх ніг у дикій піщаній пустелі дорожчі мені за старий собор на батьківщині. Чи нам бракуватиме міської пишноти? Де б не були ми, Луїзо, сонце сходитиме і заходитиме,— видовище, перед яким блідне найсміливіша фантазія митця! Хоч ми не правитимемо богам в церкві, але ніч огорне нас натхненним тремтінням, мінливий місяць закликатиме до каяття і сузір'я молитимуться разом з нами! Хіба нас можуть стомити любовні розмови? Усмішка моєї Луїзи — це тема на століття, а поки я досліджу одну її слезинку, закінчиться й сон мого життя!

Луїза. Ніби ти не маєш інших обов'язків, крім кохання?

Фердинанд (обнімає її). Твій спокій — найсвятіший з них!

Луїза (дуже серйозно). Тоді замовкни і залиш мене. У мене шістдесятирічний батько, в нього нікого немає, крім єдиної дочки,— і його не мине президентова помста.

Фердинанд (перебиває її). Він поїде з нами. А тому годі заперечувати, кохана моя. Я продам коштовності, позичу ще грошей на ім'я мого батька. Розбійника не гріх грабувати,— хіба його скарби не кривавиця вітчизни? Рівно о першій годині ночі сюди підїде екіпаж. Ви сядете в нього. Ми втечемо!

Луїза. А прокляття твого батька навздогін? Прокляття, необачний, яке навіть від убивці справджується, яке чує небесний месник, хоч би його вимовив і злодій на тортурі. Воно, мов примара, нещадно переслідуватиме нас, утікачів, од моря до моря!.. Ні, мій коханий! Якщо тільки злочином можу утримати Фердинанда, то в мене ще вистачить сили тебе втратити.

Фердинанд (стоїть нерухомо, шепоче похмуро). Ти справді?

Луїза. Втратити!.. О, безмежно жахлива ця думка! Така страхітлива, що може зламати безсмертний дух і погасити яскраві рум'янці радощів на щоках... Фердинанде! Тебе втратити! Але ж втрачають лише те, чим володіли, а твоє серце належить твоєму станові. Мої прагнення були блюзнірством, і, з жахом, я зрікаюся їх.

Фердинанд (з перекривленим обличчям, кусаючи нижню губу). Ти зрікаєшся їх?

Луїза. Ні! Глянь на мене, любий Вальтере! Не скрегочи так зубами. Іди! Дозволь тепер надихнути прикладом твою конаючу мужність. Дозволь мені стати героїнею в цю мить — знову подарувати батькові втікача-сина, одмовитись від союзу, який похитнув би підвалини суспільства і зруйнував загальний вічний порядок. Я злочинниця, бо леліяла зухвалі, безглузді бажання. Моє нещастя буде мені карою, — лиши хоч приємну, втішливу оману, що це моя жертва. Невже ти позбавиш мене цієї насолоди?

Фердинанд неухважно, у нестямі бере скрипку і пробує на ній заграти. Раптом рве струни, розбиває інструмент об підлогу і вибухає голосним сміхом.

Луїза. Вальтере! Боже праведний! Що це таке? Візьми себе в руки!.. Більше мужності, це ж хвилина розлуки! В тебе добре серце, любий Вальтере! Я знаю його! Гаряче, як життя, твоє кохання і безмежне воно, як сама безконечність. Подаруй його шляхетній і гіднішій, і вона не задритиме найщасливішій жінці. (Стримуючи сльози). Мене ти більше не повинен бачити... Наївна, обдурсна дівчина виплаче своє горе на самоті, її сльози нікого не засмутять. Безрадівне і мертве моє майбутнє... А проте іноді я вдихатиму пахощі зів'ялого букета минулого. (Відвернувши обличчя, подає йому тремтячу руку). Прощайте, пане фон Вальтере!

Фердинанд (отямившись від приголомшення). Я втечу, Луїзо! Ти й справді не поїдеш зі мною?

Луїза (сідає в глибині кімнати і затуляє обличчя обома руками). Обов'язок велить мені залишитись і терпіти.

Фердинанд. Ти брешеш, гадюко! Тебе приковує тут щось інше!

Луїза (тоном глибокого внутрішнього страждання). Залишайся при своїй думці... вона, можливо, зменшить горе.

Ф е р д і н а н д. Холодний обов'язок у відповідь на палку любов! І мене засліпила ця казка?.. Якийсь коханець приковує тебе, і горе тобі і йому, якщо підтвердиться моя підозра! (*Швидко виходить*).

ЯВА П'ЯТА

Луїза сама. Деякий час вона мовчки сидить нерухомо у кріслі, нарешті підводиться, йде вперед і боязко озирається навколо.

Луїза. Де мої батьки?.. Тато обіцяв за кілька хвилин повернутись, а вже минуло аж п'ять жахливих годин... Коли з ним щось трапилось... Що зі мною?.. Чому мені так важко дихати?

До кімнати входить Вурм і зупиняється в глибині; вона нічого не помічає.

Але нічого цього немає... Це тільки страшне марення збудженої крові... Якщо душа хоч раз нап'ється жаху, то очам у кожному кутку ввижаються примари.

ЯВА ШОСТА

Луїза і секретар Вурм.

Вурм (*підходить ближче*). Добри вечір, панночко!

Луїза. Боже! Хто там озивається! (*Обернувшись, помічає секретаря і перелякано відступає*). Це жах! Жах! Моє тривожне передчуття вже збувається, на наше нещастя. (*До секретаря, з поглядом, сповненим зневаги*). Може, ви шукаєте президента? Його вже немає тут.

Вурм. Панночко, я шукаю вас!

Луїза. То я дивуюся, що ви не пішли на базарний майдан.

Вурм. Чому саме туди?

Луїза. Врятувати від ганебного стовпа вашу наречену.

Вурм. Мамзель Міллер! У вас безпідставна підозра.

Луїза (*стримуючись*). Чим можу бути вам корисною?

Вурм. Я прийшов од вашого батька.

Луїза (*вражена*). Мого батька?.. Де ж батько?

Вурм. Там, де б йому не хотілося бути.

Луїза. Богом благаю! Швидше! Я перечуваю якесь лихо... Де мій батько?

Вурм. У в'язниці, коли хочете знати!

Луїза (звертаючи погляд до неба). І це! І ще це!
У в'язниці? Чому ж у в'язниці?

Вурм. З наказу князя.

Луїза. Князя?

Вурм. За образу величності в особі його заступника...

Луїза. Що? Що? О всемогутній, вічний боже!

Вурм. Вирішено суворо покарати.

Луїза. Цього ще бракувало! Цього!.. Звичайно, звичайно, для мого серця ще було щось дороге, крім майора, — цим не слід було нехтувати... Образа величності... О небесне провидіння! Рятуй! О, рятуй мою занепадаючу віру!.. А Фердінанд?

Вурм. Має вибрати або леді Мілфорд, або прокляття й позбавлення спадщини.

Луїза. Жахлива воля вибору! І все ж... все ж він щасливіший. Йому не загрожує втрата батька. Але й не мати батька — теж нещастя! Мого батька — за образу величності, моему коханому — або леді, або прокляття й позбавлення спадщини. Справді дивно! Досконала підлота — це теж досконалість. Досконалість? Ні! Для цього ще чогось не вистачає. Де моя мати?

Вурм. Примусово працює в прядильні¹.

Луїза (із страдницькою посмішкою). Тепер уже все!.. Все, і я тепер вільна. Ніякого обов'язку, ні сліз, ні радощів. Зникла віра в небесне провидіння. Все це тепер мені ні до чого.

Жахливе мовчання.

Можливо, ви маєте ще якусь новину? Кажіть далі. Тепер я можу вислухати все.

Вурм. Що трапалося, ви знаєте.

Луїза. Але не знаю, що має статися? (Знову пауза, Луїза оглядає секретаря з голови до ніг). Бідний чоловіче! В тебе сумне ремесло, в ньому не знайдеш радощів! Робити людей нещасними — вже це жахливо, але ще огидніше — про це їх оповіщати... кричати їм совою, дивитися, як скривавлене серце тремтить на залізному вістрі неминучості і як християни починають сумніватися в існуванні бога... Сили небесні, бороніть мене! І коли б навіть за кожну страшну сльозу, що падає перед тобою,

---

¹ Ув'язнених змушували працювати в тюремних майстернях.

платили бочку золота, я б не хотіла бути тобою... Що може ще трапитися?

В у р м. Я не знаю.

Л у ї з а. Ви не хочете цього знати. Та звістка, що боїться світла, лякається й людського голосу, в могильній тиші вашого лиця я бачу примару. Що ж залишається ще? Ви перед тим сказали, що князь хоче суворо покарати. Що ви звете суворо?

В у р м. Не питайте більше нічого!

Л у ї з а. Слухай, чоловіче, ти вчився у ката. Бо інакше чи зумів би ти так поволі й обережно водити розпеченим залізом по хрустких суглобах і дратувати тремтливе серце, не завдаючи останнього удару?.. Яка доля чекає мого батька? Смерть відчувається в тому, що ти усміхаючись говориш. А що ж ти приховуєш ще? Кажі все! Випусти на мене одразу весь нищівний заряд!.. Що загрожує моему батькові?

В у р м. Кримінальний процес.

Л у ї з а. А що це таке? Я невчена, нічого не знаю, мало розуміюсь на ваших страшних латинських словах. Що таке кримінальний процес?

В у р м. Суд на життя і смерть.

Л у ї з а (стійко). Дякую вам. (Поспішає в бічну кімнату).

В у р м (стоїть збентежений). Що буде з цього? Може, дурненька хоче... От біс! Невже вона... Побіжу за нею, я відповідаю за її життя. (Хоче йти за нею).

Л у ї з а (повертається у плащі). Пробачте, секретарю! Я замикаю кімнату.

В у р м. І куди це ви так поспішаєте?

Л у ї з а. До князя. (Хоче вийти).

В у р м. Що? Куди? (Злякано затримує її).

Л у ї з а. До князя. Чи ви не чуєте? Саме до князя, який хоче звеліти, щоб мого батька судили на життя і смерть. Ні! Не хоче, а змушений звеліти, щоб судили, бо цього хочуть деякі лиходії; він у цьому процесі про образу величності бере участь лише своєю величністю і своїм князівським підписом.

В у р м (голосно сміється). До князя!

Л у ї з а. Я знаю, чого ви смієтесь, але я не сподіваюся знайти там милосердя, боронь боже! Тільки мерзоту... мерзоту. Я чула, що високі особи не знають, що таке горе... і знати не хочуть. Я розповім князеві, що таке горе. Змалюю в усіх конвульсіях смерті оте горе. Я голоситиму

розпачливо і вражу його тим горем, і коли від цього опису волосся йому стане сторч, я ще крикну йому на вухо, що в годину смерті і в легенях земних богів починає хрипіти і що страшний суд труситиме в одному решеті королів та злидарів. *(Поривається йти)*.

В у р м *(злорадно)*. Ідіть, ідіть! Ви й справді нічого розумнішого не вчините. Я раджу вам,— ідіть, і даю вам слово, що князь виконає ваше бажання.

Луїза *(враз спиняється)*. Як ви кажете? Ви самі радите мені? *(Швидко повертається)*. Гм! Що ж я хочу? Щось огидне станеться, коли таке радить мені оця людина... Звідки ви знаєте, що князь виконає моє бажання?

В у р м. Бо він не зробить цього задарма.

Луїза. Не зробить задарма? За яку ж ціну продає він свою людяність?

В у р м. Вродлива прохачка буде достатньою ціною.

Луїза *(стоїть закам'яніло, потім надламаним голо-сом)*. Боже праведний!

В у р м. Сподіваюся, що таку милостиву таксу за батька ви не вважатимете надто високою?

Луїза *(ходить по кімнаті, у нестямі)*. Так! Так! Це правда! Вони сховалися, ваші високі особи, сховалися від правди за своїми власними пороками, як за мечами херувимів. Хай тобі, батьку, допоможе всемогутній! Твоя дочка може за тебе вмерти, але не согрішити!

В у р м. Це буде для нього новина, для бідної покинутої людини. «Моя Луїза,— сказав він мені,— звалила мене на землю. Луїза мене й підніме». Я поспішу, мамзель, переказати йому вашу відповідь. *(Удає, ніби хоче йти)*

Луїза *(поспішає за ним і затримує його)*. Стривайте! Стривайте! Майте терпець! Який моторний цей сатана, щоб доводити людей до сказу! Я його звалила. Я мушу й підняти. Кажіть! Радьте! Що можу я? Що мушу я зробити?

В у р м. Є тільки один засіб!

Луїза. І цей єдиний засіб?..

В у р м. Ваш батько теж його бажає...

Луїза. Мій батько теж? Який же це засіб?

В у р м. Легкий для вас.

Луїза. Я не знаю нічого тяжчого за ганьбу.

В у р м. Якщо ви погодитесь звільнити майора.

Луїза. Від його кохання?.. Ви глузуєте з мене? Залишити на мій вибір те, до чого мене приневолено?

В у р м. Ви не так мене зрозуміли, панночко! Майор повинен відступити перший і добровільно.

Луїза. Він не зробить цього.

В у р м. Се так здається. Та хіба вдавалися б до вас, коли б не ви єдина могла зарадити цьому?

Луїза. Чи можу я примусити його, щоб він мене зненавидів?

В у р м. Спробуємо! Сідайте!

Луїза (збентежено). Чоловіче! Яку підлоту ти готуєш?

В у р м. Сідайте! Пишіть! Ось перо, папір і чорнило!

Луїза (сідає, страшенно стурбована). Що я маю писати? Кому я маю писати?

В у р м. Катові вашого батька.

Луїза. А! Ти майстер катувати душу. (Хапає перо).

В у р м (диктує). «Ласкавий пане...»

Луїза пише тремтячою рукою

«Уже три нестерпні дні минули... минули... а ми не бачилися з вами».

Луїза (здивовано відкидає перо). Кому цей лист?

В у р м. Катові вашого батька!

Луїза. Боже мій!

В у р м. «Цьому виною майор... майор... який цілісінькі дні, мов Аргус¹, мене пильнує».

Луїза (схоплюється). Нечувана підлота! І кому лист?

В у р м. Катові вашого батька!

Луїза (заламуючи руки ходить по кімнаті). Ні! Ні! Ні! Це тиранство, о небо! Карай людей по-людському, коли вони тебе прогнівили, але навіщо примушувати їх вибирати між двома безоднями? Навіщо ти кидаєш мене між смертю й ганьбою? Навіщо садовиш мені на шию цього кровожерного вампіра?.. Робіть що хочете! Я ніколи цього не писатиму!

В у р м (хапає капелюха). Як хочете, мадемуазель! Це залежить од вашої волі.

Луїза. Волі, кажете ви? Од моєї волі?.. Геть, варваре! Повісь нещасного над прірвою пекла — вимагай чогось від нього, богохульствуй і питай, чи це його воля?..

---

¹ А р г у с — багатоокий велетень сторож в міфології стародавньої Еллади.

О, ти надто добре знаєш, що родинні почуття міцними ланцюгами тримають наше серце. Але тепер мені однаково! Диктуйте далі! Я ні про що більше не думаю. Я поступаюся перед пекельними хитрощами. (Знову сідає).

В у р м. «Цілісінькі дні, мов Аргус, мене пильнує...»
Написали?

Луїза. Далі! Далі!

В у р м. «Учора в нашому домі був президент. Смішно було дивитись, як добрий майор захищав мою честь».

Луїза. О, чудово, чудово! О, розкішно! Ну, далі!

В у р м. «Я мусила навмисно зомліти... зомліти, щоб не зареготати».

Луїза. О небо!

В у р м. «Але машкара невдовзі стане мені нестерпною... нестерпною... Коли б я тільки могла його позбутися...»

Луїза (зупиняється, підводиться, ходить по кімнаті, похиливши голову, ніби шукає щось долі; потім знову сідає, пише). «...позбутися».

В у р м. «Завтра він на службі... Пильнуйте, коли він од мене піде, і приходьте на умовлене місце...» Написали «умовлене»?

Луїза. Я написала все.

В у р м. «На умовлене місце до вашої ніжної... Луїзи».

Луїза. Тепер тільки адресу.

В у р м. «Панові гофмаршалу фон Кальбу».

Луїза. Вічне провидіння! Ім'я таке ж чуже для мого слуху, як і ці ганебні рядки для мого серця!.. (Підводиться, довго дивиться нерухомим поглядом на написане, нарешті віддає листа секретареві; слабким, завмираючим голосом). Візьміть, пане. Моє чесне ім'я... Фердінанда... усю втіху мого життя я віддаю тепер до ваших рук... Я — жебрачка.

В у р м. О ні! Не журіться, люба мадемуазель! Я щиро співчуваю вам. Можливо... Хто знає?.. Я міг би на дещо заплющити очі... Справді! Йй-богу! Я співчуваю вам!

Луїза (дивиться на нього нерухомим, пронизливим поглядом). Мовчіть, пане. Ви готові побажати собі чогось страхітливого.

В у р м (намагається поцілувати їй руку). Припустімо, цю гарненьку руку... То як, люба панночко?

Луїза (велично і погрозово). Та я б задушила тебе першої шлюбної ночі, а потім з радістю віддала б

себе на катування. (Хоче йти, але швидко повертається).
Ми вже скінчили, пане? Тепер я вільна пташка?

В у р м. Ще одна дрібничка, панночко! Ви мусите піти зі мною і перед святинею присягнути, що цього листа написали добровільно.

Л у ї з а. Боже, боже! І ти ствердиш своєю печаткою ці діяння пекла?

Вурм веде її.

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА ПЕРША

Зал у домі президента.

Ф е р д і н а н д ф о н В а л ь т е р з розпечатаним листом у руці вбігає в одні двері, в другі входить к а м е р д и н е р.

Ф е р д і н а н д. Не було тут гофмаршала?

К а м е р д и н е р. Пане майоре, вас просять до себе пан президент.

Ф е р д і н а н д. Громи небесні! Я питаю, чи не було тут гофмаршала?

К а м е р д и н е р. Ласкавий пан сидять нагорі за картярським столом.

Ф е р д і н а н д. Нехай ласкавий пан, ім'ям усього пекла, зійде вниз!

Камердинер виходить.

ЯВА ДРУГА

Ф е р д і н а н д сам, перебігаючи листа очима, то несамовито бігає по кімнаті, то зупиняється мов скам'янілий.

Ф е р д і н а н д. Це неможливо! Неможливо! У небесній оболонці не може таїтися таке диявольське серце. А все ж, а все ж!.. Коли б усі ангели зійшли з неба і ручилися за її безневинність, коли б небо й земля, коли б творець і все створене зібралися докупі і ручилися за її безневинність, все-таки це її рука... Нечуване, потворне ошуканство, якого ніколи не знало людство... Ось чому так

уперто відмовлялася вона тікати! Ось причина, о боже! Тепер я прокинувся, тепер усе розкрилося передо мною. Ось чому з такою відвагою зреклася вона мого кохання і навіть мене, навіть мене ледве не обдурила ця небесна личина! (*Ще швидше бігає по кімнаті, потім знову зупиняється замислившись*). Так глибоко мене збагнути! Відповідати на кожне несміливе почуття, на кожне легке, боязке тремтіння, на кожне палке поривання. По найтонших, ледве вловимих змінах у голосі пізнавати мою душу. Зрозуміти мене в одній сльозі. Супроводити мене на кожну стрімку вершину пристрасті, бути зі мною перед кожною запаморочливою прірвою... Боже! Боже! І все це тільки облуда? Облуда! О, якщо брехня так міцно забарвлена, то як сталося, що жоден чорт не пробрався ще в царство небесне? Коли я відкрив їй небезпеку для нашого кохання, як переконливо облудниця зуміла збліднути! З якою переможною гідністю відбила вона зухвале глузування мого батька, а проте в ту ж мить ця жінка почувала себе винною!.. Як? Хіба не витримала вона й випробування вогнем правди? Лицемірка зомліла. Якою мовою ти говоритимеш тепер, почуття? І кокетки ж зомлівають. Чим ти виправдаєшся, невинносте? Навіть повії зомлівають. Вона знає, що з мене зробила. Вона бачила всю мою душу. Моє серце відбилося в моїх очах, коли я почервонів від першого поцілунку. А вона не відчувала нічого? Чи, може, відчувала лише тріумф свого мистецтва? А я в щасливому безумстві, здавалося, обіймав з нею все небо! Тоді заговкали мої найбурхливіші бажання! У мене не було ніяких думок, тільки вічність і дівчина... Боже! І вона нічого не відчувала? Нічого не відчувала, крім того, що її задум удається? Нічого, крім усвідомлення своїх принад? Смерть і помста!.. Нічого, крім того, що мене обдурено?

ЯВА ТРЕТЯ

Гофмаршал і Фердинанд.

Гофмаршал (*дрібочучи по кімнаті*). Ви мали бажання побачити мене, мій найкращий?..

Фердинанд (*мимрить про себе*). Скрутити мерзотникові в'язи. (*Вголос*). Гофмаршале, цей лист, мабуть, випав у вас з кишені під час параду... А я (*зле сміється*) на щастя, знайшов його.

Гофмаршал. Ви?

Фердинанд. Найкумедніший випадок. Ви будете знищені волею всемогутнього.

Гофмаршал. Бачите, як я злякався, бароне!

Фердинанд. Читайте! Читайте! (Відходить од нього). Коли я вже поганий коханець, то, може, буду кращим звідником. (Поки той читає, він підходить до стіни і знімає два пістолети).

Гофмаршал (кидає листа на стіл і хоче втекти). Прокляття!

Фердинанд (приводить його за рукав назад). Терпіння, любий гофмаршале! Звістки, здається мені, приємні. Я хочу мати нагороду за знахідку. (Показує йому на пістолети).

Гофмаршал (вражений, відступає). Будьте розсудливі, мій найкращий!

Фердинанд (сильним, страшним голосом). Більше ніж треба, щоб послати такого мерзотника, як ти, на той світ! (Примушує його взяти один пістолет і одночасно витягає носовичок). Візьміть! Тримайте цю хусточку! Я дістав її від розпусниці.

Гофмаршал. Через хусточку? Ви збожеволіли! Що вигадали ви?

Фердинанд. Берися за той край, кажу! Інакше ти не влучиш, боягузе!.. Як він тремтить, цей боягуз! Ти повинен дякувати богові, боягузе, що вперше щось потрапить у твою пусту голову.

Гофмаршал лагодиться тікати.

Спокійно! Цього не можна робити! (Випереджає його і замикає двері).

Гофмаршал. У кімнаті, бароне?

Фердинанд. Хіба варто йти з тобою до валу? Мій найдорожчий, тут постріл голосніше пролунає, і це, мабуть, буде перший випадок, коли ти наробиш у світі шуму. Цілься!

Гофмаршал (втираючи лоба). І ви хочете ризикувати вашим дорогоцінним життям, ви, молода, повна надій людина?

Фердинанд. Цілься, кажу тобі! Мені більше нема чого робити на цьому світі!

Гофмаршал. Але ж мені є що робити, мій найчудовіший!

Фердинанд. Тобі, нікчемо? Що тобі? Бути затичкою там, де людей стає все менше? За одну мить сім ра-

зів скорчитись і сім разів витягнутись, як метелик на шпильці? ¹ Старанно записувати, як працює шлунок твого пана, і бути за блазня для його дотепів? З таким же успіхом я можу водити тебе, немов рідкісного байбака. Як приручена мавпа, танцюватимеш під виття грішників, приносить речі в зубах та служитимеш, як пес, і своїми придворними фокусами розважатимеш вічний розпач.

Г о ф м а р ш а л. Усе, що накажете, пане! Як вам завгодно... тільки геть пістоleti!

Ф е р д і н а н д. Гляньте на цю нікчому! На ганьбу шостого дня творення! ² Неначе, передруковуючи твір всемогутнього, його спотворив тюрінгенський книгар ³. Шкода тільки, безмежно шкода унції ⁴ мозку в невдячному черепі, яка не дає найменшої користі. Додати б цю унцію павіанові, то й він би став людиною, а тепер це тільки якась крихта розуму!.. І з таким поділяти її серце? Жахливо! Непростимо! Цього финтика створено скоріше для того, щоб одводити від гріхів, аніж спокушати.

Г о ф м а р ш а л. О! Вічна дяка тобі, боже! Він уже жартує!

Ф е р д і н а н д. Ні, я не чіпатиму його! Терпимо ж ми гусінь, можна і його стерпіти. Зустрівши його, хіба що знизуть плечима і, може, здивуються мудрому господарюванню неба, яке годує деякі створіння покидьками й мулом, яке і крукові біля шибениці дає поживу і придворному в багнюці біля трону. Чудуватимуться кінець кінцем з великої передбачливості провидіння, яке в духовному світі оплачує отруйних змій і тарантулів. Але (знову вибухає люттю) нехай не підповзає шкідлива комаха до моєї квітки, бо я її (хапає гофмаршала і безцеремонно торсає) отак, і так, та ще й отак розчавлю.

Г о ф м а р ш а л (зітхає тихенько). О боже мій! Як від нього втекти? За сто миль звідси, хоч у Бісетр під Парижем ⁵, тільки б далі від нього!

Ф е р д і н а н д. Мерзотнику! Якщо її вже збезчещено! Мерзотнику! Якщо ти мав насолоду там, де я молився! (Ще лютіше). Якщо ти задовольняв свою хтивість

¹ Натяк на тривалі поклони при дворі.

² За біблійною легендою, бог створив світ за шість днів, і саме шостого дня він з глини виліпив людину.

³ У Тюрінгені деякі видавці беззаконно передруковували книжки відомих письменників з пропусками та перекрученнями.

⁴ Унція — близько 30 г.

⁵ Бісетр — селище біля Парижа, де був дім для божевільних.

там, де я почував себе богом! (*Раптом замовкає, потім загрозливо*). Краще було б тобі, мерзотнику, втекти до пекла, ніж зустрічатися з моїм гнівом на небі!.. Як далеко зайшло в тебе з цією дівчиною? Признавайся!

Г о ф м а р ш а л. Відпустіть мене! Я все скажу.

Ф е р д і н а н д. О! Мабуть, упадати біля дівчини принагідніше, ніж з іншими витати в небесних мріях... То, виходить,— вона просто розпусниця і облудною величчю душі прикриває свою ницість, а чеснотою — порочність. (*Приставляючи гофмаршалові пістолета до серця*). Як далеко зайшло в тебе з нею? Я стрілятиму, або признавайся!..

Г о ф м а р ш а л. Та нічого... нічогосінько! Майте терпець! Вас обдурено!

Ф е р д і н а н д. І ти мені про це нагадуєш, лиходію? Як далеко зайшло в тебе з нею? Ти вмреш або признаєшся!

Г о ф м а р ш а л. Mon dieu! Боже мій! Я ж кажу... Та вислухайте ж... батько... власний, рідний батько...

Ф е р д і н а н д (*не тямлячи себе*). Продавав тобі свою дочку? І як далеко зайшло в тебе з нею? Я замордую тебе, або признайся!

Г о ф м а р ш а л. Ви казалися. Ви нічого не чуєте. Я ніколи її не бачив. Я з нею не знайомий. Я нічого про неї не знаю.

Ф е р д і н а н д (*відступаючи*). Ти ніколи її не бачив? Ти з нею не знайомий? Ти нічого про неї не знаєш? Дочка Міллера загинула через тебе, а ти одним духом зрікаєшся її тричі? Геть, поганий финтику. (*Б'є його пістолетом і випихає з кімнати*). Для таких, як ти, не винайдено пороху!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ф е р д і н а н д (*після довгого мовчання, обличчя його виказує страшну думку*). Загинув! Так, нещасна! Я загинув! І ти теж. Так, присягаюся великим богом! Якщо я загинув, загинула й ти!.. О всесвітній судія! Не вимагай її у мене! Ця дівчина моя! Я поступився тобі всім світом за дівчину, відмовився од усього твого чудового створіння. Залиши мені дівчину! Всесвітній судія! Мільйони душ воляють до тебе,— зглянься на них оком свого милосердя... мені ж дозволь діяти самому, всесвітній судія! (*У розпачі, ламаючи руки*). Невже щедрий, всемогутній творець

покупитися на одну душу, до того ще й найгіршу з усього створеного? Ця дівчина моя! Я був колись їй богом, тепер стану дияволом! (*Жахливим поглядом дивиться в одну точку*). Цілу вічність бути сплетеним з нею на пекельному колесі, очі втопивши в очі, з волоссям, що в обох нас стане сторч... наш глухий стогін зіллється воедино... і там нагадувати її присягання... Боже! Боже! Жахливий шлюб — але вічний! (*Поривається йти. Входить президент*).

ЯВА П'ЯТА

Президент і Фердінанд.

Фердінанд (*відступаючи*). О! Мій батьку!..

Президент. Дуже добре, що ми зустрілися з тобою, сину! Я прийшов сповістити тобі щось приємне, любий сину, щось цілком для тебе несподіване. Може, ми сядемо?

Фердінанд (*довгий час пильно дивиться на нього*). Мій батьку! (*Із зростаючим хвилюванням підходить до нього, хапає за руку*). Мій батьку! (*Цілує йому руку і падає перед ним навколішки*). О батьку!

Президент. Що з тобою, сину? Встань! Твоя рука горить і тремтить!

Фердінанд (*з диким, палким почуттям*). Простіть мою невдячність, тату! Я негідна людина. У мене був сумнів щодо вашої доброти. Ви так по-батьківському ставилися до мене... О! Ви були передбачливі. Тепер уже запізно... Простіть! Простіть! Благословіть мене, тату!

Президент (*з удавано невинним виразом обличчя*). Встань, мій сину! Опам'ятайся, ти розмовляєш зі мною загадками!

Фердінанд. Ця Міллер, тату... О, ви знаєте людей... Ваш гнів тоді був такий справедливий, такий благородний, такий по-батьківськи щирий. Та тільки щире батьківське завзяття було марним... Ця Міллер!

Президент. Не муч мене, сину! Проклинаю свою жорстокість. Я прийшов попросити в тебе пробачення!

Фердінанд. Просити пробачення в мене!.. Проклясти мене! Ваш осуд був мудрістю... Ваша жорстокість була небесним співчуттям... Ця Міллер, тату...

Президент. Великодушна, мила дівчина. Беру назад свою необачну підозру. Я поважаю її.

Фердинанд (схоплюється, вражений). Що? І ви?.. Тату! І ви!.. Правда ж, батьку, ця істота — втілена невинність? І так по-людському кохати цю дівчину!

Президент. Скажи краще: це злочин її не кохати!

Фердинанд. Нечувано! Жахливо!.. Адже ви бачите серце наскрізь! І до того ж ви дивилися очима ненависті!.. Небувале лицемірство... Ця Міллер, батьку...

Президент. Гідна стати моєю дочкою! Її доброчесність я зараховую за предків і красу її — за золото. Мої принципи поступаються перед твоїм коханням. Хай вона буде твоєю!

Фердинанд (з жахом). Цього не вистачало! До побачення, тату! (Вибігає).

Президент (іде за ним). Стривай! Стривай! Куди ти? (Виходить).

ЯВА ШОСТА

Розкішно прибраний зал у домі леді Мілфорд.

Входять леді і Софі.

Леді. Отже, ти бачила її? Вона прийде?

Софі. Цю ж мить! Вона була ще в буденному одязі і хотіла тільки нашвидку переодягтися.

Леді. Не кажи мені нічого про неї... Мовчи... Я тремчу, мов злочинець, що бачитиму щасливицю, почуття якої так жахливо гармонійні з моїм серцем... І як сприйняла вона запрошення?

Софі. Вона, здавалося, була збентежена, замислилась, дивилася на мене здивованими очима і мовчала. Я вже приготувалася почути од неї відмову, коли вона, якимось дивно глянувши на мене, відповіла: «Ваша пані наказує мені те, чого я завтра сама хотіла в неї просити».

Леді (дуже неспокійно). Облиш мене, Софі! Пожалій мене! Мені доведеться червоніти, коли вона тільки звичайна жінка, а коли вона щось більше, — я боютимусь.

Софі. Але ж, міледі!.. Це не такий настрій, щоб приймати суперницю! Згадайте, хто ви! Закличте на допомогу своє походження, свій ранг, свою могутність. Хай горде серце надасть ще більшої величі вашій гордій красі.

Леді (неуважно). Що там базикає ця дурненька?

Софі (іронічно). Чи, може, випадково сяють на вас саме сьогодні найкоштовніші брильянти? Випадково, що саме сьогодні найпишніші тканини прикрашають вас... що пе-

редпокій рясніє гайдуками та пажами і що дівчину з простолюддя чекають у найрозкішнішому залі вашого палацу?

Леді (ходить по кімнаті, роздраговано). Прокляття! Це нестерпно, що в жінок такі рисячі очі на жіночі слабості!.. Але як глибоко, глибоко, мабуть, я вже впала, коли отака істота бачить мене наскрізь.

Камердинер (входить). Мамзель Міллер!

Леді (до Софі). Геть! Вийди! (Загрозливо, бо та вагається). Геть! Я тобі наказую! (Софі вийшла, леді пройшлася по залу). Добре! Дуже добре, що я розхвилювалася! Тепер я така, якою хотіла бути! (До камердинера). Запросіть сюди мамзель.

Камердинер іде. Вона кидається на софу і прибирає велично-недбалу позу.

ЯВА СЬОМА

Луїза Міллер боязко входить і зупиняється на значній відстані од леді; леді повернулася до неї спиною і деякий час пильно розглядає її в дзеркалі, що стоїть навпроти. Після паузи.

Луїза. Ласкава пані, я чекаю вашого наказу!

Леді (обертається до Луїзи і киває головою відчужено і стримано). А! Ви тут? Це ж ви, напевне, і є мамзель... Як же вас звати?

Луїза (трохи ображено). Міллером звать мого батька, а ваша милість посилали по його дочку.

Леді. Так! Так! Я пригадую... Бідна скрипалева дочка, про яку недавно була мова. (Після паузи, про себе). Дуже мила, хоча й не красуня. (Вголос до Луїзи). Підійдіть ближче, моя дитино! (Знову про себе). Очі, які знають, що таке сльози. Як я люблю такі очі! (Уголос). Ближче... ще ближче... Добра дитино, мені здається, ти боїшся мене!

Луїза (велично, рішучим тоном). Ні, міледі! Я зневажаю судження юрби.

Леді (про себе). Гляньте-но!.. І ця зарозумілість від нього. (Вголос). Мені рекомендували вас, мамзель! Кажуть, ви дечого навчилися і вмієте поводитись... Що ж, я ладна цьому вірити... І нізащо в світі не хотіла б вашого полум'яного заступника ловити на брехні.

Луїза. Проте я не знаю нікого, міледі, хто прагнув би знайти мені покровительку.

Леді (збуджено). Прагнув би заради своєї протезе чи заради покровительки?

Луїза. Це вище мого розуміння, ласкава пані!

Леді. У неї більше лукавства, ніж можна чекати від цього одвертого обличчя! Вас звать Луїза? А скільки вам років, дозвольте запитати?

Луїза. Шістнадцять минуло.

Леді (швидко підводиться). Усе ясно! Шістнадцять років! Перша пристрасть! Перший освячений срібний тон на незайманих клавікордах. Що може бути спокусливим? Сідай, я доброзичлива до тебе, люба дівчино... І він теж кохає вперше... Що ж дивного, коли перші вранішні промені шукають одне одного! (Дуже привітно, беручи її за руку). Так і буде, я подбаю про твоє щастя, люба. Це тільки солодкі мрії, які швидко відлітають. (Плескаючи Луїзу по щоці). Моя Софі виходить заміж! Ти можеш заступити її місце... Шістнадцять років! Це недовго триває!

Луїза (цілує їй шанобливо руку). Я дякую за милість, міледі, так, наче б я її прийняла.

Леді (обурено відсахнулась). Чи ви бачили таку вельможну даму!.. Звичайно дівчата вашого походження вважають за щастя, коли влаштовуються в панів. На що ви сподіваєтесь, моя дорогоцінна? Чи пальці надто ніжні для роботи? Чи ваше гарненьке личко робить вас упертою?

Луїза. Моє личко, ласкава пані, не від мене, як і моє походження.

Леді. Чи ви, може, гадаєте, що й завжди так буде? Бідне створіння, хто вбив тобі це в голову? Хто б він не був... він посміявся і з тебе і з себе. Ці шоки не визолочені вогнем. Те, що в твоєму дзеркалі здається тривким і вічним,— це лише тонкий наліт золотої мішури, який рано чи пізно пристане до рук твого кавалера. Що ж ми тоді робитимемо?

Луїза. Жаліти кавалера, міледі, який тільки тому купив діамант, що йому здалося, ніби він у золотій оправі.

Леді (удає, ніби не чує цього). Дівчина ваших років завжди має одночасно два дзеркала — справжнє і того, хто до неї залицяється. Приємна догідливість останнього добре виправляє сувору відвертість першого. Одне докорує за бридкий слід од віспи. Яка помилка,— каже друге,— це ямочки грації. А ви, любі діти, вірите першому лише в тому, що сказало і друге, кидаєтесь від одного до

другого, поки, врешті, не переплутаєте свідчень обох... Чого ви так дивитесь на мене?

Луїза. Даруйте, пані! Але мені шкода стало вашого чудового, яскравого рубіна, який, мабуть, не знає, що його власниця так гостро виступає проти суєтності.

Леді (червоніючи). Не відкручайтесь, пустухо! Якщо не облесливі надії на свою вроду, то що на світі заважає вам стати на це місце, єдине, де ви можете навчитися манер, єдине, де ви можете позбутися ваших простонародних забобонів?

Луїза. І моєї простонародної невинності, міледі?

Леді. Які дурниці! Навіть джигун не насмілиться запідозрити нас у чомусь ганебному, якщо ми самі не дамо приводу для цього. Покажіть себе, яка ви є! Поводьтеся чесно і з гідністю, і я певна, що ваша юність витримає всі спокуси.

Луїза. Дозвольте мені, ласкава пані, насмілитися взяти це під сумнів! Палаці деяких дам часто бувають місцем дуже нескромних розваг. Де візьметься така мужність у дочки бідного скрипаля, щоб кинутися у вогнище чуми і не жахатися пощесті? Хто повірить, що леді Мілфорд тримає вічного скорпіона для свого сумління, що вона платить гроші за те, щоб мати привід кожної миті червоніти від сорому?.. Я кажу одверто, ласкава пані... Чи приємно вам буде бачити мене, коли ви поспішатимете назустріч насолоді? Чи не буде для вас нестерпною моя присутність після повернення?.. О, краще, краще хай нас роз'єднують цілі країни, хай моря потечуть між нас!.. Будьте передбачливі, міледі! Може трапитися так, що настануть години протверезіння, хвилини виснаження, змії каяття можуть заворушитись у ваших грудях, і тоді яка буде мука для вас читати на обличчі вашої служниці радісний спокій, що ним невинність винагороджує чисте серце! (Трохи відступає). Ще раз, ласкава пані, дуже прошу мене пробачити!

Леді (вельми схвильована ходить по кімнаті). Нестерпно, що вона мені це каже! Ще нестерпніше, що це правда! (Підходить до Луїзи і пильно дивиться їй у вічі). Дівчино, ти мене не перехитруєш! Загальних поглядів не висловлюють так гаряче. За цими міркуваннями приховується палкий інтерес, і через те служба в мене здається тобі особливо неприємна, розпалює так твою розмову... і таємницю якого (погрозово) я мушу викрити.

Луїза (спокійно і благородно). Ну й що, як викриєте? А коли ваш зневажливий удар п'ятою розбудить ображеного хробака, якому творець дав для захисту від жорстоких ще й жало?.. Я не боюся вашої помсти, міледі! Бідній грішниці, яка стоїть перед ганебною плахою, байдуже, хоч би й увесь світ загинув. Горе моє таке велике, що навіть моя відвертість не може його збільшити. (Після паузи, дуже серйозно). Ви бажаєте витягнути мене з праху мого походження. Я не хочу розбиратись у цій підозрливій милості. Я хочу тільки запитати, що спонукало міледі вважати мене за дурненьку, яка соромиться свого походження? Що могло дати вам право дбати про моє щастя, ще не знаючи, чи схочу я прийняти його з ваших рук?.. Я навіки відмовилась од своїх прав на земні радощі. Я простила моєму щастю за його нетривалість. Навіщо ж ви знову нагадуєте мені про нього? Коли само божество ховає променистий лик від погляду своїх створінь, щоб і найстарший серафим не жахнувся, померкнувши перед ним, то чому люди хочуть бути такими жорстоко милосердними? Як це сталося, міледі, що ваше хвалене щастя так потребує, щоб горе йому заздрило й дивувалося? Чи ваша насолода потребує розпачу для прикраси? О, краще бути сліпою, це примирить мене з жорстокою долею! Комашина почуває себе в краплині води такою щасливою, немовби це було царство небесне, але вона радіє й тішиться лише доти, поки їй не розкажуть про океан, де плавають кораблі й кити! А ви ж хочете, щоб я була щасливою? (Після паузи раптом підходить до леді і несподівано запитує її). А ви щасливі, міледі? (Та швидко і схвильовано відходить од неї, Луїза йде за нею і прикладає руку їй до грудей). Чи й це серце таке ж безтурботне, як люди вашого стану? І коли б ми зараз могли помінятися з вами — серце на серце і доля на долю... і коли б я по-дитячому невинно... і коли б я по совісті... і коли б я запитала вас, як свою матір, то чи порадили б ви мені помінятися?

Леді (дуже схвильована, кидається на софу). Нечувано! Незбагненно! Ні, дівчино, ні! Ти не принесла цієї величі з собою у світ, і не від батька вона в тебе, занадто бо в ній юного запалу. Не кажи неправди. В ній я відчуваю іншого вчителя.

Луїза (пильно і проникливо дивлячись їй у вічі). Я дивуюся, міледі, що ви тільки зараз згадали про цього вчителя, хоч у вас заздалегідь було готове місце для мене.

Леді (схоплюється). Цього не можна витримати! Нехай вже так! Мені однаково не викрутитись. Я знайома з ним, я знаю все, знаю більше, ніж я бажала б знати! (Раптом замовкає, потім із запалом, який поволі зростає майже до несамовитості). Але посмій тільки, нещасна, посмій і тепер ще кохати його чи бути його коханою!.. Та що я кажу? Посмій тільки думати про нього або бути однією з його думок! Чи ти розумієш, нещасна, що я всемогутня, я страшна. Богом присягаюся: ти загинула!

Луїза (стійко). І безповоротно, міледі, якщо ви примусите його кохати вас.

Леді. Я розумію тебе, але він не повинен мене кохати! Я подолаю цю ганебну пристрасть, заглушу своє серце і розтрощу твоє. Я кину між вас прірви й скелі; як фурія, пронесусь крізь ваше небо; моє ім'я сполохає ваші поцілунки, як примара лякає злочинців; твій юний, квітучий стан зів'яне в його обіймах, як мумія, і розпадеться... Я не можу бути з ним щаслива, але й ти теж не будеш. Знай це, жалюгідна! Зруйнувати чуже блаженство — це теж блаженство!

Луїза. Блаженство, якого вас уже позбавлено, міледі! Не зводьте наклепу на ваше власне серце. Ви не здатні виконати того, чим зараз мені погрожуєте! Ви не здатні терзати створіння, яке не зробило вам ніякого зла, крім того, що почувало те, що й ви. Але я люблю вас за цю запальність, міледі.

Леді (отямившись). Де я? Де я була? Що я наговорила! Кому це я наговорила? О Луїзо, благородна, велична, божественна душе! Прости несамовиту... Я не зачеплю на тобі й волосинки, моя дитино! Бажай! Вимагай! Я носитиму тебе на руках, буду подругою, твоєю сестрою. Ти бідна... Глянь! (Скидаючи кілька брильянтів). Я продам ці коштовності, свій одяг, коней і карети продам. Хай буде все твоє, тільки зречися його!

Луїза (відступає, дуже здивована). Що ж це, вона глузує з мого розпачу чи й справді непричетна до цієї нелюдської інтриги? О, коли так, то я ще можу вдати з себе героїню і змалювати моє безсилля як заслуги. (Деякий час стоїть глибоко замислившись, потім підходить ближче до леді, бере її за руку і дивиться на неї пильно і значуще). Візьміть же його собі, міледі! Я добровільно оддаю вам людину, яку пекельними гаками одірвали від мого скривавленого серця... Може, ви й самі того не знаєте, міледі, але ви зруйнували рай двох закоханих, ви розлучили

два з'єднані богом серця, знищили істоту, що була для нього дорогою, яку господь створив для радощів, як і вас, істоту, що славила його, як і ви, і ніколи вже славити не буде... Міледі! І останнє тріпотіння разчавленої комашини долинає до вуха вседержителя! Він не може бути байдужим, коли вбивають створені ним душі. Тепер майор ваш! Тепер, міледі, візьміть його собі! Киньтесь в його обійми! Тягніть його до віттаря... Тільки не забувайте, що ваш шлюбний поцілунок перерве примара самовбивці... Бог мене не осудить... Я не можу інакше! (*Вибігає*).

ЯВА ВОСЬМА

Леді сама, стоїть приголомшена, збентежена, нерухомо дивиться на двіри, в які вибігла Міллер; нарешті, отямлюється.

Леді. Що це було? Що це зі мною сталося? Що говорила ця нещасна? О небо, ще й досі роздирають мені вуха страшні, осудливі для мене слова: візьміть його собі!.. Кого, нещасна! Дарунок твого передсмертного хрипіння, сповнений жаху заповіт твого розпачу? Боже! Невже я так низько впала, так раптово звалилася з усіх тронів моєї гордині і жадібно чекаю на те, що підкине мені великодушність жебрачки в передсмертну її годину? Візьміть його собі! І як вона це сказала, з яким поглядом!.. О Еміліє! Чи для того переступила ти межі слабостей жіночих? Чи для того домагалася ти пишного імені великої британської жінки, щоб уся бундючна споруда твоєї честі завалилася перед вищою чеснотою дівчини із простої міщанської сім'ї? Ні, горда нещасливице! Ні! Можна присоромити Емілію Мілфорд, зганьбити ж — ніколи. Я також маю силу зректися! (*Велично ходить по залу*). Годі бути безсилою, змученою жінкою!.. Гетьте, солодкі, золоті принади кохання! Хай тільки великодушність керує тепер мною!.. Або ця пара закоханих загине, або Мілфорд мусить зректися своїх домагань і погаснути в князевому серці. (*Після паузи, жваво*). Гаразд!.. Усунено жахливу перешкоду між мною і князем, розірвано всі зв'язки, вирвано з моїх грудей це шалене кохання!.. В твої обійми кидаюся я, доброчесносте! Прийми твою розкайну дочку Емілію. О, як мені добре! Як мені раптом легко стало, як відрадно!.. Величаво, як сонце на заході, зійду я сьогодні з верховин своєї величі, моя пишнота помре разом з коханням, і тільки серце візьму я з собою в це горде заслання. (*Рішуче підходить до письмового стола*). Одра-

зу ж треба з цим покінчити... Зараз же, доки принадний образ коханого не поновив кривавої боротьби в моєму серці. (Сідає і починає писати).

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Леді, камердинер, Софі. Потім гофмаршал і, нарешті, слуги.

Камердинер. Гофмаршал фон Кальб чекає в передпокої з дорученням од князя.

Леді (запально пише далі). Захитається князівська маріонетка! Звичайно! Вигадка досить кумедна, щоб спантеличити ясновельможну голову... А як заметушаться його придворні улесники! Загомонить уся країна.

Камердинер. Гофмаршал, міледі.

Леді (обернулася). Хто? Що? Тим краще! Люди цього гатунку існують на світі лише для того, щоб розносити плітки... Я рада його бачити.

Камердинер виходить.

Софі (боязко підходить ближче). Боюсь, міледі, що це буде нескромно, але...

Леді продовжує гарячково писати.

Міллер пробігла через передпокій як навіжена... У вас палає обличчя... Ви розмовляєте самі з собою...

Леді пише далі.

Мені страшно... Що тут сталося?

Гофмаршал (входить, позаду леді безліч разів кланяється; вона його не помічає; він підходить ближче, стає за її кріслом, намагається вхопити краєчок її вбрання і цілує його з боязким шепотом). Найясніший...

Леді (посипаючи листа піском та перебігаючи написане очима). Він докорятиме мені за чорну невдячність... Я була самітна. Він витягнув мене із злиднів... Із злиднів? Огидний обмін! Розірви твій рахунок, спокуснику! Мій довічний сором сторицею платитиме по ньому.

Гофмаршал (після того, як він, непомічений, обійшов леді навколо). Міледі, здається, трохи неуважні. Доведеться мені самому насмілитися. (Дуже голосно). Найясніший прислали мене запитати в міледі, що призначити на вечір: гуляння в саду чи німецьку комедію?

Леді (підводиться сміючись). Щось одне, мій ангеле! Тим часом однесіть князеві цього листа на десерт!

(До Софі). Ти, Софі, накажи, щоб запрягали коней, і поклич сюди усіх моїх слуг.

Софі (дуже збентежена, виходить). О небо, я щось передчуваю! Що буде?

Гофмаршал. Ви збуджені, моя ласкава.

Леді. Тим менше в листі буде брехні... Ура, пане гофмаршале! Є вакантне місце. Слушна нагода для звідників!

Гофмаршал кидає підозрілий погляд на записку.

Читайте, читайте! Я хочу, щоб зміст листа не залишився таємницею!

Гофмаршал читає, а тим часом у глибині залу збираються слуги леді Мілфорд.

Гофмаршал. «Найласкавіший пане! Угода, яку ви так легковажно зламали, більше не може зв'язувати мене. Щастя вашої країни було умовою мого кохання. Три роки тривав обман. Полуда спала з моїх очей. Я гидую милостями, з яких капають сльози ваших підданців. Подаруйте свою любов, на яку я вам не можу більше відповідати, вашій залитій сльозами країні і навчіться у британської князівни милосердя до німецького народу. Через годину я буду за кордоном.

Йоганна Норфолк».

Усі слуги (вражено перешіптуються). За кордоном?

Гофмаршал (злякано кладе листа на стіл). Боронь нас боже, моя найкраща, ласкава пані! У мене не дві голови, та й у вас теж.

Леді. Ось що тебе бентежить, моє золотце! На жаль, я знаю, що ти і подібні до тебе люблять смакувати чужі вчинки. Моя порада — запекти цю записку в паштеті з дичини, щоб найясніший знайшов її на тарілці.

Гофмаршал. Ciel! ¹ Яке зухвальство!.. Та зважте ж, та подумайте ж, в яку немилість ви можете потрапити, міледі!..

Леді (обертається до слуг, що зібралися в залі, і говорить глибоко зворушена). Ви здивовані, добрі люди, і чекаєте злякано, як розв'яжеться ця загадка? Підійдіть ближче, мої любі! Ви служили мені віддано й щиро, дивилися мені частіше в очі, ніж у гаманець; покірність була

¹ Ciel — небо (франц.).

вашою втіхою, моя ласка — вашою гордістю. Шкода тільки, що пам'ять про вашу вірність буде для мене водночас згадкою про моє приниження! Чи не сумна доля, що мої найчорніші дні були для вас найщасливішими! (Зі сльозами на очах). Я відпускаю вас, діти мої... Леді Мілфорд більше немає, Йоганна Норфолк занадто бідна, щоб сплатити свій борг. Мій скарбник поділить між вами все, що є в шкатулці. Цей палац лишається князеві. Найбідніший з вас піде звідси багатшим, ніж його володарка. (Простягає руки, і всі схвильовано їх цілують). Я розумію вас, мої любі... Прощавайте! Прощавайте навіки! (Опанувавши себе). Я чую, під'їхала карета. (Відривається од них, хоче вийти, гофмаршал заступає їй дорогу). Жалюгідна людино! Ти все ще тут?

Гофмаршал (який увесь час безглуздо дивився на листа). І цього листа повинен я віддати його князівській світлості у власні руки?

Леді. Жалюгідна людино! Так, у власні руки його світлості, і повинен доповісти у власні вуха його світлості, що коли я не зможу дійти босоніж до Лоретто¹, то працюватиму поденно, аби тільки очиститися від ганьби, що я керувала ним. (Швидко виходить).

Усі інші, дуже схвильовані, розходяться.

Завіса

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА ПЕРША

Кімната в господі музики. Смеркає.

Луїза мовчки й нерухомо сидить у найтемнішому кутку кімнати, схиливши голову на руки. Тривале і глибоке мовчання. Входить Міллер з ліхтарем, боязко присвічує навколо себе в кімнаті, не помічаючи Луїзи, потім кладе капелюха на стіл і ставить ліхтар долі.

Міллер. І тут її немає! Тут теж немає!.. Усі вулиці я вибігав, усіх знайомих обійшов, розпитував коло всіх міських брам, ніде не бачили моєї дитини! (Помовчавши). Терпи, бідний, нещасний батьку! Подожди до ранку. Може, тоді твою одиначку приб'є до берега... Боже! Боже!

¹ Лоретто — італійське місто на березі Адріатичного моря, куди ходили на богомілля.

Якщо навіть обожнював я дочку, то й тоді... Тяжка це кара, небесний отче, ой тяжка! Я не хочу нарікати, небесний отче, але кара тяжка! (Сідає в глибокій скорботі на стілець).

Луїза (озивається з кутка). О так, бідний мій старий! Звикай заздалегідь до втрати.

Міллер (схоплюється). Ти, моя дитино, тут? Це ти? Але чому ж сама і без світла?

Луїза. Ні, я не сама. Коли навколо стає зовсім темно, до мене приходять найкращі гості.

Міллер. Боронь тебе боже! Тільки сова і нечиста совість воліють темряви. Світла бояться гріхи та злі духи.

Луїза. Та ще вічність, тату, яка розмовляє з душею без посередників.

Міллер. Дитино моя, дитино! Що ти кажеш?

Луїза (підводиться і виходить наперед). Я тяжко боролася! Ви знаєте це, тату! Бог дав мені силу! Тепер боротьба скінчилася! Тату, нас, жінок, вважають ніжними і слабкими! Не вірте цьому більше! Ми лякаємося павука, але чорну потвору тління ми безтрепетно стискаємо в обіймах! Знайте це, тату! Ваша Луїза весела!

Міллер. Ах, доню! Краще б ти ридала,— мені легше було б на тебе дивитись.

Луїза. Як же я перемудрю його, тату! Як я обдурю тирана! Любов хитріша за злобу і сміливіша, цього не знав він, людина, народжена під сумною зіркою... О, вони спритні, доки мають діло тільки з головою; та досить їм зв'язатися з серцем — і лиходії втрачають розум. Присягою думав він ствердити свій обман! Присяга, тату, зв'язує живих, але смерть розтоплює й залізні узи таїнств. Фердинанд пізнає свою Луїзу! Чи не передали б ви цієї записки, тату? Будьте такі ласкаві!

Міллер. Кому, доню моя?

Луїза. Дивне запитання! Безконечність і моє серце разом не можуть вмістити єдиної думки про нього... Кому ж мені більше писати?

Міллер (неспокійно). Слухай, Луїзо! Я розпечатаю листа!

Луїза. Як хочете, тату!.. Але в ньому ви нічого не зрозумієте. Літери лежать там, як холодні трупи, і оживають лише для очей кохання.

Міллер (читає). «Тебе зраджено, Фердинанде! Безприкладне віроломство розірвало союз наших сердець, але

страшна присяга скувала мені язик, а твій батько скрізь порозставляв своїх шпигунів. Проте, коли в тебе вистачить мужності, коханий,— я знаю третє місце, де не зв'яже жодна присяга і куди не проникне жоден шпигун». (Міллер зупиняється і пильно вдивляється в доччине обличчя).

Луїза. Чого ви так дивитесь на мене? Дочитуйте ж, тату!

Міллер. «Проте треба мати багато мужності, щоб пройти темний шлях, якого ніщо не освітить тобі, крім Луїзи і бога. Ти мусиш весь стати любов'ю й облишити тут усі свої надії, всі свої бурхливі бажання! Тобі нічого не треба мати, крім свого серця. Наважишся — то рушай в дорогу, коли дзвін на кармелітській башті виб'є дванадцятую годину. Побойшся — тоді викресли слово «сильний», яке визначає твою статть, бо дівчина завдасть тобі сорому». (Міллер кладе записку, довго дивиться скорботним поглядом перед себе, нарешті повертається до Луїзи і каже тихим, здавленим голосом). Де ж це третє місце, доню?

Луїза. Ви не знаєте його? Ви й справді не знаєте його, тату?.. Дивно! Це місце змальовано так, що Фердинанд його знайде.

Міллер. Гм! Кажи ясніше!

Луїза. Я не знаю зараз для нього ніякої приємної назви. Ви не повинні лякатися, тату, якщо я назву його неприємним словом. Це місце... О, чому не любов придумувала імена! Найкращим ім'ям вона б його назвала. Третє місце, любий тату... але дайте мені договорити... Третє місце — це могила.

Міллер (хитаючись, іде до крісла). О боже!

Луїза (підходить до нього і підтримує його). Годі, тату! Страшне тільки слово. Відкиньте його, і тоді це — шлюбне ложе, над яким ранок стеле свій золотий килим і весна розсипає різнобарвні гірлянди. Тільки неприкаяний грішник може називати смерть скелетом; це чарівне, гарненьке хлоп'ятко, таке ж квітуче, яким малюють бога кохання, але не таке підступне... це тихий, послужливий геній, який простягає руку знеможеній мандрівниці душі, щоб допомогти їй переступити через безодню часу, який відмикає замок фей вічної пишноти, привітно киває й зникає.

Міллер. Що ти надумала, доню?.. Ти хочеш накласти на себе руки?

Луїза. Не називайте цього так, мій тату! Піти з суспільства, де я непотрібна... поспішити в таке місце, без якого я більше не можу обійтись... хіба ж це гріх?

Міллер. Самогубство — найтяжчий гріх, дитино моя! Єдиний, якого вже не можна спокутувати, бо тут збігаються смерть і злочин.

Луїза (*стоїть нерухомо*). Жахливо!.. Але ж це буде не так швидко. Я кинуся в річку, тату, і, йдучи на дно, проситиму у всемогутнього бога милосердя!

Міллер. Це однаково, що каятись в крадіжці, ледве заховавши крадене. Доню! Доню! Не зневажай бога в той час, коли потребуєш його ласки. О, ти далеко, далеко зайшла! Перестала молитись, і милосердний бог одвів од тебе свою правицю!

Луїза. Хіба ж любити — це злочин, тату?

Міллер. Якщо ти любиш бога, то любов ніколи не доведе тебе до злочину... Ти зігнула мене глибоким горем, моя єдина. Глибоким, глибоким, зігнула, може, до самої могили... Та я не хочу ще більше обтяжувати твого серця. Доню, я тільки-но сказав щось. Думав, що я сам. Ти підслухала мене; та й чого мені критися від тебе? Ти була моїм божеством! Слухай; Луїзо, якщо у тебе є почуття до батька... Ти була для мене всім! Тепер ти вже губиш не тільки себе. І я маю втратити все. Глянь, голова моя вже сивіє. Потроху наближається той час, коли ми, батьки, починаємо потребувати того капіталу, який вклали в серце наших дітей. Невже ти ошукаєш мене, Луїзо? Невже ти забереш із собою найдорожчий батьків скарб?

Луїза (*цілує йому руку, глибоко зворушена*). Ні, мій тату! Вашою великою боржницею я покину світ, у вічності сплачу за все сторицею.

Міллер. Стережися, щоб ти не прогадала, моя дитино! (*Дуже серйозно й урочисто*). Чи нам доведеться там зустрітись?.. Бач, як ти зблідла! Моя Луїза розуміє й сама, що я не зможу наздогнати її на тому світі, бо я не так поспішаю туди, як вона.

Луїза кидається з жахом йому в обійми. Він гаряче притискає її до грудей і веде далі благально.

О доню, доню! Пропаща, а може, вже й втрачена доню! Сприйми серцем щире батьківське слово! Я не можу встежити за тобою. Я одберу в тебе ножа, а ти можеш за-напастити себе в'язальною спицею. Я врятую тебе від отрути, а ти можеш задушити себе разком намиста... Луї-

зо, Луїзо, я тільки ще можу застерігати тебе. Невже ти не боїшся, що твоя зрадлива мрія втече від тебе на жахливому мості від часу до вічності? Чи наважишся ти стати перед престолом всевишнього з брехнею на устах: «Заради тебе, творець, прийшла я сюди», а твої грішні очі шукатимуть у той час свою смертну ляльку?.. І якщо цей тлінний кумир твоїх думок, що стане таким же хробаком, як і ти, звиваючись у ногах твого судії, в ту непевну мить викриє твою безбожну гординю і покине тебе із зрадженими надіями саму молити у творця милосердя, що його цей жалюгідний ледве чи зможе виблагати й собі... що тоді? *(Виразніше і голосніше)*. Що тоді, нещасна? *(Пригортає її міцніше, дивиться якийсь час на неї пильно і проникливо, потім швидко її залишає)*. Тепер я більше нічого не знаю... *(Піднявши праву руку)*. За цю душу, боже правий, я більше не відповідаю. Роби що хочеш. Принеси своєму стрункому юнакові жертву, від якої звеселиться нечиста сила і відступиться од тебе ангел-охоронець. Іди! Бери на себе всі гріхи, бери і цей останній, найжахливіший, і якщо тягар буде все ще легкий, то додай моє прокляття... Ось ніж... Простроми своє серце і *(ридаючи кидається геть)* серце батька!

Луїза *(схоплюється і доганяє його)*. Тату, тату! Стривайте! Ніжність приневолює ще жорстокіше, ніж лютість тирана! Що мені робити? Я не можу! Що ж мені робити?

Міллер. Якщо поцілунки твого майора печуть дужче, ніж сльози твого батька... умри!

Луїза *(після сповненої мук боротьби, рішуче)*. Тату! Ось моя рука! Я хочу... Боже! Боже! Що я роблю? Чого я хочу? Тату, присягаюся... Горе мені, горе! Я цілком винна... Тату, хай буде по-вашому!.. Фердинанд... Бог це бачить! Отак я знищу й останню згадку про нього. *(Рве свого листа)*.

Міллер *(сп'янілий від радощів, кидається їй на шию)*. Оце моя дочка! Поглянь! Ти збулася кохання, зате ти зробила щасливим батька. *(Сміючись і плачучи пригортає її)*. Дитино! Дитино! Я був не вартий цього дня в своєму житті! І за що бог мені, нікчемній людині, дав ангела?.. Луїзо, раю мій! О боже! Я мало розуміюсь на коханні, але яка, либонь, мука його зректися!.. Це я можу збагнути!

Луїза. Тільки їдьмо з цього краю, тату! Геть з міста, де мої подружки глузують з мене і де навіки загинуло

моє добре ім'я. Геть, геть якнайдалі від того місця, де в мене перед очима стільки слідів утраченого щастя. Геть якнайдалі!..

Міллер. Куди схочеш, моя доню! Хліб наш господній родить скрізь, і знайдуться люди, що слухатимуть мою скрипку. Так, нехай пропадає все! Я покладу на музику оповідь про твоє горе і співатиму про дочку, яка, поважаючи батька, розбила собі серце. Ми ходитимемо з цією баладою від дверей до дверей, і втішно нам буде брати милостиню з рук тих, що заплачуть.

ЯВА ДРУГА

Фердинанд. Ті, що й були

Луїза (перша його помічає і з криком кидається на шию батькові). Боже! Ось він! Я загинула!

Міллер. Де? Хто?

Луїза (вказує злякано на майора і міцніше пригортається до батька). Він! Він сам... Огляніться, тату! Вбити мене прийшов він!

Міллер (побачивши його, сахається). Як? Ви тут, бароне?

Фердинанд (повільно підходить, зупиняється проти Луїзи, вступивши в неї пильний, допитливий погляд, і помовчавши, каже). Дякую тобі, захоплене зненацька сумління! Твоє зізнання страшне, але швидке й правдиве,— тут непотрібне випитування на муках! Добри вечір, Міллере!

Міллер. Та ради бога, чого ви хочете, бароне? Що привело вас сюди? Що це за напасть?

Фердинанд. Був час, коли день розбивали на секунди, коли туга за мною обтяжувала гирі повільного годинника і, рахуючи удари серця, нетерпляче чекали, коли я прийду... Чому ж зараз ви такі здивовані?

Міллер. Ідіть геть, ідіть, бароне! Якщо хоч іскра людяності лишилась у вашому серці, якщо ви не хочете задушити ту, яку ніби-то любите, то тікайте, не лишайтеся тут жодної хвилини! Божа благодать покинула мою хатину, відколи ви ступили тут. Ви накликали горе під мій дах, де раніше була тільки радість. Невже ви ще невдоволені? Невже ви хочете й далі роз'ятрувати рану, яку нещасливе знайомство з вами заподіяло моїй єдиній дитині?

Фердинанд. Чудний батьку, адже я прийшов сказати твоїй дочці щось приємне!

Міллер. Щоб збудити нові надії для нового розпачу? Іди, віснику нещастя! Вираз твого обличчя не віщує нічого доброго.

Фердинанд. Нарешті здійснилася мета моїх сподівань! Леді Мілфорд, найстрашніша перешкода нашому коханню, щойно виїхала з країни. Батько схвалює мій вибір. Доля перестає нас переслідувати. Наші щасливі зорі сходять... Я прийшов, щоб додержати слова і повести до вівтаря свою наречену.

Міллер. Ти чуєш, доню, що він каже? Ти чуєш, як він глузує з твоїх обдурених надій? О, справді, бароне! Це так личить баламутові — ще й у дотехах вправлятися на своєму злочині.

Фердинанд. Ти гадаєш, я жартую? Присягаюся честю, ні! Мої запевнення такі ж правдиві, як любов моєї Луїзи, і я свято додержу їх, як і вона своєї присяги, — для мене немає нічого святішого. Ти й досі сумніваєшся? Чому на щоках моєї прекрасної дружини і досі немає радісного рум'янцю? Дивно! Мабуть, брехня тут ходяча монета, якщо правді так само довіряють! Ви не ймете віри моїм словам? То повірте ж цьому письмовому доказу. *(Кидає Луїзі її листа до гофмаршала).*

Луїза розгортає його і, пополотнівши як мрець, падає.

Міллер *(не помітивши нічого, до майора)*. Що це значить, бароне? Я вас не розумію.

Фердинанд *(підводить його до Луїзи)*. Тим краще зрозуміла вона!

Міллер *(припадає до неї)*. О боже! Доню моя!

Фердинанд. Бліда як смерть! Тепер тільки подобається мені твоя дочка! Такою прекрасною не була вона ще ніколи, побожна, чесна дочка... з оцим мертвим обличчям. Подих страшного суду, що стирає полуду з усякої брехні, здмухнув грим, яким ця на всі руки майстерниця обдурила й світлих ангелів. Це її найкраще обличчя! Це вперше її справжнє обличчя! Дозволь мені поцілувати його! *(Хоче підійти до неї)*.

Міллер. Назад! Геть! Не зачіпай батьківського серця, хлопчиську! Я не міг уберегти її від твоїх пестошів, але зможу вберегти від твого знущання.

Фердинанд. Чого тобі, сивоголовий? Мені немає діла до тебе! Не втручайся в гру, яку так явно програно! Чи може й ти проникливіший, ніж я тебе вважав? Чи не позичав ти мудрості своїх шістдесяти років для блудли-

вих діл своєї дочки, споганивши це поважне волосся ремеслом звідника? О, коли це не так, то ляж, нещасний дідугане, і вмри... Ще є час. Ти ще можеш спочити навіки з блаженною думкою: я був щасливий батько! Хвилиною пізніше ти шпурнеш отруйну гадюку до пекла, яке її породило, проклянеш дарунок давця і, зневажаючи бога, зійдеш у могилу. (До Луїзи). Кажи, нещасна! Писала ти цього листа?

Міллер (застерігаючи Луїзу). Ради бога, доню! Не забувай, не забувай!

Луїза. О, цей лист, тату!

Фердинанд. Що, він потрапив не в ті руки? Хвала випадкові, він чинить видатніші діла, ніж наймудріший розум, і зможе краще виправдатися в судний день, ніж дотепність усіх мудреців... Випадок, кажу я? О, без волі провидіння й горобчик не впаде... Чому ж немає провидіння, коли з диявола треба зірвати личину?.. Я чекаю на відповідь! Писала ти цього листа?

Міллер (до Луїзи, з благанням). Сміливіше! Сміливіше, моя доню! Тільки єдина «так» — і ти все переможеш.

Фердинанд. Цікаво! Цікаво! Батька теж обдурено! Всіх обдурено! Подивіться на неї, безсоромну, навіть язик у неї не повернувся, щоб востаннє збрехати! Поклянися богом, грізно-праведним: писала ти цього листа?

Луїза (після сповненої мук боротьби, під час якої вона розмовляла поглядами з батьком, твердо і рішуче). Так, писала.

Фердинанд (перелякано зупиняється). Луїзо! Ні! Присягаюся своєю душею! Ти брешеш. Навіть невинність у катівні визнає за собою злочини, яких вона ніколи не чинила. Я спитав занадто гостро, чи не так, Луїзо? Ти визнала тільки тому, що я спитав занадто гостро?

Луїза. Я сказала правду.

Фердинанд. Ні, кажу тобі! Ні! Ні! Ти не писала. Це зовсім не твоя рука. А якби й твоя, то хіба ж підробляти почерк важче, ніж занапащати серця? Скажи мені правду, Луїзо... або ні, ні, не кажи... Скажеш — і я загину... Збреши, Луїзо, збреши!.. О, якби ти придумала зараз хоч яку-небудь брехню, кинула б її мені з щирим ангельським виглядом, переконала б тільки моє вухо, тільки моє око і підло обдурила б моє серце... О Луїзо! Від одного такого слова вся правда могла б покинути світ і непохитна справедливість мусила б згинатися в придвор-

ному плазуванні! (Боязким, тремтячим голосом). Писала ти цього листа?

Луїза. Присягаюсь богом грізно-правдивим! Так!..

Фердинанд (після паузи, з виразом глибокої скорботи). Жінко! Жінко! Якими очима ти дивишся на мене! Коли з такими очима роздають райські насолоди, ти навіть і в проклятому пеклі не знайдеш жодного покупця... Чи знала ти, чим ти була для мене, Луїзо? Ні! Не може бути! Ти не знала, що ти для мене була всім. Усім! Це мізерне, нікчемне слово, але вічність ледве вміщає його; цілі системи світів завершують у ньому свої шляхи... Все! І так злочинно цим гратися?.. О, це жахливо!

Луїза. Ви чули моє визнання, пане фон Вальтере. Я сама себе прокляла. Ідіть же тепер. Покиньте господу, в якій ви були такі нещасливі.

Фердинанд. Добре! Добре! Я ж спокійний... Спокійна, кажуть, буває й та жахлива місцевість, де пройшла чума... Я так само спокійний. (Подумавши). Ще одне прохання, Луїзо... останнє! Голова моя палає наче в гарячці. Мені треба освіжитися. Чи не приготуєш мені склянку лимонаду?

Луїза виходить.

ЯВА ТРЕТЯ

Фердинанд і Міллер.

Обидва мовчки ходять деякий час по протилежних сторонах кімнати.

Міллер (зупиняється, нарешті, і журливо дивиться на майора). Любий бароне, може, ваш сум розвіється хоч трохи, коли я признаюся вам, що мені сердечно жаль вас?

Фердинанд. Годі про це, Міллер! (Знову кілька кроків). Я вже тепер ледве пам'ятаю, як потрапив до вашого дому, Міллере. З якої нагоди?

Міллер. Як, пане майоре? Та ви ж хотіли у мене брати уроки на флейті! Невже ви забули?

Фердинанд (швидко). Я побачив вашу дочку!

Знову мовчання.

Ви не додержали слова, друже! Ми домовилися про спокій на моїх самотніх уроках. Ви обдурили мене і продавали мені скорпіонів. (Помічає хвилювання Міллера). Ні, не лякайся тільки, старий! (Зворушений, обнімає його). Ти не винен!

Міллер *(втираючи очі)*. Те знає всевідаючий бог!
Фердинанд *(знову починає ходити, поринувши в похмурі думки)*. Дивно, о, незбагнено дивно грає нами бог! На тонких, ледве помітних нитках висять часто страшенні тягарі. Коли б людина знала, що з цим яблуком вона вкушає смерть... Гм!.. Коли б вона це знала! *(Швидко ходить, потім з великим хвилюванням бере Міллера за руку)*. Чоловіче! Я надто дорого плачу тобі за кілька уроків на флейті, але й ти нічого не виграєш... Ти також втрачаєш, можливо, все. *(Пригноблений, відходить од нього)*. Нещасна гра на флейті, краще б вона ніколи не спадала мені на думку!

Міллер *(намагаючись приховати хвилювання)*. А лимонаду щось довго немає... Я піду, коли дозволите.

Фердинанд. З цим можна не поспішати, любий Міллере! *(Про себе)*. Особливо батькові... Зостаньтеся, що це я хотів запитати?.. Ага! Луїза — ваша єдина дочка? У вас, крім неї, більше немає дітей?

Міллер *(тепло)*. Більше немає, бароне! Та я й не хочу. Дівчина саме така, що цілком заволоділа батьковим серцем. Скільки було в мені любові, я всю оддав дочці.

Фердинанд *(глибоко вражений)*. О!.. Погляньте-но краще, що там з напоєм, добрий Міллере!

Міллер виходить.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Фердинанд сам.

Фердинанд. Єдина дитина!.. Ти відчуваєш це, убивцю? Єдина, вбивцю! Ти чуєш, єдина!.. І в людини більше нічого немає на цілому божому світі, — тільки його скрипка та його єдина... і ти хочеш її відібрати? Відібрати? Відібрати у жебрака останній гріш? Зламати костура і кинути каліці під ноги? Як? Чи вистачить мені духу? Ось він поспішає додому і не може дочекатися, коли на доччиному обличчі побачить усю свою радість, ось він входить, а вона лежить, як зів'яла квітка, мертва, розтоптана зловмисно... остання, єдина, безмірна надія... О! І він усе стоїть перед нею та стоїть, і йому нічим дихати, і його невидючий погляд марно блукає по обезлюдненому безмежному просторі, шукає бога і більше не може знайти його та, спустошений, повертається назад... Боже! Боже! Проте ж і я в батька єдиний син... єдиний син, але не

єдине багатство... (Після паузи). Як це? Та що ж він утрачає? Дівчина, для якої найсвятіше кохання було тільки забавкою, хіба може вона зробити щасливим? Не може, не може! І мені дякувати треба, що я розчавлю єхидну, поки вона не вжалила ще й батька.

ЯВА П'ЯТА

Фердінанд і Міллер.

Міллер (входячи). Зараз вам подадуть, бароне!.. Сидить там бідне створіння і ревно плаче. Вона разом з лимонадом дасть вам і сліз напитися.

Фердінанд. Добре, коли б це тільки сльози!.. Допіру ми говорили про музику, Міллере... (Витягаючи гаманця). Я все ще вам винен.

Міллер. Як? Що? Облиште, бароне! За кого ви мене вважаєте? За вами не пропаде. Не робіть мені прикрощів, та й ми, якщо бог дасть, не востанне ж бачимось.

Фердінанд. Хто може це знати? Беріть же. Сьогодні живий, а завтра вмер.

Міллер (сміючись). Ну, от іще! Що до цього, бароне, я гадаю, можна за вас не боятися.

Фердінанд. Боятись є чого. Хіба ви ніколи не чули, що вмирають і молоді дівчата та юнаки, діти надії, повітряні замки обдурених батьків. Чого не зроблять хробак і старість — часто нищить удар грому. І ваша Луїза теж не безсмертна.

Міллер. Мені дав її бог.

Фердінанд. То слухайте ж... Кажу вам, вона не безсмертна. Дочка тобі дорожче зіниці ока. Ви оддали їй серце й душу. Будьте обережні, Міллере! Тільки доведений до розпачу картяр ставить усе на єдину карту. Нерозсудливим звать того купця, який на один корабель навантажує все своє добро! Раджу зважити на це! Чому ж ви не берете грошей?

Міллер. Як, пане? Увесь оцей величезний гаманець? Що ви собі думаєте, ваша милість?

Фердінанд. То мій борг! Ось! (Кидає гаманця на стіл, з нього випадають золоті монети). Не вік же мені носитися з цією поганню.

Міллер (збентежено). Як? Великий боже, це дзвеніло не срібло! (Підходить до стола і скрикує з страхом). Як, заради всіх святих, бароне? Бароне! Що з вами? Що ви робите? Бароне? Оце так неухажність! (Сплеснувши

руками). Адже тут... Чи це омана, чи... Хай мене бог скарає! Тут справжнє, червонне, щире боже золото... Ні, сатано! Цим ти мене не спокусиш!

Ф е р д і н а н д. Випили ви старого чи молодого вина, Міллере?

М і л л е р (грубо). Якого біса! Та гляньте ж сюди! Золото!

Ф е р д і н а н д. Ну, а далі?

М і л л е р. А кат йому... Я кажу... прошу вас Христом богом... золото!

Ф е р д і н а н д. Так, воно й справді варте уваги!

М і л л е р (трохи помовчавши, підходить до нього, з почуттям). Ласкавий пане, я проста, пряма людина, може, ви надумали заплутати мене в якусь нечисту, погану справу. Йй-богу, стільки грошей чесною працею не заробиш!

Ф е р д і н а н д (зворушено). Заспокойтеся, любий Міллере! Ці гроші ви давно заробили, і, боронь мене боже, щоб я примусив вас розплачуватися за них вашим сумлінням!

М і л л е р (підстрибуючи як навіжений). Отже, мої! Мої! З відома і волі господа бога, мої! (Гукає, підбігаючи до дверей). Жінко! Дочко! Перемога! Сюди! (Повертаючись назад). О милий боже! Як же це в мене раптом опинилося таке величезне багатство? Чим я заслужив його? Як відплачу я за нього? Га?

Ф е р д і н а н д. Не своїми уроками музики, Міллере. Цими грошима розплачуюсь я з вами (зупиняється від внутрішнього здригання)... розплачуюсь я з вами (помовчавши, з сумом) за нещасливий сон про твою дочку, який тривав три місяці.

М і л л е р (хапає його руку і міцно її стискає). Ласкавий пане! Якби ви були звичайним, незначним міщанином (швидко) і моя дівчина не любила вас... то я ладен був би заколоти її. (Знову біля грошей; потім, спохмурнівши). Але ось тепер у мене все, у вас же — нічого, виходить, я знов-таки змушений буду втратити всю цю радість? Га?

Ф е р д і н а н д. Не турбуйтеся цим, мій друже! Я виїжджаю, а в країні, де я думаю оселитися, ці гроші не дійсні.

М і л л е р (весь час не відриває очей від золота, захоплено). Отже, це залишиться мені? Залишиться... Але мені жаль, що ви їдете. Постривайте-но, як я набундючусь! Як я надмуся! (Надіває капелюха і, хизуючись, хо-

дить по кімнаті). Даватиму тепер заможним уроки музики, куритиму тютюн номер п'ятий «Три королі», і, якщо знову сидітиму на дешевих місцях у театрі, то хай мене дідько вхопить! (Хоче йти).

Ф е р д і н а н д. Годі! Замовкніть! І сховайте свої гроші! (Наполегливо). Помовчіть ще тільки цей вечір і зробіть мені ласку,— віднині не давайте більше уроків музики.

М і л л е р (ще запальніше, міцно хапаючи його за жилета, сповнений щирої радості). О пане, а моя дочка! (Знову відпускаючи його). Не гроші роблять людину! Не гроші. Поїв картоплі чи з'їв куріпку,— я ситий; а цей сюртук буде завжди хороший, аби тільки любе сонечко боже не світило крізь лікті!.. Для мене гроші — сміття... Але дівчині — це благодать! Тепер тільки прочитаю в її очах, чого вона хоче,— те й матиме.

Ф е р д і н а н д (швидко перебиває його). Досить! О, досить!

М і л л е р (ще запальніше). І навчитися досконало по-французькому, і танцювати менует, і співати так, щоб про це читали в газетах, і чепчика носитиме такого, як носять дочки надвірного радника, і фіжми, чи як там вони звуться, і про скрипалеву дочку слава піде на чотири милі навколо!

Ф е р д і н а н д (схопив його за руку, в страшному хвилюванні). Годі! Годі! Ради бога, мовчіть! Тільки сьогодні ще помовчіть! Це єдина подяка, якої я вимагаю.

ЯВА ШОСТА

Л у ї з а несе лимонад. Ті, щ о й б у л и.

Л у ї з а (подає майорові склянку на тарілці; очі в неї червоні, заплакані, голос тремтить). Прошу сказати, якщо він не досить міцний.

Ф е р д і н а н д (бере склянку, ставить її і швидко обертається до Міллера). О, мало не забув! Можу я про щось попросити, вас, дорогий Міллере? Чи не зробите мені невеличкої послуги?

М і л л е р. Хсч тисячу. Що накажете?

Ф е р д і н а н д. Мене чекатимуть до столу. На жаль, у мене поганий настрій. Я зовсім не можу йти між люди. Чи не сходите до мого батька попросити за мене пробачення?

Л у ї з а (перелякана, швидко перебиває). Я можу піти.

М і л л е р. До президента?

Ф е р д і н а н д. Не до нього самого. Передайте комусь із служників у гардеробній, а щоб вам повірили, ось мій годинник. Я ще буду тут, коли ви повернетесь... Почекайте там відповіді.

Луїза (дуже боязко). Чи не можу я цього зробити?

Ф е р д і н а н д (до Міллера, який саме хоче вийти). Стійте, ось ще! Тут лист до мого батька, який передали мені сьогодні ввечері. Може, негайні справи. Віддайте за одним заходом...

М і л л е р. Гаразд, бароне!

Луїза (горнеться до батька страшенно перелякана). Але ж, тату, я це могла б дуже добре зробити!

М і л л е р. Як ти підеш сама? Зараз темна ніч, доню! (Виходить).

Ф е р д і н а н д. Присвіти батькові, Луїзо! (У той час, коли вона проводить Міллера з свічкою, він підходить до стола і кидає отруту в склянку з лимонадом). Так, це для неї! Для неї! Всевишні сили посилають мені згори свою жахливу згоду, небесна помста її стверджує, ангел-охоронець одступився від неї.

ЯВА СЬОМА

Ф е р д і н а н д і Луїза.

Вона повільно повертається зі свічкою, ставить її на стіл і зупиняється на протилежному від майора боці, схиливши обличчя, і тільки інколи, боязко й крадькома, скося позирає на нього. Він стоїть з іншого боку і нерухомо дивиться поперед себе. Глибоким мовчанням починається ця сцена.

Луїза. Якщо ви бажаєте зіграти зі мною, пане фон Вальтере, то я сяду до клавесина. (Відкриває інструмент).

Фердінанд не відповідає. Пауза.

Я ще маю взяти у вас шаховий реванш. Чи не бажаєте зіграти партію, пане фон Вальтере?

Знову мовчання.

Пане фон Вальтере, гаманець, що я вам обіцяла вигаптувати, я вже почала. Чи не бажаєте глянути на візерунок?

Знову мовчання.

О, яка я нещасна!

Ф е р д і н а н д (у тій же позі). То може й правда.

Луїза. Я не винна, пане фон Вальтере, що я вас так погано розважаю.

Фердинанд (презирливо сміється). Хіба ж ти винна в моїй безглуздій скромності?

Луїза. Адже я знала, що нам тепер не слід бути разом. Признаюсь, я спочатку злякалася, коли ви послали мого батька. Пане фон Вальтере, мені здається, що ці хвилини будуть для нас обох однаково нестерпні. Якщо дозволите, я піду запрошу сюди кого-небудь з моїх знайомих.

Фердинанд. О, звичайно, так і зроби! А я піду запрошу кого-небудь з своїх.

Луїза (дивиться на нього збентежено). Пане фон Вальтере!

Фердинанд (уїдливо). Слово честі! Нічого розумнішого й не придумати в такому становищі. Ми перетворимо цей неприємний дует на веселу вечірку і, розсипаючи навколо компліменти, помстимося взаємно за химери кохання.

Луїза. Ви в жартівливому настрої, пане фон Вальтере?

Фердинанд. У надзвичайно жартівливому,— хлопчачки на базарі бігли б за мною слідом! Ні, справді, Луїзо! Твій приклад захоплює мене, будь мені вчителькою. Тільки дурні базікають про вічне кохання. Вічна одноманітність набридає, тільки у зміні — гострота втіхи... Гаразд, Луїзо! Я з цим згоден. Ми будемо пурхати від роману до роману, валятися тут чи там у бруді, ти там, я тут... Може, я знову знайду втрачений спокій в якомусь будинку розпусти, може, після цього веселого бігу наввипередки ми, два зотлілі скелети, приємно вражені несподіваною зустріччю, вдруге пізнаємо одне одного, як у комедіях, по споріднених рисах, які свідчать про спільну матір, а огида й сором навіть утворять гармонію, якої не могло дати найніжніше кохання.

Луїза. О, юначе, юначе! Ти вже й так нещасний; невже ти хочеш ще й це заслужити?

Фердинанд (люто, крізь зуби). Я нещасний? Хто це тобі сказав? Жінко, ти надто безсердечна, щоб самій це відчути. Як же ти можеш оцінити почуття іншого?.. Нещасний, сказала ти? О! Це слово могло б розлютити мене навіть у могилі! Нещасним мав я стати, це ти знала. Смерть і прокляття! Ти знала, і все ж мене зрадила. Дивись, гадюко! То була єдина змога на прощення! Твоє зізнання скрутить тобі в'язи. Досі я міг виправдати отой злочин наївністю, моя зневага мало не врятувала тебе від помсти.

(Поквапливо хапає склянку). Отже, ти не була легковажною, не була дурною, ти була лише дияволом. *(П'є)*. Лимонад видихався, як твоя душа. Покуштуй!

Луїза. О небо! Недарма я боялася цієї сцени.

Фердинанд *(владно)*. Покуштуй!

Луїза неохоче бере склянку і п'є. Як тільки вона підносить склянку до рота, Фердинанд одвертається, враз блідне і поспішає в найдальший куток кімнати.

Луїза. Лимонад добрий.

Фердинанд *(не обертаючись, тремтить від жаху)*. На здоров'я!

Луїза *(поставивши склянку)*. О, коли б ви знали, Вальтере, як страшенно ви ображаєте мою душу.

Фердинанд. Гм!

Луїза. Прийде час, Вальтере!..

Фердинанд *(знову виходить наперед)*. О! З часом ми вже покінчили.

Луїза. Колись сьогоднішній вечір тяжко впаде вам на серце...

Фердинанд *(починає ходити швидше, стає ще неспокійнішим; кидає геть шарф і шпагу)*. Прощай, державна службо!

Луїза. Боже мій! Що з вами?

Фердинанд. Мені душно й тісно... Так буде зручніше.

Луїза. Пийте! Пийте! Напій вас освіжить.

Фердинанд. Освіжить, безперечно... Повія добросерда! Проте всі вони такі!

Луїза *(з виразом глибокої любові хоче його обняти)*. Це ти про свою Луїзу, Фердинанде?

Фердинанд *(відштовхує її од себе)*. Геть! Геть! Не треба цих ласкавих сумних очей! Я можу піддатися їм! З'явись у своїй жахливій огидності, гадюко! Кидайся на мене, єхидно!.. Вистав напоказ усі свої огидні кільця, звивай до неба свої хребці. В усій потворності, як тебе бачило пекло!.. Тільки не вдавай ангела... тільки не ангела... Занадто пізно... Я мушу розчавити тебе, як змію, або впаду в розпач.. Зглянься!

Луїза. О, до чого це дійшло!

Фердинанд *(розглядаючи її збоку)*. Чудове створіння небесного митця... Хто міг би цьому повірити? Хто цьому повірив би? *(Хапає її руку і піднімає вгору)*. Я не хочу вимагати од тебе відповіді, творець небесний!.. Але

*«Підступність і кохання». Леді Мілфорд — артистка В. Чистякова.
Луїза — артистка М. Коробчинська.
Харківський театр ім. Т. Г. Шевченка. 1948.*

*«Підступність і кохання». Президент фон Вальтер — артист І. Мар'яненко.
Харківський театр ім. Т. Шевченка. 1948.*

чому твоя отрута в такій чудовій посудині? Хіба може розпуста існувати в лагідних небесних рисах?.. О, як це дивно!

Луїза. Слухати це і не сміти говорити!

Фердинанд. І цей солодкий, мелодійний голос... Як можуть породжувати таку милозвучність розірвані струни? *(Зупиняючи на ній сп'янілий погляд)*. Усе таке прекрасне, таке гармонійне, таке божественно досконале! Немовби весь великий світ виник для того, щоб всемогутній створив на radoщах цю перлину... І тільки вибираючи їй душу, бог помилився? Чи можливо, щоб ця обурлива потвора з'явилася на світ бездоганною? *(Швидко відходить од неї)*. Чи, може, він помітив, що з-під різця виходить ангел, і, похапцем виправляючи помилку, дав йому щонайгірше серце?

Луїза. О, злочинна впертість! Замість визнати свою надмірну квапливість, він докоряє небу.

Фердинанд *(ридаючи, кидається їй на шию)*. Ще раз, Луїзо! Ще раз, як у день нашого першого поцілунку, коли ти прошепотіла «Фердинанде» і коли перше «ти» зірвалося з твоїх палаючих уст... О, здавалося, що та мить таїла в собі, як у бруньці, безмірні, невимовні утіхи... Вічність простилалася тоді перед нашими очима, як чудовий травневий день, і золоті тисячоліття промайнули, немов наречені, перед нашою душею. Тоді я був щасливий! О Луїзо! Луїзо! Луїзо! Навіщо ти мені це заподіяла?

Луїза. Плачте, плачте, Вальтере! Жаль ваш буде справедливіший до мене, ніж ваше обурення.

Фердинанд. Ти помиляєшся. Це не ті сльози, це не ота тепла, цілюща роса, яка на душевні рани тече бальзамом і знову починає обертати нерухоме колесо почуття. Це самотні, холодні краплі, зловісне, вічне «прощай» мого кохання. *(З грізною урочистістю, опускаючи руку на її голову)*. Це сльози по твоїй душі, Луїзо! Сльози по божеству, яке не виявило свого безмірного благословення, яке так безтурботно занедбало своє найчудовіше створіння... О, мені здається, весь світ мав би убитися в жалобу, вражений тим, що в ньому відбувається! Не дивно, що люди падають і втрачають рай; але коли чума лютує серед ангелів, то у всій природі оголошують траур.

Луїза. Не доводьте мене до краю, Вальтере! У мене немало душевної сили, але й вона не може витримати нелюдського випробування. Ще одне слово, Вальтере,— і ми розлучимось. Жахлива доля заплутала мову наших сердець. Коли б я насмілилась розтулити уста, Вальтере, я могла б

сказати тобі таке... я могла б... Але жорстока доля скувала мій язик, як і моє кохання, і я мушу терпіти, коли ти поводишся зі мною, як з підлою розпусницею.

Фердинанд. - Ти добре почуваш себе, Луїзо?

Луїза. До чого це питання?

Фердинанд. Бо мені було б тебе шкода, якби ти пішла звідси з брехнею на устах.

Луїза. Благаю вас, Вальтере!

Фердинанд *(дуже хвилюючись)*. Ні! Ні! Занадто сатанинською була б ця помста! Ні! Боронь мене боже! На той світ я не хочу цього переносити... Луїзо! Любила ти гофмаршала? Ти вже не вийдеш з цієї кімнати.

Луїза. Питайте що хочете. Я більше нічого не відповім. *(Сідає)*.

Фердинанд *(серйозніше)*. Подбай про свою безсмертну душу, Луїзо! Любила ти гофмаршала? Ти вже не вийдеш з цієї кімнати.

Луїза. Я більше нічого не відповім.

Фердинанд *(у жахливому хвилюванні падає перед нею)*. Луїзо! Любила ти гофмаршала? Не встигне ще догоріти ця свічка, як ти стоятимеш... перед богом!

Луїза *(злякано схоплюється)*. О господи! Що це?.. Мені стає так погано. *(Знов схилилася в крісло)*.

Фердинанд. Вже? Ви жінки — вічна загадка! Ніжні ваші нерви витримують злочинства, що підточують людство під корінь, а мізерний гран миш'яку звалює вас з ніг.

Луїза. Отрута! Отрута! О господи!

Фердинанд. Боюся, що так. Твій лимонад було приправлено в пеклі. Разом з ним ти випила смерть.

Луїза. Вмерти! Вмерти! Боже! Милосердний боже! Отрута в лимонаді! І вмерти! О, змилуйся над моєю душею, милостивий боже!

Фердинанд. Це найголовніше. Я також його про це благаю.

Луїза. А мати моя... мій батько... Спасителю! Мій бідний, нещасний батько! Невже немає порятунку? Мое юне життя... і немає порятунку! Невже я зараз мушу вмерти?

Фердинанд. Порятунку немає, ти мусиш зараз умерти! Проте будь спокійна, ми рушимо в цю подорож разом.

Луїза. Фердинанде, і ти! Отрута, Фердинанде? Від тебе? О боже, прости йому це... Боже милосердний, зніми з нього гріх...

Фердинанд. Зведи з ним свої рахунки... боюся, що в тебе тут не все гаразд.

Луїза. Фердинанде! Фердинанде! О, тепер я вже не можу мовчати... Смерть... Смерть звільняє від усіх присяг... Фердинанде! На небі й на землі немає нікого нещаснішого за тебе! Я вмираю невинною, Фердинанде!

Фердинанд (перелякано). Що вона каже? Адже в таку подорож не беруть брехні з собою.

Луїза. Я не брешу... не брешу... Тільки єдиний раз збрехала за ціле своє життя... Ох! Який крижаний холод проходить по моїх жилах... Коли я писала листа до гофмаршала....

Фердинанд. А! Цей лист! Хвала богам! Мужність знову повернулася до мене.

Луїза (її язик починає терпнути, пальці конвульсивно тремтять). Цей лист... Заспокойся... щоб почути страшне слово... Моя рука писала те, що проклинала моє серце... Твій батько диктував його.

Фердинанд стоїть, немов статуя; після довгого, важкого мовчання падає, нарешті, наче громом прибитий.

О, це дуже сумне непорозуміння! Фердинанде!.. мене примусили... Прости... Твоя Луїза воліла б умерти... Але твій батько... небезпека... Вони діяли так хитро.

Фердинанд (скочив, охоплений жахом). Хвала тобі, боже! Я ще не відчуваю отрути. (Вихоплює шпагу).

Луїза (слабішає дедалі більше). Леле! Що ти задумав? Це ж твій батько...

Фердинанд (з виразом нестримної люті). Убивця і батько убивці!.. Він мусить піти з нами, щоб гнів вічного судії упав тільки на винного. (Хоче вибігти).

Луїза. Умираючи, прощав мій спаситель Христос... Хай благословить він тебе і його... (Вмирає).

Фердинанд (швидко повертається, помічає її останній передсмертний рух і припадає з болем до померлої). Зажди! Зажди! Не відлітай од мене, ангеле небесний! (Хапає її за руку і відразу ж випускає). Холодна, холодна і вогка! Душа її вже там. (Знову схоплюється). Боже моєї Луїзи! Змилуйся! Змилуйся над найпідлішим з убивць! То була її остання молитва! І мертвою вона приваблива й прекрасна! Зворушена смерть помилювала чарівне личко. Її лагідність не була машкарою, вона витримала й смерть. (Після паузи). Але що це? Чому я нічого не відчуваю? Невже сила моєї молодості мене врятує? Марний клопіт! Я думаю, що ні. (Хапає склянку).

ЯВА ОСТАННЯ

Фердинанд, президент, Вурм і слуги, охоплені жахом, вриваються в кімнату; згодом Міллер, народ і поліція збираються у глибині кону.

Президент (з листом у руці). Сину, що це? Я ніколи не повірю...

Фердинанд (кидає йому склянку під ноги). То подивись, убивцю!

Президент відсахнувся. Усі завмерли. Страхітливе мовчання.

Президент. Мій сину, навіщо ти це заподіяв?

Фердинанд (не дивлячись на нього). О так, звичайно! Мені слід було попередити державного мужа, чи ця витівка пасує до його гри?.. Признаюся, тонкий і гідний подиву був отой викрутас, щоб розірвати ревнощами союз наших сердець... Майстер зробив розрахунок, але шкода тільки, що розгніване кохання не скорилося слухняно дротині, як твої дерев'яні ляльки.

Президент (божевільними очима озирається навколо). Невже тут нема нікого, хто б поплакав над невітшим батьком?

Міллер (кричить за сценою). Впустіть мене! Ради бога! Впустіть мене!

Фердинанд. Дівчина — свята... За неї мусить розраховатись інший. (Відчиняє двері Міллерові, який вривається з народом і поліцією).

Міллер (з невимовним жахом). Моя дитина! Моя дитина! Отрута... Отрута... Кричать — тут випито було отруту... Доню моя! Де ти?

Фердинанд (ставить його між президентом і трупом Луїзи). Я не винен. Подякуй ось йому.

Міллер (падає поруч неї дотолу). О господи Ісусе!

Фердинанд. Кілька слів, батьку! Мені все важче їх вимовляти. У мене підло вкрадено життя, і вкрали його ви. Хоч перед богом стою і тремчу я, проте ніколи не був я злочинцем. Яка б не випала мені доля у вічності,— вам не випаде вона... Але я вчинив убивство (грізно підвищивши голос), убивство, і ти не сподівайся, що я сам понесу цей тягар до всеправедного судії. Урочисто складаю на тебе більшу й страшнішу його частину, справляйся з нею, як сам знаєш. (Підводить його до Луїзи). Сюди, не люде! Полюбуйся жахливим плодом твоєї винахідливості!

На цьому обличчі написано твоє потворне ім'я, і ангели-месники його прочитають... Хай цей образ відхиляє запону твого ліжка, коли ти спатимеш, і подає тобі свою холодну, мов крига, руку... Хай цей образ виникне перед твоєю душею, коли ти вмиратимеш, і перерве твою останню молитву... Хай цей образ стане біля твоєї могили, коли ти воскресатимеш із мертвих... І поруч бога, коли він тебе судитиме. (*Непритомніє, слуги підтримують його*).

Президент (*у жахливому розпачі здиймає руки до неба*). Не з мене, суддя всеправедний, не з мене вимагай за ці душі, а з нього! (*Іде до Вурма*).

Вурм (*здрігаючись*). З мене?

Президент. З тебе, клятий! З тебе, сатано! Ти, ти дав гадючу пораду... На тобі лежить відповідальність. Я умиваю руки.

Вурм. На мені?! (*Починає огидно реготати*). Кумедно! Кумедно! Тепер я довідався принаймні, яка у дияволів подяка... На мені, дурний злочинцю? Чи це ж був мій син? Чи ж я був твій володар? На мені відповідальність? Ха! Перед цим видовищем, од якого мозок холоне в кістках, я відповідатиму?.. Нехай я тепер загину, але й ти разом зі мною... Гей! Гей! Кричіть про вбивство на вулицях! Збудіть правосуддя! Поліціє, в'яжи мене! Ведіть мене звідси! Я викрию такі таємниці, що в тих, хто їх почує, піде мороз поза шкірою. (*Хоче йти*).

Президент (*зупиняючи його*). Ти не зробиш цього, навіжений!

Вурм (*ляскаючи його по плечу*). Ще й як зроблю, друже! Ще й як зроблю! Що я навіжений, то правда,— це діло твоїх рук... От я й діятиму зараз як навіжений! Рука в руку з тобою до шибениці! Рука в руку з тобою в пекло. Мене тішитиме, падлюко, що я буду засуджений разом з тобою.

Його виводять.

Міллер (*який увесь час, охоплений мовчазною скорботою, лежав, припавши головою до колін Луїзи, швидко підводиться і кидає майорові гаманця*). Отруйнику! Забери свої прокляті гроші! Ти хотів у мене купити мою дитину? (*Вибігає з кімнати*).

Фердинанд (*уриваним голосом*). Біжіть за ним! Він у розпачі... Гроші збережіть для нього... Це моя жахлива подяка... Луїзо!.. Луїзо!.. Я йду... прощайте... Дозвольте мені померти біля цього віттаря!..

Президент (отямившись від тяжкого заціпеніння, до сина). Сину! Фердинанде! І жоден погляд не впаде більше на розчавленого батька?

Майора опускають поруч Луїзи.

Фердинанд. Богові милосердному належить мій останній погляд.

Президент (у страшенній муці падає перед ним). Творіння і творець покидають мене... І жоден погляд не впаде більше на мене як остання втіха?

Фердинанд, помираючи, подає йому похололу руку.

(Швидко підводиться). Він простив мене! (До інших). Тепер я ваш в'язень! (Виходить, поліція рушає за ним).

Завіса падає.

1784 р.

**ВІЛЬГЕЛЬМ
ТЕЛЛЬ**

Драма

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Герман Геслер, імперський намісник (ландфогт) у Швіці та Урі.

Вернер фон Агтінгаузен, можновладний барон.

Ульріх фон Руденц, його небіж.

Вернер Штауффахер

Конрад Гунн

Ітель Редінг

Ганс Мауер

Йорг Гоф

Ульріх Шмід

Йост Вейлер

Вальтер Фюрст

Вільгельм Телль

Рессельман, священник

Петерман, паламар

Куоні, пастух

Верні, мисливець

Руоді, рибалка

Арнольд Мельхталь

Конрад Баумгартен

Мейер Сарнен

Струт Вінкельрід

Клаус Флюе

Буркгарт Бюгель

Арнольд Сева

Пфейфер з Люцерна.

Кунц із Герзау.

Єнні, хлопчик-рибалка

Зеппі, підпасок.

Гертруда, дружина Штауффахера.

Гедвіга, дружина Телля, дочка Вальтера Фюрста.

Берта фон Брунек, заможна спадкоємниця.

Армгарда

Мехтгільда

Ельсбета

Гільдегарда

Вальтер

Вільгельм

Фрісгард

Лейтгольд

Рудольф Гаррас, конюший Геслера.

Йоганн Парріціда, герцог Швабський.

Штюссі, польовий сторож.

Сурмач кантону Урі.

Імперський гонець.

Наглядач над робітниками на панщині.

Майстер-каменотес, підмайстри та чорнороби.

Глашатай.

Брати милосерді.

Рейтари — кіннота ландфогтів Геслера та Ланденбергера.

Селяни і селянки з лісових кантонів.

} селяни з Швіцу.

} селяни з Урі.

} селяни з Унтервальдену.

} селянки.

} діти Телля.

} наймані піхотинці Геслера.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Високий скелястий берег Фірвальдштетського озера¹ проти Швіцу. Озеро утворює бухту; недалеко від берега хатина; хлопчик-рибалка пливе в човні. За озером видно освітлені сонцем зелені гірські пасовиська, села і поодинокі садиби Швіцу. Ліворуч од глядачів вирізьблюються крізь хмари гострі шпилі Такена²; праворуч, у глибині сцени, височіє засніжене пасмо гір. Ще до підняття завіси чути швейцарську пастушу мелодію та гармонійні дзвоники череди, що лунають деякий час і після підняття завіси.

Хлопчик-рибалка

(співає в човні)

Мелодія пастушої пісні.

На озеро ваблять прозористі хвилі,
У затінку хлопчик заснув на дозвіллі.

І чує з глибині:
Крізь марево снів —
Мов звуки сопілки,
Мов ангела спів.

Прокинувся хлопчик — веселий, щасливий,
А хвилі навколо струмують грайливі.

І чує з глибині:
«Знай, хлопче, ти мій!
Сонька затягну я
У глиб вировий».

Пастух

(на горі)

Варіація тієї ж мелодії.

Тепер — до весни
Прощай, полонино!
На зиму в долину
Я стадо веду.

Сюди, в верховини, ми прийдемо знову
Тоді, як зозулі почуєм розмову,
Тоді, як струмками дзвенітиме гай
І землю вквітчає барвистий розмай.

Тепер — до весни
Прощай, полонино!
На зиму в долину
Я стадо веду.

¹ Фірвальдштетське озеро — «Озеро чотирьох лісових кантонів» Швейцарії: Урі, Швіцу, Унтервальдену та Люцерну.

² Такена — гірське пасмо на північний схід від м. Швіца.

Альпійський мисливець
(з'являється на протилежній скелі)

Інша варіація мелодії.

Гримлять верхогір'я, йде долом луна,
Стрільцеві стежина між скель не страшна.

Він сміло прямує
В сніжисті поля,
Де весен немає,
Не квітне земля.

Внизу під ногами, як море, туман
Міста вповиває й хатни селян.

І тільки часами
Між хмар з вишини
Він бачить озера
Й зелені лани.

Картина міняється: чути глухий гуркіт у горах; по землі
пробігають тіні від хмарин.

Р у о д і, рибалка, виходить з хатини. В е р н і, мисливець,
спускається зі скелі. К у о н і, пастух, несе дійницю за
плечима; З е п п і, його підпасок, прямує за ним.

Р у о д і

Жвавіше, Єнні! Витягни човна!
Йде сивий бурі дух. Гуде лавина.
Старий бескет вже хмарою вповився,
І холодом з ущелин потягло,—
Гроза, з усього видно, насуває.

К у о н і

Так, буде дощ. Глянь, як жадливо вівці
Жують траву, а пес мій землю рие.

В е р н і

А риба так і плеще, і лисуха¹
Ниряє. Видно, буря недалеко.

К у о н і

(до хлопчика)

Глянь, Зеппі, череда не розбрелась би.

З е п п і

Ні, чути й Лізель рижої дзвіночок.

---

¹ Л и с у х а — велика чорна водяна курка.

К у о н і

Як так, то всі,— вона іде остання.

Р у о д і

Приємні в вас дзвіночки, друже мій.

В е р н і

Худоба гарна. Чи, бува, не власна?

К у о н і

Я не такий багатий. Ні, це пан мій,
Барон фон Аттінгаузен — власник стада.

Р у о д і

А гарно і корові з бантом цим!

К у о н і

Вона те зна, за нею й стадо йде,
А зняти стьожку — й їсти перестане.

Р у о д і

Дурниці! То ж тварина нерозумна...

В е р н і

Е, не кажіть! Є розум і в тварин.
Це видно нам, коли ми сарн полюєм.
Вони кмітливі, і, як вийдуть пастись,
Одна з них сторожко чатує й свистом
Дає їм знак — наблизився стрілець.

Р у о д і

(до пастуха)

Женете в діл?

К у о н і

Все випасено в Альпах.

В е р н і

Щаслива путь, пастуше!

К у о н і

Й вам так само!

Вам путь така, що вернеться не кожен.

Р у о д і

Он чоловік біжить сюди щодуху.

Верні

Пізнав я, — то з Альцеллена Баумгартен!

Конрад Баумгартен вбігає задиханий.

Баумгартен

Для бога, перевізнику, ваш човен!

Руді

Ну-ну, чого так швидко?

Баумгартен

Та мерщій!

Перевезіть! Від смерті порятуйте!

Куоні

Що трапилось?

Верні

Женеться хтось за вами?

Баумгартен

(до рибалки)

Мерщій, мене от-от наздоженуть!

Ландфогта люди мчать за мною слідом,—

Загинув я, якщо мене впіймають.

Руді

Чому ж за вами рейтари женуться?

Баумгартен

Раніш врятуйте,— все скажу я згодом.

Верні

Та ви в крові! Скажіть-бо, що там сталось?

Баумгартен

Імперський фогт, що в Розбергському замку...

Куоні

А, Вольфеншіссен! Він послав погоню?

Баумгартен

Він більше не страшний — його убив я.

Усі

(сахаються)

О милий боже! Що ви наробили?

Баумгартен

Те, що зробив би кожен вільний муж!

Вступивсь я за своє законне право —

За честь мою і власної дружини.

Куоні

То вашій честі він вчинив наругу?

Баумгартен

Не встиг бажання злого він здійснити,—

Став на заваді бог і мій топір.

Верні

То голову йому ви розвалили?

Куоні

Та розкажіть-бо, як це сталось, поки

Рибалка вам відв'язує човна!

Баумгартен

Рубав я в лісі дрова. Враз дивлюсь —

Біжить, бліда як смерть, моя дружина.

Намісник в нашім домі, він звелів

Йому швиденько баню спорядити,

Й негоже став до неї він чіплятись,

Та вирвалась вона й втекла до мене.

Тут я бігом до дому — й топором,

Як був, благословив його по лобі.

Верні

Ви праві, і ніхто вас не осудить.

Куоні

От нелюд! Та дістав він по заслuzі.

Це мста за весь народ, за Унтервальден.

Баумгартен

Про це дізналися, і от — погоня...

Ми тут говоримо... а час біжить...

Чути грім.

К у о н і

Мерщій, рибалко, перевозь його!

Р у о д і

Не можна. Починається гроза.
Перечекати треба.

Б а у м г а р т е н

Боже милий!

Я ждять не можу,— це для мене смерть...

К у о н і

(до рибалки)

Ну, з богом! Треба помагати ближнім.
Із кожним з нас це скоїтися може.

Грім і вихор.

Р у о д і

Знявсь вихор, бач, як озеро хвилює,—
Не втриматись нам проти хвиль і бурі.

Б а у м г а р т е н

(обнімаючи його коліна)

Вам бог відплатить, згляньтеся на мене!

В е р н і

Життя тут гине. Майте ж милосердя.

К у о н і

Він — батько, є дружина в нього й діти!

Знов удари грому.

Р у о д і

Життя й мені тут доведеться втратити.
А й в мене теж дружина й діти... Гляньте,
Як хвиля б'є, як вихорить навколо
І як вирує темна глибочінь!
Я б рад людину чесну врятувати,
Та бачите самі — це неможливо.

Б а у м г а р т е н

(усе ще навколішках)

Невже пограплю ворогові в руки,
Тоді як берег рятівний так близько!

Ось він! Його я звідси добре бачу,
До нього долетить і голос мій,
Ось човен, щоб мене урятувати,
А я тут марно помочі благаю!

К у о н і

Он хтось іде.

В е р н і

Це Телль — з мого села.

Т е л л ь з луком-самострілом.

Т е л л ь

Хто чоловік цей, що рятунку просить?

К у о н і

Він з Альцеллена. Від наруги честь
Свою оборонявши, він убив
Імперського намісника недавно,—
Ландфогта рейтари за ним женуться.
Про перевіз благав він човняра,
А той боїться бурі і не їде.

Р у о д і

Спитайте Телля, він веслує добре,—
То й він підтвердить, що пливти не можна.

Т е л л ь

В біді на все відважитися можна.
Сильні удари грому, на озері — велика хвиля.

Р у о д і

Щоб сам я кинувся в цю пашу смерті?
Ніхто при розумі цього не зробить.

Т е л л ь

Про себе смілий думає востанне,—
На бога здайся й гнаного врятуй!

Р у о д і

Вам добре радити в затишній бухті.
Он озеро, он човен — спробуй сам!

Телль

Глиб виру швидше зглянеться, ніж фогт¹.
Сміліш, весляр!

Пастухи і мисливці

Рятуй його, рятуй!

Руоді

Ні, будь він брат мій чи дитина рідна,
Не зважусь я в день Сімона та Юди²,—
Чекає жертви озеро бурхливе.

Телль

Не допоможуть марні тут розмови.
Жде гнаний захисту, а час біжить.
Чи ідеш ти, човняр?

Руоді

Ніяк не можу!

Телль

То з нами бог! Давай свого човна!
Хай щастя спробую, як стане сили.

Куоні

Відважний Телль!

Верні

Мисливець, видно, справжній!

Баумгартен

О Телль! Мій добрий ангел-визволитель!

Телль

Я від ландфогта, може, вас врятую,
Від бурі ж інший хай врятує нас.
Вам краще здатися на волю божу,
Ніж на людську.

---

¹ Фогт — вотчинний чиновник на землях, які належать католицькій церкві; суддя в королівських та єпископських судах.

² 28 жовтня, пора осінніх бур. За стародавнім повір'ям, у цей день озеро чекає людської жертви.

(До пастуха.)

Утіш мою дружину,
Якщо мене земна спіткає доля,—
Вчинив я те, чого не міг не вдіять.

(Стрибає в човен.)

К у о н і

(до рибалки)

Стерничий вмілий ви. Чому ж відваги
Не стало вам, тоді як Телль відваживсь?

Р у о д і

Є й кращі в нас, що з ним би не зрівнялись,—
У горах Телля другого нема.

В е р н і

(зі скелі)

Відчалив він! Вперед, плавець відважний!..
Погляньте, як гойдає човен хвиля!

К у о н і

(на березі)

Але він зник... Їх залило водою...
Стривай... Он знов мелькнув!.. О, як сміливо,
Як мужньо він змагається з буруном!

З е п п і

Погляньте, скачуть рейтари ландфогта!

К у о н і

Так, це вони! Телль вчасно допоміг.

Загін рейтарів ландфогта Ланденбергера.

П е р ш и й р е й т а р

Де вбивця? Ви його повинні видать!

Другий рейтар
Він втік сюди, його вам не сховати!

Куоні і Руоді
Кого вам, рейтари?

Перший рейтар
(помітивши човен)

А, чорт! Ти бачив?

Верні
(зі скелі)

Не той, в човні, потрібен? Поспішайте!
Як наполяжете, то доженете.

Другий
Прокляття! Втік!

Перший
(до пастуха і рибалки)

А ви їм пособляли,—
Розплатитесь! Назад, на їх отари!
Паліть хатини їх, усе руйнуйте!

Скачуть геть.

Зеппі
(кидається за ними)

Мої ягнята!

Куоні
(біжить за ним)

О, мої отари!

Верні
От нелюди!

Руоді
(ламаючи руки)

Небесне правосуддя!
Коли ж вітчизни прийде визволитель?
(Іде за ними.)

ЯВА ДРУГА

У Штейнені, в Швіцькому кантоні.

Липа перед будинком Штауффахера біля шляху, недалеко від моста.

Вернер Штауффахер і Пфейфер з Люцерна входять, розмовляючи.

Пфейфер

Так, так, Штауффахер, я уже казав вам:
Держіться, Австрії не присягайте.
Свого тримайтесь твердо, як і досі,—
Хай бог вам довго волю збереже!

(Щиро тисне йому руку і хоче йти.)

Штауффахер

Побудьте ще,— ось прийде господиня.
У Швіці — ви мій гість, я ваш — в Люцерні.

Пфейфер

Спасибі! Я у Герзау поспішаю.
Ви ж терпеливо зносьте до часу
Сваволю і жадливість ваших фогтів
Неситих. Може скоро все зміниться,
Як трон дістане інший імператор,
Під Австрією ж ви — повік раби.

(Виходить.)

Штауффахер у задумі сідає на лаву під липою. Так застає його Гертруда, дружина; вона зупиняється перед ним і деякий час мовчки дивиться на нього.

Гертруда

Ти знов хмурний? Не пізнаю тебе.
Багато днів дивлюсь я мовчки, друже,
Як смуток борознить тобі чоло.
В німій журбі твоє нудьгує серце;
Відкрий його своїй дружині вірній,—
З тобою хочу й горе я ділить.

Штауффахер безмовно тисне їй руку.

Скажи-бо, що тебе так засмутило?
Благословен твій труд, цвіте добробут,
Комори повні, а худоба — дійна,

Гладкі, годовані на паші коні,—
Усі щасливо пригнані із гір
У стайні затишні на зимування.
Стоїть, мов замок, твій багатий дім,
Збудований як слід, за ватерпасом,
З найкращого брусованого лісу.
Виблискує він вікнами привітно,
Оздоблений барвистими гербами
І написами мудрими, що кожен
Зупиниться й, дивуючись, читає.

Ш т а у ф ф а х е р

Так, добре побудовано цей дім,
Але, на жаль, на ґрунті він хисткому.

Г е р т р у д а

Скажи, мій Вернер, як це розуміти?

Ш т а у ф ф а х е р

Сидів я тут під липою недавно
І милувався рук своїх ділами,
Коли дивлюсь — із Кюснахта ландфогт
З своїми вершниками під їжджає.
Здивовано спинивсь він перед домом —
Тут швидко я підвівсь і, як належить,
Покірно вийшов я тому назустріч,
Хто владу імператора в цім краї
Здійснює справедливо. «Чий це дім?» —
Спитав зловмисно він, хоч добре знав.
Та я відповідаю обережно:
«Цей, пане, дім монархові належить
І вам,— мені ж він даний лиш у лен»¹.
«Я імператора намісник в краї
Й не потерплю,— він мовив,— щоб свавільно
Тут будував будинки селянин
І вільно жив, мов володар країни,—
Іще я зможу вас перебороти».
Сказав — і геть поїхав гордовито,
А я з тривожним серцем залишивсь
Обдумувать слова його зловісні.

---

¹ Л е н, за часів феодалізму — маєток і саме право володіння, які давав король васалові.

Г е р т р у д а

Мій любий муже й пане мій! Чи хочеш
Ти щире слово чути від дружини?
Я горда тим, що Іберг, батько мій,
Був мудрий, благородний. Ніч, бувало,
За пряжею ми, сестри, сидимо,
До батька ж всі старійшини народу
Посходяться пергаменти ¹ читать
Колишніх владців і в розмові мудрій
Поміркувать про благо батьківщини.
Вслухалась я уважно в їх слова,
В думки розумні й добрі побажання
І глибоко їх в серці зберегла.
Послухай же тепер моєї мови.
Давно я знала, що тебе гнітить:
Фогт — ворог твій, на нас він лихом дише,
Вбачає-бо в тобі він перешкоду,
Що владарям новим не хоче Швіц
Коритися, а твердо й непохитно,
Як гідні предки наші те чинили,
Обстоює імперії він вірність.
Що, Вернер, так? Скажи-бо, це не правда?

Ш т а у ф ф а х е р

Так, тим-бо і лихий на мене Геслер.

Г е р т р у д а

Він задрить, що живеш спокійно ти,
Щасливий, вільний, на своїй дідизні,
А він її не має. Дім цей в лен
Сам імператор дав тобі й держава,
І ти по праву можеш ним пишатись,
Мов князь імперський землями своїми;
Ти іншого не знаєш владаря,
Крім одного над світом християнським.
А Геслер — наймолодший син в роду,
Лиш рицарським плащем він володіє,
Тому й на щастя чесної людини
Він злобним оком скоса поглядає.
Тебе давно він погубить поклявся!
Та ще ти цілий,— чи тобі ж чекати,

¹ Писані на пергаменті імперські грамоти, що давали вільності швейцарцям.

Щоб він лихі бажання вдовольнив?
Вперед розумний бачить.

Ш т а у ф ф а х е р

Що ж робити?

Г е р т р у д а

(підходить ближче)

Послухай, що пораджу я! Ти знаєш,
Як в Швіці ремствують всі чесні люди
На утиски й зажерливість ландфогта.
Не сумнівайся, що й на тому боці —
І в Унтервальдені і в Урі — теж
Всім остогид тягар ярма важкого.
Як Геслер тут, так Ланденбергер там,
За озером, безчинствує зухвало.
Нема човна, щоб звідти не привіз
Нових вістей про злочини й насильства,
Учинені ландфогтами над людом.
Було б гаразд, якби зійшлися ті,
Хто чесно мислить, на таємну раду —
Як з себе скинуть цей нестерпний гніт.
Я твердо вірю — бог нас не залишить
І в ділі правім зглянеться на нас.
Скажи, немає в Урі друга в тебе,
Якому серце міг би ти відкрити?

Ш т а у ф ф а х е р

Багато чесних гам людей я знаю,
Поважних і шанованих мужів,
Вони мені, і я їм довіряю.

(Підводиться.)

Яку, дружино, дум жахливих бурю
Збудила ти в моїх спокійних грудях!
Весь глиб душі ти світлу дня відкрила,
Все те, про що я й думати не смів,
Відважно й легко висловила ти.
Чи ти ж свою обдумала пораду?
І зваду ти грізну і брязкіт зброї
На мирні ці долини накликаєш...
Чи кволе зважиться пастуше плем'я
На бій з цілого світу владарем?

Лиш слуешного часу вони чекають,
Щоб дикі орди найманого війська
На наш наслати нещасливий край
І, скориставшись правом переможця,
Під виглядом заслуженої карі,
Нас давніх пільг і вільностей позбавить.

Г е р т р у д а

Та ви ж — мужі! Беріть сокири в руки,
Відважним допоможе сам господь!

Ш т а у ф ф а х е р

Страшний, дружино, лютий жах війни —
Він і отари й пастухів понищить.

Г е р т р у д а

Терпіти треба, що послав нам бог,
Та чесне серце не знесе неправди.

Ш т а у ф ф а х е р

Наш дім новий так радує тебе —
Дотла він буде спалений війною.

Г е р т р у д а

Як благо часове мене спокусить,
Його спалю я власною рукою.

Ш т а у ф ф а х е р

Ти віриш в людяність! Але війна
І немовлят не пощадить в колиці.

Г е р т р у д а

Свій захист безневинність має в небі.
Дивись вперед, мій Вернер, не назад!

Ш т а у ф ф а х е р

Хоробрих смертю ми, мужі, загинем,
А вас, жінок, яка чекає доля?

Г е р т р у д а

Останній вибір є й перед найслабшим:
Стрибок з моста — й навіки вільна я.

Ш т а у ф ф а х е р

(пригортає її до грудей)

Той, хто таке обняти серце може,
За вогнище своє піде боротись.
І королівських військ не побоїться.
Я йду негайно в Урі, там у мене
Є приятель хороший, Вальтер Фюрст,—
Ми завжди з ним були одної думки.
Живе там недалеко й Аттінгаузен,
Він, правда, роду знатного, та любить
Народ і звичаї старі шанує.
От з ними я й пораджусь обома,
Як захистить наш край від ворогів.
Прощай же, люба, й поки я вернуся,
Господарюй сама у нашім домі.
Прийми гостинно й щедро обдаруй
Прочанина, що йде на богомілля,
Ченця, який на монастир збирає,—
Не оскудіє дім наш. При великім
Шляху стоїть він, і гостинний захист
Усім подорожанам він являє.

У той час як вони йдуть у глибину сцени, входять Вільгельм Телль і Баумгартен.

Телль

(до Баумгартена)

Тепер я вам вже більше не потрібен.
Зайдіть до цього дому,— тут живе
Штауффахер; всім пригнобленим він батько.
А ось він сам! Зайдім до нього вдвох!

Підходять до нього. Сцена міняється.

ЯВА ТРЕТЯ

Відкрите місце біля Альторфа.

На підвищенні, у глибині сцени, добудовують фортецю.
Задня її частина вже закінчена, передню ще будують. Перед
нею риштування, по якому вверх і вниз ходять буді-
вельники; вгорі, на даху, сидить покрівельник.
Усі метушаться, всі працюють.

Наглядач, майстер-каменотес, підмайстри
і чорнороби.

Наглядач

(з канчуком, підганяючи робітників)

Жвавіш, не гайтеся! Для стін каміння,
Вапнò й цемèнт мерщій сюди підносьте,
Хай бачить, надійшовши, пан ландфогт,
Що справа йде... Мов слимаки повзете!

(До двох чорноробів, що несуть каміння.)

Це зветься ноша? Треба вдвоє класти!
Бач як працюють,— ледарі, нероби!

Перший підмайстер

Це справді глум, що ми повинні тут
Самим собі в'язницю будувати!

Наглядач

Ти ще бурчиш? Безсовісний народ!
Лише корів вони доїти годні
Й ліниво десь тинятися по горах.

Старий чоловік

(сідаючи відпочити)

Не можу я...

Наглядач

(трусить його за плечі)

Жвавіш, старий, до праці!

Перший підмайстер

Чи серця в вас нема, що старика,
Який ледь ноги тягне, женете
На панщину?

Майстер-каменотес і підмайстри

Безбожне то насильство!

Наглядач

Глядіть свого — пильную служби я.

Другий майстер

А як, наглядачу, фортеця зветься,
Що ми будуємо?

Наглядач

Кормига Урі

Це те ярмо, що вас зігнути має.

Підмайстер

Кормига Урі!

Наглядач

А хіба це смішно?

Другий підмайстер

Оцим будиночком зігнете Урі?

Перший підмайстер

Багато кротовин цих доведеться

Тут нагромадить, щоб вони зрівнялись

Хоч би з найменшою із наших гір!

Наглядач відходить у глибину сцени.

Майстер-каменотес

В глиб озера я й молоток закину,

Що в клятій цій служив мені будові!

Входять Телль і Штауффахер.

Штауффахер

Не жити б краще, ніж таке побачить!

Телль

Ходімо далі. Небезпечно тут.

Штауффахер

Невже це в Урі я, в краю свободи?

Майстер-каменотес

Коли б ви ще побачили підвали

Під баштами! Як хто потрапить в них,

То крику півня він вже не почує!

Штауффахер

О боже!

Майстер-каменотес

Яке склепіння там, які підпори —

Для вічності збудовані вони!

Т е л л ь

Що руки будували, руки й звалють.

(Указуючи на гори.)

Воздвигнув бог нам вільності твердиню.

Чути барабан. Входять люди з капелюхом на жердині;
за ними йде глашатай. Жінки і діти шумливим
натовпом ввалюються на сцену.

Перший підмайстер

Ще й з барабаном!

Майстер-каменотес

Що за чудасія?

Що цей капелюх має означати?

Глашатай

Іменням імператора!..

Підмайстри

Тс... тихше!

Глашатай

Чи бачите ви, люди, капелюх цей?
На виднім місці в Альторфі на площі
Його почеплять на стовпі високім,
І от наказ ландфогта: капелюху
Така ж, як і йому, належить шана.
Хай кожен перед ним із непокритим
Чолом коліна вклонить. Цим король
Покірних хоче виявить підданців.
Майном своїм поплатиться й життям,
Хто цей наказ порушити посміє.

Народ голосно сміється. Б'ють у барабан, і натовп розхо-
диться.

Перший підмайстер

Це щось нечуване розпочинає

Ландфогт наш — капелюха шанувати!

Ну хто, скажіть, чував про щось подібне?

Майстер-каменотес

Перед капелюхом вклонять коліна?

Це ж іграшки з поважними людьми!

Перший підмайстер
Була б то імператорська корона!
А це ж — австрійський капелюх, що висить
Над тронном,— там, де лени роздавали!

Майстер-каменотес
Австрійський капелюх! Чи це не пастка,
Щоб нас в ярмо австрійське затягнуть!

Підмайстри
Та ні, ганьби не стерплять чесні люди!

Майстер-каменотес
Ходім, ще й з іншими порадьмось трохи.
Ідуть у глиб сцени.

Телль
(до Штауффахера)
Ви знаєте усе. Прощайте, Вернер!

Штауффахер
Куди ж ви? О, не поспішайте звідси!

Телль
Жде дім мій на господаря. Прощайте!

Штауффахер
Я розповів би вам, чим серце повне...

Телль
Словами болю серця не вгамуєш.

Штауффахер
Слова до дій нас можуть привести.

Телль
Терпіти і мовчати — вся наша дія.

Штауффахер
Невже й нестерпне мусимо ми зносити?

Телль
Крутий владар недовго владарює.

Коли над виром забушує буря,
То гасять скрізь вогні, а кораблі
Спішать у гавань і гроза безслідно
Проноситься без шкоди над землею.
У себе тихо кожен хай живе;
Людина мирна — зо всіма у мирі.

Ш т а у ф ф а х е р
Чи справді ж так?

Т е л л ь

Змії не зачіпайте —
Йї не вжалить. Угамуються самі,
Коли весь край побачать у спокої.

Ш т а у ф ф а х е р
Згуртовані, багато ми зробили б.

Т е л л ь
Як гине човен, легше плить одному.

Ш т а у ф ф а х е р
То вам до справи спільної байдуже?

Т е л л ь
Хай кожен покладається на себе.

Ш т а у ф ф а х е р
В гурті стають міцнішими і кволі.

Т е л л ь
В кім сила є, той найміцніший — с а м.

Ш т а у ф ф а х е р
То не надіятись на вас вітчизні,
Як захист ваш потрібний буде їй?

Т е л л ь

(дає йому руку)

Телль і ягня з провалля урятує,
Невже він кине друзів у біді?
Але пора д од мене ви не ждіть, —
Допомагать не вмю я словами.

А от як справжнє діло закипить —
Покличте Телля, й піде він за вами.

Розходяться в різні боки. Раптом до риштувань починає збігатися народ.

М а й с т е р - к а м е н о т е с

(вбігаючи)

Що сталося?

П е р ш и й п і д м а й с т е р

(вбігає з криком)

Із даху покрівельник обірваввся.

Швидко входить Б е р т а ¹ з почтом.

Б е р т а

Розбився він? Біжіть, спішіть, рятуйте!

Ось золото, лише допоможіть!

(Кидає народові свої коштовності.)

М а й с т е р - к а м е н о т е с

Ви з золотом — для вас продажне все!

В діток маленьких батька відібравши,

Дружину розлучивши з чоловіком,

В скорботу огорнувши цілий світ,

Все золотом гадаєте поправить?

Геть, геть! Без вас в житті ми знали радість,

А з вами до відчаю ми дійшли.

Б е р т а

(до наглядача, що підійшов до неї)

Живий?

(Наглядач знаком показує, що ні.)

Злощасний замок, на прокльонах

Стоїш ти, й житимуть в тобі прокльони!

(Виходить.)

---

¹ Б е р т а ф о н Б р у н е к у п'єсі — австрійська дворянка. Усі її землі — в Швейцарії, вона родичка ландфогта Геслера, який хоче прибрати до своїх рук її маєтки.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Оселя Вальтера Фюрста.

Вальтер Фюрст і Арнольд Мельхталь од-
ночасно входять з різних боків.

Мельхталь

А, Вальтер Фюрст!

Вальтер Фюрст

Коли б нас не застигли!

Лишайтеся там: навколо шпигуни.

Мельхталь

Немає з Унтервальдену звісток?
Як батько там? Я вже не можу більше,
Немов у полоні, тут нудьгувати.
Й щò вартє кари я вчинив, що мушу
Тут переховуватись, наче вбивця?
Негідник в мене на очах зухвало
Хотів у нас волів чудових пару
Забрать з наказу нашого ландфогта,
А я йому лиш пальця перебив.

Вальтер Фюрст

Гарячі ви! А це ж слуга ландфогта
І посланий з наказом був од влади.
Ви винні,— хоч було це й важко вам,
А мовчки вам належало скоритись.

Мельхталь

Чи міг я стерпіти цей безсоромний
Зухвальця глум: «Як хоче селянин
Свій їсти хліб, хай сам і плуга тягне!»
Мені аж серце рвалось, як од плуга
Моїх волів чудових випрягав він,—
Вони ревли, немовби відчували
Неправду, й упиралися рогами.
Не міг тоді я стримати себе.
Й побив нахабу в гніві справедливим.

Вальтер Фюрст

І нам, старим, нелегко стримать серце,
А ще трудніше — юності гарячій.

Мельхталь

Мені лиш батька жаль. Йому потрібна
Опора в старості, а син — далеко.
Ландфогт не терпить батька, бо відважно
Стояв він завжди за свободу й правду,
Тепер почнуть утискувать старого,
Й ніхто його від кривд не захистить.
Ні, будь, що буде, я піду до нього.

Вальтер Фюрст

Вам терпеливо треба ждати, може,
Вість з Унтервальдену яка прибуде...
Хтось стукає... Чи то не посланець
Ландфогта?.. Заховайтесь! Може й в Урі
Сягне вас Ланденбергера рука,—
Один за одного тирані тягнуть.

Мельхталь

Вони нас вчать, що нам робити.

Вальтер Фюрст

Йдіть!

Покличу вас, як буде тут безпечно.

(Мельхталь виходить.)

Нещасний! Я відкрити йому не смію
Своїх передчувань тривожних... Хто там?
Лиш двері скрипнуть, вже я жду нещастя.
По всіх кутках тут підступи і зрада.
До нас в доми вриваються зухвало
Насильства слуги. Доведеться нам
Замки і засуви чіплять на дверях.

*(Відчиняє двері і здивовано відступає, побачивши
Вернера Штауффахера.)*

Кого я бачу? Вернер! Мій шановний,
Мій гостю дорогий! Ніхто гідніший
Мого ще не переступав порога!
Щасливий вас під мій прийняти дах!
Що ж привело вас? Що цікавить в Урі?

Штауффахер

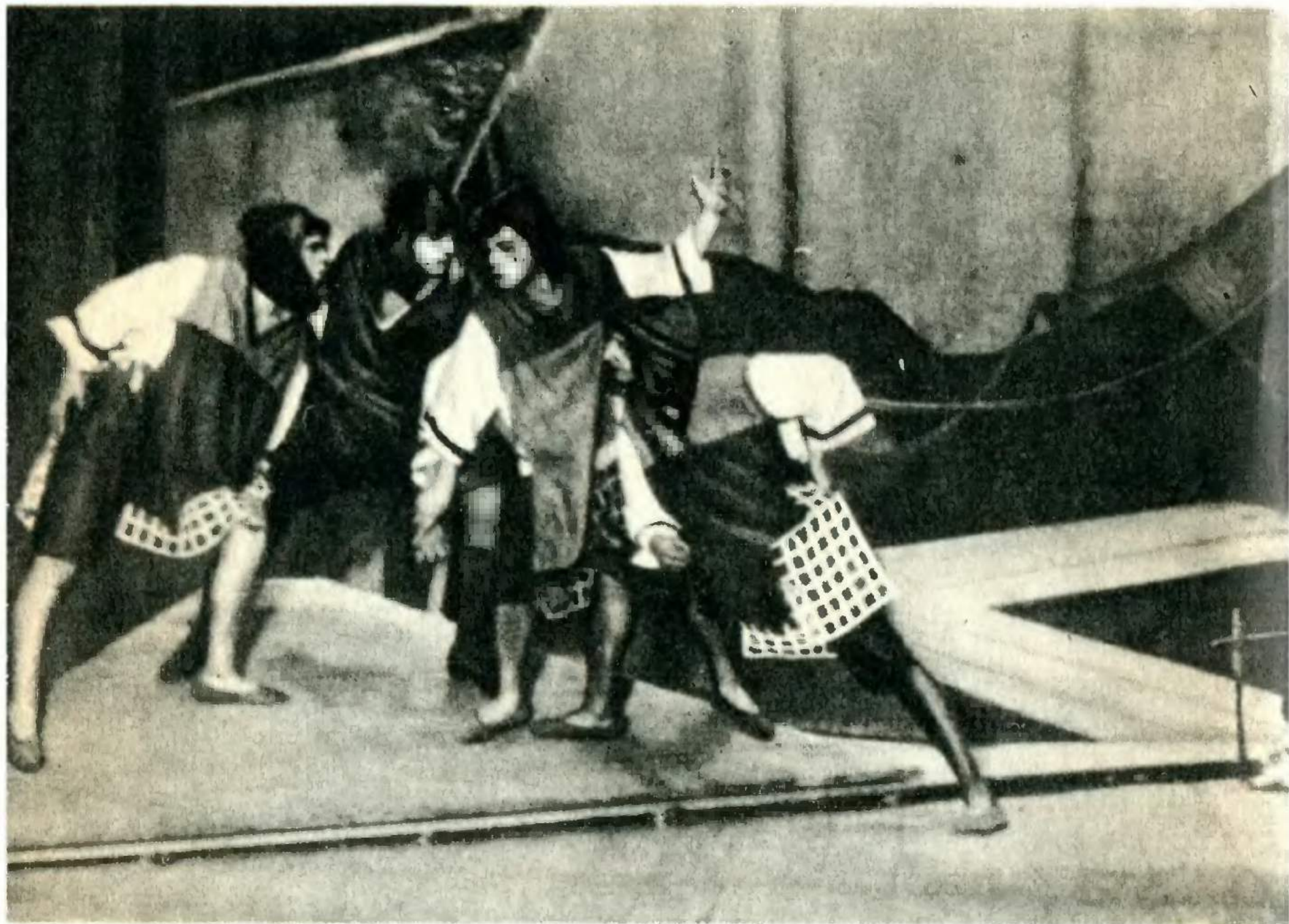
(подає йому руку)

Колишній час, Швейцарія колишня.

*«Вільгельм Телль». Вільгельм Телль — артист
Є Лепковський. Театр Соловцова. 1908.*

«Вільгельм Телль». Сцена із спектаклю. Київський театр юного глядача. 1927.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ви їх з собою принесли. Я, вас
Побачивши, тепло відчув на серці...
Сідайте, Вернер. Як дружина ваша,
Розсудлива Гертруда, гідна донька
Свого старого, мудрого отця?
Мандрівці, що долиною цією
З Німеччини в Італію прямують,
Всі хвалять ваш гостинний дім. Скажіть,
Не бачили від Флюельна нічого
Ви особливого на цій дорозі,
Аж поки мій поріг переступили?

Ш т а у ф ф а х е р

(сідає)

Та бачив я будову дивовижну.
Але вона не радує мене.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Мій друже! Глянеш — зразу зрозумієш!

Ш т а у ф ф а х е р

Таких будов ще в Урі не бувало —
Ніхто в'язниць не пам'ятає тут,
Лиш в домовині нам була темниця.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Цей замок — домовина для свободи.

Ш т а у ф ф а х е р

Не буду, Вальтер Фюрст, од вас ховати —
Не з марної цікавості прибув я,
Гнітить мене тривога... Гніт удома
Покинув я, і тут я гніт знаходжу.
Кінця і краю утискаю немає,
Терпіти це — вривається терпець!
Був споконвіку вільний наш народ,
Ми здавна лиш до людяності звикли.
Відтоді, як пастух пасе у горах,
Наш край подібного іще не знав.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Так, прикладів немає цій сваволі!
І навіть Аттінгаузен багатий,

Що найдавніші пам'ятає дні,
Сам каже, що тягар оцей — нестерпний.

Ш т а у ф ф а х е р

А в Унтервальдені цей гніт жахливий
Діждав кривавої покути. Там
Намісник росбергський, фон Вольфеншіссен,
Хтів заборонений зірвати плід:
В Альцеллені Баумгартена дружину
Наміривсь він збезчестити зухвало,
А той — сокирою почастував.

В а л ь т е р Ф ю р с т

О, був то справедливий божий суд!
А що ж Баумгартен? Тиха він людина!
Чи встиг же він від карі врятуватись?

Ш т а у ф ф а х е р

Ваш зять його за озеро доставив,
Сховався він під покрівлею моєю.
Він ще страшніші речі розповів,
Що сталися у Сарнені недавно,—
Тут кожне серце кров'ю обіллється!

В а л ь т е р Ф ю р с т

(насторожено)

Що ж сталось там?

Ш т а у ф ф а х е р

В Мельхталі, недалеко
Від Кернса, проживає Генріх Гальден,
Поважний, справедливий чоловік,
Чий голос у пошані в тій окрузі.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Та хто ж його знає? Що з ним сталось?

Ш т а у ф ф а х е р

Отож, за синову якусь провину,
Звелів у нього випрягти ландфогт
Волів од плуга пару щонайкращу,
А син слугу побив і сам утік.

В а л ь т е р Ф ю р с т

(ще уважніше)

А батько ж як? Скажіть, із ним що сталося?

Ш т а у ф ф а х е р

Його до себе викликав ландфогт
І наказав притьмом доставить сина.
Поклявся щиро сивочолий батько,
Що він про втікача не знав нічого,
І от тоді покликав ката фогт...

В а л ь т е р Ф ю р с т

(схоплюється і хоче відвести того в інший бік)

О, тихше, досить!

Ш т а у ф ф а х е р

(підвищеним тоном)

«Син твій втік од мене,
То ти в моїх руках!» — Штовхнув на землю
Й залізом очі виколоть звелів.

В а л ь т е р Ф ю р с т

О боже милий!

М е л ь х т а л ь

(вбігаючи)

Виколоти очі?

Ш т а у ф ф а х е р

(здивовано до Вальтера Фюрста)

Хто цей юнак?

М е л ь х т а л ь

(судорожно хапаючи його)

Як, очі? Говоріть же!

В а л ь т е р Ф ю р с т

О, бідолашний він!

Ш т а у ф ф а х е р

Та хто ж він, хто?

(Вальтер Фюрст подає йому знак.)

Це син? О боже праведний!

Мельхталь

А я

Був так далеко! То обидва ока?

Вальтер Фюрст

Тримайтесь твердо, як мужчині личить.

Мельхталь

За мій проступок, за мою провину!
Сліпий!.. То справді він сліпий навіки?

Штауффахер

Сказав я. Зникло зору джерело,—
Він сонця вже ніколи не побачить!

Вальтер Фюрст

Щадіть його скорботу.

Мельхталь

Так, ніколи!

(Затуляє руками очі і деякий час мовчить; потім, звертаючись то до одного, то до другого, промовляє тихим голосом, переривчастим од сліз.)

О світ очей, благословенний дар
Небес! Живуть тобою всі створіння,
І кожна в щасті й радості істота,
Билинка навіть, тягнеться до світла.
А він, все почуваючи, повинен
Сидіти в вічній тьмі, в ночі безкрай.
Його не втішать ні зелені луки,
Ні заграви на сніжних верховинах.
Що смерть! А жити й світла дня не
бачить —

Це справжній жах... Чого на мене ви
Так дивитесь? Аж два у мене ока,
А батьку дати жодного не можу,
Ні навіть блиску хвиль, що так сліпуче
Мені від озера у вічі лється.

Штауффахер

Не тамувати, збільшити вам горе
Мені доводиться. Не все сказав я!

Ландфогт усе від нього відібрав.
Крім палиці,— нехай сліпець нещасний
Блукає голий, босий попідтинню.

Мельхталь

Лиш палицю сліпому він покинув!
Все відібрав він, навіть світло сонця —
Єдиний вбогих скарб... Тепер ніхто
Мене тут не затримає надалі!
Я був лише мерзенний боягуз,
Коли я про свою безпеку думав,
А не про тебе! Голову твою
В заставу нелюдові залишив я!
Не про обачність малодушну нині,
А про криваву помсту думать треба!
До нього йду... Ніхто мене не спинить...
Хай верне очі батькові ландфогт!
Між вартових озброєних його
Знайду я. І життя — ніщо для мене,
Допоки серця біль жахний, пекучий
Злочинця кров'ю не втолю!

(Поривається йти.)

Вальтер Фюрст

Стривайте!
Що проти нього ви? В високім замку
Сидить він в Сарнені і з вас глузує,
Бо що для нього ваш безсилий гнів?

Мельхталь

Хай він в палаці льодовім Шрекгорну
Чи навіть вище жив би, де Юнгфрау¹
Сидить віки під білою габою,—
Знайду до нього шлях. Лиш два десятки
Таких, як я, і замок ми зруйнуєм.
Якщо ж один я залишусь, а всі ви,
Від страху за свої хати й отари,
Зігнете шиї під ярмом тирана,
Тоді я скличу в горах пастухів
І там під голубим склепінням неба,

---

¹ Шрекгорн і Юнгфрау — гірські верховини у швейцарських Альпах.

Де вільний, мужній дух і серце чисте,
Я розкажу про злочини мерзенні.

Ш т а у ф ф а х е р

(до Вальтера Фюрста)

В глибокім горі він. Але заждім,
Коли до крайності...

М е л ь х т а л ь

Якої ще

Боятись крайності, коли й очам
У їх орбітах вже нема безпеки?
Чи ми ж беззахисні? Для чого ж вчилиось
Натягувать ми тятіву й владати
Сокирою важкою? Всім тваринам
Дано в біді знаряддя оборони.
Псам лютим олень загнаний грозить
Страхиттям рогів, сарна полохлива
Зі скель мисливця кидає в провалля,
І навіть віл, слухняний наш челядник,
Що м'язів працьовитих буйну міць
Покірно під важким ярмом схиляє,
Розлючений, могутнім рогом б'є
І ворога під хмари підкидає.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Коли б, як трьох нас, три зібрать округи,—
Могли б тоді багато ми зробити.

Ш т а у ф ф а х е р

Покличе Урі — встане Унтервальден
І Швіц до спілки давньої примкне.

М е л ь х т а л ь

Є друзі в Унтервальдені у мене,
З них кожен дасть і кров свою пролити,
Була б лише від інших допомога
І захист. О батьки народу мудрі!
Ось я, ще зовсім молодий між вас,
Мужів досвідчених,— мені належить
Мовчати ще у зібраннях народних.
Ні, хоч і юний я і мало жив,
Поради ви моєї не зневажте;

Не молода гаряча кров, мене
Одчаю біль жорстокий спонукає,
Що міг би й скель розчулити каміння.
І ви, батьки і голови родин,
Хотіли б мати гідного ви сина,
Що шанував би вашу сивину
І вас беріг би, як зіницю ока.
Якщо ні тілом вашим, ні майном
Не потерпіли ви і ваші очі
Ще цілі й світять вам в своїх орбітах,—
Все ж не цурайтесь нашої біди.
Повис бо меч тирана і над вами,
Австрійський гніт і ви хотіли б скинуть.
Нема й за батьком іншої провини,—
За участь в злочині ждуть кари й вам.

Ш т а у ф ф а х е р

(до Вальтера Фюрста)

Ви зважуйтеся! А я піду за вами.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Послухатъ треба, що дворяни скажуть —
Барони Сіллінен і Аттінгаузен.
Іх імена придбають друзів нам.

М е л ь х т а л ь

Чиї ж у горах наших імена
В пошані більшій, аніж ваше й ваше?
В ці імена народ наш вірить щиро,
Про них лиш добра слава всюди йде.
Ви доблестей батьків багатий спадок
Іще й примножили... Навіщо нам
Дворяни? Справимось ми і без них.
Якби лиш ми були в краю, я певен,
Давно б самі себе ми захистили.

Ш т а у ф ф а х е р

Не знають наших утисків дворяни,
Потоки, що бушують в низині,
Ще верховин високих не сягають,
Та помочі дворяни не відмовлять,
Коли до зброї стане вся країна.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Будь в нас із Австрією посередник,
То мали б ми і право і закон;
Та нас утискує сам імператор,
Верховний наш суддя,— нехай же бог
Нам допоможе нашою рукою.
Вербуйте в Швіці, я вербую в Урі,
Але кого б послати в Унтервальден?

М е л ь х т а л ь

Мене пошліть... для мене це найближче.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Я — проти, ви мій гість, від небезпеки
Я берегтиму вас.

М е л ь х т а л ь

Пошліть мене!

Я всі шляхи й стежини в скелях знаю,
Та й друзів там багато в мене є,—
У них знайду й від ворога притулок.

Ш т а у ф ф а х е р

Нехай іде він з богом в Унтервальден.
Там зрадників немає, там тирана
Ненавидять, і слуг не знайде він.
Хай піде ще з Альцеллена й Баумгартен,—
Удвох вони увесь піднімуть край.

М е л ь х т а л ь

А як нам обмінятися звістками,
Щоб підозрінь тирана не збудити?

Ш т а у ф ф а х е р

Зібратись можна в Бруннені чи в Трейбі,
Там, де торгові судна пристають.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ні, так відкрито діяти не можна.
От слухайте. Від озера ліворуч,
Як в Бруннен їхать, проти Мітенштейну¹,

---

¹ Мітенштейн — висока скеля на березі Фірвальдштетського озера. З 1860 р. її прикрашає напис: «Співцеві Телля, Фрідріху Шіллеру — стародавні кантони».

Є потаємна галява у лісі,
Що зветься Р ю т л і¹ в наших пастухів,—
Колись давно там корчували ліс.
Там межі сходяться мого кантону

(до Мельхталя)

І вашого. Проїхать недалеко

(до Штауффахера)

Туди і з Швіцу в легкому човні.
Туди глухими зможемо стежками
Зібратись ми на потаємну раду.
Хай кожен по десяткові надійних
З собою одnodумців приведе.
Там спільну справу обміркуєм спільно
Й бог допоможе рішення знайти.

Ш т а у ф ф а х е р

Хай буде так. Тепер правиці чесні
Подаймо один одному. Як ми,
Три мужі, стоїмо тут, наші руки
В союзі щиросердому з'єднавши,
Хай стануть так на оборону й опір
Три наші землі — на життя і смерть!

В а л ь т е р Ф ю р с т і М е л ь х т а л ь

Так, на життя і смерть!

Усі троє, подавши один одному руки, стоять деякий час мовчки.

М е л ь х т а л ь

Сліпий мій батьку!

Хай дня визволення ти не побачиш,—
Його почувеш ти. Верхів'я гір
Сигнальними вогнями запалають,
Впадуть тиранів кам'яні твердині,
І радість принесе твоїй хатині
Луна вістей про волю в нашім краї,
І промінь світла ніч твою осяє!

Розходяться.

¹ Р ю т л і — галява на західному березі озера, легендарна колиска незалежності Швейцарії. Тут за народним переказом, у ніч з 7 на 8 листопада 1307 р. Штауффахер із Штейнена (кантон Швіц), Вальтер Фюрст (кантон Урі) та Арнольд Гальден із Мельхталя (кантон Унтервальден) разом із своїми одnodумцями запряглися звільнити свою батьківщину від габсбургських фогтів.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА ПЕРША

Замок барона Аттінгаузена.

Готичний зал, оздоблений гербовими щитами і шоломами. Старий барон, років вісімдесяти п'яти, високий на зріст, з благородною осанкою, одягнений у хутряний камзол, стоїть, спираючись на посох з рогом сарни замість набалдашника. Куоні і шестеро робітників стоять навколо нього з граблями і косами. Входить Ульріх фон Руденц у рицарському вбранні.

Руденц

Я тут, мій дядечку. Чого бажали?

Аттінгаузен

Дозволь, за давнім звичаєм, раніше
З робітниками чашу розділить.

(П'є з келиха і передає його по черзі всім іншим.)

Бував у полі я і в лісі з ними,
І поглядом їх направляв ретельність
Чи в бій їх вів під стягом бойовим.
Тепер я годен лиш дворецьким бути,
Й якщо само не йде до мене сонце,
До нього в гори вийти я не можу.
Все вужче й вужче коло життєве,
Поволі входжу я в найвужче коло,
В останнє, де життя замре навек.
Лиш тінь я, й скоро лиш ім'я зоставлю.

Куоні

(передаючи келих Руденцу)

Візьміть-но!

(Руденц вагається брати келих.)

Випийте! Хай буде в нас
З єдиним келихом єдине й серце!

Аттінгаузен

Ідіть же, діти! Ввечері ми знов
Про справи батьківщини поговорим.

Робітники виходять.

Аттінгаузен і Руденц.

Аттінгаузен

Я бачу, ти вже зовсім в путь готовий.
До себе, в Альторф, знову їхать хочеш?

Руденц

Так, дядечку, й не можна зволікати...

Аттінгаузен

(сідає)

Чого ж так поспішать? Невже-бо юність
Так скупко час свій міряє, що дядьку
Старому ти не вділиш і хвилини?

Руденц

Я бачу, вам нема в мені потреби,
Я в цьому домі зовсім як чужий.

Аттінгаузен

(пильно дивиться на нього)

На жаль, це правда все. На жаль, вітчизна
Тобі чужою стала. Улі, Улі!
Не впізнаю тебе. В шовки прибрався,
Павине гордо виставив перо.
Через плече пурпурний плащ¹ накинув,
На селянина дивишся з презирством.

Руденц

Готов віддати йому належну шану,
А прав, що прагне він, не уступлю.

Аттінгаузен

Гнів короля уся країна терпить.
Всі чесні серцем сповнені скорботи
Від гніту тиранії. Лиш тебе
Печаль громадська зовсім не тривожить.
Тебе за зрадника вважають. Ти
На боці ворогів. З нещастя отчизни

---

¹ Павині пера на шоломі чи капелюсі та пурпурний колір одягу означали прихильність до Австрії — тодішнього гнобителя Швейцарії.

Глумишся ти. В погоні за легкими
Утіхами шукаєш ласки двору,
А всю країну лютий бич кривавить.

Р у д е н ц

Гнігять країну. А чому, мій дядьку?
Хто кинув у таку біду її?
Та досить лиш одно сказати слово —
Щоб гніту знову наче й не було,
Щоб ласку імператора здобути.
Та горе тим, хто засліпив народ,
Щоб справжнього він не побачив блага!
Для власної лиш вигоди вони
Лісним кантонам заважають скласти
Присягу Австрії, як всі вчинили.
Ім тут приємно на дворянських лавах
Сидіти. Імператора ж вони
На те лиш визнають, щоб жить без нього.

А т т і н г а у з е н

І все це мушу я від тебе чути?

Р у д е н ц

Ви почали — дозвольте ж докінчити.
Яку самі тут граєте ви роль?
Вам гордості на те лиш вистачає,
Щоб старшиною чи й державцем можним
Тут разом з пастухами керувати?
Чи не почесніше присягу скласти
На вірність владній Габсбургів короні
І в табір їх блискучий перейти,
Ніж бути рівним із своїм слугою
І засідать з селянами в суді?

А т т і н г а у з е н

Ах, Улі, Улі! Пізнаю я звабний
Спокуси голос! Слух твій полонив він,
І серце він у грудях отруїв!

Р у д е н ц

Не буду критись — боляче мені
Терпіть в душі глумливий сміх чужинців,
Що знаттю нас мужицькою взивають.
Нестерпно це. Навкруг шляхетна молодь

Під стягом Габсбургів шукає слави,
А я на спадщині своїй сиджу
Й марную тут у клопоті буденнім
Весну життя. Десь подвиги вершаться.
Десь цілий світ за горами оцими,
Блискучий світ, що в сяйві слави лине,
А в мене щит поржавів і шолом.
Ні сурм бадьорих заклик бойовий,
Ні клич герольдів на свята й турніри
В долини ці до нас не долітає.
Лише дзвіночки стад одноманітні
Та співи я пастуші чую тут.

А т т і н г а у з е н

Сліпець ти, блиском зваблений мішурним!
Що ж, зневажай вітчизну! І соромся
Священних звичаїв твоїх батьків!
Та прийде час — і з ревними сльозами
Ти будеш прагнути до рідних гір,
І навіть ці мелодії пастуші,
Якими так зневажливо гордуєш,
Заполонять тебе болючим жалем,
Коли на чужині почувеш їх.
О, до вітчизни туга — нездоланна!
Чужий, оманний — не для тебе світ!
При гордім імператора дворі
Нелегко з прямою серця бути!
Світ потребує доблестей не тих,
Які ти у гірських набув долинах.
Іди, продай себе і душу вільну,
Здобувши лен, стань герцога рабом,
Тоді як сам ти й пан собі і князь
На вільнім ґрунті у своїй дідизні.
Ах, Улі, Улі! Залишайся з нами!
Не їдь до Альторфа... Не відкидай
Святої справи нашої вітчизни!
Останній в роді я. Моє ім'я
Зі мною згасне. Ці шолом і щит
В могилу покладете ви зі мною.
Невже в останню мить я думать маю,
Що ти, мої закривши очі, ждеш,
Щоб наші родові маєтки вільні,
Даровані від господи мені,
У лен новий від Австрії прийняти?

Руденц

Даремно опір Габсбургу ми чиним:
Весь світ йому кориться; то невже
Лиш ми уперто будемо пручатись
І перервем йому ланцюг земель,
Яким він нас оточує потужно?
Його тут ринки і суди, його
Шляхи торгові, з в'ючного коня
Йому на Сен-Готарді платять мито.
Ми володіннями його, мов сіттю,
Обплутані і замкнені навколо.
Імперія нам захист? Та вона
Й себе від Австрії не захистить!
Не допоможе бог, та й імператор
Не захистить. Та й хто йому повірить,
Коли він, для війни шукавши грошей,
В заставу віддає міста, які
Свій захист мали під орлом імперським?
Ні, дядечку! В дні розбрату й незгоди
Велить обачність мудра й наше благо
До сильного горнутись владаря.
Імперії корона переходить
Із дому в дім, і пам'яті у неї
Для служби вірної нема. Служити ж
Наслідним владарям — то засів певний.

Аттінгаузен

Он як! Ти розумніший від батьків,
Що волі самоцвіт коштовний кров'ю
І подвигом геройським здобували?
Пливи в Люцерн і там спитай людей,
Як важко під австрійським пануванням.
Ще прийдуть і сюди, корів, овець
Полічать, виміряють пасовища,
У лісі вільнім лови заборонять
На звіра й птицю. На в'їзних воротах
І на мостах застави устанавлять,
Земель за наші злидні накупують
І війни кров'ю нашою оплатять.
Якщо свою нам проливати кров,
То краще вже за себе, й воля нам
Дешевше стане, ніж неволя.

Руденц

Що ми,
Пастуше плем'я, проти військ Альбрехта!

Атtingаузен

Цих пастухів, мій хлопче, треба знати!
Я знаю їх, на битви я водив їх,
Я бачив їх в бою біля Фаенци.
Нехай приходять ярма накладати,
Коли ми їх не хочемо носити!..
Навчись же наше плем'я шанувати!
На марний блиск мішурний не міняй
Перлини справжні доблесті і честі —
Стать на чолі у вільного народу,
Що з серцем чистим, вірністю й любов'ю
З тобою піде скрізь — на бій, на смерть!
Ось — гордість наша й слава благородна!
Кріпи ж даровані з дитинства узи,
Всім серцем будь з вітчизною своєю
І вірність їй назавжди збережи.
У ній бо сил твоїх міцне коріння,
А там, на чужині, — самотній ти,
Тонке стебло, що вітер гне й ламає.
Зостаньсь, тебе не бачили давно ми,
Один лиш день побудь із нами, в Альторф
Не їдь сьогодні, чуєш? Хоч сьогодні.
Один лиш день для рідних подаруй.

(Хапає його за руку.)

Руденц

Я слово дав... Я зв'язаний... Не можу.

Атtingаузен

(кинувши його руку, суворо)

Ти зв'язаний... На жаль, це так, нещасний!
Ти зв'язаний не клятвою, не словом,
А узами солодкими кохання.

(Руденц одвертається.)

Ховай, ховай лице. Я знаю все —
Захоплений ти Бертою фон Брунек,
Вона тебе в австрійську службу вабить.
Ти наречену зрадою вітчизни
Здобути хочеш? Не дури себе.

Знай, нареченою тебе лиш манять,
Здобуть її тобі не пощастить.

Р у д е н ц

Наслухався я досить. Прощавайте!

(Виходить.)

А т т і н г а у з е н

Та постривай, безумче!.. Ні, пішов!

Не можу я затримать, врятувати...

Отак відпав колись і Вольфеншіссен

Від батьківщини... Відпадуть і інші.

За гори манять молодь запальну

Чужих країв спокуси нездоланні.

О, нещасливий час, коли чуже

Проникло у щасливі ці долини,

Щоб безневинність звичаїв розтлити!

Нове все натискає, а достойне

Старе зникає, інші йдуть часи,

Нове інакше мислить покоління!

Чого ж я тут? Поховані давно

Всі ті, із ким я разом жив і діяв.

Мій вік в могилі вже. Щасливий той,

Кому з новим не жити поколінням!

(Виходить.)

ЯВА ДРУГА

Галява, оточена високими скелями і лісом.

Зі скель ведуть стежки з поруччями і східцями, що ними згодом починають сходити вниз селяни. У глибині сцени озеро, над ним деякий час видно місячну райдугу. Вдалині — високі гори, за ними мріють ще вище снігові верховини. Глибока ніч, тільки озеро та білі льодовики виблискують у місячному світлі.

Мельхталь, Баумгартен, Вінкельрід, Мейер
Сарнен, Буркгарт Бюгель, Арнольд Сева,
Клаус Флюе та ще четверо селян, усі при зброї.

Мельхталь

(ще за сценою)

Ось плай гірський. Усі за мною йдіть!

А он вгорі, над скелею, розп'яття.

Ми досягли мети, це Рютлі.

Входять з факелами.

Вінкельрід

Слухай!

Сева

Все тихо.

Мейєр

Ні душі немає. Видно,

Ми, унтервальдці, першими прийшли.

Мельхталь

Вже, мабуть, пізно?

Баумгартен

Сторож в Зелісбергу

Недавно другу вигукнув годину.

Здалеку лунає дзвін.

Мейєр

Тсі!.. Чуєте?

Бюгель

На ранішню відправу

У Швіці дзвонять, в лісовій каплиці.

Флює

Повітря чисте, й дзвін далеко лине.

Мельхталь

Хай піде хтось багаття розпалити,

Щоб розгорілось, поки інші прийдуть.

Двоє селян виходять.

Сева

Як місячно! А озеро сьогодні

Спокійне і ясне, немов свічадо.

Бюгель

Тим легше їм пливти.

Вінкельрід

(указуючи на озеро)

А подивіться!

Он там! Не бачите?

Мейєр

А що ж там видно?

Дивіться, й справді, райдуга вночі!

М е л ь х т а л ь

То світло місячне її створило.

Ф л ю е

От дивовижне явище чудесне!
Багато живемо, а хто це бачив!

С е в а

Над нею й друга є ще, трохи блідша.

Б а у м г а р т е н

А он тепер і човен показався.

М е л ь х т а л ь

То Штауффахер пливе з людьми своїми,
Людина чесна, ждять він не примусив.

(Іде з Баумгартеном до берега.)

М е й є р

А от із Урі — надто забарились.

Б ю г е л ь

Щоб обминуть ландфогтові застави,
Вони далеко через гори йдуть.

Тим часом двоє селян розпалили серед галяви багаття.

М е л ь х т а л ь

(з берега)

Гей, хто там? Відгукнись!

Ш т а у ф ф а х е р

(знизу)

Вітчизни друзі!

Усі йдуть у глиб сцени, назустріч прибулим. З човна виходять Штауффахер, Ітель Редінг, Ганс Мауер, Йорг Гоф, Конрад Гунн, Ульріх Шмід, Йост Вейлер і ще трое селян, усі при зброї.

У с і

(голосно)

Привіт! Привіт!

У той час як усі залишаються в глибині сцени і вітаються один з одним, Мельхталь і Штауффахер виходять наперед.

М е л ь х т а л ь

О, Штауффахер! Я бачив
Того, кому мене вже не побачить!
Його очниця торкнувся я рукою
Й від сонця поглядів його погаслих
Жагучу спрагу помсти почерпнув.

Ш т а у ф ф а х е р

Не згадуйте про помсту. Ні, не мститись,
А лихо, що грозить нам, стрінуть треба.
Що в Унтервальдені зробили ви?
Хто до загальної пристане справи?
Що думають селяни? Як уникнуть
Тенетів зради пощастило вам?

М е л ь х т а л ь

Через страшні Суренські верховини,
Через безкрайні льодові поля,
Де лиш орлів хрипкий лунає клекіт,
До пасовищ альпійських я дійшов,—
Там пастухи із Урі й Енгельбергу
Пасуть, перекликаючись, отари.
Там спрагу молоком я утолив,
Що піною з льодовиків струмує.
В самого себе гостем, у порожніх
Пастуших хижах проживав я, поки
Дістався до людських осель гостинних.
Уже й по цих долинах рознеслась
Вість про нове, нечуване злочинство,
Моє нещастя шану й співчуття
Стрічало в кожних дверях, де я стукав.
Обурені ці душі нелукаві
Безчинствами нового керування;
Як на альпійських луках з року в рік
Ростуть ті самі трави, як джерела
В долинах цих однаково струмують,
Як вітру й хмар шляхи — одноманітні,
Так стародавні звичаї від діда
До внука переходять нерушимо.
Не терплять люди ці новин зухвалих,
Що звичне їм порушують життя.

Вони мені стискали міцно руки,
Знімали з стін заржавлені мечі,
У них в очах блищав огонь відваги,
Коли я називав їм імена,
Що для горян священними вже стали,—
І ваше й Фюрстове. Вони клялися
Чинити те, що схвалюєте ви,
Клялися і на смерть піти за вами.
Священним правом гостя бережений,
Так переходив я із двору в двір,
І от прийшов у рідну я долину,
Де є багато родичів у мене.
Знайшов сліпого батька я у злиднях.
Десь на чужій соломі, що йому
І з жалю хтось підклав...

Ш т а у ф ф а х е р

О боже правий!

М е л ь х т а л ь

Та я не плакав! Я в сльозах безсилах
Не виливав пекучого жалю,—
Як найдорожчий скарб його я в грудях
Сховав і лиш про нашу справу думав,
Я скрізь в гірських ущелинах бував,
Не обминув найдальшої долини,
І там, де лиш самі льодовики,
Оселені хатини я знаходив.
І всюди, де нога моя ступала,
Знаходив я ненависть до тиранів.
Адже і на краю житла людського,
Там, де земля нічого вже не родить,
Грабують люд зажерливі ландфогти.
Усі серця тих чесних громадян
Збудило слів моїх жало пекуче,
І з нами всі вони — душею й тілом.

Ш т а у ф ф а х е р

В короткий строк багато ви зробили.

М е л ь х т а л ь

Зробив я більше. Є у нас два замки,
Страшні селянам,— Розберг то і Сарнен.

За мурами їх кам'яними ворог
Ховається і всій країні шкодить.
Їх дослідить я хтів на власні очі,
Я був у Сарнені й оглянув замок.

Ш т а у ф ф а х е р

Ви в лігво тигра зважились проникнуть?

М е л ь х т а л ь

Я був там у одежі пілігрима,
Ландфогта в час бенкету бачив я.
Судіть же, як я серцем володію:
Я ворога побачив — і не вбив!

Ш т а у ф ф а х е р

Відвазі вашій щастя помогло.

Тим часом, наближаючись до них, виходять наперед інші селяни.

Скажіть же, хто ті чесні громадяни,
Що з вами прибули сюди як друзі?
Ви познайомте нас, щоб ми взаємно
Могли серця з довірою розкрити.

М е й е р

Хто вас не знає в наших трьох країнах?
Я звуся — Мейер з Сарнена, а цей —
То мій сестринич, Струт із Вінкельріда.

Ш т а у ф ф а х е р

Усе це — імена, мені знайомі.
Був Вінкельрід колись, що вбив дракона
У Вейлерськім болоті й сам поліг
У тім бою.

В і н к е л ь р і д

Це був мій предок Вернер.

М е л ь х т а л ь

(указуючи на двох селян)

А двоє ці — селяни монастирські
З-за того лісу. Кріпаки вони
І спадку вільного не посідають,
Як ми, та не зневажите ви їх,—

Свій край вони готові захищати

Ш т а у ф ф а х е р

(до обох)

Подайте ваші руки! Той щасливий,
Хто на землі нікому не підлеглий;
Та чесність в кожному стані ціну має.

К о н р а д Г у н н

А це — наш Редінг, старшина колишній.

М е й є р

Його я знаю. Він мій супротивник
В старому позові за ґрунт суміжний.
Перед судом ми, Редінг, вороги,
А тут — ми друзі.

(Потискує йому руку.)

Ш т а у ф ф а х е р

Сказано розумно!

В і н к е л ь р і д

Ідуть! Ви чуєте? Це ріг із Урі¹!

Праворуч і ліворуч на скелях показуються збройні
люди з факелами і сходять вниз.

М а у е р

Погляньте! З ними й вівтаря служитель,
Священик їх шановний. Не боявсь він
Ні труднощів путі, ні п'ятьми ночі,
Як вірний пастир він про стадо дбає.

Б а у м г а р т е н

А з ним і паламар, і Вальтер Фюрст,
Та я не бачу Телля поміж ними.

Вальтер Фюрст, священик Рессельман, паламар
Петерман, пастух Куоні, мисливець Верні, рибалка
Руоді та ще п'ятеро інших селян. Усі разом, чис-
лом тридцять три, виходять наперед і стають навколо вог-
нища.

---

¹ З найдавніших часів сигналом Урі була бойова мело-
дія величезного рога зубра.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Отак ми мусим на землі батьків.
На нашій власній спадщині, таємно
Збиратися отут, немов для вбивства,
Вночі, під чорним пільми покривалом,
Потрібним лиш для злочину і змов,
Що уникають сонця,— й наше право
Так здобувати, хоч ясне воно
І світле, наче дня прозоре лоно.

М е л ь х т а л ь

Хай буде так! Що пільма ночі сіє,
Те вільно й радісно на сонці зріє!

Р е с с е л ь м а н

Ось що поклав мені господь на серце.
Замість громад своїх ми тут зібрались.
І весь ми представляємо народ.
Почнімо ж, спільники, нараду нашу
За давнім звичаєм, як в мирні дні.
А як неправне щось у наших зборах —
Нас виправдає час. А бог є скрізь,
Де від наруги право захищають,
І під його ми небом стоїмо.

Ш т а у ф ф а х е р

Гаразд! За давнім звичаєм чинімо;
Хай ніч тепер, та світить наше право!

М е л ь х т а л ь

Хоч небагато нас, та серце тут
Всього народу, тут усі найкращі.

К о н р а д Г у н н

Хоч тут книжок немає стародавніх,
В серцях у нас накреслені вони.

Р е с с е л ь м а н

Тож утворім собою коло й в землю
Встромім мечі свої, як влади знак.

М а у е р

В середину хай стане старшина
З помічниками по обидва боки.

Петерман

Тут три народи. То кому ж тепер
На зборах наших бути головою?

Мейєр

Хай Урі й Швіц змагаються за це,
Готов їм Унтервальден поступитись.

Мельхталь

Ми поступаємось. Ми тільки просим
Своїх могутніх друзів допомгти нам.

Штауффахер

Хай Урі візьме меч,— в походах славних
Його найпершим прапор майорить.

Вальтер Фюрст

Ні, тільки Швіц такої годен честі,
Ми горді всі походженням із нього.

Рессельман

Я розв'язу цей спір ваш благородний:
Хай в раді Швіц, в бою хай Урі править.

Вальтер Фюрст

(подає Штауффахеру мечі)

Візьміть же!

Штауффахер

Ні, тут старші є від мене.

Йорг Гоф

За всіх тут старший віком Ульріх Шмід.

Мауєр

Достойний муж, але не вільний станом,—
Він в Швіці за суддю не може бути.

Штауффахер

А чом не Редінг, старшина колишній?
Чи треба нам гіднішого шукати?

В а л ь т е р   Ф ю р с т

Хай старшина у раді головує.
Усі, хто згоден, руки підніміть!

Усі піднімають правиці.

Р е д і н г

(виходить на середину кола)

Священних книг нема в нас для присяги,
Та вічними я зорями клянуся:
Від правди я повік не відхилюся.

Перед ним устромляють у землю два мечі, всі стають у коло: Швіц — посередині, праворуч — Урі, ліворуч — Унтервальден. Редінг стоїть, обіпершись на свій меч.

Що привело ці три гірські народи
Сюди, на берег озера похмурий,
Глухої опівнічної години?
Яка мета новітнього союзу,
Що ми під зоряним заклали небом?

Ш т а у ф ф а х е р

(виходить на середину кола)

Ми не новий союз тут закладаєм,
А стародавній, батьківських часів,
Союз відновлюєм. І знайте, браття,
Хоч гори й озеро нас розділяють
І хоч окреме в нас урядування,
Ми роду одного й одної крові,
З єдиної походимо вітчизни.

В і н к е л ь р і д

То правду у старих піснях співають,
Що ми сюди іздалеку прийшли?
О, розкажіть нам, як же це було,
Щоб наш новий союз зміцнить колишнім.

Ш т а у ф ф а х е р

Є в пастухів старих переказ давній.
В краях північних жив колись великий
Народ, що знав і злидні там і голод.
У тій нужді громада ухвалила,
Щоб, взявши жеребок, десятий з них
Покинув край батьків... Так і зробили!

І от в сльозах жінки й чоловіки
Юрбою побрели в краї південні
Й мечем крізь землю німців пробивались
Аж до оцих лісів і гір високих.
Але невтомно йшли вони все далі
І дикої долини досягли,
Де плине Муотта в зелених луках.
Людських ніде тут не було слідів,
Хатина лиш над озером стояла
І вартував човняр на перевозі.
Та хвилювалось озеро, й пливти
Було їм неможливо. Оглядівшись,
Побачили вони, що край — багатий
На ліс чудовий, на питні джерела.
Здавалось їм, що знов вони знайшли
Вітчизну милу. Тут вони й осіли,
І селище побудували — Швіц,
І довго й тяжко працювали, поки
Для засіву розкорчували ліс.
А потім, як розмножились і мало
Землі їм стало, то людей частина
Пішла до Чорних гір і в Білу землю,
За вкриті вічним льодом верховини,
Де інший люд по-іншому говорить.
Містечко Станц в Кернвальді збудували,
Містечко Альторф у долині Ройсу,
Але про спільність роду не забули.
Поміж чужих племен, що з того часу
У нашій оселилися країні,
Ми легко відрізняємо своїх —
І серце й кров ми рідну пізнаємо.

(Потискує руки праворуч і ліворуч.)

М а у е р

Т а к , с е р ц е в н а с є д и н е , й к р о в о д н а !

У с і

(подаючи один одному руки)

О д и н н а р о д м и , й в о л я в н а с є д и н а .

Ш т а у ф ф а х е р

Б а г а т о є н а р о д і в п і д я р м о м —

В о н и с к о р и л и с ь п е р е д п е р е м о ж ц е м .

Є навіть в нашім краї підневільні
Осельники, що рабський стан свій дітям
Неначе в спадщину передають.
Лиш ми, старого Швіцу плем'я справжнє,
Свою свободу завжди берегли,
Колін перед князями не вклоняли
І щит імперії обрали вільно.

Р е с с е л ь м а н

Обрали вільно захист ми державний,
Так і в імперській грамоті стоїть.

Ш т а у ф ф а х е р

Не обійтись без влади й найвільнішим,
Потрібен голова, суддя верховний,
Що міг би суперечку розсудить.
Отож і наші прадіди землею,
Яку від дикої відбили хащі,
Все ж імператора ушанували —
Країн німецьких пана й італійських —
І, як і інші вільні всі народи,
Йому підтримку військом обіцяли.
Обов'язок всіх вільних громадян —
Державу, свій оплот, обороняти.

М е л ь х т а л ь

Що поза тим, то вже ознака рабства.

Ш т а у ф ф а х е р

На заклик імператора вони
В боях його знамена захищали
І збройно з ним в Італію ходили —
Для нього римську здобувать корону.
А дома правували всім самі
За давнім звичаєм, законом власним.
А імператор знав лиш кару смертну
Та графа він для суду призначав,
Який, проте, й не жив у цій країні —
Його лиш в разі вбивства закликали,
І він під голим небом, ясно й просто,
Свій правий суд безбоязно вершив.
Чи є тут рабства будь-які ознаки?
Хто думає інакше, хай говорить!

Г о ф

Ні, правда все, що ви розповіли,
Нам гніту не доводилось терпіти.

Ш т а у ф ф а х е р

Відмовились ми слухати й державця,
Коли він став на сторону попів.
Захтів раз Ейнзідельнський монастир
У нас ті верховини відібрати,
Де з давніх ми давен худобу пасли.
Абат мав грамоту, що дарувала
Йому всі пустища безгосподарні,
Так, наче нас тут зовсім не було.
Сказали ми: «То грамота фальшива!
Владар не може наше дарувати;
Якщо ж нам прав імперія відмовить,
То ми й без неї в горах проживемо».
Отак казали прадіди! Невже ж
Ганьбу ярма нового нам терпіти
І зносить від слуги чужого те,
До чого й імператор не примусив?
Адже цю землю ми самі створили
Трудами рук своїх, і давній ліс,
Що був лиш диким лігвом для ведмедів,
В людські оселі ми перетворили;
Ми знищили драконів хижих кодро,
Що вирросло з болотної отрути;
Ми розірвали пелену туманів,
Що споконвік цю глушину вкривала;
Дробили скелі ми й шляхи надійні
Мандрівцям над проваллям провели.
Ці землі нашими були століття,
І щоб слуга чужий та смів сюди
Прийти, і ланцюги на нас кувати,
І нас ганьбить на нашій же землі?
Хіба ж немає захисту від гніту?

Серед селян велике хвилювання.

Ні, є межа й насильству тиранії!
Як прав шукати гнобленому ніде
І став тягар для нього вже нестерпним,
Безтрепетно волає він до неба,
І там знаходить він свої права,

Що непорушно вічно і незмінно
В височині, мов зорі, пробувають.
Прадавні повертаються часи —
Стає людина вовком для людини.
Коли нічим допомогти не можна,
Лишається останнє — гострий меч.
Ми вправі вище благо від насильства
Оборонять. Повстаньмо за вітчизну,
За наших жон і за дітей повстаньмо!

У с і

(бряскаючи мечами)

За наших жон і за дітей повстаньмо!

Р е с с е л ь м а н

(виходить на середину кола)

Раніше ніж хапатись за мечі,
Подумайте, як миром все владнати.
Одно лиш слово — й не гнітить, як нині,
А догоджати будуть вам тирані.
Чиніть, що вимагають, і, порвавши
З імперією, Австрії піддайтесь...

М а у е р

Що каже пастор? Австрію признати?

Б ю г е л ь

Не слухайте його!

В і н к е л ь р і д

Так зрадник радить,
Вітчизни ворог!

Р е д і н г

Спокійніше, друзі!

С е в а

Яка ганьба — під Австрію піддатись!

Ф л ю е

Дозволить взяти силою, чого
Добром не віддавали!

Мейєр

О, тоді
Раби ми всі, і варті бути ними!

Мауєр

Хай буде прав позбавлений швейцарця,
Хто Австрії піддатися порадить!
Отож наполягаю я, старшино,
Щоб це у нас найперший був закон.

Мельхталь

Так, хто порадить Австрії піддатись,
Хай буде прав позбавлений і шани,
Притулку хай ніхто йому не дасть.

Усі

(піднявши правиці)

Прийняти цей закон!

Редінг

(по хвилині мовчання)

Хай буде так!

Рессельман

Тепер ви вільні, цей закон прийнявши.
Не взять австрійцям силою того,
Що ми не віддали їм добровільно.

Йост Вейлер

Тепер до справи, далі!

Редінг

Земляки!

Чи заходи вже вичерпано мирні?
Король можливо і не знає зовсім,
Чого ім'ям його ми зазнаємо.
Останнє треба спробувати нам —
Звернутись ще із скаргою до нього
Й тоді вже братись за мечі. Насильство
Жахливе завжди, хоч і в правім ділі.
Бог в поміч там лиш, де не в поміч люди.

Ш т а у ф ф а х е р

(до Конрада Гунна)

Тепер за вами черга. Говоріть!

К о н р а д Г у н н

Я в Райнфельд їздив, в замок королівський,
Поскаржитись на утиск ландфогтів
І вільностей підтвердження старих
В нового імператора здобути.
З численних міст я бачив там послів —
З округи Швабської, з земель прирейнських,
Усі вони вже грамоти дістали
І радісно у свій вертались край.
Я ж, ваш посол, був викликаний в раду,
Щоб там пустих послухать заспокоєнь:
«Наш імператор зараз зайнятий,
Про вас він іншим часом спогадає».
Я в смутку йду по залах королівських,
Враз бачу — герцог Гансен¹ у кутку,
І сльози в нього на очах, а поруч
Два дворянина — Варг і Тегерфельд.
Вони мені сказали: «Лиш на себе
Надійтесь! Правди в короля не ждіть!
Хіба не він братанича свого
Пограбував, всю спадщину віднявши?
А герцог просить спадок материнський,—
Адже він повнолітній, може й сам
Підданцями і краєм керувати.
Що ж відповів король? Вквітчав віночком
З словами: «Ось для юності оздоба».

М а у е р

Ви чули? Правди в короля не ждіть!
І лиш самі на себе покладайтесь!

Р е д і н г

Що ж інше нам лишилось? Вирішаймо,
Як справу нам розумно повести.

---

¹ Презирливе ім'я герцога Йоганна Швабського. Незаконно позбавлений своїх спадкових прав рідним його дядьком, імператором Альбрехтом I, він у 1308 р. убив Альбрехта і втік до Італії. За це вбивство його прозвали Парріціда (батьковбивця).

В а л ь т е р Ф ю р с т

(виходить на середину кола)

Гніт хочемо ненависний ми скинуть,
Старі відстоять хочемо права,
Що їх від прадідів успадкували,
А за новим не гонимось невтримно.
Ви кесареве кесарю віддайте,
І хай слуга господарю кориться.

М е й є р

А я свій лен від Австрії дістав.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Виконуйте ж обов'язок до неї.

Й о с т В е й л е р

А я плачу податки Рапперсвейлям.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Платіть їм і надалі і коріться.

Р е с с е л ь м а н

Обителі я цюріхської ленник.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Що слід монастирю, те й віддавайте.

Ш т а у ф ф а х е р

Свій лен я від імперії дістав.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Робіть все, як належить, та не більше.
Нам треба фогтів з слугами з країни
Прогнать і всі їх замки зруйнувати,
Без крові, якщо можна. Хай побачить
Сам імператор — тільки необхідність
Нас змусила порушити присягу.
Якщо залишимося ми в певних межах,
Він гнів державним розумом вгамує.
Народ себе примусить поважати,
Якщо й з мечем в руках повстримний буде.

Р е д і н г

Порадьте ж, як це виконати нам?
Адже в руках у ворога є зброя.
Без бою він, звичайно, не уступить.

Ш т а у ф ф а х е р

Уступить, як при зброї й нас побачить,—
Ми встигнем захопить його зненацька.

М е й е р

Сказати легко, а зробити важко.
Міцні два замки височать в країні,
Це ворога оплот, що стане грізним,
Коли король сюди прибуде з військом.
Розберг і Сарнен треба захопить,
Допоки не бряжчать мечі в країні.

Ш т а у ф ф а х е р

Не гайтеся, щоб ворог не довідавсь,—
Багато хто цю знає таємницю.

М е й е р

В народі нашім зрадників нема.

Р е с с е л ь м а н

Буває згубним і завзяття зайве.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Як зволікать, то добудує фогт
Твердиню в Альторфі і укріпиться.

М е й е р

Ви лиш про себе дбаєте.

П е т е р м а н

Неправда.

М е й е р

(спалахнувши)

Неправда? Урі сміє нас корити?

Р е д і н г

В ім'я присяги, тихше!

Мейєр

Та замовкнуть
Нам доведеться вже, бо й Швіц за Урі.

Редінг

Перед громадою вам зауважу —
Порушує цей запал нашу згоду!
Хіба не за одно ми стоїмо?

Вінкельрід

Нам слід би це відкласти до різдва,
Коли, за звичаєм, селяни мусять
Дарунки фогтові нести у замок.
Могли б туди чоловіків дванадцять
Ввійти, не викликаючи підозри.
А що при зброї вхід туди не вільний,
Могли б вони клинки з собою взяти,
До палиць їх таємно приладнавши.
У лісі, поблизу, загін засяде,
Й коли щасливо ті заволодіють
Воротами,— враз пролунає риг
І кинуться всі раптом із засади.
Так замок досить легко нашим стане.

Мельхталь

А я берусь проникнути у Росберг.
До мене там прихильна є служниця,
Що легко для побачення нічного
Погодиться спустить мені драбину.
Ввійду я перший — друзі вслід за мною.

Редінг

То всі за те, що треба нам відкласти?
Більшість піднімає руки.

Штауффхер

(лічить голоси)

Дванадцять проти, двадцять за відстрочку.

Вальтер Фюрст

Як в день призначений впадуть твердині,
Вогні сигнальні в горах ми розпалім,
Це буде знак — негайно до повстання

Скликать всі наші села і міста.
Побачать фогти, що не в жарт до зброї
Взялись ми, і, повірте, не змагавшись,
Втекти із цього краю поспішать,
Від нас охоче взявши охорону.

Ш т а у ф ф а х е р

Лиш Геслера здолати важко нам.
Оточений він вартою грізнюю
І без кровопролиття не уступить.
Страшний він і за межами країни,
Його щадити навіть небезпечно.

Б а у м г а р т е н

В найбільшу небезпеку — шліть мене!
Телль врятував життя моє, готовий
Його віддати я за рідний край.
Честь захистив я — й серце заспокоїв.

Р е д і н г

Нам час — порадинок. Ждіть же терпеливо!
Готовим треба щохвилини бути.
Дивіться, поки радимось ми тут,
Вже ранок засвітив на верховинах
Вогні багряні. Треба нам прощатись,
Щоб світло дня тут не застало нас.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ні, ніч не швидко з цих долин зникає.

Усі мимоволі здіймають капелюхи і в зосередженому мовчанні дивляться, як розгоряється ранішня зоря.

Р е с с е л ь м а н

При світлі, що раніше нас вітає,
Ніж тих людей, які внизу під нами
Важкий вдихають час задушних міст,
Новий союз наш клятвою зміцнімо:
Хай будемо братів народ єдиний,
Хай лихо й горе не розділить нас.

Усі повторюють за ним, піднявши вгору три пальці правої руки.

Хай будемо, як прадіди, ми вільні,
Хай краще смерть, аніж у рабстві жити.

Усі повторюють за ним.

На бога покладаємо надію,
Не страшимось могутності людей.

Знову повторюють, потім обнімаються.

Ш т а у ф ф а х е р

Ну, а тепер хай кожен мирно йде
Своїм шляхом до друзів і до близьких.
Пастух спокійно з стадом хай зимує
Й до спілки в тиші хай вербує друзів.
Що перетерпіть до часу нам треба —
Терпіть! Нехай росте вина тиранів.
Але настане день, і борг загальний
Ми з особистим сплатимо їм зразу.
Свій справедливий стримуючи гнів,
Всю помсту бережіть для головного, —
Той шкоду справді спільній учинив,
Хто не журився, крім себе, ні про кого.

Поки всі в цілковитій тиші розходяться, починає дедалі
урочистіше лунати оркестр. Спорожня сцена лишається
деякий час відкритою. Видно, як над крижаними вершинами
гір сходить сонце.

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Подвір'я перед будинком Телля.

Телль теслярує, Гедвіга порається біля дому.
Вальтер і Вільгельм у глибині сцени граються
маленьким самострілом.

В а л ь т е р

(співає)

Ще не згасли зорі,
Не війнув вітрець —
З самострілом в гори
Вже іде стрілець.
Як в блакиті синій
Лиш орел є цар,
Так на верховині
Цей стрілець — владар.
Перед ним без краю
Верхогір'я шир,
Вмить стріла влучає —
Пташка то чи звір.

(Підбігає до батька.)

Порвалась тятива! Поправ-но, тату.

Т е л л ь

Ні, сам стрілець повинен те уміти.

Хлопчики відходять.

Г е д в і г а

Зарано діти почали стрілять.

Т е л л ь

Хто змалку вчиться, добрим майстром стане.

Г е д в і г а

Ах, дав би бог, щоб їм цього й не вчитись!

Т е л л ь

Все треба знати. Хочеш у житті
Пробитись, будь готов до оборони
Й до нападу.

Г е д в і г а

Ах, де ж тоді шукати
Спокою нам!

Т е л л ь

Його я й не шукаю.
Я не родився бути пастухом,—
Я іншої мети невтомно прагну
Й тоді лиш маю втіху від життя,
Коли щодня борюсь і здобуваю.

Г е д в і г а

Дружина ж хай одна сумує дома
І жде тебе в тривозі цілоденній.
Я з жахом слухаю, як люди тут
Про ваші подвиги розповідають...
У серці біль при кожному розставанні
Від страху, що не бачитись вже нам.
Здається, заблудив ти в горах сніжних,
Десь оступивсь і впав із стромовин.
То бачу — гнав ти сарну, й за собою
Вона тебе в страшну безодню тягне,

То сніг тебе лавиною засипав,
То лід облудний тріснув під тобою.
І стрімголов летиш ти у могилу
І в ній живцем похований навек.
Смерть в сотнях виглядів різноманітних
Стрільця відважного підстерігає!
Ох, і злощасний промисел у вас,—
Він до жахливої веде безодні!

Т е л л ь

Хто вправний, обережний і обачний,
На бога лиш надіється й на себе,
Той всяке лихо легко переборе.
Гір не боїться, хто в них народився.

(Скінчивши роботу, прибирає інструменти.)

Тепер стоятимуть ворота довго.
З сокирою й без теслі обійдемося.

(Бере капелюх.)

Г е д в і г а

Куди ж це ти?

Т е л л ь

Піду до тестя, в Альторф.

Г е д в і г а

Щось небезпечне? Говори, не крийся!

Т е л л ь

І звідки ти взяла це?

Г е д в і г а

Затівають

Щось проти фогта, я напевно знаю.
Була на Рютлі рада, й ти був там.

Т е л л ь

Не був я там... Але свою вітчизну
Не зраджу я, якщо мене покличуть.

Г е д в і г а

Тебе й пошлють туди, де небезпека:
Найтяжчий подвиг випаде тобі.

Т е л л ь

Що в силі, те й повинен дати кожен.

Г е д в і г а

Недавно через озеро в грозу
Ти перевозив втікача — лиш чудом
Ви врятувались... Як ти не подумав
Про жінку і дітей?

Т е л л ь

                                Про вас я думав,
Тому-то й дітям батька врятував.

Г е д в і г а

Але пливти в бурхливий вир! Це значить —
Не вірять в бога, спокушать його!

Т е л л ь

Хто довго думає, той мало зробить.

Г е д в і г а

Ти всім готов служити й помагати,
Тобі ж ніхто в біді не допоможе.

Т е л л ь

Дасть бог, я в цім не матиму потреби!
(Бере свій самостріл і сагайдак із стрілами.)

Г е д в і г а

Навіщо ж самостріл тобі? Покинь!

Т е л л ь

Без нього я — неначе без руки.
Хлопчики вертаються.

В а л ь т е р

Куди це, тату?

Т е л л ь

                                До дідуня, синку.
Не хотів би й ти зі мною?

В а л ь т е р

О, звичайно!

Г е д в і г а

Там зараз сам ландфогт. Не йди ти в Альторф.

Т е л ь

Сьогодні їде він.

Г е д в і г а

Перечекай,
Щоб не зустрітись,— він лихий на тебе.

Т е л ь

Та злість його мені не дуже шкодить.
Живем ми чесно — що нам вороги?

Г е д в і г а

Він чесних і ненавидить найбільше.

Т е л ь

Бо ні за що вчепитись. Ні, я певен,
Мене ландфогт залишить у спокої.

Г е д в і г а

Чому ти так гадаєш?

Т е л ь

Я недавно
У Шехенськім міжгір'ї полював.
Слідів людей нема в тих диких нетрях.
Самотньо йшов я стежкою гірською,
Де розминутись майже неможливо.
Вгорі звисали скелі наді мною,
Внизу ревів жахливо лютій Шехен.

Хлопчики пригорнулись до батька і слухають його з напруженою увагою.

Нараз — іде між скелями ландфогт.
Один ми на один із ним зустрілись,
Лицем в лице, а біля нас — безодня.
Він глянув і пізнав мене відразу,—
Згадав, що незадовго перед тим
Скарав мене він тяжко за дрібницю.

І от я йду з чудовим самострілом
Навпроти нього, він пополотнів,
Коліна трусяться, іще хвилина —
Й від страху він повалиться зі скелі.
Такий він жалюгідний був, що я
Ступив до нього й мовив шанобливо:
«Це, пане, я». А він на те ні слова
Не вимовив, лише махнув рукою,
Щоб я ішов собі своїм шляхом.
Ну, я й пішов і слуг послав до нього.

Г е д в і г а

Перед тобою він тремтів... Ой леле!
Ганьби цієї не забуде він.

Т е л л ь

Ні ми йому, ні він нам не потрібен.

Г е д в і г а

Не йди сьогодні. Краще полював би!

Т е л л ь

Та що з тобою?

Г е д в і г а

Тоскно так. Зостанься.

Т е л л ь

Чого ж тобі журитись без причини?

Г е д в і г а

Хай без причини... А проте зостанься.

Т е л л ь

Я обіцяв прийти, дружино люба.

Г е д в і г а

То йди, як м у с и ш... Лиш зостав дитя.

В а л ь т е р

Ні, мамо, відпусти мене з татусем.

Г е д в і г а

Ти хочеш, Вельті, матінку покинуть?

В а л ь т е р

Зате я принесу тобі гостинця
Від діда.

(Іде з батьком.)

В і л ь г е л ь м

Мамо, я ж тут залишаюсь!

Г е д в і г а

(обнімає його)

Мій любий, ти тепер один у мене!

(Іде до брами і довго стежить очима за чоловіком і сином).

ЯВА ДРУГА

Дика, пустинна місцевість серед лісу. Зі скелі спадають шумливі потоки. Б е р т а в мисливському вбранні. Вслід за нею Р у д е н ц.

Б е р т а

Він тут, ми зможемо порозумітись.

Р у д е н ц

(швидко підходить до неї)

Нарешті вас одну я застаю.

Без свідків ми у дикім цім гаю,

І перед вами тут я без вагання

Із серця скину весь тягар мовчання.

Б е р т а

А певні ви, нема мисливців близько?

Р у д е н ц

Далеко всі... Тепер або ніколи!

Я слухну мить не хочу проминути —

Свою судьбу я з'ясувать повинен,

Хоч би й навіки я позбувся вас!

Не хмурте ж так погордливо й суворо

Ясного погляду. Х т о я такий,

Щоб смів про вас я мріяти зухвало?

Мені ще слава не всміхнулась, я

Далекий ще від рицарів блискучих,

Що доблесним вас оточили колом.
Весь скарб мій — серця вірність і любов!

Б е р т а

(з суворою поважністю)

Ви кажете про вірність і любов,
А свій обов'язок готові зрадити?

(Руденцу сахається.)

Раб Австрії, що ворогам продався,
Лихим гнобителям свого народу?

Р у д е н ц

Невже від вас оцей докір я чую?
Кого ж, крім вас, шукав я серед них?

Б е р т а

То серед зрадників ви сподівались
Мене знайти? Свою дала б я руку
Гнобителеві Геслеру скоріще,
Ніж синові Швейцарії лихому,
Що зброєю в руках чужинця став!

Р у д е н ц

О боже, що я чую!

Б е р т а

Та хіба

В людей є щось миліше за вітчизну?
Чи є для серця щирого щось краще,
Ніж бути безневинних оборонцем
І захищати пригноблених права?
Душа за ваш народ скипає кров'ю,
З ним мучусь я, бо я його люблю
За скромну простоту й могутню силу,
Все більш прив'язуюсь до нього серцем
І з кожним днем все більше поважаю.
А ви, кому природа й честь велять
Його по-рицарськи обороняти,
Ви кинули його і перебігли
До ворогів — кувати йому кайдани!
Мені болить це, й стримуюся я,
Щоб серцем не зненавидіти вас.

Р у д е н ц

Чи я ж не хочу блага для народу?
Йому під берлом Австрії могутнім
Мир...

Б е р т а

Рабство ви готуєте йому!
Свободу ви збираєтесь позбавить
Останньої твердині на землі.
Де щастя — сам народ чуттям це знає,
Нічим його не обманути вам.
Самі ж ви з головою у тенетах...

Р у д е н ц

То варт я лиш ненависті й презирства?

Б е р т а

Якби ж то так! Та бачити вас гідним
Презирства, б а ч и т и саме презирство,
Коли кохати я...

Р у д е н ц

О Берто! Берто!

То в радісну ви маните блакить,
То в прірву знов скидаєте за мить.

Б е р т а

Ні, ні, в вас благородство ще не згасло
Й дрімає лиш, і я його буджу.
Ви силоміць хотіли заглушити
В собі природне до добра стремління,
Але, на щастя, все ж воно сильніше,—
Собі наперекір, ви благородні.

Р у д е н ц

Ви в мене вірите? О Берто, всім
Я можу стати з вашою любов'ю!

Б е р т а

Йдіть за велінням вашої природи,
Займіть вам нею визначене місце,
За свій народ і за вітчизну станьте,
Боріться за священні їх права!

Р у д е н ц

О горе! Вас хіба я не позбудусь,
Як проти Австрії повстану я?
Чи не від волі родичів залежить,
Кому ви руку вашу віддасте?

Б е р т а

Мої маєтки — в лісових кантонах,
Швейцарців вільність і моєю буде.

Р у д е н ц

Ах, Берто, ясно все мені тепер!

Б е р т а

Здобути з ласки Австрії мене
Не сподівайтесь,— до моїх маєтків
Там є охочі руку простягнути.
Мою й вітчизни вашої свободу
Грозяться ті загарбники закути.
За жертву, друже, обрано мене,
За засіб нагороди фаворита.
Двірські інтриги, фальш, брехня відкрита —
От сфера, уготована мені.
Цей шлюб немилий — то мої окупи,
Рятунку тільки в вашій жду любові.

Р у д е н ц

То зважились би ви лишитись тут,
Моєю у моїй вітчизні стати?
Хіба в моїх поривах в далеч, Берто,
Було щось інше, ніж порив до вас?
Я вас одну шукав на полі слави,
Я задля вас і почестей шукав.
Якщо могли б ви в тихій цій долині,
Блискучий світ лишивши, оселитись,
Мета моя осягнута була б.
Нехай тоді життя потік шумливий
Б'є в береги надійні наших гір.
У мене суєтних бажань немає,
І той принадний світ мені страшний.
Нехай же вірно нас охороняє
Цих скель громаддя, наче мур міцний,
Хай у відкритій небу цій долині
Спливають щастя нашого хвилини!

Б е р т а

Таким тебе я бачила у мріях,
І сподівань моїх не зрадив ти.

Р у д е н ц

Геть, геть від мене всі омани марні,
В своїй вітчизні щастя я знайду!
Де розцвітав я хлопчиком веселим,
Де все про дні нагадує щасливі,
Де між дерев струмочки дзюркотливі,
В моїй вітчизні станеш ти моєю!
Ах, рідну землю завжди я любив,—
Немає щастя повного без неї!

Б е р т а

Де, як не тут, той острів благодатний,
Омріяна безвинності країна,
Де зради і нещирості нема,
Де вірності живі ще заповіти?
Тут задрість не отруїть щастя нам,
Тут в світлій радості ми будем жити.
Тебе я бачу в мужності ясній,
Між вільних, рівних — перший ти і славний,
В повазі щирій, вільній і міцній,
У величі, мов володар державний.

Р у д е н ц

Тебе я ніжну бачу і дбайливу,
Усіх жінок оздобу і вінець!
Весну в мій дім приводиш ти щасливу
І радості небесної взірець.
Життя моє тобою пламеніє,
І все навколо квітне і радіє.

Б е р т а

А гірко, друже, бачити було,
Як ти життя свого найбільше щастя
Руйнуєш сам... Ах, що було б зі мною,
Якби той гордий рицар, кат країни,
Мене в похмурий замок свій забрав!
Нема тут замків. Мур не відділяє
Нас від народу, й він щасливим буде.

Руденц

Ах, як врятуюсь, як петлю я скину,
Що у нестямі сам я затягнув?

Берта

Сам і зірви її рішуче й мужньо.
Що б не було, ти стій за свій народ!
Це твій обов'язок природний.

(Здаля лунають мисливські роги.)

Близько

Мисливці... Ну, прощай... І знай, боротись
За рідний край — це битись за любов!
Усім один загрожує нам ворог,
Одна й свобода визволить усіх!

Розходяться.

ЯВА ТРЕТЯ

Луї біля Альторфа.

На передньому плані дерева. У глибині на жердині висить капелюх. Перспективу замикає вкрита заповідним лісом гора, над якою височіє пасмо снігових вершин.

Фрісгард і Лейтгольд стоять на варті.

Фрісгард

Дарма ми стережем. Адже ніхто
Не йде віддати шану капелюху.
А тут же, як на ярмарку, бувало
Народу сила. Спорожнів цей луг
Відтоді, як опудало тут висить.

Лейтгольд

Лиш наволоч якась, нам на досаду,
Тут скине часом порвану шапчину.
Хто поважніший — краще гаку дасть,
Але обійде вигін стороною,
Аби перед капелюхом не гнутись.

Фрісгард

А все ж опівдні з ратуші сьогодні
Чимало тут проходило народу.
Ну, думаю, тут матиму я здобич,—
Навряд чи будуть капелюх вітати.

Коли дивлюся — Рессельман, їх піп,
Від хворого вертається з дарами
І, як навмисне, став біля жердини,
А паламар у дзвоник задзвонив...
Всі впали на коліна, з ними й я,—
Перед дарами, а не капелюхом.

Лейтгольд

Здається, хлопче, ми собі на глум
Тут стоїмо при цьому капелюсі.
Хіба ж не сором доброму вояці
Стояти при порожнім капелюсі!
Та засміють свої ж нас парубки.
З пошаною вітати капелюха —
Дурний це, правду кажучи, наказ!

Фрісгард

Ну й що, як при порожнім капелюсі?
Ти ж уклонявсь порожній голові.

Гільдегарда, Мехтгільда і Ельсбета вхо-
дять з дітьми і зупиняються біля стовпа.

Лейтгольд

Але й послужливий із тебе ледар!
Ти рад в біду втягнути чесний люд.
Про мене, йди повз капелюх хто хоче,—
Заплющу очі я й не подивлюся.

Мехтгільда

Он фогт висить! Шануйте фогта, діти!

Ельсбета

Хай кине капелюх — та йде собі!
Дасть бог, не гірше буде всій країні.

Фрісгард

(проганяє їх)

Геть відсіля! От кляте кодро бабське!
Хто кликав вас? Ви шліть чоловіків,
Чи з них посміє хто наказ порушить.

Жінки виходять.

Входить Телль з самострілом і веде сина за руку.
Всني проходять на авансцену, не звертаючи уваги на капе-
люх.

В а л ь т е р

(указуючи на вкриті заповідним лісом гори)

Чи правда, тату, є на тій горі
Дерева,— як сокирою удариш,
З них кров біжить?

Т е л л ь

Це хто тобі сказав?

В а л ь т е р

Старий пастух... То чарівні дерева,
Казав він, і коли хто їх ушкодить,
То проросте рука у нього з гробу.

Т е л л ь

Так, зачаровані вони, це правда.
Он, бачиш, верховини снігові,
Що аж за хмари високо сягають?

В а л ь т е р

То глетчери, вони страшні ночами,
Коли з них льодові гримлять лавини.

Т е л л ь

Отож давно б уже лавини ті
Весь Альторф наш засипали снігами,
Якби вгорі не зупиняв їх ліс,
Мов всенародна рать непереможна.

В а л ь т е р

(трохи подумавши)

Чи є десь, тату, край, де гір немає?

Т е л л ь

Як з нашого верхів'я йти все нижче
За течією струменів бурхливих,
То на широку вийдеш рівнину,
Де лісові вже не шумлять потоки,
А ріки плинуть в тихих берегах;
Куди не глянь — простори там широкі,
І ниви зріють під шатром небесним,
І садом квітне край увесь чудесним.

В а л ь т е р

Чому ж не зійдемо ми, тату, швидше
В долини ті, в прекрасну ту країну,
А тут живем під страхом, в небезпеці?

Т е л ь

Чудовий то і благодатний край,
Та не збирав там урожаю з поля,
Хто засівав його.

В а л ь т е р

То не живуть
Там вільно на землі своїй, як ти?

Т е л ь

Там вся рілля — церковна й королівська.

В а л ь т е р

То вільно у лісах їм полювати?

Т е л ь

І птиця й дичина панам належить.

В а л ь т е р

То вільно в ріках рибу їм ловити?

Т е л ь

І ріки, й море, й сіль — все королівське.

В а л ь т е р

Хто ж цей король, якого всі бояться?

Т е л ь

Він всіх один годує й захищає.

В а л ь т е р

Самі ж вони не можуть захиститись?

Т е л ь

Сусід сусіду там не довіряє.

В а л ь т е р

Ні, тату, тісно в тім краю широкім,—
Вже краще там лишатись, де лавини.

Т е л л ь

Так, сину, краще вже льодовики
За спиною, аніж погані люди.

Ідуть далі.

В а л ь т е р

Глянь, тату, он капелюх на жердині!

Т е л л ь

А що нам капелюх! Ходімо швидше.

(Хоче пройти, але Фрісгард списом перепиняє йому дорогу.)

Ф р і с г а р д

Іменням імператора! Спиніться!

Т е л л ь

(хапаючись за спис)

Що треба вам? Чого нас зупинили?

Ф р і с г а р д

Зламали ви наказ. Ідіть за нами.

Л е й т г о л ь д

Капелюха не вшанували ви.

Т е л л ь

Пусти, мій друже.

Ф р і с г а р д

Ні, іди в в'язницю!

В а л ь т е р

В в'язницю татка? Ой, рятуйте! Пробі!

(Голосно гукає.)

Ой, люди добрі, людоньки, рятуйте!
Допоможіть! Ведуть його в в'язницю!

Священик Рессельман, паламар Петерман і ще
т р о є с е л ь а н вбігають на сцену.

П а л а м а р

Що трапилось?

Рессельман

За віщо ви його?

Фрісгард

Це ворог імператора, це зрадник!

Телль

(рвучко хапаючи його).

Я зрадник? Я?

Рессельман

Ти помилився, друже,
Це ж Телль, поважний, чесний громадянин.

Вальтер

*(побачивши Вальтера Фюрста, біжить до нього
назустріч)*

Рятуй, дідусю! З таточком нещастя!

Фрісгард

В в'язницю, швидше!

Вальтер Фюрст

(підбігаючи)

Я ручусь за нього!
О, ради бога, Телль, скажи, що сталося?
Входять Мельхталь і Штауффахер.

Фрісгард

Ландфогта влади він не визнає,
Його наказів знати він не хоче.

Штауффахер

Це Телль вчинив?

Мельхталь

Негіднику, ти брешеш!

Лейтгольд

Але ж не вшанував він капелюха.

Вальтер Фюрст

За це його в'язницю? Слухай, друже,
Пусти його, за нього я ручуся.

Фрісгард

Ти за свою, старий, ручайся шкуру!
Ми робим, що нам кажуть. Ну, ходімо!

Мельхталь

(до селян)

Та це ж насильство! Чи потерпим ми,
Щоб на очах у нас його забрали?

Паламар

Та ми ж сильніші. Не даваймо, друзі!
Один за всіх — і всі за одного!

Фрісгард

Хто тут посмів не слухати наказу?

Трое селян

(вбігаючи)

Ми допоможем. Що тут сталось? Бий їх!

Гільдегарда, Мехтгільда, Ельсбета вертаю-
ться.

Телль

Я справлюсь сам. Ідіть же, добрі люди.
Чи я списів, гадаєте, злякаюсь,
Якби схотів я сам до сили вдатись?

Мельхталь

(до Фрісгарда)

А спробуй-но від нас його забрати!

Вальтер Фюрст і Штауффахер
Облиште! Тихше!

Фрісгард

Змова! Зрада! Бунт!

Лунають мисливські роги.

Жінки

Он їде фогт сюди!

Фрісгард

(голосніше)

Бунт! Зрада! Бунт!

Штауффахер

Кричи, аж поки луснеш!

Рессельман і Мельхталь

Ти замовкнеш?

Фрісгард

(ще голосніше)

Гей, гей! На поміч до слуги закону!

Вальтер Фюрст

Ось і ландфогт! Біда нам! Що ж це буде!

Геслер верхи з соколом на руці, Рудольф Гаррас, Берта, Руденц, за ними численний загін збройної варти, що колом із списів оточує всю сцену.

Рудольф Гаррас

Геть, геть, дорогу фогту!

Геслер

Розігнать їх!

Що тут за збори? Хто на поміч кликав?

(Усі мовчать.)

Ну, хто? Відповідайте.

(До Фрісгарда.)

Стань сюди!

Ти хто такий, чому його тримаєш?

(Передає сокола слугі.)

Фрісгард

Суворий пане, я твій воїн вірний

І вартовий при цьому капелюсі.

Впіймав я на гарячій цю людину,—

Відмовивсь капелюх він вшанувати.
Його затримав я з твого наказу,
А люди хочуть силою відняти.

Г е с л е р

(по хвилині мовчання)

Невже ти імператора й мене,
Його намісника, так зневажаєш,
Що зрікся цей капелюх вшанувати,
Яким покірність вашу вивіряю?
Цим викрив ти свій умисел лихий.

Т е л л ь

Пробачте, пане! Я не для зневаги,
А з легковажності наказ порушив.
Будь розумніший я, не звався б — Телль¹.
Прошу про ласку, більш цього не буде.

Г е с л е р

(трохи помовчавши)

Майстерно ти стріляєш з лука, Телль,
Тебе за першого стрільця вважають?

В а л ь т е р Т е л л ь

Це правда, пане,— яблуко збиває
Мій тато з яблуні за сотню кроків.

Г е с л е р

Це син твій, Телль?

Т е л л ь

Так, мій ласкавий пане.

Г е с л е р

Ще діти є?

Т е л л ь

Їх двоє в мене, пане.

Г е с л е р

Ну, і котрого з них ти більше любиш?

---

¹ Натяк, побудований на співзвуччі слів Tell i toll (безрозсудний, шалений).

Телль

Обох однаково люблю я, пане.

Геслер

Якщо ти з яблуні за сотню кроків
Збиваєш плід, то покажи й мені
Своє уміння, Телль. Візьми свій лук...
Та він в руках у тебе... І стрілою
Збий яблуко у сина з голови.
Та раджу — краще націляй, щоб першим
Ти пострілом у яблуко улучив.
А ні — сам накладеш ти головою.
Усі жахаються.

Телль

Жахливу річ ви загадали, пане...
То я повинен з голови дитини...
Ні, пане, не могло таке на думку
Вам спасти... Ні, хай вас боронить бог
Таке від батька й справді вимагати.

Геслер

Ні, без відмов ти яблуко зіб'єш
У сина з голови, — я вимагаю.

Телль

То маю з лука в голову я цілить
Дитині рідній? Ні, вже краще вмерти!

Геслер

Стріляй, а ні — то вдвох з дитям загинеш!

Телль

Убивцем стати рідної дитини!
Нема дітей у вас, — вам не збагнуть,
Що серце батькове переживає!

Геслер

Е, Телль, ти став розсудливим занадто!
Розказують, великий з тебе мрійник
І всім ти відрізняєшся від інших, —
Дивниці любиш ти... тому-то нині
Тобі й загадую оцей я подвиг.

Тут інший ще подумав би, а ти —
Заплющиш очі й зважишся сміливо.

Б е р т а

О, не жартуйте так з народом, пане!
Погляньте — зблідли всі й тремтять... Не звикли
Із ваших уст вони ці жарти слухать.

Г е с л е р

Та хто це вам сказав, що я жартую?

(Зриває яблуко з гілки, що звисає над ним.)

Ось яблуко... Гей, розступіться!.. Кроків
Вісімдесят відміряйте йому...

Не більше і не менше... Він хвалився,

Що кроків за сто улучає в ціль...

Тепер стріляй — гляди ж, не промахнись!

Р у д о л ь ф Г а р р а с

О боже, це не жарт!.. Впади, хлопчино,
До ніг ландфогта й виблагай пощади!

В а л ь т е р Ф ю р с т

(тихо до Мельхталя, який ледве себе стримує)

Спокійні будьте, стримайтесь,— благаю!

Б е р т а

(до ландфогта)

Та досить, пане! Не по-людськи буде
Чуттями батька гратись так жорстоко.

Якщо цей бідолаха й смерті вартий

За незначну вину свою, то — боже! —

Уже він десять раз її зазнав.

Хай він в свою хатину йде здоровий,

Тепер він знає вас,— оцю хвилину

І він, і правнуки запам'ятають.

Г е с л е р

Звільніть дорогу... Що ж ти гаєш час?

Ти завинив, тебе я стратить мав би,

А я судьбу твою великодушно

В твої ж умілі руки віддаю,

Хто ж ремствував би на суворий вирок,

Коли він сам — владар своєї долі!
Цілкїм хвалився оком ти. Гаразд!
Ну й покажи, стрілець, свою умілість —
Достойна ціль, велика й нагорода!
У чорний круг мішені й інші влучать,
А в мене майстром зветься тільки той,
Хто вмілості своєї завжди певен,
Кого ні око, ні рука не зрадять...

В а л ь т е р Ф ю р с т

(падає перед ним навколішки)

Шануємо ми сан ваш, пане фогт,
Та будьте милосерді! Половину,
І навіть все майно моє візьміть,
Звільніть лиш батька від цієї муки!

В а л ь т е р Т е л ь

Не кланяйся, діду, цій лихій людині.
Де ж стати? Не боюсь нічого я.
Птахів мій татко цілить на льоту,
Не влучить в серце він дитині рідній.

Ш т а у ф ф а х е р

Безвинність вас дитяча не зворушить?

Р е с с е л ь м а н

Згадайте, пане, є господь на небі,
Йому складете звіт за всі діла.

Г е с л е р

(указує на хлопчика)

До липи прив'яжіть його!

В а л ь т е р Т е л ь

Мене?

Прив'язувати? Ні, не хочу я.
Стоятиму я тихо, мов ягнятко,
Не дихатиму навіть. А почнете
Прив'язувати, я пручатись буду.

Р у д о л ь ф Г а р р а с

Дай, хлопчику, хоч зав'язати очі.

В а л ь т е р Т е л ь

Навіщо? Думаєте, я злякаюсь
З рук батькових стріли? На неї сміло
Я ждатиму, і оком не моргну.

Ну, тату, доведи, що ти стрілець!

Не вірять кат, нас хоче погубити,

На злість йому стріляй і попади!

(Іде до липи; на голову йому кладуть яблуко.)

М е л ь х т а л ь

(до селян)

Як? Станеться у нас перед очима

Цей злочин? А для чого ж ми клялися?

Ш т а у ф ф а х е р

Нічого тут не вдієш,— ми беззбройні,

А списів цілий ліс навколо нас.

М е л ь х т а л ь

Якби ж то зразу ми взялись до справи!

Хай бог простить тим, хто відстрочить радив!

Г е с л е р

(до Телля)

До справи! Зброя — не забава марна,
Її носити — завжди небезпечно.

Вона вернутись може й на стрільця.

Цей гордий звичай у селян тутешніх

Володаря країни ображає.

На зброю лиш державці мають право.

А любо вам носити лук і стріли,

То хай вам буде і мішень для них.

Т е л ь

(натягує лук і вкладає стрілу)

Постороніться всі!

Ш т а у ф ф а х е р

Як, Телль? Ви хочете... Стривайте... Ви

Схвильовані, тремтять коліна й руки...

Телль

(опускаючи самостріл)

В очах темніє...

Жінки

Боже милосердий!

Телль

(до ландфогта)

Ні, я не можу... Ось мої вам груди!

(Розриває сорочку на грудях.)

Хай рейтари списами їх проймуть!

Геслер

Я не життя, лиш пострілу волю.

Твердий ти духом і на все дерзаєш.

Стерном і луком добре володієш,

Грози не боячись, рятуєш інших,—

Тепер себе, рятівнику, врятуй!

Телль стоїть, виявляючи страшенну внутрішню боротьбу. Руки його тремтять, блукаючим поглядом він звертається то до ландфогта, то до неба. Раптом він хапає свій сагайдак, виймає з нього ще одну стрілу і ховає її за пазуху. Ландфогт стежить за кожним його рухом.

Вальтер Телль

Стріляй же, тату! Не боюсь я.

Телль

Мушу!

(Опановує себе і натягує лук.)

Руденц

(який увесь час напружено вичікував і ледве стримувався, виступає вперед)

Доволі, пане! Час це припинити!

Це ж тільки випробування було...

Мети ви досягли... Та лиш пошкодить

Меті розумній зайва ця суворість —

Лук трісне, як занадто натягнути.

Г е с л е р

Мовчіть, вас не питають.

Р у д е н ц

Ні, я хочу

Сказать! Честь короля для нас священна,

Та цим лиш злобу викликати можна,

А він її не хоче, це напевно.

Не заслужив жорстокості такої

Народ мій — прав на це у вас нема.

Г е с л е р

І ви посміли!

Р у д е н ц

Досі я мовчав

І лиш дивився на тяжкі безчинства.

На все свої я очі закривав,

Я біль гіркий приглушував у грудях,

Ледь стримував у серці гнів пекучий.

Мовчати й далі зрадою було б

І імператору, й моїй вітчизні.

Б е р т а

(кидається між ним і ландфогтом)

О боже! Це його лиш розлютить!

Р у д е н ц

Я кинув свій народ, по крові рідних

Я зрікся, і природні узи я

Геть розірвав, щоб лиш до вас пристати.

Гадав сприяти спільному я благу,

Імперії посилюючи владу.

Тепер упала з віч моїх пов'язка —

Я з жахом над безоднею стою.

Мою довірливість ви обманули,

І серце чесне ви звели... А я

Губив народ, хоч мав мету найкращу.

Г е с л е р

І ці слова, зухвалі — перед паном?

Руденц

Мій пан — лиш імператор, а не ви.
Я вільний, як і ви, і можу з вами
У рицарських я доблестях змагатись.
Намісник імператора ви тут,
І ганьбите його, а я шаную,
Інакше б кинув рукавицю вам,
І ви б мені за це відповідали.
Кивніть же рейтарам, — я не беззбройний,
Як люди ці...

(Вказує на народ.)

Залізний меч зі мною,
І хто посмів би...

Штауффахер

(скрикує)

Яблуко упало!

У той час, як загальну увагу привернули до себе ландфогт і Руденц, між якими стала Берта, Телль пустив стрілу.

Рессельман

Хлоп'я живе!

Багато голосів

Телль в яблуко улучив!

Вальтер Фюрст хитається, готовий впасти. Берта його підтримує.

Геслер

(вражений)

Як, він стріляв? Невже? От божевільний!

Берта

Дитя — живе!

(До Вальтера Фюрста.)

Опам'ятайтесь, батьку!

Вальтер Телль

(підбігає з яблуком)

Ось, тату, яблуко... Я ж добре знав,
Що хлопчика свого ти не пораниш!

Телль стоїть, подавшись уперед, наче готовий полинати
вслід за стрілою; побачивши, що син підбігає, упускає само-
стріл, кидається до хлопчика з розкритими обіймами, палко
пригортає його до свого серця і знесило падає. Усі зво-
рушені.

Б е р т а

О небо милосерде!

В а л ь т е р Ф ю р с т

(до зятя й онука)

Діти, діти!

Ш т а у ф ф а х е р

Хвала всевишньому!

Л е й т г о л ь д

Оце так постріл!

Повік про нього слава не загине.

Р у д о л ь ф Г а р р а с

Допоки тут стоятимуть ці гори,
Навкруг розповідатимуть про Телля.

(*Подає яблуко ландфогтові.*)

Г е с л е р

Він в середину яблука улучив!

Так, вправний постріл, що вже й говорити!

Р е с с е л ь м а н

Хороший постріл. Та нещасний той,
Хто ним примусив бога спокушати.

Ш т а у ф ф а х е р

Отямтесь, встаньте, Телль! Були ви мужні
І можете додому вільно йти.

Р е с с е л ь м а н

Ідіть, вертайте матері синочка.

Хочуть іти з ним.

Г е с л е р

Стривай-но, Телль!

Телль

(вертається)

Що скажете, мій пане?

Геслер

Сховав ти ще одну стрілу... Так, так,
Я добре бачив... Нащо це зробив ти?

Телль

(зняковіло)

Такий є звичай у стрільців, мій пане.

Геслер

Ні, Телль, я відповіді цій не вірю.
Напевно ти щось інше замишляв.
Скажи-бо правду, Телль, одверто й широко —
Життя тобі я, хоч би й що, дарую.
Навіщо взяв стрілу?

Телль

Гаразд, мій пане.

Якщо життя мені ви обіцяли,
То й вам усю я правду розкажу.

*(Виймає з-за пазухи стрілу і дивиться на ландфог-
та страшними очима.)*

Стрілою я цією вбив би... в а с,
Якби улучив я в свою дитину,—
Не схибив би тоді я вже напевно.

Геслер

Що ж, Телль, життя тобі я подарую,
Дотримаю я рицарського слова,
А що лихий ти виявив свій намір,
То там тебе звелю я заховати,
Де й сонця й місяця ти не побачиш,—
Лиш так од стріл твоїх я вбережуся.
Беріть його! В'яжіть!

Телля зв'язують.

Штауффахер

Це ж, пане, як?

Ви на того свою кладете руку,
Кого рука господня врятувала?

Г е с л е р

Побачим, як вона врятує вдруге.
Ведіть його на корабель до мене,—
Я сам його у Кюснахт одвезу.

Р е с с е л ь м а н

Не можете ні ви, ні імператор
Так зневажати грамоти законні¹.

Г е с л е р

А де вони? Хіба їх імператор
Підтвердив? Лиш покорою своєю
Цієї ласки можна заслужить.
А ви усі — бунтівники зухвалі,
На заколот плекаєте надію.
Я знаю вас... Я наскрізь бачу вас...
Я взяв лише його з юрби цілої.
Хоч всі причетні до його провини.
Хто розум має, мовчки хай кориться.

Він від'їжджає, за ним ідуть Берта, Руденц, Гаррас і слуги,
Фрісгард і Лейтгольд залишаються.

В а л ь т е р Ф ю р с т

(з болючим жалем)

Пропало все! Він вирішив мене
З родиною всією погубити!

Ш т а у ф ф а х е р

(до Телля)

Чого ви цих недолюдків дражнили?

Т е л ь

Хто б стримався, моїх зазнавши мук!

Ш т а у ф ф а х е р

Все, все загинуло! Тепер ми всі
Із вами разом в путах і оковах!

---

¹ За цими грамотами швейцарці мали своїх суддів, і ніхто не мав права вивозити арештованого чи ув'язненого за межі даного кантону.

Селяни

(обступивши Телля)

Остання з вами зникне в нас надія!

Лейтгольд

(підходячи до Телля)

Ах, жаль вас, Телль, та що ж робити,— мушу.

Телль

Прощайте!

Вальтер Телль

(з болючим жалем пригортаючись до батька)

Тату! Таточку мій любий!

Телль

(підносячи руки до неба)

Отам твій батько, там! Йому молися!

Штауффахер

А що дружині, Телль, переказати?

Телль

(з палкою ніжністю пригортає сина до своїх грудей)

Син — цілий, а мені — господь допоможе.

(Швидко йде під вартою.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА ПЕРША

Східний берег Фірвальдштетського озера.

Дикі, стрімкі скелі на заході, у глибині сцени. Озеро хвилюється. Чути, як бушують хвилі. Час від часу спалахує блискавка і гримить грім. Кунц із Герзау, рибалка та його хлопчик.

Кунц

Повірте, я на власні очі бачив,
Все так було, як я вам розповів.

Р и б а л к а

В оковах Телль відведений у Кюснахт —
Найкращий син вітчизни, наш оплот,
Коли за волю встати доведеться.

К у н ц

З ним сам ландфогт до озера підїхав;
Вони вже відпливать були готові,
Коли я з Флюельна відчалив; буря,
Що он як бушувати починає,
Мене сюди примусила пристати,
Та й їх, мабуть, затримала вона.

Р и б а л к а

Ув'язнений, в руках у фогта Телль!
О, цей його глибоко заховає,
Повірте, й світла дня він не побачить!
Фогт справедливої боїться помсти,—
Людину вільну скривдив тяжко він!

К у н ц

Та й старшина, шановний Аттінгаузен,
Казали люди, при смерті лежить.

Р и б а л к а

Зламався якір нашої надії!
Один лиш він свій благородний голос
Підносив сміло за права народні!

К у н ц

А буря все сильнішає. Прощайте!
Я тут, в селі, переночую,— страшно
Сьогодні й думати про переправу.

(Виходить.)

Р и б а л к а

В оковах Телль, і при смерті барон!
Піднось чоло зухвале, тираніє!
Геть всякий сором! Тож уста у правди
Німі уже, й не бачать очі пильні,
Й рука, що мала врятувать,— в оковах!

Х л о п ч и к

А град який посипав! Швидше, тату,
Ходім сховаймося в нашім курені.

Р и б а л к а

Шалійте, вітри! Блискавки, палайте!
Бушуйте, хмари грозові! Залийте
Потоками всю землю! Хай загинуть
У зародку майбутні покоління!
Стихії дикі, ваша влада тут!
Вовки й ведмеді, знов сюди вертайтеся,
У цю пустелю! Вам цей край належить.
Тут без свободи людям не життя!

Х л о п ч и к

Послухай, як вирує ця безодня,
Ніколи так вона не бушувала!

Р и б а л к а

Стріляти в голову дитині рідній —
Цього ще від батьків не вимагали!
І як стихіям тут не роз'яритись
І не повстати? Не здивуюсь я,
Як в озеро попадають ті скелі,
А ті шпилі і башти льодові,
Що танення ніколи ще не знали,
Розтопляться і побіжать рікою,
І з гуркотом поваляться ті гори,
Новим потоком буйні ринуть води
Й поглинуть всі оселі й все живе!
Чути дзвін.

Х л о п ч и к

Ви чуєте — он дзвонять на горі.
Мабуть, помітили, як човен тоне,
Й молитись за нещасних закликають.

(Вилазить на скелю.)

Р и б а л к а

Біда тепер на вутлому човні
В жахливій цій колісці колихатись!

Тут і стерно й стерничий — безпорадні.
Тут владні — буря й вітер; мов м'ячем,
Човном тут грає хвиля, й бухти близько
Немає, де б найти надійний захист!
Лиш непривітні, неприступні скелі
Вздовж берега стрімчастою грядою
Грізні назустріч груди виставляють.

Х л о п ч и к

(указуючи ліворуч)

Он човен, тату! З Флюельна пливе він.

Р и б а л к а

Рятуй їх, бідних, боже! Якщо буря
В скелясту цю затоку залетить,
То, наче хижий звір, що в буйній люті
З-за ґрат не може вирватись залізних,
Вона бушує й виходу шукає;
Та скелі звідусіль стоять, як мур,
Тіснять її і шлях перетинають.

(Вилазить на скелю.)

Х л о п ч и к

Це, тату, корабель ландфогта з Урі —
Я прапор пізнаю й намет червоний.

Р и б а л к а

О боже правий! Так, це справді Геслер,
Його судно... І він пливе на ньому
Із жертвою безвинною своєю.
Як скоро з неба мста його настигла!
Тепер він знає — є й над ним суддя.
Його погроз не слухають ці хвилі,
Ці скелі перед шапкою його
Голів не вклонять... Синку, не молись,
Хай кара праведна його настигне!

Х л о п ч и к

Я не молюсь за фогта, я молюся
За Телля, що пливе з ним на судні.

Р и б а л к а

О нерозумна, о сліпа стихіє!
Щоб одного лиш винного скарать,
Судно й стерничого з ним губиш ти!

Х л о п ч и к

Глянь, глянь, вони вже скелю Буггісгат
Пройшли щасливо, та поривом бурі
Від Тойфельмюнстера їх знов назад
Аж на великий Аксенберг погнало.
Я їх не бачу більше...

Р и б а л к а

Там Гакмессер —

Об нього не один розбився човен.
Як обминуть його не пощастить їм,
Судно їх розіб'ється об стрімчак,
Що в глиб страшний поринув прямовисно.
Та з ними добрий там стерничий є.
Лиш Телль один їх міг би врятувати,
Та руки й ноги зв'язані у нього.

Вільгельм Телль із самострілом.
Він швидко виходить, здивовано оглядається навколо, ви-
являючи велике хвилювання. Дійшовши до середини сцени,
падає на землю, хапається за неї руками, а потім простягає
їх до неба.

Х л о п ч и к

(побачивши його)

Диви-но, тату, хто там на колінах?

Р и б а л к а

За землю він хапається руками.
Здається навіть, він не при собі.

Х л о п ч и к

(підходить ближче)

Хто це такий? Поглянь же, тату! Тату!

Р и б а л к а

(підійшовши)

Та хто ж це?.. Боже! Та невже це Телль?
І як ви опинились тут?

Хлопчик

Хіба

Ви не були там, у судні, в оковах?

Рибалка

Хіба ландфогт вас не повіз у Кюснахт?

Телль

(Підводиться.)

Я вільний.

Рибалка і хлопчик

Вільний! Це то справді диво!

Хлопчик

Та звідки ж ви?

Телль

З судна.

Рибалка

Та як з судна?

Хлопчик

(одночасно з батьком)

А де ж ландфогт?

Телль

Його по хвилях носить.

Рибалка

Чи це ж можливо! Ну, а ви тут як?

Як ви від бурі й пут урятувались?

Телль

Сам бог поміг мені... Ось як було це...

Рибалка і хлопчик

Кажіть, кажіть мерщій!

Телль

Чи вам відомо,

Що в Альторфі було?

Р и б а л к а

Відомо, швидше!

Т е л л ь

Ландфогт звелів схопити мене й зв'язати,
І в Кюснахт сам повіз мене, в свій замок.

Р и б а л к а

У Флюельні в судно він з вами сів.
Ми знаєм все... Та як ви врятувались?

Т е л л ь

На дні я міцно зв'язаний лежав
Без ради й захисту... Не сподівався я
Ні сонячного бачити проміння,
Ані дружини, ні дітей коханих
І тоскно оглядав пустелю водну...

Р и б а л к а

О бідолашний!

Т е л л ь

Так пливли ми разом —
Ландфогт, конюший Гаррас і гребці.
А самостріл і сагайдак мій ззаду
Лежали на кормі у стернового.
І от, заледве встигли обігнути
Малий ми Аксен, як неждано бог
Таку жахливу, смертоносну бурю
Наслав на нас з ущелин Сен-Готарду,
Що у гребців аж захопило дух,
І всім здавалось — смерті не минути.
Та чую я, один із слуг до фогта
Звертається і каже: «Гляньте, пане,
В якій біді ми з вами опинились!
Ми на краю загибелі усі,
Гребці геть розгубилися від страху,
Не знають, що й почати, й путь, як видно,
Знайома мало їм. Та з нами Телль,
Він дужий чоловік, стерничий добрий,—
Що, як до нього вдатись нам в біді?»
І фогт сказав мені: «Якщо берешся
Від бурі, Телль, ти нас урятувати,

То з пут оцих тебе я увільню».
Я ж відповів: «Так, пане, я беруся
Допомогти, як бог нам допоможе».
І от мене звільнили з пут, і я
Став до керма й повів судно сміливо,
А сам на самостріл мій поглядаю
Та пильно придивляюсь, де б зручніше
З судна на берег вискочить мені.
І щойно я пласкій побачив камінь,
Що в озеро далеко виступав...

Р и б а л к а

Так, під Великим Аксеном, я знаю,—
Та надто він стрімкий, хіба ж можливо
На нього вискочити із судна!

Т е л л ь

Кричу гребцям, щоб налягли сильніше,
Бо треба скелі досягнуть тієї,
А там, кричу, позбудемось ми лиха.
І от — вже біля тої скелі ми.
Призвавши поміч божу, я щосили
Судно кормою до скали стрімкої
Притиснув якнайближче. А тоді
Схопив я сагайдак і самостріл —
Й одним стрибком вже був на скелі голій,
А човника від берега ногою
Щосили я пустив на волю божу —
Нехай собі по хвилях поблукає!
І от — я тут, врятований від бурі
І від насильства злобного людей.

Р и б а л к а

Так, Телль, над вами чудо безперечне
Явив господь, очам я ледве вірю!
Але куди ж тепер сховатись вам?
Адже вам не уникнуть небезпеки,
Якщо врятується від бурі фогт.

Т е л л ь

Він говорив, коли в судні лежав я,
Що в Бруннені пристане й через Швіц
Мене у замок свій він повезе.

Р и б а л к а

То мав туди він їхать суходолом?

Т е л л ь

Так він гадав.

Р и б а л к а

Ховайтеся ж негайно!

Бо вдруге вам від нього не втекти!

Т е л л ь

Скажіть же, як пройти на Арт і Кюснахт?

Р и б а л к а

Шляхом великим можна через Штейнен.
Та через Ловерц — ближче й спокійніше.
От син мій вас стежками проведе.

Т е л л ь

(тиснучи йому руку)

Хай бог за це віддячить вам. Прощайте!

(Іде, але зразу ж вертається.)

Скажіть, на Рютлі ви не присягали?

Здається, згадували вас.

Р и б а л к а

Я був там

І присягав на вірність нашій справі.

Т е л л ь

То йдіть до Бюрглена, зробіть цю ласку,
В журбі моя дружина там, скажіть їй,
Що я врятований, що я в безпеці.

Р и б а л к а

А як сказати — де сховались ви?

Т е л л ь

Там знайдете мого ви тестя й інших,
Що разом з ним на Рютлі присягали.
Хай мужньо всі тримаються й бадьоро,—
Телль вільний, і рука його міцна.
Про нього ще почуєте ви скоро.

Р и б а л к а

Що в вас на думці? Широ розкажіть.

Т е л л ь

Скінчивши справу, я ї скажу про неї.

(Виходить.)

Р и б а л к а

Вас Єнні проведе. Щасливо йдіть!

Телль завжди досягне мети своєї.

(Виходить.)

ЯВА ДРУГА

Замок Аттінгаузена.

Умираючий барон у кріслі. Вальтер Фюрст, Штауффахер, Мельхталь і Баумгартен клопочуться біля нього. Вальтер Телль стоїть перед ним навколішках.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Всьому кінець, у вічність відійшов він.

Ш т а у ф ф а х е р

Здається, ще живий... Он подивіться,
Як на губах ворухиться перо!

Спокійно спить він з усміхом привітним.

Баумгартен іде до дверей, з кимсь розмовляє.

В а л ь т е р Ф ю р с т

(до Баумгартена)

Хто там прийшов?

Б а у м г а р т е н

Гедвіга, донька ваша.

Дитину й вас вона б хотіла бачить.

Вальтер Телль підводиться з колін.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Як втішити її? Я сам у тузі!

Ах, скільки горя на мої сивини!

Г е д в і г а

(вриваючись)

Де син мій? Ах, пустіть мене до нього!..

Ш т а у ф ф а х е р

Та спокійніше! Тут оселя смерті.

Г е д в і г а

(кидаючись до хлопчика)

Мій Вельті! Ти живий!

В а л ь т е р Т е л ь

(обнімає її)

Ах, бідна мамо!

Г е д в і г а

Це справді ти? І цілий і здоровий?

(Стурбовано оглядає його.)

Чи це ж можливо? Він стріляв у тебе?

Як міг він? О, немає серця в нього!

Як міг стріляти він в своє дитя?

В а л ь т е р Ф ю р с т

З розтерзаними серцем і душею,

Під страхом смерті мусив він стріляти.

Г е д в і г а

Якби це батько люблячий, то він

Сто раз умер би сам, а не стріляв би.

Ш т а у ф ф а х е р

Ви богу дякуйте, що так щасливо

Все обійшлось...

Г е д в і г а

Та як мені забути,

Чим це могло скінчитись? Боже милий!

Вік проживу, а все я буду бачить,

Як в сина цілить батько, й вік у серце

Мені ота летітиме стріла.

М е л ь х т а л ь

А знаєте ви, що зробив з ним фогт?

Г е д в і г а

Черстві у вас серця! Коли в вас гордість
Зачеплена, то все байдуже вам.
З сліпою люттю граєте тоді ви
І серцем матері й життям дитини.

Б а у м г а р т е н

Чи легка ж доля вашого дружини,
Що докоряєте йому так тяжко?
Чи жалью в вас до мук його нема?

Г е д в і г а

*(повертається до Баумгартена і дивиться на нього
довгим суворим поглядом)*

То ти слізьми допомагаєш другу?
Де ви були, коли схопили Телля?
Чим ви тоді йому допомогли?
Ви лиш дивились, як творився злочин;
Байдуже допустили ви, щоб друга
Взяли від вас! Хіба ж із вами Телль
Поводивсь так? Стояв він співчутливо,
Як рейтари ландфогтові тебе
Наздоганяли, а перед тобою
Пучина бушувала? Він не плакав,
А в човен вскочив, про свою дружину
Й дітей забувши, й врятував тебе...

В а л ь т е р Ф ю р с т

Та як могли його ми рятувати
Малою купкою, усі беззбройні?

Г е д в і г а

(припадає до його грудей)

О батечку! І ти його утратив!
І ми усі й весь край його утратив!
Загинув він для нас, і ми — для нього!
Хай бог його врятує від одчаю.
До нього й слово дружне не долине
В той склеп гнилий. Він може занедужать!
В тім підземеллі захворіє він
Напевне! Як з альпійських лук троянда
І блякне й в'яне в випарах болотних,
Так без цілющого повітря гір,

Без сонця він не житиме ясного.
В оковах Телль! Душа ж його — свобода!
В тім склепі тліном дихать — смерть для нього.

Ш т а у ф ф а х е р

О, заспокойтесь! Все, що в силі, зробим,
Щоб Телля визволить з оков.

Г е д в і г а

А що ви зробите без нього? Поки
Телль вільний був, була у вас надія.
Тоді безвинний в ньому друга мав,
Опору й захист мав у ньому гнаний;
Усіх він рятував, а ви, всі разом,
Оков його не можете порвати!

Барон прокидається.

Б а у м г а р т е н

Він ворухнувся, тихше!..

А т т і н г а у з е н

(підводячись)

Де він?

Ш т а у ф ф а х е р

Хто?

А т т і н г а у з е н

Ах, він в останню мить мене покинув!

Ш т а у ф ф а х е р

Це він про небожа... За ним послали?

В а л ь т е р Ф ю р с т

Послали. Можете не турбуватись —
Він наш тепер, всім серцем і душею.

А т т і н г а у з е н

Стоїть він мужньо за свою вітчизну?

Ш т а у ф ф а х е р

З відвагою героя.

А т т і н г а у з е н

То чому ж він
Не йде прийнять мого благословення?
Я відчуваю — близько мій кінець.

Ш т а у ф ф а х е р

О ні, короткий сон вас підкріпив,
І погляд ваш ясніший став, бароне.

А т т і н г а у з е н

Страждання — то життя; а стихнув біль,
Немає мук — немає і надії.

(Помічає хлопчика.)

Це ж хто?

В а л ь т е р Ф ю р с т

Благословіть його, мій пане!
Це мій онук, лишивсь він сиротою.

Гедвіга з сином опускаються перед умираючим на коліна.

А т т і н г а у з е н

Я всіх вас сиротами залишаю...
О горе, горе! Мій останній погляд
Вітчизни мусить бачити падіння!
Для того я дожив похилих років,
Щоб у могилу й всі надії взяти!

Ш т а у ф ф а х е р

(до Вальтера Фюрста)

Невже йому й вмирати в цьому смутку?
Чи не осяять нам останню мить
Надії променем?.. О, піднесіться,
Бароне, духом! Ще не все пропало,
Не зовсім безпорадні ми лишились!

А т т і н г а у з е н

Та хто ж вас порятує?

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ми самі.
Ось слухайте! Недавно три кантони
Своїх тиранів поклялись прогнати.

Закладено союз, і всі зв'язали
Себе присягою. Почнем ми діять
Ще перед новим роком, — спочивати
Ваш буде прах у вільній вже землі.

А т т і н г а у з е н

О, повторіть! Закладено союз?

М е л ь х т а л ь

Уводночас три лісові кантони
Повстать повинні разом. Все готове,
І всі цю зберігають таємницю,
Хоч тисячам довірено її.
Грунт під тиранами вже захитався,
Обчислено їх панування дні —
Від них і сліду скоро не лишиться.

А т т і н г а у з е н

А замки їх міцні у наших землях?

М е л ь х т а л ь

І все-таки усі вони впадуть.

А т т і н г а у з е н

Є й рицарі у вашому союзі?

Ш т а у ф ф а х е р

Ми сподіваємось на їх підтримку,
Та досі лиш селянство присягнуло.

А т т і н г а у з е н

(повільно підводиться, з великим подивом)

І селянин на подвиг цей дерзає,
Від рицарства не мавши допомоги?
Якщо він так у власні вірить сили,
Йому вже більше не потрібні ми
Й зійти в могилу можемо спокійно.
Життя й по нас не вмере — лиш сили інші
До величі все людство поведуть.

(Кладе руку на голову хлопчика, що стоїть перед ним навколішках.)

Від голови, де яблуко лежало,
Свобода краща нам запломеніє.

Старе минає, інші йдуть часи,
З руїн нове життя вже зеленіє.

Ш т а у ф ф а х е р
(до Вальтера Фюрста)

Погляньте, як засяли в нього очі!
О ні, це не згасаюче життя,
А світлий промінь це життя нового!

А т т і н г а у з е н

Ось рицарі з старих прямують замків
Містам віддати вірності присягу —
Іх в Тургаві і в Юхтланді приймають,
І Берн державну голову підносить,
І Фрейбург став фортецею свободи,
І жвавий Цюріх військо переможне
З цехів вербує — й сили королів
Розбились об його одвічні мури.

(Веде далі, як віщун, мова його набирає все більшого натхнення.)

Князів і рицарів я далі бачу,
Що йдуть війною в панцирях і латах
На мирних, безборонних пастухів.
На смерть тут битимуться й на життя,
Кривавий бій тут кожну скелю вславить.
Впаде, як жертва, голими грудьми
Тут селянин на лис залізних списів —
І бреш проб'є, й загине цвіт дворянства,
Й свободи стяг замає переможно.

(Взявши за руки Вальтера Фюрста і Штауффахера.)

Тримайтесь разом... міцно й нерушимо...
Всі за свободу встаньте, як один...
На горах всюди виставте дозори,
Щоб міг загін загону допомогти...
Живіть водно... водно... водно...

(Падає бездиханний, але все ще тримає їх за руки.)

Фюрст і Штауффахер деякий час мовчки дивляться на померлого, потім відходять од нього в глибокій печалі. Тим часом тихо збираються слуги барона; вони підходять до нього, хто сильніше, хто стриманіше, виявляючи своє горе; деякі стають навколішки і плачуть, припавши до його

рук. Під час цієї німої сцени лунає замковий дзвін. Руденц і попередні.

Руденц

(швидко вбігаючи)

Живий? Скажіть, чи він мене почує?

Вальтер Фюрст

(сумно)

Віднині в н — владар наш і захисник,
І замок цей ім'я вже інше має.

Руденц

(побачивши померлого, зупиняється в глибокому горі)

О боже мій! Невже спізнився я?
Невже не міг прожить він ще хвилину,
Щоб на моє поглянуть каяття?
Ні, я не зважив на його поради,
Коли він жив. І от нема його.
Пішов навек, мені тягар лишивши
Провини неоплатної!.. Скажіть,
Він умирав з обуренням на мене?

Штауффахер

Ні, перед смертю він почув про вас,
І вашу мужність він благословив.

Руденц

(стає перед небіжчиком на коліна)

О доблесного рицаря останки!
Священний прах! Обітницю складаю
Я на твоїй руці холодній: рву
Навіки я з чужинцями зв'язки,
Я до народу рідного вернувся.
Швейцарець я, і цілою душею
Я буду ним...

(Підводиться.)

Оплакуйте його,
Як батька й друга, та бадьорі будьте.
Мені він не самі лишив маєтки,—

І серце й дух мені він передав.
Усе відважна виконає юність,
Чим сива старість вам заборгувала.
Шановний батьку, дайте вашу руку!
І вашу, Мельхталь, дайте руку теж!
Не збочуйте з дороги! Не вагайтесь!
Прийміть мої обітниці і клятви!

В а л ь т е р Ф ю р с т

подаймо руку юному барону,
Довіри гідний він.

М е л ь х т а л ь

Ви зневажали
Простих селян. Чого ж тепер нам ждати?

Р у д е н ц

Забудьте хиби юності моєї!

Ш т а у ф ф а х е р

(до Мельхталя)

Єднайтесь — ось його останнє слово.
Про це згадайте!

М е л ь х т а л ь

Ось моя рука!
Руки селянської стискання — це
Як слово рицаря. Що ви без нас?
Та й стан селян від вашого старіший.

Р у д е н ц

Я їх — шаную, меч мій — захист їм.

М е л ь х т а л ь

Рука того, хто землю підкорив
І запліднив її родюче лоно,
Здолає й груди мужа захистити.

Р у д е н ц

Для мене захист — ви, а я — для вас.
В союзі будем ми і ви міцніші.
Та що слова, коли вітчизна наша
Є здобич для чужої тиранії?

Звільнім раніш од ворогів вітчизну —
Й тоді як друзі мирно все владнаєм.

(Трохи помовчавши.)

Ви мовчите? Вам нічого сказати?
Як? Я ще не набув у вас довіри?
То проти волі вашої ввійду
Я в таємницю вашого союзу.
Ви радились на Рютлі й поклялися...
Я знаю... знаю все, що там було...
Хоч тайни ви мені не довіряли,
Її беріг я наче дар священний.
Не був я ворогом своєї вітчизні,
Ніколи, вірте, вам не шкодив я.
Але не можна гаятися марно,
Бо час біжить, вам треба швидше діять...
Телль — перша жертва ваших зволікань.

Ш т а у ф ф а х е р

Ми поклялися до різдва пождати.

Р у д е н ц

Я там не був і не давав я клятви,
Не ви, то я почну.

М е л ь х т а л ь

Як? Та невже ви...

Р у д е н ц

Я став до вашої старшини, й перша
Моя повинність — вас обороняти.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Віддать землі ці дорогі останки —
От перший наш обов'язок священний.

Р у д е н ц

Як визволим вітчизну, покладемо
Вінок звитяги на його могилу.
О любі друзі! Не за вас одних,
Я битимусь з тиранами й за себе!
Послухайте ж і знайте: зникла раптом
Моя кохана Берта, наречена,—
Зухвало, потай викрали її.

Ш т а у ф ф а х е р

І як посмів тиран таке насильство
Над рицаря дочкою учинити!

Р у д е н ц

Я обіцяв вам, друзі, допомогу,
Та сам раніш у вас її прошу.
Забрали, викрали мою кохану!
Хтозна, де лиходій сховав її,
Яким насильством він її примусить
Із ним ненавидний прийняти шлюб!
Допоможіть її урятувати!
Вона свій любить край, вона достойна,
Щоб стать за неї збройною рукою.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Що ж мали ви почать?

Р у д е н ц

Чи знаю ж я?

Ах, в пільмі, що її окрила долю,
В жахних обіймах сумнівів і страху,
Коли не знаєш, з чого починати,
Лише одно цілком для мене ясно:
Ми тільки з-під руїни тиранії
Здолаєм Берті волю відкопачь.
Коли почнем твердині руйнувати,
Тоді й її тюрми зламаєм грати.

М е л ь х т а л ь

Ведіть нас, всі ми з вами йдем! До завтра
Не ждім, якщо сьогодні діять можем.
Телль вільний був, як ми клялись на Рютлі
І злочин той над ним ще не відбувся.
Став інший час — став інший і закон.
Той боягуз, хто б гаятись нам радив!

Р у д е н ц

(до Штауффахера і Вальтера Фюрста)

Отож до зброї всі й чатуйте пильно.
Вогнів сигнальних ждіть із верховин,
І від човна прудкіше вістового
До вас долине перемоги дзвін.

Як запалають вогнища по горах —
Як грім на тиранію упадіть,
І хай навіки наш загине ворог!

ЯВА ТРЕТЯ

Гірська дорога біля Кюснахта. Сюди спускаються стежками поміж скелями, і раніше ніж подорожній вийде на авансцену, його видно вгорі. Навколо самі скелі, порослі чагарниками; одна з них видається вперед.

Т е л ь

(входить з самострілом)

По цій ущелині він має їхати,—
На Кюснахт це єдиний шлях. Тут все
Я здійснию, випадок мені сприяє.
Відсіль, кущем прикритий бузиновим,
Стрілою легко я сягну його
І скриюсь від погоні у тіснинах.
Кінчай же, фогт, із небом розрахунки,—
Ти вмерти мусиш, вже настав твій час!
Раніш я жив спокійно й безтурботно...
В одних лиш звірів стріли я пускав.
Далекий був від думки я про вбивство...
Це ти життя мені збентежив мирне,
Ти у зміїну обернув отруту
Моїх думок побожних молоко.
Ти сам мене й жорстокості навчив:
Хто в голову своїй дитині цілив,
Той влучить в серце ворога свого.
Безвинних діточок, дружину вірну
Від лютості твоєї захищати
Я мушу, фогт! Коли я тятиву
Натягував тремтячою рукою,
Коли мене з диявольським злорадством
Ти силував стрілять в дитину рідну
Й пощади в тебе марно я благав,
Тоді в душі жахливу дав я клятву,—
І чув лиш бог її,— що вслід за тим
Жахливим пострілом н а с т у п н и й буде
Тобі у серце... Й те, що я схвалив
В час мук пекельних, в тузі незбагненній,
Я справджу як обов'язок священний.
Ти владар мій, і ти імперський фогт,

Але того не смів би й імператор,
Що ти робив... Тебе в цей край послав він
Чинити суд — суворий, та правдивий,
А не на те, щоб злу ти втіху мав.
Лиш кари сіючи, тортури й грати,—
Єсть бог відомсти в небі, щоб карати.
Лети ж, причиннице гіркою б'олю,
А нині — скарб мій, дорогий клейнод!
Ось ціль тобі, що досі недоступна
Й глуха була до просьб і до благань,—
Не встоять їй перед тобою... Й ти,
Надійний лук мій, що бував так часто
Товаришем мені в веселих іграх,
Не зрадь мене і в цю жахливу мить!
Будь вірною й на цей раз, тятиво,
Стрілу мою ти часто окриляла,—
Улучмо в ціль єдиною стрілою,
Нема в сагайдаку стріли другої.
Через сцену проходять подорожні.

Посиджу тут, на лаві кам'яній,
Що мандрівцям дає спочин короткий...
Далеко їх вітчизна... Всі кудись,
Чужі і незнайомі, поспішають
І не питають, що на серці в тебе...
Йде заклопотаний купець, прочанин
З саквами легкими, чернець побожний,
Хмурний розбійник і дудар веселий,
Веде погонич в'ючного коня
З кошовним вантажем з країв далеких,—
Пройшов він всі шляхи від краю світу.
Усіх ведуть сюди свої діла,
Мене ж — жадоба помсти привела!
(Сідає.)

Коли вертавсь ваш батько з полювання,
Ой що то радощів бувало, дітки!
Щоразу він приносив вам додому
Чи прехорошу квітоньку альпійську,
Чи пташку рідкісну, чи самоцвіт,
Що їх мандрівники знаходять в горах...
Тепер на інший промисел він вийшов,
Замислив він убивство на шляху,
І ось він ворога підстерігає.

Та й зараз думає про в а с він, дітки,
І зараз захищає вас, безвинних.
Щоб вас від злого врятувать тирана,
Стріла у мене є ще непогана.

(Підводиться.)

На благородного чатую звіра...
Мисливець часом цілий день невтомно
Блукає взимку в горах, на морозі,
Зі скелі перестрибує на скелю,
До крові руки рве об гострий камінь,
На кручі видираючись слизькі,
Щоб сарну десь підстрелити злиденну.
На мене жде цінніша нагорода —
Кров ворога смертельного мого.

Здалека чути веселу музику, звуки якої поступово лунають
голосніше.

Ціле життя в руках свій лук тримав я,
Вправлявся у стрілецькому мистецтві,
Без промаху стріляв я в чорне коло,
Багато цінних призів я приносив
Із тих змагань... Але сьогодні п о с т р і л
Я н а й м а й с т е р н і ш и й зроблю, й візьму
Найвищу я в цих горах нагороду.

Через сцену посувається по дорозі вгору весільна про-
цесія. Телль дивиться на неї, спершись на свій лук;
Штюссі, польовий сторож, підходить до нього.

Ш т ю с с і

Це монастирський каштелян від шлюбу
Вертається — заможний чоловік,
З десяток стад його пасеться в Альпах,
Взяв наречену він із Імізее,
Весілля ж буде в Кюснахті до ранку.
Ходім туди! Усім там гостям раді.

Т е л л ь

Гість хмурий на весіллі не до речі.

Ш т ю с с і

Та геть журбу, женіть її із серця!
Беріть, що є, — важкі тепер часи.

Нам треба радість на льоту ловити.
Радіють тут, а там десь і ховають.

Т е л л ь

Буває інколи те й інше разом.

Ш т ю с с і

Такий вже світ настав. І лиха всюди
Є досить. Скеля в Глерніші упала
Й, розказують, його наполовину
Засипала.

Т е л л ь

То навіть гори вже
Хитаються? Ніщо не вічне в світі!

Ш т ю с с і

А от було ще диво надзвичайне —
Це з Бадена розказував приїжджий.
Раз їхав дворянин до короля,
І по дорозі шершнів цілий рій
Йому зустрівсь; вони коня обсіли
Й загризли так, що тут же він і здох,
А рицар мусив пішки мандрувати.

Т е л л ь

Дала й безсилому природа жàло.

Армгарда приходять з кількома дітьми і зу-
пиняється на дорозі.

Ш т ю с с і

Віщує це народів нещастя
Чи страхітливі, люті злодіяння.

Т е л л ь

Жахливі злочини нам кожен день
Без особливих віщувань приносить.

Ш т ю с с і

Так, добре, хто зорав свій мирний лан
І тихо між своїми проживає.

Т е л л ь

І лагідному не прожить спокійно,
Як він не догодив сусіду злому.

(Весь час неспокійно поглядає на дорогу.)

Ш т ю с с і

Прощайте... Видно, ви ждете на когось...

Т е л л ь

Так, жду.

Ш т ю с с і

Ну, то щасливо вам вернутись!
Чи ви не з Урі? Наш мостивий фогт
Сьогодні має звідтіля прийти.

П о д о р о ж н і й

(проходячи)

Не ждіть сьогодні фогта. З берегів
Там ріки вийшли від страшної зливи,—
Водою позривало всі мости.

А р м г а р д а

(підійшовши ближче)

То фогт не їхатиме?

Ш т ю с с і

Вам до нього?

А р м г а р д а

Авжеж!

Ш т ю с с і

Ну, то чого ж ви стали тут,
На цій вузькій дорозі?

А р м г а р д а

Щоб не міг він
Мене, не вислухавши, обминути.

Ф р і с г а р д

*(швидко спускаючись по дорозі, кричить ще зда-
ля).*

Гей, всі з дороги! Мій мостивий пан,
Ландфогт, слідом за мною проїжджає!

Телль виходить.

А р м г а р д а

(жваво)

Вже їде фогт!

(Стає з дітьми на авансцені.)

Геслер і Рудольф Гаррас, верхи, показуються
здаля на узгір'ї.

Ш т ю с с і

(до Фрісгарда)

Як вам вдалось проїхать?
Адже мости позносило водою!

Ф р і с г а р д

Ми з бурею на озері змагались —
То що тепер для нас потоки з гір!

Ш т ю с с і

В судні були ви в час цієї бурі?

Ф р і с г а р д

Були ми. Не забуду я повік...

Ш т ю с с і

О, розкажіть!

Ф р і с г а р д

Ні, маю йти до замка
І попередить, що ландфогт вже близько.

(Іде далі.)

Ш т ю с с і

Якби в судні були та чесні люди,
То всі на дно пішли б, а цей народ
Пройде щасливо крізь вогонь і воду.

(Оглядається.)

А де ж стрілець, з яким я розмовляв?

(Виходить.)

Геслер і Рудольф Гаррас, верхи.

Г е с л е р

Що не кажіть, повинен, як слуга,
Я імператору годить. Послав
Мене сюди він не на те, щоб гладить
Народ по шерсті,— жде покори він.
Тут боротьба за те, хто в цій країні
Господар — селянин чи імператор.

А р м г а р д а

От саме час! Тепер я підійду!
(Боязко підходить.)

Г е с л е р

Ні, не для жарту в Альторфі повісив
Я капелюх свій, не на те, щоб люд
Цим випробовувать,— його я знаю,—
А лиш на те, щоб научить селян
Схилять потилиці занадто вперті.
Поставив перепону незвичайну
Я на шляху, де кожен з них проходить,
Щоб всім впадав він в око і про пана
Нагадував, якого вже забули.

Р у д о л ь ф

Але й в народу є свої права...

Г е с л е р

Не час нам розбиратися у них!
Великі відбуваються події.
Імперський дім зростає; те, що батько
Так славно розпочав, довершить син.
Став на заваді цей народ маленький,—
Так чи інакше, мусить він скоритись.
(Хоче їхати далі. Армгарда падає перед ним нав-
колішки.)

А р м г а р д а

О, згляньтесь, згляньтесь, пане милосердий!

Г е с л е р

І де вони беруться на шляху?
З дороги!

А р м г а р д а

У в'язниці чоловік мій,
А сироти без хліба плачуть... Згляньтесь
На наші злидні, милосердий пане!

Р у д о л ь ф

Хто ви? І хто ваш чоловік?

А р м г а р д а

Убогий

Косар з нагір'я, пане мій ласкавий.
Косив він вільні трави в полонинах,
На кручах, над проваллями страшними,
Куди й худоба пастись не заходить...

Р у д о л ь ф

(до ландфогта)

О боже мій, яке життя злиденне!
Я вас прошу, верніть їй чоловіка!
Хоч би і як він тяжко завинив,
Для нього й ремесло жахливе — кара.

(До жінки.)

Все буде по закону. Йдіть до замка —
Там скаргу подасте, а тут не місце.

А р м г а р д а

Ні, ні, з цього я місця не зійду,
Аж поки фогт не верне чоловіка!
Сидить він шостий місяць у в'язниці
І дожидає вироку даремно.

Г е с л е р

То ви хотіли б силою?.. Геть, геть!

А р м г а р д а

Будь правосудний, фогт! Адже суддя
Ти замість імператора і бога,—
Це твій обов'язок! Як милосердя
Ти з неба ждеш, то й нам його яви!

Г е с л е р

Геть, геть! Женіть її з очей, зухвалу!

А р м г а р д а

(хапаючи за узду коня)

Ні, ні, мені вже нічого втрачати!
Ти з місця не зійдеш, ландфогт, аж поки
Не вчиниш правосуддя... Хмур чоло,
Очима блискай грізно, скільки хочеш...
Нещасні так безмежно ми, що лють
Твоя нас не лякає...

Г е с л е р

Геть з дороги,
А то конем тебе я розтопчу!

А р м г а р д а

Ну й що ж, топчи... Ось, на!..

(Хапає дітей і кидається з ними під ноги коневі.)

Дави мене

З моїми дітьми... Хай сиріт нещасних
Розтопче кінь твій кованим копитом!
Ти ще й лютіші учиняв злочинства...

Р у д о л ь ф

Ви збожеволіли!

А р м г а р д а

(не тямлячи себе)

Адже давно

Ти потоптав ногами всю країну!
Я тільки жінка. Будь я чоловік,
Щось краще вигадала б я, ніж тут
Лежати в поросі...

Знов лунає здалеку весільна музика, але тихше.

Г е с л е р

Та де ж це слуги?

Женіть її відсіль, а то в нестямі
Я щось жахливе з нею учиню.

Р у д о л ь ф

Вони ніяк пройти не можуть, пане,—
Весілля шлях увесь їм заступило.

Г е с л е р

Для цих людей ще надто я ласкавий
Владар... В них язики занадто вільні,
Іще їх не приборкано як слід.
Але клянусь, усе інакше буде.
Зламаю я уперту їх затятість,
Зухвалий дух свободи подавлю!
Новий закон я в цій країні видам,
Я накажу...

(Стріла пронзає йому груди; він хапається рукою за серце і, похитнувшись у сідлі, говорить ослабленим голосом.)

О боже милосердий!

Р у д о л ь ф

Що за напасть!.. О боже! Звідки це?

А р м г а р д а

(схоплюється)

Він вбитий! Вбитий! Падає! Вмирає!
Стріла у серце влучила! Вмирає!

Р у д о л ь ф

Який це жах... О боже милий!.. Ландфогт...
Благайте господа про милосердя!
Адже над вами смерть!

Г е с л е р

Це постріл Телля.

(Падає з коня на руки Рудольфа Гарраса, який кладе його на лаву.)

Т е л ь

(з'являється вгорі, на високій скелі)

Пізнав стрільця, тут інших не шукати!
Свобода — вбогим хатам, мир — безвинним!
Тепер вже не шкідливий ти вітчизні.

(Зникає поміж скель.)

Збігається народ.

Ш т ю с с і

(виступає наперед)

Що трапилось тут? Скажіть, що сталося?

А р м г а р д а

Ландфогт стрілою вбитий.

Н а р о д

(збігаючись)

Хто, хто вбитий?

У той час як передні з весільного поїзда виходять на сцену, задні ще лишаються на узгір'ї, і музика продовжує грати.

Р у д о л ь ф Г а р р а с

Ввесь зійде кров'ю він. Гей, швидше, швидше!

Допоможіть! Убивцю доганяйте!..

Нещасний! От яка твоя кончина.

Поради не послухав ти моєї!

Ш т ю с с і

Як зблід він! Боже, справді він вмирає.

Ч и с л е н н і г о л о с и

Хто вбив його?

Р у д о л ь ф Г а р р а с

Гей, ви, замовкніть там!

Убивство тут, а там музики грають!

Музика раптом замовкає. Народ усе прибуває.

Скажіть, як можете, ландфогт, що нам

Бажали в би довірити?

Геслер подає рукою знак і з досадою повторює його, побачивши, що його не зрозуміли.

Куди?

У Кюснахт? Ні, не зрозумів. Не будьте

Нетерпеливі. Про земне забудьте,

Подумайте, як з небом примиритись.

Весь весільний поїзд з байдужим жахом оточує вмираючого ландфогта.

Ш т ю с с і

Ще більше блідне... Смерть вже підступає

Йому до серця... Очі вже закрились.

А р м г а р д а

(піднімаючи дитину)

Дивись, дитя, як нелюд умирає!

Р у д о л ь ф Г а р р а с

Жінки безумні! Чи нема в вас серця,
Що став цей жах видовищем для вас?
Невже ніхто мені не допоможе
Стрілу смертельну вийняти з грудей?

Ж і н к и

(відступаючи)

Допомагати там, де бог скарав?

Р у д о л ь ф Г а р р а с

Нехай прокляття вас поб'є!

(Вихоплює меч.)

Ш т ю с с і

(хапаючи його за руку)

Не смійте!

Скінчилось ваше панування! Згинув
Тиран країни. І насильства більше
Ми не потерпим. Вільні ми віднині.

У с і

(шумно)

Ми вільні всі.

Р у д о л ь ф Г а р р а с

То от дійшло до чого?

Ні страху, ні покори вже нема?

(До зброєносців, що тим часом надійшли.)

Ви бачите, яке жахливе вбивство
Тут сталося... Вже марна поміч ваша...
Дарма вже й переслідувати вбивцю.
Є інші в нас турботи... Швидше в Кюснахт,
Врятуймо імператору цей замок!

Порозпадались на очах у нас
Обов'язку й порядку давні узи —
Тепер не можна вірити нікому.

У той час як він із зброєносцями відїжджає, входять шість
ченців — б р а т и м и л о с е р д і.

А р м г а р д а

Брати йдуть милосерді — розступіться!

Ш т ю с с і

Де жертва, там і вороння злетиться.

Б р а т и м и л о с е р д і

(оточують померлого півколом і глухо співають)

Неждано прийде смерті час,
Вона нікого не минає;
Стрива на півдорозі нас —
І пишний цвіт життя зриває.
Хоч не готов відповідати,
А мусиш ти до суду стати!

Під час повторення останніх рядків падає завіса.

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА ПЕРША

Відкрите місце біля Альторфа.

У глибині сцени, праворуч, стоїть фортеця «Кормига Урі»
з іще не прибраним риштуванням, як у третій яві першої
дії; ліворуч — пасмо гір, на яких палають сигнальні вогні.
Світанок. Звідусіль лунають далекі дзвони.

Р у о д і, К у о н і, В е р н і, м а й с т е р - к а м е н о т е с і
багато інших селян, а також жінки, діти.

Р у о д і

Ви бачите — вогні сигнальні в горах?

К а м е н о т е с

А дзвони чуєте отам за лісом?

Р у о д і

Прогнали ворогів.

К а м е н о т е с

І замки взято.

Р у о д і

Чому ж і досі тут, на землях Урі,
Ми терпимо тиранський замок цей?
Чи волю ми останні проголосим?

К а м е н о т е с

Невже дамо стояти цій «Кормизі»?
Руйнуйте геть її!

У с і

Геть, геть. Руйнуйте!

Р у о д і

Де наш сурмач?

С у р м а ч з У р і

Я тут. Навіщо я?

Р у о д і

На башту вийдіть і у рiг сурміть,
Щоб клич його у горах пролунав,
Щоб голосом в ущелинах озвався,
Щоб швидше скликав він увесь народ
З цілого Урі.

Сурмач з Урі виходить. З'являється В а л ь т е р Ф ю р с т.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Постривайте, друзі!

Ще й досі з Унтервальдену і Швіцу
Нема вістей. Пождать нам треба звідти
Гінців.

Р у о д і

Чого нам ждять? Тирана вбито,
Засяяв нам жаданою волі день!

К а м е н о т е с

Чи цих палаючих гінців не досить,
Що скрізь по горах вже горить багаття?

Р у о д і

Всі, всі сюди, чоловіки й жінки!
Геть риштування! Мури бий! Склепіння
Ламай! Щоб каменя не залишилось
На камені!

К а м е н о т е с

Ми, хлопці, будували,
Ми й поруйнуєм!

У с і

Бий, ламай, троши!

(Кидаються звідусіль на недобудовану фортецю.)

В а л ь т е р Ф ю р с т

Пішло! Тепер не стримати нічим їх!
Входять Мельхталь і Баумгартен.

М е л ь х т а л ь

Як, замок — цілий? Росберг вже давно
Розбито, й з Сарнена зоставсь лиш попіл.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ну як, Мельхталь? Ви принесли свободу?
Вітчизна вільна вже від ворогів?

М е л ь х т а л ь

(обнімає його)

Радійте, батечку мій любий, вільна!
На мить, коли ми з вами розмовляєм,
Тиранів у Швейцарії нема.

В а л ь т е р Ф ю р с т

О, розкажіть же, як взяли ви замки?

М е л ь х т а л ь

Відважним наскоком на грізний Сарнен
Хоробрий Руденц ним оволодів,
А перед тим вночі проник я в Росберг.
Але послухайте. Коли ми замок,
Від ворога звільнивши, підпалили
І аж до неба полум'я сягало,

Прибіг Дітгельм, паж Геслера, і крикнув,
Що Берта Брунек в полум'ї горить.

В а л ь т е р Ф ю р с т

О боже правий!

Чути, як з гуркотом падає риштування.

М е л ь х т а л ь

Там з наказу фогта
Вона була ув'язнена таємно.
Як божевільний, тут схопився Руденц,
А в замку балки й сволоки тріщали,
І з диму ледь до нас долинув зойк
Нещасної.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Її урятували?

М е л ь х т а л ь

Рішучість, швидкість тут були потрібні.
Якби він був лиш е бароном нашим,
Для нього ми не важили б життям.
А Руденц був союзник наш, і Берту
Народ шанує... Тим-то ми й рискнули
Життям своїм і кинулись в огонь.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ну й врятували?

М е л ь х т а л ь

Так. Її з вогню
Я й Руденц миттю винесли удвох,
А вслід за нами балки завалились.
Коли ж, себе відчувши у безпеці,
Вона до неба очі підвела,
Барон мене до серця пригорнув.
Так наш союз, гартований пожаром,
Безмовно клятвою зміцнили ми,—
Він витримає всі удари долі.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Де ж Ланденбергер?

Мельхталь

Він утік за Брюніг.

Не винен я, що бачить світло сонця
Той, хто мого батька осліпив.
За ним я гнався і нагнав його
Й під ноги кинув батькові старому.
Я вже заніс над ним свій гострий меч,—
Він лиш сліпого старця милосердю
Завдячує, що виблагав пощади.
Поклявсь він не вертатися сюди,
Й не вернеться, бо добре нашу руку
Відчув він.

Вальтер Фюрст

Честь вам і хвала, що кров'ю
Звитяги не сплямили ви!

Діти

(пробігаючи по сцені з уламками риштування)

Свобода!

Свобода!

Гучно лунає ріг Урі.

Вальтер Фюрст

Подивіться, справжнє свято!
Його й під старість діти не забудуть!

Дівчата несуть капелюх на жердині; вся сцена заповнюється народом.

Руді

От капелюх, що ми йому вклонялись.

Баумгартен

Що ж нам із ним робити, вирішайте.

Вальтер Фюрст

О боже! Мій онук стояв під ним!

Багато голосів

Геть знищимо цю пам'ятку насильства!
В огонь його!

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ні, краще збережімо!
Він досі був знаряддям тиранії —
Нехай навек свободи знаком стане!

Селяни — чоловіки, жінки і діти, хто стоячи, а хто сидячи
на уламках зруйнованого риштування, — утворюють велике
мальовниче півколо.

М е л ь х т а л ь

Ось на руїнах тиранії, друзі,
Ми стали радісно, — справдилось все,
У чому поклялися ми на Рютлі.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Лиш почали ми, та не все скінчили.
Міцне єднання й мужність нам потрібні.
Король не буде гаятись, повірте, —
Помститись за ландфогта схоче він
І вигнаних нам силою вернути.

М е л ь х т а л ь

Ну що ж, нехай з своїм приходить військом!
Ми внутрішніх здолали ворогів
І зовнішніх зуміємо зустріти.

Р у о д і

У нас гірських проходів небагато, —
Ми їх грудьми своїми загородим.

Б а у м г а р т е н

В союз ми об'єдналися навіки,
І військо нас вороже не страшить!

Входять Рессельман і Штауффахер.

Р е с с е л ь м а н

О грізний вирок праведного неба!

С е л я н и

Що трапилось?

Р е с с е л ь м а н

Які часи настали!

В а л ь т е р Ф ю р с т

Скажіть, що сталось? З чим ви, пане Вернер,
Прийшли?

С е л я н и

Що сталося?

Р е с с е л ь м а н

Слухайте й дивуйтесь!

Ш т а у ф ф а х е р

Великого ми страху позбулися...

Р е с с е л ь м а н

Убитий імператор.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Боже правий!

Селяни схоплюються з своїх місць і оточують Штауффахера.

У с і

Як? Імператор? Вбитий? Імператор?

М е л ь х т а л ь

Не може бути! Відкіля ці вісті?

Ш т а у ф ф а х е р

Це правда. Від руки убивць під Бруком
Загинув він... Людина вірогідна,
Йоганнес Мюллер нам привіз цю звістку.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Та хто вчинив жахливе це злочинство?

Ш т а у ф ф а х е р

Воно іще жахливіше від того,
Що небіж, братів син, його вчинив:
Убивця — герцог Швабії Йоганн.

М е л ь х т а л ь

Що ж привело його до цього вбивства?

Ш т а у ф ф а х е р

Нагадував він дядьку нетерпляче,
Що батьків спадок той забрав у нього
І, кажуть, зовсім хтів його відняти,
Взамін клобук єпископа надавши.

Кінець кінцем юнак послухав ради
Товаришів по зброї нерозважних
І разом з рицарями Пальмом, Вартом
Та Тегерфельденом і Ешенбахом
Він вирішив, що, права не знайшовши,
Помститься сам він, власною рукою.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Але скажіть-бо, як той стався злочин?

Ш т а у ф ф а х е р

Із Штсйна в Баден їхав імператор,
До Рейнфельда, де має він столицю;
Були з ним герцог Ганс і Леопольд
З блискучим почтом рицарів вельможних.
І от коли доїхали до Ройсу,
То вбивці кинулись до переправи,
Від імператора всіх відтіснили
І разом на поромі попливли.
А потім верхи він поїхав полем,
Де, кажуть, за язичеських часів
Старе стояло місто величезне,
І перед замком Габсбургів, з якого
Вони високий свій виводять рід,
У горло Ганс кинджал йому всадив,
Рудольф фон Пальм пройняв його списом,
А Ешенбах — геть череп розкроїв.
І Альбрехт впав, увесь залитий кров'ю,
Від рук своїх і на своїй землі.
А почет весь, віддалений рікою,
На злочин цей дивився безпорадно
І лиш безсилий лемент учиняв.
Там при шляху сиділа вбога жінка,—
Зійшов він кров'ю в неї на руках.

М е л ь х т а л ь

Так довелось державцю умирати,
Що все, неситий, хтів собі забрати!

Ш т а у ф ф а х е р

І жах усю країну охопив;
Завалено у горах всі проходи,
Всі пильно стережуть своїх кордонів,
І древній Цюріх браму зачинив,

Що тридцять літ відчинена стояла.
Боятся вбивць, а месників — ще більше.
Озброєна прокльонами й мечами,
Вже йде грізнà Агнеса, королева
Угорська,— їй чужа жіноча ніжність,
Вона за королівську кров пролиту
Йде мститися на вбивцях, на всьому
Їх роді, слугах, дітях і онуках,
І навіть на камінні замків їх.
Вона клялась, що цілі їх родини
В могилу скине батькову і кров'ю
Омиється, як майською росою.

М е л ь х т а л ь

А чи відомо, де сховались вбивці?

Ш т а у ф ф а х е р

Всі п'ятеро, убивство учинивши,
У різні сторони втекли, щоб більше
Ніколи не зустрітися. А герцог
Йоганн, здається, в горах десь блукає.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Не дав їм злочин жодного плода!
Безплідна помста зажадає вбивства,
Жахної в нім шукавши насолоди,
А вдовольниться — розпачем самим.

Ш т а у ф ф а х е р

Нема від злочину користі вбивцям.
А ми рукою чистою зберем
Щасливий плід кривавого злочинства,
Звільнившись від великої загрози.
Упав свободи ворог найлютіший,
І, кажуть, берло має перейти
Від Габсбургів до іншої родини,—
Свободи вибору держава хоче.

В а л ь т е р Ф ю р с т та інші

Про кого ж кажуть?

Ш т а у ф ф а х е р

Більшість голосів
За графа Люксембургського, здається.

В а л ь т е р Ф ю р с т

От добре, що імперії лишилися
Ми вірні,— хоч тепер доб'ємось правди!

Ш т а у ф ф а х е р

Шукатиме владар новітній друзів
І нас від мсти австрійців захистить.

Селяни обнімаються.

Входять паламар Петерман та імперський
гонець.

П е т е р м а н

Ось тут вони, старшини всенародні.

Р е с с е л ь м а н та інші

А що там?

П е т е р м а н

Лист приніс гонець імперський.

У с і

(до Вальтера Фюрста)

Читайте!

В а л ь т е р Ф ю р с т

(читає)

«Громадянам Урі, Швіцу
І Унтервальдену від королеви
Єлизавети ласка й привітання».

Б а г а т о г о л о с і в

Чого їй треба? Ми їй не підвладні.

В а л ь т е р Ф ю р с т

(читає)

«В великій тузі й горі удовинім,
Що їй кривава завдала кончина
Улюбленого мужа, королева
Спогадує їх вірність і любов».

М е л ь х т а л ь

А в щасті — то й ні разу не згадала.

Рессельман

Та тихше! Слухай!

Вальтер Фюрст

(читає)

«І жде вона від вірного народу,
Що гнів свій і огиду справедливу
Обрушить на мерзенних він убивць,
І що у трьох цих лісових кантонах
Ніхто злочинцям захисту не дасть,
А щиро допоможуть всі зловити
Й віддати їх у руки правосуддя,
Спогадуючи ту любов і ласку,
Що їм явив дім Рудольфа державний».

Серед селян — гомін невдоволення.

Багато голосів

Любов і ласку!

Штауффахер

Являв нам ласку батько вінценосний,
А чим від сина є нам похвалитись?
Чи він підтвердив наші привілеї,
Як кожен імператор перед ним?
Чи він чинив над нами правий суд,
А чи ставав на захист безневинних?
Чи він хоч наших вислухав послів,
Що ми в журбі до нього споряджали?
Ні, Альбрехт не зробив для нас нічого;
Якби самі могутньою рукою
Ми права не обстояли свого,
Його б не зворушило наше лихо.
За віщо ж дякувать? Він не посіяв
Подяки в цих долинах, хоч і міг
Він батьком стати для своїх народів.
Ні, тільки про своїх умів він дбати,
То їм тепер і сльози проливати.

Вальтер Фюрст

Ми не радіємо з його недолі,
Не будем нині й лиха пам'ятати,—
Хай бог боронить нас! Але ж і мститись

За смерть того, хто не чинив добра нам,
І шкодити тому, хто зла не діяв,
Ніяк не личить нам, та й не годиться.
Любов — це вільна жертва, вільний дар;
Смерть від обов'язку нас увільнила,—
Усі борги взяла його могила.

М е л ь х т а л ь

Нехай у замку плаче королева,
До неба шле свої жалі і скарги.
Ви бачите, як вільний люд радіє
Й слова подяки шле до того ж неба,—
Для жнив жалю любов засіять треба.

Імперський гонець виходить.

Ш т а у ф ф а х е р

(до народу)

А де ж це Телль? Чому між нас немає
Того, хто волю нам здобув? Найбільше
За всіх зробив він, потерпів найтяжче.
Ходімо всі до Теллевої хати —
Визвольника народного вітати.
Усі виходять.

ЯВА ДРУГА

Сіни в будинку Телля.

Горить хатне вогнище. Крізь розчинені двері видно навколишню місцевість.

Г е д в і г а, В а л ь т е р і В і л ь г е л ь м.

Г е д в і г а

Сьогодні татко прийде, любі діти!
Живий він, вільний, і усі ми вільні!
Це татко наш урятував вітчизну.

В а л ь т е р

І я при тому був, моя матусю!
Не забувай же. Таткова стріла
Мені загрожувала смертю, я ж
І не здригнувся.

Г е д в і г а
(обнімає його)

Так, ти знову мій!
Тебе на світ я двічі породила!
І двічі вистраждала я тебе!
Та все минулось... Ви мої — обидва!
Вертається сьогодні татко любий!
На порозі з'являється чернець.

В і л ь г е л ь м

Поглянь-но, мамо, он чернець побожний —
Прийшов просити милостині він.

Г е д в і г а

Веди його з дороги підкріпитись —
Хай знає й він, що в домі нашім радість.

(Іде до хати і незабаром вертається з куклом.)

В і л ь г е л ь м

(до ченця)

Зайдіть, панотче, мама просить вас.

В а л ь т е р

Зайдіть і підкріпіться на дорогу.

Ч е р н е ц ь

(положливо озираючись)

Де я, скажіть мені, в якій країні?

В а л ь т е р

Не знаєте? Ви, мабуть, заблудились.
Ви, отче, в Бюрглені, в кантоні Урі,
Тут недалеко й Шехенська долина.

Ч е р н е ц ь

(до Гедвіги, що повернулась)

Ми тут самі? А ваш господар дома?

Г е д в і г а

Я саме жду його... Та що це з вами?
Як видно, щось недобре в вас на думці.

Та хто б ви не були,— беріть, в нужді ви.

(Подає йому кухоль.)

Чернець

Хоч як жадає пити спрагле серце,
Я навіть не пригублю, обіцяйте...

Гедвіга

Не доторкайтесь і не підходьте,
Як хочете, щоб слухала я вас.

Чернець

Клянуся вашим вогнищем гостинним
І дітьми вашими, яких я рад
Обнять...

(Хоче обняти дітей.)

Гедвіга

Чого вам треба? Не чіпайте
Дітей моїх! Ні, ні, ви не чернець!
Повинен мир в оцім одінні жити,
В обличчі ж вашому його нема.

Чернець

Я найнещасніша людина в світі!

Гедвіга

Нещастя зразу серцю промовляє,
А погляд ваш усю мене гнітить.

Вальтер

(підстрибуючи)

Ой, мамо,— татко йде!

(Вибігає.)

Гедвіга

Мій боже!

(Поривається йти, але починає тремтіти і зупиняється.)

Вільгельм

(вибігаючи)

Татко!

В а л ь т е р

(за сценою)

Ти знову дома!

В і л ь г е л ь м

(За сценою.)

Татку, любий татку!

Т е л ь

(за сценою)

Так, ось і я... А де ж це мама, дітки?

Входять.

В а л ь т е р

Та он, біля дверей, не зійде з місця,
Уся тремтить від радості й від страху.

Т е л ь

Гедвіго! Матінко дітей моїх!

Бог нам поміг — тиран нас не розлучить.

Г е д в і г а

(припавши до його грудей)

О Телль! Як вистраждала я за тебе!

Чернець прислухається.

Т е л ь

Забудь печаль і в радості живи!

Я знову з вами, у своїй хатині!

Стою я знову на своїй землі!

В і л ь г е л ь м

А де ж це дів ти самостріл свій, тату?

Його не бачу я.

Т е л ь

І не побачиш.

В святій він зберігається оселі

І більше не служитиме для ловів.

Г е д в і г а

О Телль!

(Відступає, вириваючи свою руку.)

Т е л л ь

Чого, дружинонько, злякалась?

Г е д в і г а

Яким... вернувсь ти? Можу руку я
Твою потиснуть? Боже мій! Ту руку...

Т е л л ь

(від щирого серця, з гідністю)

І вас вона й вітчизну захистила,—
Її до неба сміло я здійму.

Чернець робить різкий рух; Телль його помічає.

Хто брат цей?

Г е д в і г а

Ах, про нього я й забула!

Поговори з ним,— він мене лякає.

Ч е р н е ц ь

(підходить ближче)

Це ви — той Телль, від кого впав ландфогт?

Т е л л ь

Той самий, я ні перед ким не криюсь.

Ч е р н е ц ь

Ви — Телль! Ах, це всевишнього рука
Мене під вашу привела покрівлю.

Т е л л ь

(пильно до нього придивляється)

Ви не чернець! То хто ж ви?

Ч е р н е ц ь

Ви убили

Ландфогта, що чинив вам зло. І я
Вбив ворога, що на права мої

Смів посягнути. Спільний він наш ворог,—
Країну я від нього увільнив.

Т е л л ь

(сахнувшись)

То ви... О, жах який!.. Йдіть звідси, діти!
Йди й ти, дружинонько! Йди, йди!.. Нещасний!
Ви — той...

Г е д в і г а

О боже, хто ж він?

Т е л л ь

Не питай!

Йди з дітьми геть! Нехай вони не чують.
Ідіть від дому далі... Вам не можна
З ним під єдиним дахом залишатись.

Г е д в і г а

Ой лишенько! Ну що ж, ходім!

(Виходить з дітьми.)

Т е л л ь .

(до ченця)

Ви герцог
Австрійський... Так, це ви! Ви вбили дядька
І імператора свого.

Й о г а н н П а р р і ц і д а

Мою

Він спадщину пограбував.

Т е л л ь

Він дядько
І імператор ваш! І як земля
Вас терпить? Як іще вам світить сонце!

П а р р і ц і д а

Телль, вислухайте...

Т е л л ь

Обагрившись кров'ю
Страшного батьковбивства й царевбивства,

Посмів ти в чесний дім мій увійти,
Смів перед добрими людьми з'явитись
І розраховувать на право гостя?

П а р р і ц і д а

Я сподівався найти в вас милосердя,—
Ви ж відомстили ворогу.

Т е л л ь

Нещасний!

І ти посмів криваву честолюбність
Рівняти з самозахистом отцевим?
Чи рятував ти голову дитини?
Чи святість вогнища ти захищав?
Від близьких ти одвів кінець жахливий?
До неба чисті я здіймаю руки,
Тебе ж і злочин твій я проклинаю...
Помстивсь я за святу природу, ти ж
Зганьбив її,— тут спільності немає:
Ти — вбивця, я ж — захисник прав священних.

П а р р і ц і д а

То в розпачі піду я, без утіхи?

Т е л л ь

Жахаюсь я, що говорю з тобою.
Геть звідси! Йди своїм шляхом жахливим!
Не оскверняй оселі безневинних.

П а р р і ц і д а

(прямує до дверей)

Не можу я, не хочу більш так жити.

Т е л л ь

Все ж жаль тебе... О боже милосердий!
Такий ще юний і шляхетний родом,
Внук Рудольфа, володаря країни,
Ти, вбивця втеклий, на порозі вбогів
У розпачі рятунку в мене просиш!

(Затуляє руками обличчя.)

П а р р і ц і д а

Як вмієте ви плакати,— вас зворушить
Страшна моя недоля! Так, я герцог,

Я б у в н и м . . . М і г б и я щ а с л и в и м б у т и ,
Б а ж а н н я с т р и м а в ш и н е т е р п е л и в і !
Т а з а з д р і с т ь с е р ц е г р и з л а . Л е о п о л ь д ,
М і й в п е р ш и х б р а т , с в о ю к в і т ч а є ю н і с т ь
В і н ц е м п о ш а н и й в л а д о ю в к р а ї н і ,
М е н е ж , й о г о р о в е с н и к а , т р и м а ю т ь ,
М о в п і д л і т к а , у р а б с ь к і м з а н е д б а н н і .

Т е л ь

Н е щ а с н и й ! Д о б р е з н а в т е б е т в і й д я д ь к о ,
Щ о н і л ю д е й , н і к р а ю н е д о в і р и в !
С в о ї м н е л ю д с ь к и м , б о ж е в і л ь н и м в ч и н к о м
П і д т в е р д и в т и , щ о м у д р о в і н р о б и в .
Д е ж н и н і с п і л ь н и к и т в о ї к р и в а в і ?

П а р р і ц і д а

Р о з б і г л и с ь , г н а н і д у х а м и в і д о м с т и .
Я б і л ь ш е ї х н е б а ч и в з т о г о д н я .

Т е л ь

Т и ж з н а є ш — т и п о з а з а к о н о м ? Д р у з і в
Н е с т р і н е ш т и , а т і л ь к и в о р о г і в .

П а р р і ц і д а

О т т и м - т о і ш л я х і в я у н и к а ю ,
Н е з в а ж у ю с ь п о с т у к а т и д о х а т и
Й п р я м о ю ч е р е з д и к і ц і п у с т е л і .
Т і к а ю с а м в і д с е б е я в ц і г о р и
Й ж а х а ю с ь с а м п е р е д с о б о ю я ,
В с т р у м к у с в і й ж а л ю г і д н и й в и д у з р і в ш и .
О , з г л я н ь т е с ь , б у д ь т е л ю д я н і д о м е н е . . .

(Падає перед ним навколішки.)

Т е л ь

(відвертається)

О , в с т а н ь т е ! в с т а н ь т е !

П а р р і ц і д а

Н і , п е р ш п о д а й т е р у к у д о п о м о г и !

Т е л ь

Я к п о м о г т и в а м ? Щ о л ю д с ь к а в а м п о м і ч ?
Т а в с т а н ь т е - б о . . . Х о ч і с т р а ш н и й в а ш з л о ч и н . . .

Та ви ж людина... Я людина теж.
Ніхто не йшов невтішеним від Телля...
Усе, що можу я, зроблю.

П а р р і ц і д а

(поривчасто хапаючи його руку)

О Телль!

Врятуєте ви душу від одчаю.

Т е л л ь

Пустіть же руку. Вам пора вже йти.
Нема тут схову, де б вас не спостигли,—
На захист вам надіятись не можна...
Де ж знайдете ви спокій?

П а р р і ц і д а

Ах, не знаю!

Т е л л ь

Бог ось що вклав мені у серце: йдіть
В Італію, в святе Петрове місто,—
До ніг упавши папі, каяттям
Свою очистіть там гріховну душу.

П а р р і ц і д а

А він не видасть месникам мене?

Т е л л ь

Що б не було — прийміть як волю божу.

П а р р і ц і д а

Та як дійти в країну невідому?
Шляхів туди не знаю я й не смію
В дорозі до мандрівців приєднатись.

Т е л л ь

Я розкажу вам шлях,— запам'ятайте ж:
Ідіть все вгору, Ройсові назустріч,
Що мчить шаленим струменем із гір...

П а р р і ц і д а

(ляжливо)

Уздріти Ройс? Він був убивства свідком.

Телль

Там над проваллям стежка йде, хрестами
Позначена на спомин про мандрівців,
Що їх живцем лавина поховала.

Парріціда

Ніщо для мене всі страхи природи,
Коли борюсь я з муками душі.

Телль

Схиляйтесь біля кожного розп'яття
З гарячими сльозами каяття.
Ту путь страшну щасливо перейшовши,—
Як не нашлють вам гори крижані
Ні лютих бур, ні сніжної лавини,—
До ветхого ви дійдете моста.
Якщо він не завалиться в безодню
Під тяготою вашої провини,—
Розкриються вам чорних скель ворота,
Що світла дня не знають. Далі йдіть —
І вийдете в веселу ви долину...
Та поспішайте знову,— вам не можна
Лишатись там, де спокій пробуває.

Парріціда

О Рудольф, Рудольф! Мій державний предку!
Так внук твій по землі твоїй блукає!

. Телль

Йдіть вгору — й дійдете до Сен-Готарду.
Там вікові між гір лежать озера,
Що повняться потоками з небес.
Тоді з німецьким попрощайтесь краєм,
І інший струмінь вам покаже путь
В Італію, в цей край обітований...

Чути звуки альпійських рогів, що награють швейцарську
пастушу пісню.

Йдіть,— голоси я чую.

Гедвіга

(вбігає)

Де ти, Телль?

Йде батько, з ним веселою юрбою
Увесь іде народ...

Парріціда

(затуляє обличчя руками)

О горе, горе!

Не можу я з щасливими лишатись.

Телль

Іди, дружино, нагодуй мандрівця,
Дай на дорогу,— він далеко йде,
А пристановища ніде не знайде.
Спіши! Ідуть.

Гедвіга

Та хто ж він?

Телль

Не розпитуй.

А вийде з дому — очі одверни,
Щоб і вони про шлях його не знали.

У ЯВІ ОСТАННІЙ

Зворушений Парріціда швидко підходить до Телля, але той зупиняє його рухом руки і виходить. Після того як вони розходяться в різні боки, декорація міняється і глядачі бачать долину перед будинком Телля і пагорби навколо неї. Скрізь мальовничими групами стоять селяни. Деякі ще підходять гірською стежкою вздовж берега Шехену. Вальтер Фюрст з обома хлопчиками, Мельхталь і Штауффахер ідуть попереду, інші товпляться за ними. Коли виходить Телль, усі зустрічають його радісними вигуками.

Усі

Нехай живе наш Телль, наш визволитель!

У той час як передні товпляться навколо Телля і обнімають його, приходять Руденц і Берта. Руденц вітається з селянами. Берта обнімає Гедвігу. Протягом цієї німої сцени на узгір'ї грає музика. Коли вона замовкає, Берта виходить на середину кола.

Берта

Співгромадяни! Друзі! І мене
Прийміть до свого кола. Перша захист
В країні вільній я найшла щасливо.

Ввіряю вам права мої,— чи й далі,
Як громадянка, матиму я захист?

С е л я н и

Захистимо вас честю й кров'ю ми!

Б е р т а

Спасибі вам!

(До Руденца.)

Тепер і руки й долю
І ми з'єднаймо — вільними людьми!

Р у д е н ц

Всім кріпакам своїм даю я волю!

У с і

(кричать, знову звучить музика)

Свобода! Свобода! Свобода! ¹

Під звуки музики падає завіса.

1804 р.

---

¹ У Шіллеровому рукопису для Гамбурзького театру «Вільгельм Телль» закінчується цим трикратним тріумфуючим вигуком: «Свобода!»

П Р И М І Т К И

РУССО (1781)

Жан-Жак Руссо (1712—1778) — великий французький просвітник, філософ, педагог і письменник. У вірші Шіллер звертається до пам'ятника Руссо, встановленого в Ерміонвіллі поблизу Парижа.

Смерть Руссо поет порівнює з кончиною старогрецького філософа Сократа, якому афінський суд виніс смертний вирок за зречення від державної релігії й непокору законам.

ДО РАДОСТІ (1785)

Твір написано у невеликому селі Голіс поблизу Лейпціга, коли Шіллер, забувши про всі життєві клопоти, жив у свого друга критика Кернера. Сам автор казав, що «пісня удостоїлася честі стати до певної міри народним віршем». Велике значення твору полягає в тому, що Шіллер виявив тут свій гуманістичний світогляд, глибоку віру в людину, любов до життя

НУРЕЦЬ (1797)

Переклад уперше було надруковано 1927 року в книзі перекладів відомого українського поета Дмитра Юрійовича Загула «Балади». Перекладач зробив до балади примітку, в якій писав:

«Ананасій Кірхер у своєму латинському творі «Підземний світ», що появилася 1678 року, оповідає подію, яка й могла стати темою балади. Кірхер каже про славного колись плавця Ніколая Песка, чи Пісцеколу («рибу»), з яким ця пригода трапилась. Сіцилійський король вкинув свою золоту чару в море й обіцяв оддати її на власність Ніколаєві Рибі, якщо цей кинеється у вир Харібди й винесе кубка наверх. Нурець знайшов кубка під водою в заглибленні скелі і виринув з ним, пробувши $\frac{3}{4}$ години під водою. Коли він виліз на берег і розказав королеві про ті підводні жахи, які він бачив, король

захотів знати докладніше про підводне царство, вкинув кубка та ще й мішечок золота знову в море. Ніколай Пісцекіла пірнув знову, бо спокусився на золото, але вже не виринув на світ. Легенда ця стара. Ще в XII віці згадує її трубадур (співець) Йордан. Цей трубадур каже, що Ніколай-плавець походив з м. Бари. Опрацювання цієї теми знаходимо ще в німецького письменника Отта («Нарис природи моря»), Франца Клейста (Nicolaus der Taucher — Микола-нурець), в італійців — Оронція де Бернарді («Мистецтво плавати») та в інших. Опис виру Харібди біля Сіцилії є в Гомеровій «Одіссеї» (пісня XII)».

Цей опис використав у своїй баладі і Шіллер.

ЛИЦАР ТОГЕНБУРГ (1797)

Походження сюжету балади невідоме. Дехто гадає, що Шіллер взяв фабулу для свого твору з якогось французького роману. Замок і місцевість Тогенбург знаходиться в Швейцарії.

Автор оспівує пристрасне, жертвне і трагічне кохання.

ДУМА ПРО ДЗВОНА (1799)

Твір написано як монолог старого майстра, що дає вказівки робітникам-ливарникам.

Це натхненний гімн творчій праці.

Український поет Дмитро Загул писав про «Думу»: «Це найбільший і найвидагніший твір німецького поета. В ньому, як у фокусі, сконцентровані майже всі теми, настрої і форми ліро-епічної творчості Шіллера... Це своєрідне громадсько-політичне «вірую» поета».

З усіх творів Шіллера «Дума про дзвона» українською мовою перекладалася найбільше.

РОЗБІЙНИКИ (1780)

Перший великий літературний твір, що приніс письменникові світову славу.

П'єса побачила світ 1781 року в анонімному виданні. На титульній сторінці було надруковано: «Розбійники. Драма. Франкфурт і Лейпціг».

На обкладинці другого видання молодий автор надрукував революційний девіз «In tyrannos!» («На тиранів!»).

1782 року п'єсу було вперше поставлено в Мангеймському театрі. Сучасники Шіллера високо оцінили його дебют в драматургії. Критик Христовор-Фрідріх Тімме, зокрема, писав: «Якщо в нас є підстава чекати німецького Шекспіра, то ось він перед нами».

Українською мовою п'єсу було показано в другій половині ХІХ століття на сцені театру львівського товариства «Руська бесіда».

У Києві «Розбійники» побачили світло рампи після Жовтневої революції (1918) у театрі М. К. Заньковецької. Роль Карла Моора блискуче виконував артист Б. Романицький, а роль Франца — великий П. Саксаганський. Окремою книжкою драму було видано 1911 року в перекладі О. Черняхівського. За радянських часів її переклав і обробив для юнацтва український письменник Майк Йогансен (1936).

ПІДСТУПНІСТЬ І КОХАННЯ (1783)

«Підступність і кохання» — третій після «Розбійників» і «Змови Фієско в Генуї» драматичний твір Ф. Шіллера. Письменник задумав цю трагедію, коли сидів під арештом за те, що без дозволу їздив до Мангейма, а писати почав 1782 р. під час блукань по чужих краях. У листі до барона Дальберга Шіллер називає п'єсу «занадто вільною сатирою, що висміює знатних крутиїв та дурнів».

Весною 1784 року глядачі вперше побачили трагедію на сцені Мангеймського театру. Після цього її почали ставити всі театри Німеччини.

«Підступність і кохання» входить до репертуару багатьох радянських театрів, у тому числі понад двадцяти театрів України.

ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЛЬ (1803—1804)

25 серпня 1803 року Фрідріх Шіллер занотував у робочому календарі: «Сьогодні ввечері приступив до «Телля», а 18 лютого наступного року в тому ж календарі появилася ще лаконічніший запис: «Скінчив «Телля»».

Шіллер використав детальні розповіді Гете, котрий мандрував по Швейцарії, оглядав Фірвальдштедське озеро та інші місця, вивчав побут, звичаї, народні легенди, зокрема перекази про Вільгельма Телля, з іменем якого пов'язане визволення трьох кантонів від австрійського панування. Багато відомостей драматург дістав з різноманітної літератури, географічних карт, гравюр з пейзажами Швейцарії тощо.

У драмі діють лише дві історичні особи: Вагнер фон Аттінгаузен і герцог Йоганн Парріціда. Всі інші персонажі вигадані.

Шіллер ніколи не бував у Швейцарії, але він чудово зобразив природу цієї країни, а також передав національні риси характеру Вільгельма Телля та його співвітчизників. Не випадково Шіллерову драму швейцарці й понині мають за свій національний епос.

Долаючи тяжкі приступи невиліковної хвороби, Шіллер напружено працював над твором, плекаючи надію, що п'еса стане «величною річчю, яка потрясе німецькі сцени, приваблюватиме серця і уми, як народна драма». Сподівання письменника збулися.

У січні 1804 року Шіллер одержав радісного листа від Гете, який, прочитавши першу дію, зауважив: «Це не дія, а вже ціла п'еса, і до того ж прегарна».

Після першої вистави 17 березня 1804 року у Веймарському театрі Шіллер писав Карнеру: «...«Телль» мав куди більший успіх, ніж інші мої п'еси».

Саме «Вільгельм Телль» засвідчив найвищий ідейно-художній злет Шіллера, став його політичним заповітом нащадкам.

Драма давно відома і на Україні. В перекладі Бориса Грінченка вона вийшла друком у Києві 1908 року, а також неодноразово видавалася пізніше.

ЗМІСТ

Глашатай волі. Вступна стаття Олександра Непорожнього	3
Руссо. Переклад Миколи Лукаша	25
До радості. Переклад Миколи Лукаша	26
Нурець. Переклад Дмитра Загула	30
Лицар Тогенбург. Переклад Миколи Лукаша	35
Дума про дзвона. Переклад Миколи Лукаша	38
Розбійники. Драма. Переклад Бориса Тена	50
Підступність і кохання. (Міщанська трагедія). Переклад Юрія Назаренка	172
Вільгельм Телль. Драма. Переклад Бориса Тена	264
Примітки	409

ФРИДРИХ ШЛЕР

ШКОЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Ф. Шлер

ТВОРИ

85 коп.

ФРИДРИХ ШИЛЛЕР